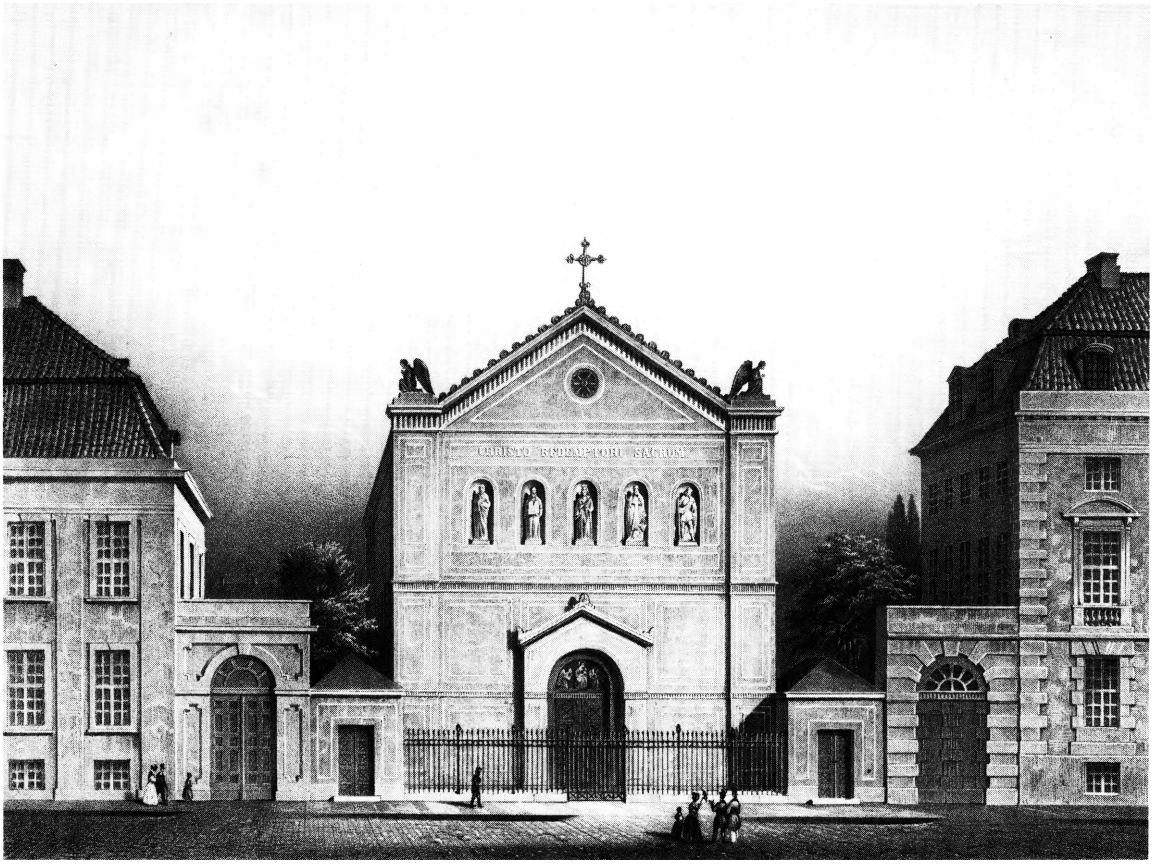

Fig. 1. S. Ansgars kirke. Hovedfacade mod Bredgade. Litografi af Emil Bærentzen efter tegning af C. O. Zeuthen (1843). — *S. Ansgar's Church. Main facade on Bredgade (1843).*

S. ANSGARS KIRKE

INDLEDNING

NOTER S. 309

Oversigt. Gennemførelsen af reformationen 1536 betød et afgørende brud med den danske kirkes mere end 700-årige forbindelse til Romerkirken. I de følgende 300 år var udøvelsen af den katolske religion underlagt talrige restriktioner, og først med grundloven af 1849 sikredes katolikkerne fuld trosfrihed.

Overgangen til den lutherske nyordning og afviklingen af de katolske institutioner skete ikke brat fra den ene dag til den anden. Endnu i de næstfølgende årtier kunne katolicismen finde et fristed inden for klostrene og domkapitlerne, men uddøde dog også gradvist her, efterhånden som den sidste generation af den gamle tros tilhængere faldt bort. Tonen over for katolikkerne blev imidlertid stadig skarpere. Et tidligt eksempel var udstedelsen af de 25 Fremmedartikler 1569, der kun gav opholdstilladelse i landet

til udlændinge, som offentligt bekendte sig til »thend rette og sande religion«, dvs. den augsburgske konfession.[1] Alligevel tolereredes det endnu i 1500'rne, at danskere besøgte katolske læreanstalter i udlandet. Blandt de mest søgte var de pavelige seminarer i Braunsberg, Olmütz og Vilna. Kollegiet i Braunsberg, der var oprettet 1565 og blandt sine lærekræfter fra 1600 talte den fremtrædende norske jesuit Laurentius Nicolai Norvegus (»Kloster-Lasse«), skulle ikke mindst i kraft af sin fordelagtige geografiske beliggenhed i Preussen for en tid blive den vigtigste forpost for den katolske mission i Norden.[2]

Allerede i tiden umiddelbart efter reformationen havde der været udfoldet forskellige bestræbelser for en rekatolicering af Danmark. Arbejdet intensiveredes yderligere i 1600'rne, navnlig efter oprettelsen af propagandakongregationen (Congregatio de propaganda fide) i 1622. Endnu o. 1600 kunne missionen finde et vist grundlag blandt danskere, der under indtryk af deres katolske uddannelse var konverteret eller i det mindste sympatiserede med katolikkernes sag. På et tidspunkt overvejedes det ligefrem at hidkalde en præst til de »adskillige katolikker, heriblandt endog professorer ved Universitetet«, der ifølge Laurentius Norvegus' rapport befandt sig i landet.[3]

Situationen ændredes dog fra begyndelsen af 1600'rne. Da propagandakongregationen 1622-24 gjorde et fremstød for den dansk-norske mission, synes antallet af katolikker næppe at have oversteget en halv snes.[4] Hovedparten var hofembedsmænd, købmænd eller håndværkere af udenlandsk herkomst. Uden tvivl mærkedes nu følgerne af regeringens langt hårdere politik over for katolikkerne. 1604 blev kandidater fra jesuiterskolerne nægtet embeder, såvel i kirken som i skolerne, og 1613 (1615) truedes med arveløshed over for enhver, der bekendte sig til den »papistiske eller rommiske« religion. [5]Opholdstilladelse i landet til »slige Papister« blev i øvrigt pure afvist. Missionsforsøget 1622-24 var således dømt til at mislykkes, og en række af de implicerede blev underkastet retsforfølgelse, da planerne bragtes for dagens lys. I et brev til Frederik Günther 24. jan. 1624 priste kongen »Der Almechtiger«, der »wunderbarlich Disse tage der Chatolisken ahnslag auff disse lender offenbaret (hatt)«.[6] Den officielle reaktion på episoden var en vedtagelse af dødsstraf til »Paffviske Muncke, Jesuviter, presbyteros seculares og andre saadanne Geistlige Personer«, der opholdt sig i landet, samt retsforfølgelse mod alle, der husede disse og lod dem udøve deres »Romerske Ceremonier oc Superstitiones«.[7]

Dette har antagelig medvirket til, at den katolske missionsbevægelse nu ændrede kurs. Allerede 1624 foresloges det, at man i stedet udnyttede de katolske kongers gesandter, der kunne medføre forklædte, helst tysktalende præster i deres følge. En forbindelse lod sig desuden etablere via udenlandske katolske købmænd.[8] I hertugdømmerne grundlagdes netop i disse år en række byer (Friedrichstadt, Glückstadt, Altona), hvor fremmede handelsfolk og håndværkere i løbet af de kommende årtier skulle få indrømmet religionsfrihed.[9] I sine tidligste overvejelser vedrørende Christianshavns bebyggelse synes Christian IV også at have påtænkt trosfrihed for den koloni af nederlændere, der skulle have befolket den nye bydel, men planerne skrinlagdes efter alt at dømme og nævnes i hvert fald ikke senere blandt Christianshavns privilegier.[10] Danmarks inddragelse i Trediveårskrigen 1625-29 gav anledning til fornyet optimisme i missionskredse,[11] men efter at kejserens katolske tropper havde trukket sig tilbage fra Jylland, og freden var sluttet i Lübeck 1629, dalede håbet på ny.

Den mest farbare vej syntes derfor, som tidligere foreslået, at gennemføre missionen via de katolske diplomater, der opholdt sig i landet i kortere eller længere perioder. For disse og deres husstand eksisterede der allerede på dette tidspunkt i praksis religionsfrihed. Således kunne den franske gesandt, der 1634 deltog i festlighederne ved den udvalgte prins Christians bryllup, flere gange lade messe afholde i sin bolig på Københavns slot. Også det polske gesandtskab deltog i messerne. Den spanske gesandt havde ligeledes sin egen stab af gejstlige med og har formentlig på samme måde kunnet afholde private andagter.[12] Handelstraktaten 1641 mellem Danmark og Spanien kan have åbnet for nye muligheder.[13] Samme år kom to franciskanere til landet med den spanske gesandt, men opholdet blev kun af kort varighed, ligesom jesuiterpræsten Martin Strickers besøg i 1645 i følget for den kejserlige udsending.[14]

Grunden til en egentlig katolsk menighed blev først lagt efter Trediveårskrigen, da Spaniens gesandt, grev Bernardino de Rebolledo slog sig ned i landet for en længere periode (1648-59).[15] Med sig havde han foruden sin spanske skriftefader, en stab af jesuitiske missionærer fra den belgisk-flanderske ordensprovins, og for de næste 150 år skulle den katolske mission i første række varetages af jesuiter.[16] I Rebolledos bolig, der antagelig lå på Amagertorv eller i Vimmelskaftet og fra 1649 var på Østergade (matr. 51/1689), indrettedes et kapel, hvor messer afholdtes hver søndag med adgang for alle.[17] Menigheden talte således ikke blot gesandtens husstand, men også herboende katolikker, og både dåbshandlinger, bryllupper og bisættelser fandt sted i denne periode, hvilket de ældste indførsler i kirkebøgerne vidner om.[18] Desuden berettes om flere mirakuløse helbredelser af besatte i kapellet.[19] Under Rebolledos ophold i Danmark skete dog en stramning af religionsfriheden, ikke mindst foranlediget af

et sammenstød mellem gesandtens folk og præsten Hans Brochmand. 1655 indskærpede en kongelig forordning, at rettighederne til anden religionsudøvelse end den landskirkelige alene gjaldt gesandterne og deres tjenerstab og ingen andre, »om de end skiønt ere aff samme Religion.«[20] På samme måde blev det forbudt gesandtskabspræsterne at virke uden for deres foresattes bolig.

Da Rebolledo 1659 forlod landet, overtog den kejserlige gesandt baron Johan de Goes både residensen på Østergade og det tilhørende kapel, »som menigheden havde vænnet sig til«.[21] Husets ejer foretrak imidlertid at sælge huset til de Goes 1660, og denne beholdt det indtil 1670, hvor ejendommen konfiskeredes i henhold til en kongelig forordning af 26. jan. 1667 om udlændinges ejendomsret i Danmark.[22] Selv rejste de Goes allerede 1662 fra landet, da hans diplomatiske mission var afsluttet. I sin korte virketid havde det dog trøstet de Goes at se omkring 1000 katolikker frekventere kapellet.[23] Forklaringen på det store antal er formentlig det stadig voksende antal katolske soldater, der indgik i den danske hær som lejetropper, og som også fremover satte deres præg på hovedstaden som rigets største garnisonsby.[24]

Johan de Goes havde før sin bortrejse udvirket tilladelse til, at hans præst, som han havde ladet blive tilbage, måtte læse messe i hans hus. Pludselig indtrufne problemer for den danske, lutherske menighed i Wien fremkaldte imidlertid 1663 en gengældelsesaktion mod de katolske præster i København, der for en tid måtte forlade landet.[25] Menigheden retableredes dog ikke længe efter, men nu hos den franske gesandt Hugues de Terlon, der i perioden 1656-76 med visse afbrydelser opholdt sig i København som Frankrigs ambassadør. Terlon følte sig i særlig grad som katolikkernes skytsherre i Norden.[26] 1658 havde han aktivt medvirket til at sikre katolikkerne trosfrihed i Altona, da byen overgik til den danske konge.[27] Terlons væsentligste indsats for katolikkernes sag i København var opnåelsen af en tilladelse 26. sept. 1671 til at bygge en residens med en »kirche eller capelle derudj, huor det bemelte ambassadeur for sig og sine successorer sin religions frj og ubehindret exercits og øfvelse skal tillat og forundt vere, med behørig kirkegaard derhoss«.[28] Når udfaldet af hans bestræbelser blev så gunstigt, skyldes det ikke mindst, at der i regeringskredse disse år var en positiv holdning for i handelspolitisk interesse at åbne rigets grænser for andre konfessioner. I flertalsgruppens indstilling, afgivet i Statskollegiet om denne sag, hed det således: »Fundamentet til benævnte Frihed bør være fremmede Religioners Tolerants til Commerciernes Flor ...«.[29] På samme tidspunkt debatteredes spørgsmålet om en generel religionsfrihed i Kommercekollegiet, men selv om stemningen her ligeledes var positiv, faldt sagen på grund af hårdnakket modstand fra gejstligheden.[30] Dog lykkedes det 1674 at sikre kongelig tilladelse til oprettelse af en katolsk missionsstation i fæstningsbyen Fredericia.[31]

Opførelsen af en katolsk kirke i København skulle imidlertid ikke blive til virkelighed i disse år. Flere forhold har antagelig spillet ind. Mangelen på den fornødne kapital, det politiske modsætningsforhold til Frankrig efter 1675, og – forbundet hermed – en fornyet bølge af modvilje fra de danske myndigheders side.[32]

Menigheden holdt til i et gemak i Terlons residens, der for en periode i det mindste vides at have været i maleren Karel van Manders gård i Østergade (senere nr. 15), lige over for de Goes' ejendom. Hofmalerens gård var et søgt herberg for fornemme udenlandske gæster, men hans families samkvem med den katolske enklave strakte sig endog så vidt, at hans hustru sammen med de Goes 1656 var fadder ved en barnedåb i menigheden.[18] Et akut problem synes dog at have været pladsmangel, som Niels Stensen (Nicolaus Steno) beretter om. Den internationalt berømte anatom og geolog, der 1667 var konverteret, besøgte 1672-74 menigheden under et ophold i København.[33] Katolikkernes antal synes i disse år stadig voksende, og flere nationaliteter var repræsenteret i forsamlingen, flest dog af fransk og polsk afstamning. Den største gruppe var soldater, men hertil kom foruden gesandterne og deres personale, en række personer i kongens tjeneste, heriblandt kongens læger Philip Hacquart og Georg Urstet, samt stukkatøren Francois de Bray. Endvidere enkelte købmænd og håndværkere.

Den frihed, som katolikkerne havde opnået under Terlons ophold, synes dog på ny at skulle stækkes, da kongen april 1676 lod udstede en forordning om fremmede religioner, ifølge hvilken alle uden for de udenlandske ministres husstand straffedes med bøder for at søge fremmed religionsudøvelse.[34] Situationen, der vel ikke mindst skyldtes det tilspidsede politiske forhold til Frankrig og Griffenfelds fald, bedredes dog snart efter takket være den spanske gesandt Balthasar de Fuen Mayors indsats.[35] 1677 kunne gesandtskabspræsten Johannes Sterck berette om, at det endog tillodes katolikker at holde begravelser under klokkeringning og med offentligt ligfølge.[36] Begravelser fandt indtil begyndelsen af 1800'rne sted på forskellige af byens kirkegårde.[37]

Menighedens forhold var dog fremover langt fra stabile. Niels Stensen, der 1678 skulle få tillagt det apostolske vikariat over Danmark, erkendte nøgternt, hvordan den katolske kirkes tilstand i Danmark var afhængig af tre forhold: Hvor meget kongen havde brug for sine katolske forbundsfæller, hvilke tjenester ambassadørerne kunne yde majestæten, og hvor stor gesandtens egen ildhu var.[38] Den

lutheranske gejstligheds klager over krænkelser af de fastsatte vedtægter for katolikker og omvendelser af protestanter gav også bestandig anledning til indgreb i de opnåede rettigheder. Hertil kom, at den stadige skiften af ambassadører svækkede kontinuiteten i menighedslivet.

Dette må især have været mærkbart i de næstfølgende årtier, hvor gudstjenesterne vekslede mellem det spanske, det hannoveranske, det franske og det kejserlige gesandtskabskapel. I visse perioder holdtes endog messer i flere af kapellerne på samme tid.[39] Trods et forbud 1679 mod at holde offentlige gudstjenester i det spanske kapel, synes adgangen alligevel i praksis på visse tidspunkter at have været åben for alle.[40] Antallet af katolikker var ifølge den svenske gesandt Anders Leijonkloo 1685 så stort, »att de egalera nästan till talet en af de största Församlingerna här i staden ...«.[41] 1690 kunne den østrigske jesuiterpater Martin Gottscheer på en gennemrejse i landet konstatere, at den franske gesandtskabspræst kunne prædike lige så frit og uhindret omdele de hellige sakramenter til masserne »wie in Mitten der Stadt Rom«.[42] Ingen bekymrede sig ifølge hans beretning om, hvorvidt døren til dette gudshus gik indad eller udad, og kapellet var på søn- og festdage stærkt fyldt, såvel med danske som med fremmede købmænd, soldater, bådsmænd, håndværkere og andre katolske kristne. I disse år, formentlig under Niels Stensens Københavnerophold 1685, skal i øvrigt de første firmelser siden reformationen have fundet sted.[43]

Henimod slutningen af 1600'rne synes menigheden dog at være i tilbagegang. Et forbud 1693 mod at modtage dåbssakramentet hos katolske præster bærer sikkert et væsentligt ansvar.[44] Kun de fattigste vovede herefter at bringe deres børn til den katolske gejstlighed.[45] Myndighederne har dog været opmærksom på overtrædelserne og en forordning 1699 påbød rodemestrene at registrere alle døbte børn inden for den seneste halvandet års tid for at finde lovbryderne.[46]

Menigheden holdt på dette tidspunkt til hos den franske gesandt François Bouton de Chamilly, der i sin embedsperiode i landet 1699-1702 boede i Cort Adelers gård i Strandgade (senere nr. 22).[47] Herefter synes man at have anvendt en bedesal hos den kejserlige gesandt, som antagelig residerede i Købmagergade (matr. 9). Menigheden var da svundet ind til o. 100 sjæle, overvejende soldater, håndværkere og købmænd (24 familier).[48] Den store pestepidemi 1711 har sikkert også gjort sin virkning. 1720 var tallet af katolske familier dog fordoblet (til 49), hvortil kom knap et halvthundrede enkeltpersoner. 1725 talte man ikke mindre end 5000 årlige kommunioner.[49] Et nyt indgreb i katolikkernes rettigheder var påbudet 1720 til Københavns politimester om kontrol med, at børn af blandede, dvs. katolsk-lutheranske ægteskaber »vorder opfødde og oplærdte i vor sande evangeliske Religion.«[50] Dette påbud gentoges 1753 og 1766.

I årene indtil 1728 synes katolikkerne først og fremmest at have besøgt det kejserlige gesandtskabskapel.[51] Menigheden talte fortsat adskillige soldater, heriblandt også højere officerer og deres familier. Medlem var således en hustru til garnisonens kommandant, general Gerhard Christian von Stöcken, Francisca Felicitá de Vekene, der betænkte både kapellet i København og Glückstadt med gaver (jfr. s. 314).[52]

Københavns brand 1728 berørte også det katolske kapel og den tilhørende præstebolig.[53] Herefter skal menigheden have søgt tilflugt hos den østrigske gesandt grev Burchard Philipp von Fridag (Freytag), der havde et kapel ved sin residens i Købmagergade.[54] Freytag forlod dog allerede i forsommeren 1729 Danmark, og først o. 1737 kan den kejserlige udsending påvises i den fremtidige gesandtskabsresidens i Købmagergade 50 (s. 315). I den mellemliggende periode kan et andet gesandtskabskapel have stået åbent for de københavnske katolikker, den franske diplomat, grev de Plélos kapel i Christian Gyldenløves palæ på Kongens Nytorv.[55] Det østrigske kapel i Købmagergade forblev til 1764 det egentlige samlingssted for menigheden, der fik til huse i en bagbygning ved den nyopførte ejendom (s. 315f.). Det østrigske protektorat over menigheden blev konfirmeret ved en overenskomst 1746.[56] Samme år lagdes grunden til etableringen af et forstanderskab, hvis vigtigste opgave var at bestyre de legatmidler, der blev overladt kirken. Som en af forstanderskabets første medlemmer var falkonermester Henrik Verhagen, der samtidig stod som ejer af Købmagergade 50.[57] Gesandten synes dog ikke permanent at have haft sin bolig i ejendommen, for 1751 stadfæstede Sjællands biskop Peder Hersleb over for gesandtskabet en tilladelse til, at kapellet fortsat kunne benyttes, selvom den kejserlige minister ikke personlig residerede her.[58] 1764 solgtes ejendommen imidlertid til Vognmagerlauget, og menigheden var på ny hjemløs.

Det lykkedes dog hurtigt at skaffe husly, både til gesandten og menigheden. Påsken 1765 kunne et grundmuret kapel indvies, opført i haven mod Bredgade, bag den lejede gesandtskabsresidens i Amaliegade 25 (s. 318f.). Hermed skulle de københavnske katolikker omsider få et blivende tilholdssted, idet kapellet dog 1841-42 blev afløst af den nuværende kirke. Opførelsen blev financieret gennem støtte fra den østrigske kejserinde Maria Theresia, der også skænkede inventargenstande og ydede bidrag til aflønning af to præster (s. 319f.). Trods en allerede gældende bestemmelse, der yderligere stadfæstedes

1766, om, at præsterne »ingenlunde maa være Jesuiter«, tilhørte disse endnu frem til 1700'rnes slutning denne orden.[59]

Forordningen af 1766 om katolikkernes stilling i landet er betegnet som »Slutstenen i Arbejdet for at værne den gamle lutherske Statskirke i Danmark mod Angreb fra katolsk Side«.[60] En beskeden indrømmelse i forhold til tidligere var dog, at menigheden nu efter bestemmelsen kunne omfatte alle, der bevisligt var født af to katolske forældre, eller som katolsk var kommet til landet, – ikke som før udelukkende gesandtens husstand. Men myndighederne hyldede fortsat det princip, at lempelser over for de københavnske katolikker skulle modsvares af tilsvarende privilegier til den protestantiske menighed i Wien. Et forsøg på at erhverve en mere egnet grund til et nyt kapel blev således bremset 1771. Da Maria Theresia imidlertid året efter bevilgede en sum til køb af den eksisterende grund og reparation af det allerede brøstfældige kapel, gik sagen dog igennem, omend med vanskeligheder.[61] Af afgørende betydning var en tilladelse til, at pladsen og kapellet altid uforstyrret kunne bruges til katolsk gudstjeneste. Til gengæld for indrømmelser imod den lutheranske menighed i Wien skal den københavnske menighed 1772 have fået status af et sogn. Herefter kunne dåb og vielse administreres offentligt. Desuden fik præsterne almindelig jurisdiktion i Danmark-Norge i lighed med de katolske gejstlige i Altona og Fredericia. Derimod var de som fremmede fritaget for at aflægge embedsed over for kongen, ligesom de heller ikke modtog konfirmerede kaldsbreve.[62]

Bestræbelserne for at sikre menighedens eksistens fortsatte det næste tiår, ikke mindst i lyset af kapellets accellererende forfald, der stadig gjorde tanken om opførelsen af et helt nyt kapel på en anden grund aktuel. Hertil kom, at den østrigske kejser Joseph II ikke længere ønskede at yde bidrag til de danske katolikker. Som danske undersåtter burde deres ve og vel overlades landets konge.[53] Et forslag om at gøre kapellet offentligt, omend det stadig skulle stå under gesandtskabets beskyttelse, mødte 1786 ganske vist velvilje hos biskop Harboes efterfølger, Nicolai Edinger Balle, – sikkert under indtryk af lutheranernes forbedrede stilling i Wien. Men sagen kom ikke videre. En tungtvejende årsag har nok været, at hverken den østrigske eller den danske regering ønskede at medvirke til finansiering af en ny bygning.[63]

Den katolske menighed skal endnu o. 1780 have talt 4-5000 medlemmer, hovedparten soldater.[64] Hertil kom en lille koloni af indvandrere fra de »amerikanske Eilande« (Vestindien), tilhørende den engelsk roman-katolske kirke, der 1777 opnåede privilegium til eget kapel og skole.[65] Endvidere et antal franske emigranter, der efter revolutionen var søgt til udlandet.[66] De danske katolikker var frem til 1868 underlagt biskopperne i en række forskellige nordtyske stifter (Münster, Hildesheim, Paderborn og Osnabrück). 1780'rne diskuteredes dog muligheden af at oprette et bispedømme for hele Skandinavien med sæde i Danmark. Som embedets første indehaver blev sognepræsten ved det københavnske kapel, Bernhard Holtzförster bragt i forslag. Planen manglede dog støtte, ikke mindst fra svensk side, idet et selvstændigt apostolisk vikariat i det mere tolerante Sverige var blevet oprettet 1783, og forslaget faldt derfor bort.[67] Et forsøg 1841 på at beskikke biskop Lübke af Osnabrück til apostolisk vikar for Norden blev ligeledes afslået.[68]

I første halvdel af 1800'rne faldt antallet af katolikker i hovedstaden drastisk. 1844 er således kun registreret 550 medlemmer af menigheden, flest af fremmed herkomst, da børn af blandede ægteskaber blev opdraget i landets religion.[69] Den markante tilbagegang lader sig forklare, dels i ophøret af hvervningen af udenlandske soldater ved århundredets begyndelse, dels i de førnævnte emigranters bortrejse.

Siden midten af 1700'rne rådede menigheden over en mindre formue, tilvejebragt gennem private donationer. Midlerne, der indtil 1799 hovedsagelig anvendtes til fattighjælp, blev 1813 væsentligt forøget gennem en arv på henved 100.000 rdl. efter vinhandler Christian Peter Bianco. Pengene skulle anvendes til opførelsen af et nyt, grundmuret kapel, indretningen af en kirkeskole, samt til supplering af præsternes indkomst.[70] I første række indskrænkede man sig til at reparere det eksisterende kapel, men fra 1830 indledtes en jagt på egnede byggegrunde (s. 322). Da forstanderskabet 1837 omsider skønnede, at man havde fundet en passende grund, ansøgtes om byggetilladelse hos Danske Kancelli. Samtidig forespurgtes, om kapellet – foruden den allerede gældende benævnelse »Det kejserlige kongelige østerrigske Gesandskabskapel« – også måtte betegnes »den katholske Menigheds Kirke«. Det var således vigtigt for de københavnske katolikker at understrege, at det ny kapel blev *deres* ejendom, ligesom man ønskede at fremhæve menighedens *danske* tilhørsforhold. I den kongelige resolution af 23. aug. 1837 accepteredes planerne for nybygningen og det nye kapels ejendomsforhold, men hvad betegnelsen angik, afviste man ændringer i forhold til den tidligere resolution (af 3. nov. 1774). Samtidig understregede biskop Jacob Peter Mynster, at »det opförende Andagtshus tillagdes navn af Capel i stedet for Kirke« som nævnt i forstanderskabets ansøgning, for at undgå at den ny bygning i den almindelige bevidsthed opfattedes som et offentligt gudshus. I sin erklæring anbefalede biskoppen, at kapellet frit kunne opføres i en passende stil, dog uden tårn og klokker, »da ogsaa det Udvortes bör vise, at det ikke er Lan-

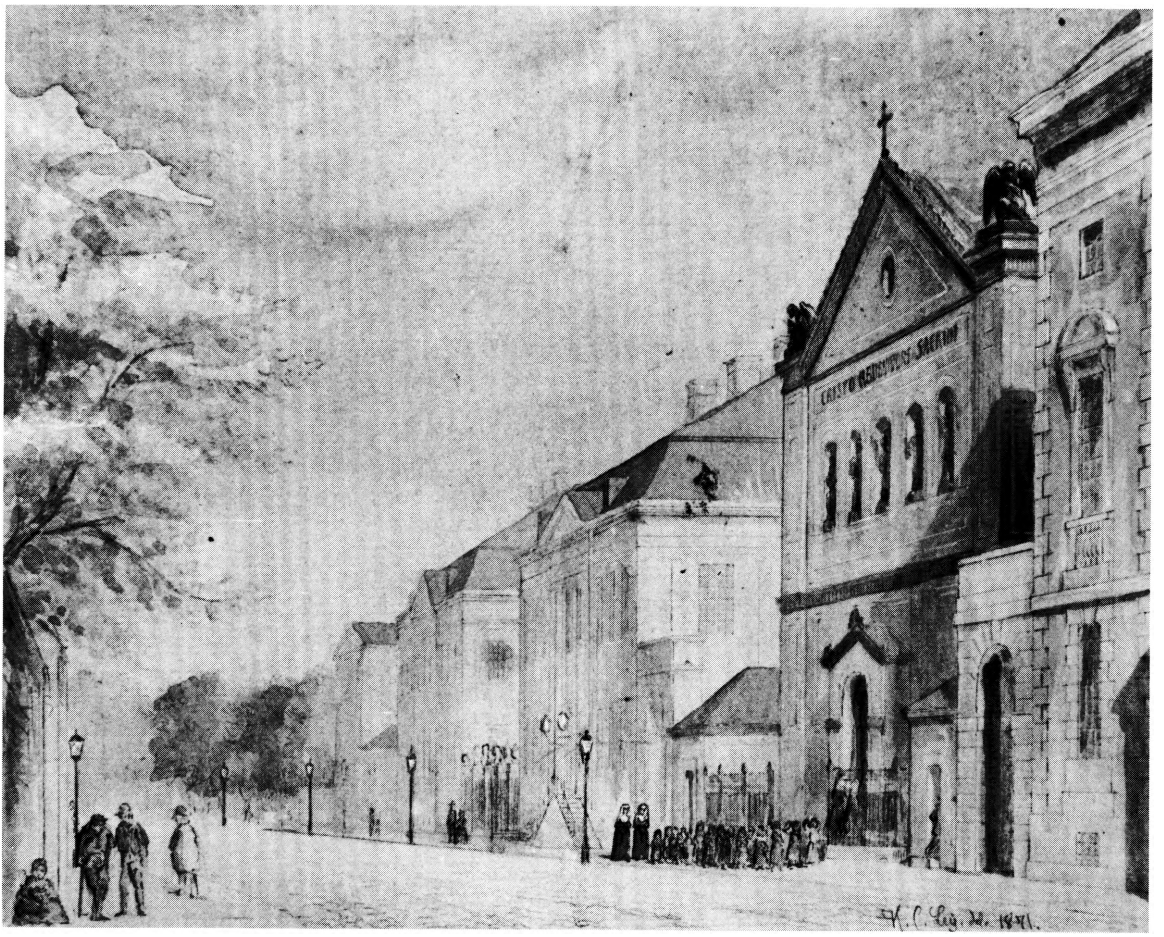

Fig. 2. Prospekt af Bredgade med S. Ansgars kirke i forgrunden. Farvelagt tegning af H. C. Ley, 1871. Øregaard museum. — *View of Bredgade with S. Ansgar's Church in the foreground. Colour drawing by H. C. Ley, 1871.*

dets almindelige Religion, som her öves, hvorved Bevidstheden vedligeholdes om, at den catholske Religion har Noget, som er vort Folk Fremmed.«[71] Forbudet mod klokkeringning ved gudstjeneste kunne hente præcedens i en tilsvarende restriktion over for den reformerte menighed (DK. Kbh.By, 3, s. 10, 92f.).

Det ny kapel, der alligevel skulle blive placeret på den eksisterende grund i Bredgade, opførtes 1841-42 af Gustav Frederik Hetsch (s. 341 f.). Bygningen havde fortsat status af gesandtskabskapel, selv om den nu var overladt menigheden til fri afbenyttelse. Derimod vedblev grunden med at tilhøre den østrigske stat.[72] Da trosfriheden med grundloven af 5. juni 1849 var sikret, ophævedes det mere end 100-årige østrigske patronats. Det betød samtidig, at menigheden herefter selv måtte udrede alle udgifter til kirkens drift, således også til præsternes lønninger, omend Østrig indtil 1918 stadig ydede et mindre tilskud.[73]

De ændrede forhold efter 1849 afspejler sig på flere områder. Fra 1852 blev prædikensproget dansk. Da forbudet mod klokkeringning var ophævet, indledtes forskellige overvejelser om et kirketårn, og fra 1860'rne foreligger de tidligste konkrete projekter (s. 362). Væsentligst var dog, at kapellet fra o. 1860 skiftede navn til »S. Ansgars kirke«.[74] Allerede 1855 nævnedes Nordens apostel som menighedens skytshelgen, men først fem år senere kan kirkens nye navn med sikkerhed eftervises. 1865 – i tusindåret for S. Ansgars død – overførtes relikvier af helgenen til kirken, der samtidig modtog sin egentlige konsekration ved biskoppen af Osnabrück.[75] Tre år efter, 1868, oprettedes dog et selvstændigt apostolisk vikariat for Danmark, omend fortsat under bispedømmet Osnabrück, og som embedets første indehaver udnævntes året efter S. Ansgars kirkes sognepræst, Hermann Grüder. 1892 opnåede den danske katolske kirke uafhængighed, da den daværende præfekt Johannes von Euch viedes til biskop. 1953 blev bispedømmet endelig en fuldt ligeberettiget del af den katolske verdenskirke.[76]

I årene efter religionsfriheden oplevede den katolske menighed en stadig vækst i København. 1893 udskiltes endnu et sogn af S. Ansgars kirkes område ved grundlæggelsen af Rosenkranskirken i Boyesgade på Frederiksberg. Forinden var også en række mindre kapeller blevet oprettet.[77] Det nuværende S. Ansgars sogn, der udgør et af i alt seks sogne i Københavns by og Frederiksberg, omfatter den indre by samt dele af området nordøst herfor.

Som hovedstadens vigtigste katolske kirke blev S. Ansgars kirke vikariatets hovedkirke, da præfekturet oprettedes 1868. Fra 1892 var kirken biskoppens, og præsteboligen blev bisperesidens, – en status, den med intervaller bibeholdt frem til 1965. 1941 ophøjedes S. Ansgars kirke endelig officielt til hoved- og moderkirke i lighed med en domkirke.

25. maj 1973 blev kirken med den tilhørende præstebolig fredet i klasse A.[77]

Begravelser. Som ovenfor nævnt havde den franske ambassadør allerede 1671 fået tilladelse til at opføre en kirke eller et kapel med tilhørende kirkegård. Privilegiet blev dog ikke udnyttet, og i stedet for anvendtes en række af byens eksisterende kirkegårde.[37] Denne praksis blev konfirmeret af magistraten 1778.[78] Da den østrigske stat 1774 erhvervede kapellets grund i Bredgade, blev det samtidig forbudt katolikkerne at have begravelser ved bygningen, en restriktion, der gentoges både 1837[71] og 1840.[72] 1805 erhvervede menigheden imidlertid en jordlod på Assistens kirkegård.[79] Her findes bl.a. Christian Peter Biancos familiegravsted. Til denne del føjedes endnu en afdeling, købt 1863.[80] Begravelser ved kirkegården opretholdes til 2009. 1887 fik menigheden yderligere et areal på Vestre Kirkegård (Katolsk Kirkegård), hvor et lille kapel af røde mursten opførtes året efter.[81] Afdelinger for katolske begravelser findes desuden på Sundby kirkegård (oprettet 1925) og Bispebjerg.

NOTER TIL S. 303-309

Vedrørende arkivalier, litteratur og forkortelser henvises til s. 445f.

[1] Holger Fr. Rørdam: Danske Kirkelove, II, 1886, s. 126 f.

[2] Om den katolske mission i Norden i det første århundrede efter reformationen, jfr. først og fremmest Vello Helk: Laurentius Nicolai Norvegus S.J. En biografi med bidrag til belysning af romerkirkens forsøg på at genvinde Danmark-Norge i tiden fra reformationen til 1622, 1966.

[3] Jfr. Helk, s. 290 f.

[4] Jfr. Einar Molland: Det jesuitiske misjonsforsøk i Danmark 1623-24, i KirkehistSaml. 7, I, 1951-53, s. 284-359.

[5] Jfr. Rørdam, III, 1889, s. 16f., 38f. og 42f.

[6] Jfr. Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve, udg. C. F. Bricka og J. A. Fridericia, I, 1887-89 (1969), s. 364.

[7] Jfr. Rørdam, III, 1889, s. 105.

[8] Jfr. Molland (note 4), s. 350.

[9] Jfr. Helmut Holzapfel: Unter Nordischen Fahnen. Die Militärseelsorge der Jesuiten in den Nordischen Ländern im XVII. und XVIII. Jahrhundert, Paderborn 1954, s. 12.

[10] Jfr. Helge Gamrath: Christianshavns grundlæggelse og ældste bygningsmæssige udvikling, i HistMeddKbh. 1968, s. 12f., 28, 80f. Oplysninger om, at Christian IV o. 1630 ved den franske gesandt Louis Deshayes de Courmenins mellemkomst skulle have givet katolikkerne tilladelse til bosættelse i landet og endog skænkede en pengesum til oprettelse af et gesandtskabskapel, synes dog ikke at kunne bekræftes. Jfr. for teorien W. I. Krarup: Den katholske Kirke i Danmark fra dens Nedbrydelse til dens uhindrede Gjenopførelse, i Skandinavisk Kirketidende for katholske Christne, 11, 1863, s. 406. Herimod Joh. B. Metzler: Den første Oprindelse til den katholske Menighed i København, i Varden, 9, 1911, s. 251.

[11] Jfr. Johannes Steenstrup: Et Forslag til Katholicismens Gjenindførelse i Jylland, fremsat til Pavestolen 1629, i KirkehistSaml. 3, I, 1874-77, s. 625-34, Sune Dalgaard: Arkivalier til belysning af det katolske missionsforsøg, sst. 7, II, 1954-56, s. 231-36, og Bjørn Kornerup: Et brev om Danmarks rekatolicering 1629, sst., s. 236-39.

[12] Jfr. Charles Ogier: Det store Bilager i Kjøbenhavn 1634, i Memoirer og Breve, XX, udg. Julius Clausen og P. Fr. Rist, 1914, s. 9f., 23, 39, 43f., 81.

[13] Om handelstraktaten af 10/20 marts 1641, jfr. L. Laursen: Danmarks-Norges Traktater 1523-1750, IV, 1917, s. 258f. Traktaten nævner intet udtrykkeligt om gesandternes religionsudøvelse, men anfører blot, at disse skal have samme forhold som andre landes ministre, jfr. samme, s. 299f.

[14] Jfr. Metzler (note 10), s. 252.

[15] Rebolledo fik ganske vist sit første kreditiv 6. okt. 1647, men synes først at være kommet til landet i foråret 1648, jfr. Metzler (note 10), s. 253 og E. Gigas: Grev Bernardino de Rebolledo, spansk Gesandt i Kjøbenhavn 1648-1659, 1883, s. 14f.

[16] Jfr. Alfred Otto: Jesuitterne og Kirken i Danmark i det 17. og 18. Aarhundrede, 1940, s. 27. Om den katolske menighed i København i det 17., 18. og 19. århundrede, jfr. desuden utrykt afhandling af P. G. Frosell, der venligst har stillet manuskriptets tekst til DK.s disposition.

[17] Om Rebolledos residens, jfr. Gigas (note 15), s. 19, 49 og 338f. Desuden Metzler (note 10), s. 254f. I øvrigt Philippe Boudon de la Salles beretning fra 1653, i HistT. V, II, s. 238f.

[18] Jfr. Liber Baptizatorum, Matrimoniorum et Defunctorum Sub Missionarijs S. Jesu in Regno Daniæ inde ab Anno 1656. Ved embedet. Det ældste bryllup er dog allerede registreret 1647, et år før gesandtens ankomst. Optegnelserne, der er sparsomme for de første år, synes først at være gjort en halv snes år senere, jfr. Metzler (note 10), s. 293.

[19] Jfr. Gigas (note 15), s. 101.

[20] Rørdam, III, 1889, s. 389f.

[21] Jfr. de Goes' egen beretning hos L. Daae: Beretning om Katolikkernes Vilkaar i Danmark ved Aaret 1660, Ny KirkehistS, 5, 1869-71, s. 828.

[22] Jfr. H. U. Ramsing: Københavnske Ejendomme 1377-1728, VIII, Købmager kvarter, 1962, s. 87, og Forordning anlangende dennem som icke maa haffve Huuse eller Ejendom i Kiøbenhaffn oc Christianshaffn, 26. jan. 1667.

[23] Daae (note 21), s. 833f.

[24] Om katolske soldater i dansk (og svensk) tjeneste i 1600'rne og 1700'rne, jfr. først og fremmest Helmut Holzapfel: Unter nordischen Fahnen (note 9).

[25] Daae (note 21), s. 824. Desuden P. W. Becker: Samlinger til Danmarks Historie under Kong Frederik den Tredies Regering i udenlandske Archiver, I, 1847, s. 275 og II, 1857, s. 5f., 288.

[26] Således havde han betegnet sig selv 1670 i et brev til pave Clemens X, jfr. Nicolaus Stenonis Epistolae, udg. Gustav Scherz, I, Kbh., Freiburg, s. 75.

[27] Om Altona, jfr. Lebrecht Dreves: Geschichte der Katholischen Gemeinde zu Hamburg und Altona, Schaffhausen 1866, s. 73 f.

[28] KbhDipl. VI, s. 574f. 10. okt. 1671 kunne Terlon sejrsstolt meddele Ludvig XIV, hvordan det engang kunne siges i historien, at det var under denne majestæts regering, man havde opnået tilladelse til at bygge to kirker, den ene i Altona, den anden i København, jfr. Chr. Bruun (udg.): Bidrag til Danmarks Historie under Christian V., samlede af udenlandske Arkiver af C. F. Allen, i DaSaml. 2. rk., III, 1873-74, s. 9.

[29] Jfr. Chr. Bruun: Et Bidrag til Oplysning af Spørgsmaalet om Religionsfrihed i Danmark under Christian den Femte, i DaSaml., 2. rk., VI, 1877-79, s. 372.

[30] Jfr. Bruun: Et Bidrag (note 29), s. 375f. Desuden Urban Schrøder i Den danske Kirkes Historie, udg. Hal Koch og Bjørn Kornerup, IV, 1959, s. 396f.

[31] Om den katolske menighed i Fredericia, jfr. Eduard A. Nissen: Den katolske menighed i Fredericia 1674-1962, i Vejle Amts Aarbog, 1962, s. 34-86.

[32] I Niels Stensens breve fra hans Københavnerophold 1672-74 nævnes både pengemangelen, modsætningsforholdet til Frankrig og modstand fra gejstligheden som årsager, den sidstnævnte ikke mindst forstærket efter udgivelsen af gesandtskabspræsten Heinrich Kirchers kontroversielle værk, »Nord-Stern. Führer zur Seeligkeit«, jfr. Nicolai Stenonis: Epistolae (note 26), s. 267-69. Om episoden med Kircher, jfr. også Terlon selv, i Bruun: Bidrag (note 28), s. 10. Byggeriet, der ellers var planlagt til at skulle påbegyndes det følgende forår (1672), skulle ifølge Stensen indledes med kirkegården, jfr. Epistolae, I, s. 267. Endnu 1675 synes der i katolske kredse at have hersket optimisme omkring realiseringen af det planlagte byggeri, jfr. Epistolae, I, s. 76.

[33] Om Niels Stensens ophold i Danmark, jfr. Helmut Holzapfel: Niels Stensen und die katholische Gemeinde in Kopenhagen, i KirkehistSaml. 1981, s. 29-61.

[34] Rørdam (note 5) s. 502f.

[35] Jfr. Anton Pieper: Die Propaganda-Congregation und die nordischen Missionen im siebzehnten Jahrhundert, Köln 1886, s. 85.

[36] Pieper (note 35) s. 86.

[37] Begravelser i tiden 1649-1703 fandt således sted ved Trinitatis kirke, Petri, Vor Frelsers, Vor Frue og Helliggejst kirkegårde. Desuden på Garnisonsk kirkegård, den militære kirkegård, kirkegården uden for Nørreport, samt de fattiges kirkegård ved Holmens kvæsthus. Flest (i alt 44 personer inden for den nævnte periode) gravsattes dog på Bremerholms kirkegård. Jfr. Liber (...) Defunctorum (note 19), udg. Fr.Jürgensen West i PersHistT. 6. Rk. I, 1911, s. 1-28. Desuden DK. Kbh.By, 2, s. 4f.

[38] Jfr. Epistolae (note 26), s. 338 (E128, brev juli? 1677 til propagandakongregationen).

[39] Således 1682 i det franske, spanske og kejserlige på samme tid, jfr. Pater Stercks beretning, i Bernhard Duhr: Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge, III, Regensburg 1921, s. 710.

[40] Jfr. Pieper (note 35), s. 90. Derimod var det strengt forbudt gesandtskabspræsterne at virke uden for deres foresattes hus. Således måtte præsterne ikke besøge katolske fanger i Stok- og Arresthuset, jfr. KbhDipl. VII, s. 232.

[41] Jfr. Chr. Bruun (udg.): Bidrag til Danmarks Historie under Christian V, samlede fra udenlandske Arkiver af C. F. Allen, i DaSaml. 2. rk., V, 1876-77, s. 148.

[42] Jfr. Reise V. P. Martini Gottscheer, i Joseph Stöcklein: Newer Welt Bott, 23-24, Augsburg 1735, s. 180.

[43] Jfr. Gustav Scherz: Niels Stensens København, i HistMeddKbh. 1962, s. 205.

[44] Forordning om de reformeredis Brudevielser saa og om deris og de Catholiskes Børne-Daab. 21. Martii 1693.

[45] Jfr. Otto (note 16) s. 33f. og Duhr (note 39).

[46] KbhDipl. VII, s. 558f.

[47] Jfr. KSA, Indkvarteringsmandtalsprotokol for 1701. Desuden Mme Louis Hermite: La vie d'un palais danois, 1933, s. 82f.

[48] Jfr. C. S.: Om Katolicismens Tilstand i Danmark i Aaret 1711, i Nordisk Kirketidende for katholske Kristne, 32, 1884, s. 353-57.

[49] Otto (note 16), s. 36.

[50] KbhDipl. VIII, s. 492.

[51] Jfr. Holzapfel (note 24), s. 84.

[52] Holzapfel, s. 87.

[53] RA. Dept. for Udenrigske Anliggender 1771-1848, Østrig I C 7. Korrespondancesager, pk. II. Gesandtskabskapellet 1772-1843, erklæring af 20. maj 1785 fra gesandten baron von Binder. Jfr. også F. L. Mourier: Den catholske Kirkes Tilstand i de danske Stater, især i Kiøbenhavn, fra Reformationen indtil vore Dage, i Theologisk Maanedsskrivt for Fædrelandets Religionslærere, Januar 1804, s. 6. Om branden bemærker Duhr (note 39), IV, 1, Regensburg 1928, s. 118, – desværre uden kildeangivelse – at »die katholischen Kapelle blieb (23) unversehrt.«

[54] Jfr. Mourier (note 53). Umiddelbart efter branden er dog kun registreret den kejserlige legationssekretær Johannes Harding og to præster i byen. Alle boede i Hans Beckers gård på Kongens Nytorv (matr. 63/1689, S. Annæ Øster kvarter), jfr. L. Grove: Kjøbenhavns Huse og Indvaanere efter Branden 1728, 1906, s. 271.

[55] Jfr. Mme Louis Hermite: La vie d'un palais danois (note 47), s. 99f.

[56] Johs. Hansen, s. 89.

[57] Johs. Hansen, s. 101 f.

[58] RA. Sjællandske Tegneiser nr. 127, 12. marts 1751.

[59] Jfr. Lauritz Fogtmann: Samling af alle gieldende Forordninger, Rescripter, Resolutioner og Collegiebreve (...), 1784, s. 6-10. For en liste over kapellets præster, jfr. Johs. Hansen, s. 25. Om forordningen af 1766, se desuden Bjørn Kornerup: Bidrag til Oplysning om Katolikernes Retsstilling i Danmark i det 18. Aarhundrede, i Teologisk Tidsskrift, 5. Rk. VII, 1936, s. 186-202.

[60] Kornerup (note 59), s. 191.

[61] Der krævedes således kaution for den årlige betaling af grundskatter, idet erhvervelsen stred mod forordningen af 1667 (note 22). Om grundkøbet, jfr. Korrespondancesager (note 53) og DaKanc. Sjællandske Tegneiser, Koncepter og Indlæg, 1774, nr. 772 og 774.

[62] Jfr. også Mourier (note 53), s. 7f. og Adolph Frederik Bergsøe: Den danske Stats Statistik, I, 1844, s. 494.

[63] Jfr. promemoria af biskop Balle, 1. april 1786, i Magasin for den nyere Danske Kirkehistorie, udg. Nicolai Edinger Balle, I, 1792, s. 109 f.

[64] Om menighedens størrelse, jfr. baron von Binder (note 53) og biskop Balle (note 63). Desuden Holzapfel (note 9), s. 110.

[65] Om de vestindiske immigranter, jfr. resolution af 19. febr. og 23. okt. 1777, gengivet i Magasin for den nyere Danske Kirkehistorie (note 63), s. 101, 118f.

[66] Jfr. Louis Bobé i Le Danemarc dans ses rapports avec la France, 1935, s. 72f.

[67] Jfr. Mourier (note 53), s. 19f og Friedrich Münter: Magazin für Kirchengeschichte und Kirchenrecht des Nordens, I, Altona 1792, s. 41-57. Jfr. om Sverige Arne Palmqvist: Die römisch-katolische Kirche in Schweden nach 1781, i Skrifter utgivna av Svenska Kyrkohistoriska Foreningen, II. Ny följd, 8, Uppsala 1954.

[68] RA, DaKanc. Danske Kancellis Forestillinger for 1. Departement, nr. 115, 9. juni 1841.

[69] Jfr. Adolph Frederik Bergsøe: Den danske Stats Statistik, I, 1844, s. 495.

[70] Jfr. Johs. Hansen, s. 89f. Desuden sst. s. 37f.

[71] RA, DaKanc. Danske Kancellis Forestillinger for 1. Departement, nr. 23, aug. 1837.

[72] Jfr. DaKanc. Forestillinger, 4. nov. 1840. Desuden gavebrev fra det østrigske gesandtskab til den katolske menighed, i Ved embedet, Ejendomsdokumenter, erklæring af 24. febr. 1841.

[73] Johs. Hansen, s. 98.

[74] A. H. (August Hoffmann?): Hvor Naar fik St. Ansgars Kirke sit Navn?, i Nordisk Ugeblad for katolske Kristne, 66, 1918, s. 62-64. I menighedens årlige regnskaber, der tryktes siden 1823, er betegnelsen vistnok nævnt første gang 1860, jfr. Aarsberetning over de den katholske Kirke ad St. Ansgarium tilhørende Legater (...)«. Årsberetningerne, der findes indtil 1856 på KglBibl., har for de senere årgange forgæves været søgt, dels på KglBibl., dels ved embedet og på vikariatets bibliotek, S. Andreas bibliotek.

[75] Jfr. Skandinavisk Kirketidende for katholske Christne, 3, 1855, sp. 80; sst. 13, 1865, s. 279f.

[76] Om den danske katolske kirke i nyere tid, jfr. W.J. Karup: Geschichte der katholischen Kirche in Danemark, Münster 1863, s. 346f. Desuden Johs. Metzler: Biskop Johannes von Euch, 1910, specielt s. 52f. og Karl Hammer: Biskop Josef Brems, 1945, specielt s. 142f. om den københavnske menighed. Endelig Katolsk håndbog for Danmark, 1983.

[77] Jfr. Sager vedrørende S. Ansgars kirke i Fredningsstyrelsens arkiv.

[78] Jfr. KSA, Magistratens resolutionsprotokol, 1778 (s. 326).

[79] Jfr. KSA, Københavns Magistrats Kirkegårde, 1800-68. Sager vedr. Assistens kirkegård. Allerede o. 1802 synes katolikkerne dog at have haft adgang til begravelser i den nyoprettede Interimskirkegård, jfr. August Nielsen: Assistens kirkegård, i Hist MeddKbh. 3. rk. III, 1938, s. 111 f.

[80] Jfr. Johs. Hansen, s. 101.

[81] Jfr. Nordisk Ugeblad for katolske Kristne, 52, 1904, s. 753-55. Kapellet blev ombygget 1904 af murermester A. V. Günther efter Emil Jørgensen.

Fig. 3. Oversigtskort over København efter Christian Gedde 1757 med angivelse af de vigtigste, tidlige gesandtskabskapellers placering. 1: Kapellet i Østergade 20 (s. 313). 2: Kapellet i Østergade 15 (s. 313). 3: Kapellet i Strandgade 22 (s. 314). 4: Kapellet på Kongens Nytorv 4 (s. 314). 5: Kapellet i Købmagergade 42 (s. 314). 6: Kapellet i Købmagergade 50 (s. 315). 7: Kapellet i Bredgade 64 (s. 318). Tegning MN 1984. — *Map of Copenhagen after Christian Gedde 1757 with the location of the most important earliest legation chapels. 1: The Chapel at No. 20 Østergade, 2: The Chapel at No. 15 Østergade, 3: The Chapel at No. 22 Strandgade, 4: The Chapel at No. 4 Kongens Nytorv, 5: The Chapel at No. 42 Købmagergade, 6: The Chapel at No. 50 Købmagergade, 7: The Chapel at No. 64 Bredgade.*

DE ÆLDSTE GESANDTSKABSKAPELLER 1648-1764

NOTER S. 316

Indledning. Efterretningerne om de ældste gesandtskabskapeller i København er uhyre sparsomme. Oftest har menigheden haft til huse i interimistiske kirkesale, midlertidigt indrettet i gesandternes boliger. Nedenfor skal gives en kort oversigt over periodens vigtigste kapeller, hvorfra enkelte inventarstykker endnu er bevaret. En fuldstændig fortegnelse over samtlige kapeller ved de forskellige katolske gesandtskaber er dog ikke søgt tilvejebragt. Det skal i den forbindelse fremhæves, at det generelt frembyder problemer at spore de fremmede udsendinges lejeboliger i dette tidsrum. Gesandterne, der i almindelighed kun opholdt sig få år i landet, indtog en særstilling i forhold til lokal- og statsadministrationen og unddrager sig derfor ofte tidens gængse registreringer af enkeltpersoner.

DET ÆLDSTE GESANDTSKABSKAPEL

indrettedes antagelig 1648 af den spanske udsending grev Bernardino de Rebolledo. Den nøjagtige adresse kendes ikke, men gesandtens bolig vides at have ligget på ruten for Christian IV's begravelsesprocession og Frederik Ill's kroningstog, måske på Amagertorv eller i Vimmelskaftet.[1]

KAPELLET I ØSTERGADE 20 (MATR. 51/1689, KØBMAGER KVARTER)

Fra 1649 residerede Rebolledo i en af de fornemme adelsgårde på Østergade. I ejendommen, som udlejedes af Frederik von Barnewitz, var indrettet et kapel, der i en årrække skulle danne ramme om menighedens liv.[2] Indtil 1659 var kapellet under Rebolledos beskyttelse, siden hen under den kejserlige gesandt, der ejede gården 1660-70 (s. 305). Måske har den franske udsending Pierre de Villars, som 1683-85 opholdt sig i byen, også haft sin residens her.[3]

Ejendommen blev nedrevet 1875, og der synes ikke at eksistere nærmere efterretninger, hverken om placeringen eller indretningen af dette »sacellum« (kapel).[4] Et enkelt levn fra inventarbeholdningen kan dog være en apologetisk *bog,* der endnu findes i S. Ansgars kirke: Iodocus Kedd: Statera veritatis, dat ist Goudt Waegh der Wahrhegt, 1646 (fig. 4). Bogen bærer på titelbladet påskriften: »Bibl[ex] Baron de Goessen, Soc: Jesu Miss: Hafniæ. «[5]

KAPELLET I ØSTERGADE 15 (MATR. 9/1689, ØSTER KVARTER)

Huset tilhørte indtil 1671 hofmaleren Karel van Manders familie, der udlejede dele af den store gård til fremmede udsendinge.[6] Efter 1671 blev den overtaget af Conrad Bierman von Ehrenschuld, diplomat med udprægede franske sympatier og i tiden o. 1658-61 sekretær hos Frankrigs udsending Hugues de Terlon.

Terlon, der med afbrydelser opholdt sig i Danmark indtil 1676, havde – i det mindste frem til 1665 – sin residens i van Manders gård og hermed også et kapel.[7] Derimod er hans tilstedeværelse i ejendommen ikke sikret arkivalsk for det følgende tiår. Muligvis kan han efter hofmalerens død 1670 være flyttet til Christianshavn, hvor Maria Fern, Karel van Manders hustru ejede en gård i Strandgade 16-20 (matr. 19/1689, Christianshavn).[8] Der vides dog intet bestemt herom.

Terlons kapel er (omend uden angivelse af adressen) jævnligt omtalt i kilderne, både i kir-

kebøgerne og i Niels Stensens breve fra Københavneropholdet 1672-74. Her betegnes kapellet i ambassadørens »palazzo« snart som »una sala«, snart som »una stanza« (et værelse), der dog virkede lille, når folk stimlede sammen til messen.[9]

Efter Terlons afrejse 1676 skal den hannoveranske ambassadør Francesco Floramonti i tiden 1677-79 have overtaget såvel residensen som kapellet, og Niels Stensen var behjælpelig med at anskaffe inventar hertil. Efter Floramonti varetog en ny fransk udsending, Foulle de Martangis, der 1679-83 var i Danmark, kapellets drift, bistået økonomisk gennem støtte fra Propagandakongregationen.[10]

KAPELLET I STRANDGADE 22 (MATR. 18/1689, CHRISTIANSHAVN)

Cort Adelers familiegård var i en periode o. 1700 residens for franske diplomater, således 1699-1702 for François de Bouton de Chamilly og o. 1726-28 for Pierre Blouet de Camilly.[11] Måske har de franske gesandter også tidligere haft deres bolig og kapel her.[12]

Fig. 4. Iodocus Kedd: Statera veritatis, 1646 (s. 313). S. Ansgars kirkes museum, LL fot. 1984. — *Iodocus Kedd: Statera Veritatis, 1646.*

KAPELLET PÅ KONGENS NYTORV 4 (MATR. 55/1689, SKT. ANNÆ ØSTER KVARTER)

1729-34 residerede den franske udsending Louis Robert Hippolyte de Bréhom de Plélo i det statelige palæ, opført 1683-86 af Niels Juel og senere udvidet af Christian Gyldenløve (fra 1930 atter fransk ambassade).[13] Gesandten vides at have indrettet et kapel her, der ikke alene benyttedes af hans egen husstand, men også kan have stået åbent for byens lille katolske menighed, som siden 1728 for en tid var hjemløse. (jfr. s. 306).

KAPELLET I KØBMAGERGADE 42 (MATR. 9/1689, ROSENBORG KVARTER)

Jørgen Bjelkes gård på hjørnet af Købmagergade og Klareboderne var 1682 bolig for det kejserlige gesandtskab, der muligvis har været etableret her frem til 1728.[14] Ved Københavns brand oktober 1728 skal både kapellet og præsteboligen være brændt, tillige med den kapital, der anvendtes til underhold af præster og kapel, bortset fra en fundation fra Münster på 120 rdl.[15] Det er uvist om kapellet og præsteresidensen har været selvstændige bygninger i ejendomskomplekset, eller om der blot har været tale om rum, indrettet til formålet i ambassadørens bolig. Enkelte inventarstykker i den nuværende kirkes eje undgik dog ødelæggelserne:

Alterklæde (fig. 5), 1725. Rødt fløjl med reliefbroderi i guld- og sølvtråd af kalk på skyformation. På kalken anes spejlmonogram med bogstaverne P (eller R) og A(?). Herover ses i strålekrans hostien med IHS, kors og tre nagler. Jesumonogrammet blev i denne form anvendt i jesuitternes ordenssegl.[16] Under kalken med versaler: »Anno : 1725«.

Antependiet skal ifølge traditionen være skænket af generalinde von Stöcken (jfr. s. 306), tillige med †puder til messebøger, samt to messehagler (se nedenfor).[17]

Messehagel (fig. 6), o. 1725, rødt fløjl med

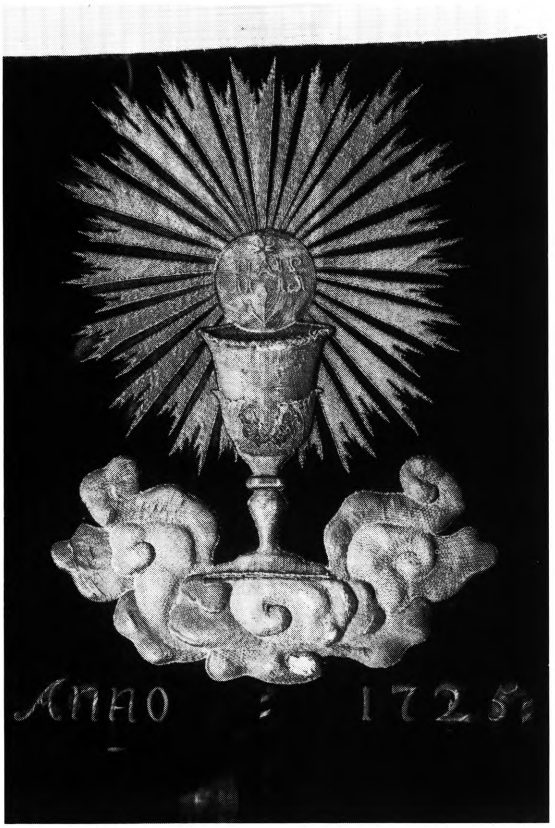

Fig. 5-6. 5. Detalje af alterklæde 1725 fra det kejserlige gesandtskabskapel i Købmagergade (s. 314). 6. Messehagel, skænket o. 1725 af generalinde von Stöcken (s. 314f). S. Ansgars kirkes museum. NE. fot. 1975. — 5. *Detail of the antependium, 1725, from the Habsburg legation chapel in Købmagergade. 6. Chasuble donated c. 1725 to the chapel in Købmagergade by Francisca von Stöcken.*

guldtresser og reliefbroderi i guld- og sølvtråd, rød, brun og grøn silke, samt en blanding af silke og metal. På forsiden Jesumonogrammets to første bogstaver, omsluttet af strålekrans. På rygsiden er en gengivelse af den lidende Kristus på korset. På Golgathahøjen ses Adams kranium og korslagte ben over en vinranke. Fremstillingen bygger på et meget anvendt forlæg, der er benyttet bl.a. i Garnisonskirkens messehagel (o. 1724, DK.Kbh.By, 3, s. 241).

†Messehagel, sort fløjl med sølvtresser. Skænket af fru von Stöcken samtidig med ovennævnte.

†*Sølvlampe,* reddet ved branden 1728 og senere omdannet til *†røgelsekar.*[17]

KAPELLET I KØBMAGERGADE 50 (MATR. 3-4/1689, ROSENBORG KVARTER)

Efter branden 1728, muligvis først o. 1736-37 lejede den kejserlige gesandt sig ind i hofslagter Rasmus Holdersens nyopførte gård på Købmagergade. Gesandten boede i hovedbygningen mod gaden, mens et kapel var indrettet i en særskilt bygning mod gården.[18] 1738 overtog kongens falkoner, Heinrich Verhagen det store kompleks, som forblev i familiens eje indtil 1764, hvor det tilskødedes Vognmagerlauget.[19] 1775-1882 havde Den kongelige Porcelænsfabrik til huse her, og 1885 blev ejendommen nedrevet.[20]

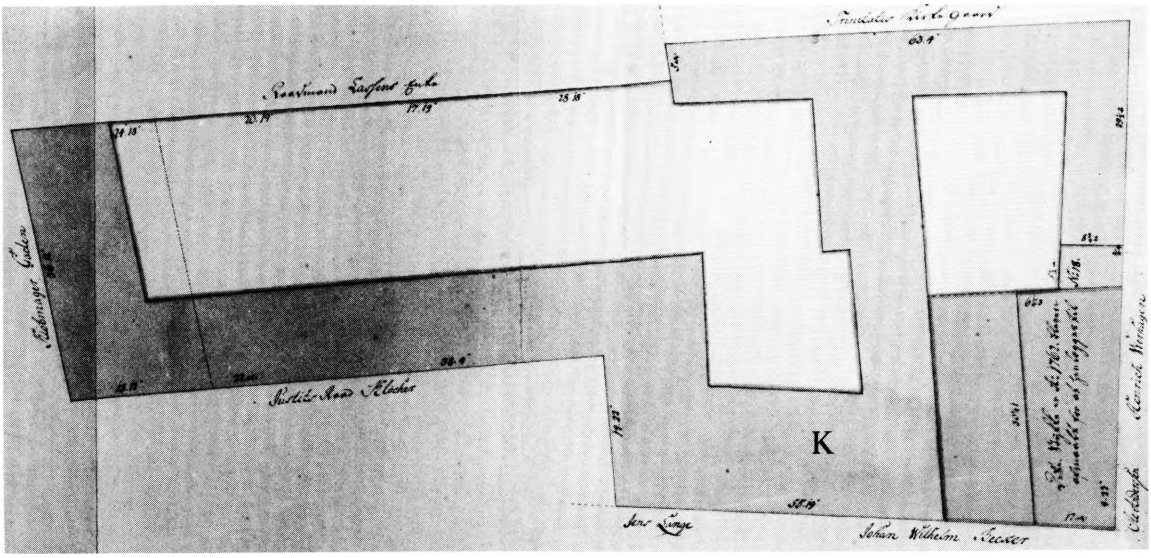

Fig. 7. Kort over matr. 3, Rosenborg kvarter efter Den generale Opmaalingsbog 1755. Kapellets omtrentlige placering er angivet med »K« (s. 316). 1:650. — *Plan of matr. 3 Rosenborg quarter after »Den generale Opmaalingsbog«, 1755. The site of the chapel is indicated with »K«.*

En brandtaksation fra 1749 beskriver kapellet som en grundmuret bygning på en etages højde, 26 alen lang og 13 alen dyb (ca. 16,3×8,1 m).[21] En af menighedens daværende forstandere, der 1763 som niårig så kapellet, huskede det o. 60 år senere som et langt, mørkt lokale med vinduer kun på den ene halve side. Det var så mørkt, at man i baggrunden måtte brænde lys selv ved højlys dag. Det hele var ikke stort bedre end en stald (og faktisk skulle kapellet også sidenhen få denne funktion!)[22]

Verhagens ejendom var sammensat af en række bygninger af varierende højde og udstrækning, grupperet omkring to gårde (fig. 7). Bag det syv fag lange og tre etager høje forhus mod Købmagergade og – vinkelret herpå – et 20 fag langt sidehus, ses et system af bag- og sidebygninger. At dømme efter brandtaksationernes beskrivelser af bagbygningerne, der undergik visse ændringer efter etableringen af Porcelænsfabrikken, har kapellet været beliggende i den bygningsdel, som på fig. 7 er mærket »K«. Den nordøst-sydvestgående fløj, der på det summariske matrikelkort er vist som et sammenhængende hus, bestod af to dele, østligst kapelbygningen og mod vest et mindre grundmuret hus (18 alen langt og 11 alen dybt). Begge ombyggedes efter 1768 til ét hus, 44 alen langt og 16 (17) alen dybt.[23]

Inventaret omfattede et lille *†alter,* smykket med fire korintiske søjler. Desuden en *†prædikestol.* Ved altret var i øvrigt to *†lukkede stole,* måske til medlemmer af gesandtskabet. Hertil kom en række *†bænke* ved kapellets sider.[21] Disse blev efter 1764 overført til det ny kapel i Bredgade (s. 334). Hvad angår altersølv og messeklæder lader intet sig med sikkerhed henføre til dette kapels beholdning. Ganske vist findes i den nuværende kirke enkelte inventarstykker, ældre end 1764, men de vil i det følgende blive beskrevet under den kirke, i hvis inventarium de tidligst kan påvises (s. 329-31, 407).

NOTER TIL S. 312-16

Vedr. arkivalier, litteratur og forkortelser henvises til s. 445 f.

[1] Jfr. s. 309, note 15.

[2] Jfr. H. U. Ramsing: Københavns ejendomme 1377-1728, VIII, Købmager kvarter, udg. Albert Fabritius, 1962, s. 87. Desuden Før og Nu, 3, 1917, s. 222 f.

[3] Jfr. Gustav Scherz: Niels Stensens København, i HistMeddKbh. 1962, s. 205.

[4] Jfr. de Goes' omtale 1660 (note 21, s. 310), s. 834.

[5] S. Ansgars kirkes museum, mus. nr. B1.

[6] Jfr. Louis Bobé: Karel van Manders Gaard alias Kongens Klub. Östergade 15 gennem Aarhundreder, 1919, s. 33f. Povl Eller: Kongelige portrætmalere i Danmark 1630-82, 1971, s. 287, 317, 339. Endnu 1670, efter van Manders død modtog man gæster i huset. Om ejendommen jfr. Ramsing: Københavns ejendomme 1377-1728, I, Øster kvarter, 1943, s. 24.

[7] Om Terlons ophold hos van Mander o. 1665, jfr. P. W. Becker: Samlinger (note 25, s. 310), II, s. 73.

[8] Jfr. Frosell (note 16, s. 309), s. 12. Om gården på Christianshavn, jfr. også Eller (note 6), s. 338f, 398 og Ramsing: Københavns ejendomme. Christianshavn (utr. ms. KSA), matr. 16.

[9] Jfr. Epistolae (note 26, s. 310), I, s. 267f.

[10] Jfr. Epistolae (note 26, s. 310), I, s. 82 og Pieper: Die Propaganda-Congregation (note 35, s. 310), s. 87.

[11] Jfr. note 47, s. 310. Desuden Frosell (note 8), s. 23.

[12] Jfr. Frosell (note 16, s. 309), s. 12, 23, 36.

[13] Jfr. note 55, s. 311.

[14] Om den kejserlige udsendings bopæl i Købmagergade, Rosenborg kvarter, jfr. RA, Københavnske rgsk. 1661-1848 (Erslev gr. 4), Københavns skattergsk. 1632-83. Desuden Før og Nu, 3, 1917, s.223 og Frosell, s. 28 f.

[15] Jfr. RA. Dept. f. Udenrigske Anliggender 1771-1848, Østrig IC7, Korrespondance vedr. det østrigske gesandtskab i København, pk. II. Gesandtskabskapellet 1772-1843, erklæring af baron von Binder 20. maj 1785. Om branden desuden Mourier: Den catholske Kirkes Tilstand (note 53, s. 311), s. 6.

[16] Om monogrammet, jfr. John B. Knipping: Iconography of the Counter Reformation in the Netherlands, I, Nieuwkoop-Leiden 1974, s. 110.

[17] Ved embedet. S. Ansgars kirke, No. 27. Inventarielister fra ældre tider. Inventarium fra 1777.

[18] Om ejendommen, jfr. Ramsing: Københavns ejendomme, 1377-1728, Rosenborg kvarter, utr. ms. i KSA. Indkvarteringsmandtallene (KSA) nævner først 1737-38: »Dend Keyserl. Secreterer«. Gesandten selv var ikke registreret. Frosell (note 16, s. 309), s. 39 fremhæver desuden, hvordan kirkebogens optegnelser i tiden mellem 1728 og 1736 er meget ufuldstændige, hvilket kunne tyde på, at kapellet ikke havde noget fast tilholdssted. Også i den foregående periode, fra 1702, hvor det franske gesandtskabskapel er lukket, til 1728, er optegnelserne uhyre summariske, jfr. Liber Baptizatorum. Matrimoniorum et Defunctorum sub Missionary s S. Jesu in Regno Daniæ inde ab anno 1656. Ved embedet.

[19] Jfr. LA, Københavns tinglæsningsarkivalier. Skødeprotokol. 13. jan. 1738 tilskødes ejendommen Verhagen fra Jens Jensen, hofslagter, der i en kort periode synes at have overtaget Holdersens gård. 25. juni 1764 skødede Verhagens arvinger gården til Vognmagerlauget.

[20] Jfr. København Før og Nu, II, s. 319.

[21] LA, Københavns Brandforsikringsarkiv, Rosenborg kvarter, matr. 3. Taksation af 15. febr. 1749. Hele kapellet med inventar vurderes til 1300 rdl.

[22] Endnu et par Ord i Anledning af St. Ansgars Kirkes Jubilæum, i Nordisk Ugeblad for katolske Kristne, 40, 1892, s. 909. Kapellet anvendtes efter 1764 som stald, jfr. nedenfor note 11, s. 338, samt som pakhus, jfr. vurdering 1768 (note 21).

[23] Vurderingen fra 1783 angiver dog endnu bygningens længde som 26 alen, mens senere vurderinger nævner målet 44 alen (1800, 1829, 1856). Dette mål bekræftes af plan i KSA, Syns- og brandtaksationer, Rosenborg kvarter, matr. 3. For fabriksanlæggets udformning 1783, jfr. desuden plan, rekonstrueret på grundlag af kort i Stadskonduktørens arkiv og brandtaksationerne, hos Bredo L. Grandjean: Kongelig Dansk Porcelæn 1775-1884, 1962, s. 294 (Bilag V).

Fig. 8. Prospekt af Fødselsstiftelsens have og bagsiden af Kirurgisk Akademi med udsnit af det østrigske gesandtskabskapel i højre side (s. 326). Maleri af Wilh. Bendz ca. 1830. Københavns Bymuseum. — *View of the garden of the Lying-in Hospital and rear of the College of Surgeons, with part of the legation chapel to the right.*

DET FØRSTE GESANDTSKABSKAPEL I BREDGADE 1764-1841

NOTER S. 337

BYGNINGSHISTORIE

Da falkonermester Verhagens gård i Købmagergade 1764 blev solgt, var den katolske menighed atter hjemløs. I valget af en ny residens til den østrigske gesandt faldt opmærksomheden på den knap 15 år gamle bydel, Frederiksstaden, der i disse år rejste sig nord for den ældre bykerne. Planen for området var på dette tidspunkt forlængst afstukket, og en række grunde allerede bebygget.[1] De prægtige adelspalæer, såvel i Bredgade som omkring Amalienborg og Skt. Annæ plads, bidrog i høj grad til at tegne kvarterets fysiognomi. Med hof-

bygmester Lauritz de Thurahs ord havde »Denne nye Stad (...) bekommet mange af de fornemmeste Indvaanere i Kiøbenhavn til Beboelse (...) saa at mange af Borgere opførte Huuse nu er bleven fornemme Herskaber til deel. «[2]

Dette var netop tilfældet med Thurahs egen ejendom i Amaliegade 25 (matr. 71FF/1756, S. Annæ Øster), i hvis baghave kapellet skulle opføres. Hofbygmesteren, der efter Eigtveds død havde overtaget fuldførelsen af Frederiks hospital, erhvervede 1755 gennem magistraten det lange grundstykke umiddelbart syd for hospitalets grund, placeret mellem Amaliegade og Bredgade (fig. 9). Interessen blandt de private bygherrer for det nordlige område af Frederiksstaden var noget mindre end for det øvrige kvarter, og bebyggelsen foregik i et væsentligt langsommere tempo.[3] En medvirkende årsag har antagelig været, at arealet, der lå på den gamle mønstringsplads nord for Amalienborgs have, oprindelig var et inddæmmet område og endnu i 1700'rnes første del meget sumpet og moradsagtigt.[4] Efter 1728 opfyldtes det med sten og grus fra oprydningen i forbindelse med den store bybrand, men den fugtige grund vedblev fremover at være et problem for de nyopførte huse (jfr. s. 320).[5]

Thurahs ejendom rejstes 1755-57 med et kort forhus mod Amaliegade og vinkelret herpå en lang sidefløj med to mellembygninger.[6] Bagved lå en stor have, der i forlængelse af sidefløjens akse strakte sig helt til Bredgade. Her lå bag en 8 alen høj mur mod gaden et grundmuret lysthus, 16 alen langt og 6 alen dybt (fig. 9-10).[7] Thurah boede ikke selv i sit statelige palæ, men lejede det ud til grev Knuth, antagelig gehejmeråd Eggert Christoph Knuth.[8] Efter arkitektens død 1759 blev både grund og ejendom ved en auktion 1761 overdraget til fuldmægtig Jochum Schou, tømmerhandler, senere justitsråd Peter Boertmann og tømrermester Frantz Joseph Zuber.[9] Zubers søn, Christian Joseph Zuber, var endnu ejer, da huset 1782 overdroges dronning Juliane Marie og af hende skænkedes til den kongelige Fødselsstiftelse.[10]

1764 lejede den østrigske gesandt Franz Joseph von Wurmbrand, der i sommeren dette år var kommet til Danmark, sig ind i ejendommen.[11] 29. dec. samme år nedlagdes grundstenen til det nye kapel, opført på det tidligere lysthus' areal og bekostet af kejserinde Maria Theresia. Kapellet kunne indvies i påsken 1765.[12] Mens byggeriet stod på, havde et vognskur midlertidigt været anvendt til gudstjeneste. Selv havde gesandten beboet et hus lige ved kapellet, vel forbygningen eller en af sidefløjene til Thurahs palæ.[11] Bygmesteren var, ganske nærliggende, grundens ejer, hoftømrermester Zuber, der selv tilhørte den katolske menighed.[13] Antagelig har Zuber også medvirket ved opførelsen 1767 af den katolske kirke, S. Knud i Fredericia,[14] ligesom han i øvrigt var virksom ved andre byggeforetagender i Frederiksstaden.[15]

I Haus-, Hof- und Staatsarchiv i Wien er for nylig fremdraget en grundplan og en opstalt af kapellet tillige med en plan af haven før kapellets opførelse (fig. 10-12).[11] Disse indgår i det østrigske gesandtskabs arkiv som bilag til forhandlingsakterne omkring erhvervelsen af kapelgrunden 1773-74 (se nedenfor). Planen blev ifølge en påskrift overrakt 1773 af »der junge Zuber« (bygningsinspektør Christian Joseph Zuber), der netop vides at have været i Wien september 1773 for at modtage købesummen på sin moders vegne, enke efter Frantz Joseph Zuber.[13] Opstalten skal ifølge to påskrifter give et billede af de i 1764 opførte bygninger, således som de endnu var 1773/januar 1774. De to tegninger af kapelkomplekset, begge forsynet med franske betegnelser, er antagelig kopier af de oprindelige bygningstegninger, hidrørende fra Zuber selv.[15] Det skal dog understreges, at de ikke, hvad målene og vinduernes placering angår, stemmer overens i alle enkeltheder. Ligeledes er der en række modsætninger mellem tegningernes udsagn og de samtidige brandtaksationer (jfr. s. 324f.). Dette rejser en mistanke om, at tegningerne måske snarere viser det projekterede kompleks uden de korrektioner, der er tilkommet efter opførelsen. Heller ikke haveplanen harmonerer i ét og alt med andre kilders vidnesbyrd om placeringen og dimensi-

onerne af Thurahs gamle lysthus (s. 325). Den mere summarisk udførte tegning med tyske påskrifter kunne derfor muligvis være en sekundær rekonstruktion af anlægget, udfærdiget parallelt med den vurdering, magistratens synsmænd foretog februar 1773 for at få fastlagt havens værdi, ni år efter dens nedlæggelse.[16]

Til trods for, at det med Zubers bygning omsider var lykkedes den katolske menighed at få et rummeligt, grundmuret kapel, føltes situationen stadig uholdbar. Kapelgrunden var fremdeles blot lejet, og fugtproblemerne var tidligt begyndt at vise sig i det mangelfuldt piloterede kompleks.[17] For at sikre den katolske gudstjeneste i København måtte gesandtskabet enten erhverve grundarealet eller finde en anden og bedre placering til et nyt kapel. Den danske konge var dog uvillig til at acceptere opførelsen af et nyt katolsk kapel, sålænge lutheranerne i Wien ikke var sikret fuld trosfrihed.[18] 1772 skænkede Maria Theresia imidlertid en pengesum til reparation af det eksisterende kapel og til erhvervelse af grunden. Betingelsen for købet fra de danske myndigheders side var et løfte fra gesandtskabet om at stille kaution for grundskatter. Desuden blev begravelser ved kapellet forbudt, ligesom det nok en gang indskærpedes præsterne at overholde landets love vedrørende ægteskab mellem trosfæller. 3. nov. 1774 blev den officielle tilladelse til grundkøbet givet, og 5. dec. samme år kunne skødet protokolleres (matr. 71 KK/1756, 182/1806, Skt. Annæ Øster kvarter).[13]

I de nærmeste år herefter betragtedes kapellet dog fortsat som en midlertidig foranstaltning. Maria Theresia skal have skænket 44.000 rdl. til opførelsen af et »fastere og skiønnere Kapel«.[19] Også flytning var fremdeles på tale. En hovedårsag har formentlig været fugtskaderne i bygningen, der som nævnt allerede havde vist sig kort tid efter opførelsen. 1776 rapporterede gesandten således, at kapellet til stadighed sank på den sumpede grund og truede med at ville styrte sammen.[18] En eksplosion 1779 i et nærliggende krudttårn fremskyndede yderligere forfaldet.[20] Maria Theresias død 1780 bremsede planerne på ny. Hendes efterfølger på tronen, Joseph II, ønskede ikke at støtte byggeriet og henviste til, at de danske undersåtters vel burde overlades til den danske konge. Dette blev dog afvist af Danske Kancelli, – vedligeholdelsen påhvilede fremdeles det østrigske hof.[18]

En fornyet redningsaktion for menigheden i det nedstyrtningstruede kapel kom få år efter fra gesandtskabet, der foreslog, at både grund og kapel blev overdraget »der Königl. dähnisch-Katholischen Gemeinde«. Finansieringen af en ny kirke skulle ske ved en almindelig kollekt i og uden for Danmark, mens den nyopførte bygning fremdeles beholdt gesandtskabets navn og beskyttelse.[20] Både Danske Kancelli og Københavns magistrat behandlede denne gang sagen med velvilje. Biskop Nicolai Edinger Balle, der 1783 havde efterfulgt sin svigerfader biskop Harboe i embedet, anbefalede byggeriet, idet han fremførte, at »Intet Land haver større Tolerance, relativistisk betragtet, at opviise end vores siden Reformationen.«[21] En kollekt til kirken blev afvist, fordi »der er megen Fattigdom og anden Trang i Landet«. Også fra Københavns Rådstue støttede man forslaget om oprettelsen af en offentlig kirke, der under monarkens beskyttelse dog ikke burde bære navn af gesandtskabskapel, som det heller ikke var tilfældet med lutheranernes kapel i Wien.[22] Som byggegrund til både kirke, præstebolig og skole nævnede man, foruden det eksisterende areal, den tilstødende grund, i Bredgade (litr. 71 LL), der ejedes af dronning Juliane Marie og »vist ikke er overladt til andet Brug«. Her kom planerne imidlertid til at kollidere med Det kirurgiske Akademis, der allerede august 1785 havde ansøgt kongen om den pågældende grund og i skøde af 10. juni 1786 fik den endelig overladt.[23] Antagelig har dette, tillige med usikkerheden omkring finansieringen af et eventuelt nyt kapel, atter bragt projektet til standsning.

Herefter måtte menigheden endnu en årrække klare sig med de eksisterende bygninger. Under Københavns bombardement 1807 led kirken nye skader,[24] men først 1818-19 iværksattes en mere gennemgribende reparation.

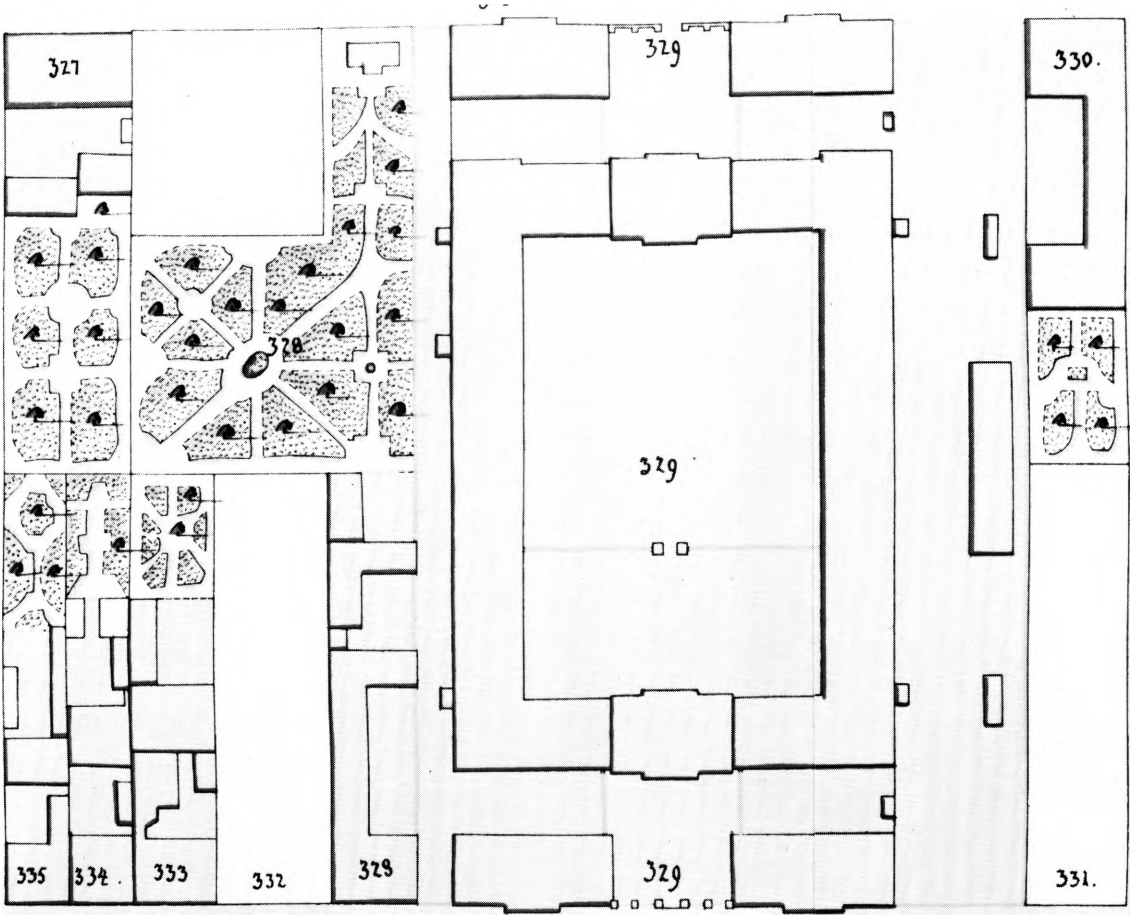

Fig. 9. Udsnit af Christian Geddes kvarterkort, 1757 over S. Annæ Øster kvarter med Lauritz de Thurahs grund (her 328) mellem Bredgade (foroven) og Amaliegade (nederst) (s. 319). I haveanlæggets point de vue er lagt et lille lysthus. — *Detail of the local map by Christian Gedde, 1757 of S. Annae Øster quarter with Lauritz de Thurah's plot (here 328) between Bredgade (at the top) and Amaliegade (at the bottom). The garden has a small gazebo as the point of perspective.*

Menigheden havde ganske vist få år forinden modtaget en meget stor donation, da vinhandler Christian Peter Bianco kort før sin død 1813 havde testamenteret sin formue til opførelsen af et nyt grundmuret kapel og indretningen af en kirkeskole.[25] I den foreliggende situation skønnede kirkens forstandere dog, at en hovedreparation af det eksisterende kapel var mere påtrængende og realistisk, og planerne for en nybygning blev indtil videre udskudt. Til istandsættelsen skænkede den østrigske kejser Franz II ligeledes en stor sum, hvortil kom et legat fra en anden af menighedens medlemmer, Cecilie Le Maire.[26] Arbejdets praktiske leder blev snedkermester Johannes Peter Kretz (Kretz senior), der også udførte tegninger til alter, døbefont og prædikestol.[27]

Reparationen, som påbegyndtes i september 1818 og meldtes afsluttet i oktober 1819, omfattede forskellige udvendige murerarbejder ved facaderne og trappen ved hovedindgangen. Desuden omlægning af taget, fornyelse af loftet og vinduerne samt nymaling af interiøret, hvis vægge marmoreredes, mens loftet stafferedes med oliefarve i mosaik med en roset i midten, fyldinger, grå friser og hvide lister. Også inventaret undergik en renovation.[28] Mens kirkens reparation stod på, henlagdes gudstjenesten til St. Kongensgade 58, hvor Det dramatisk-litterære Selskab havde til huse.[29]

Trods de store istandsættelser skulle der alligevel i de følgende år vise sig et fortsat behov for reparationer. Mest akut var fugtproblemerne, der forårsagede svampeangreb og forrådnelse af træværket, navnlig ved vægpanelerne og altret.[30] 1824 var et stykke af gipsloftet ved indgangen under orglet brækket løs, og et nyt loft af træ blev hastigt opsat for at forebygge ulykker.[26] Hertil kommer 1833-34 en nødvendig afstivning af altret med bjælker, åbenbart fordi dette var ved at synke gennem korgulvet. Desuden 1835 en fornyet reparation af kirketaget.[31]

Det går som en rød tråd gennem kilderne til gesandtskabskapellets historie, at Zubers bygning omtrent fra opførelsestidspunktet har følttes utilstrækkelig i flere henseender. Den fugtige grund og den mangelfulde pilotering under kirken gav, som nævnt, bestandig vanskeligheder. Hertil kom pladsproblemer, både i kirkesalen og i de tilstødende bygninger, der skulle rumme både boliger til kirketjenere og præster samt skolelokaler. I diskussionerne fremhævedes gennem årene to mulige løsninger: opførelse af et nyt kapel på en anden grund eller en nybygning på det eksisterende areal, der eventuelt kunne udvides ved inddragelse af tilstødende områder.

O. 1830 gik overvejelserne ind i en ny fase, forårsaget af kapellets hastigt fremadskridende forfald. Allerede i august 1829 påpegede kirkens forstanderskab det ønskelige i at opføre et nyt kapel på en anden grund, finansieret dels af menighedens egne penge fra Biancos arv, dels af tilskud fra den østrigske kejser.[24] Inden for de næste 10 år drøftedes en række forskellige muligheder mellem de implicerede parter: menigheden på den ene side, repræsenteret ved forstanderne, der bestyrede den til byggeriet beregnede formue, og den østrigske kejser på den anden side, hvis samtykke som kapellets og grundens ejer var nødvendigt. Endelig som den tredje part i sagen de statslige og lokale myndigheder, af hvilke Danske Kancelli yderligere stod som forvalter af Biancos arv.

September 1830 tog forstanderne det første skridt. I en skrivelse til gesandtskabet nævnedes muligheden af at sælge kapellets grund for at skaffe penge til en anden og bedre grund, eventuelt ved en byttehandel med Frederiks hospital.[32] Man havde allerede på dette tidspunkt en grund i overvejelse, tilhørende hr. Weber (antagelig tømrermester Carl Weber), der selv tilbød at lave beregninger og tegning til et nyt kapel. Arkitekten Gottlieb Bindesbøll blev kontaktet i samme ærinde.[33] Bindesbøll, som på det tidspunkt endnu var konduktør hos J. H. Koch, havde besigtiget det eksisterende kapel og tilrådet, at en ny bygning måtte opføres på en forhøjet og forbedret grund, idet man samtidig kunne trække det længere tilbage mod den bagvedliggende have og opføre en overdækket indkørsel ud mod gaden. Det er formentlig Bindesbølls tegning med overslag til en ny kirke, der – tillige med endnu et projekt – debatteredes 1831.[34] Det andet projekt var indleveret af arkitekten Hans Peter Truelsen, som var konduktør på C. F. Hansens tegnestue. Det bestod ifølge hans egen redegørelse af to forskellige forfacader, en endefacade, en sidefacade, to endeprofiler, en længdeprofil, en plan, to forskellige generalplaner, en tagkonstruktion, samt en forandret tegning til prædikestolen »ifald denne ikke anbringes ved Altret«.[35] Hverken Bindesbølls eller Truelsens forslag synes bevaret.[36] Da forstanderskabets planer i løbet af 1831 tog en ny retning, blev de henlagt, efter at begge arkitekter havde modtaget deres salærer, Bindesbølls på 50 rdl. mod Truelsens kun 25 rdl. fordi hans projekt var »langt simplere«.

Kirkens forstandere søgte nu at gå andre veje, idet de indhentede oplysninger om egnede grunde til salg, ja, endog i et enkelt tilfælde erhvervede en grund til det påtænkte kapelbyggeri. I årene 1831-39 var mindst otte forskellige grunde inde i debatten, hvoraf fire i Bredgade i kapellets umiddelbare nærhed.[37] Den østrigske gesandt, baron von Langenau havde dog juni 1831 erklæret, at kapellet endnu var i brugbar stand, og det nuværende tidspunkt uegnet til byggeri. Han protesterede derfor imod ethvert »utidigt« grundkøb. 1833 understregede han desuden det økonomisk fordelagtige i at bruge

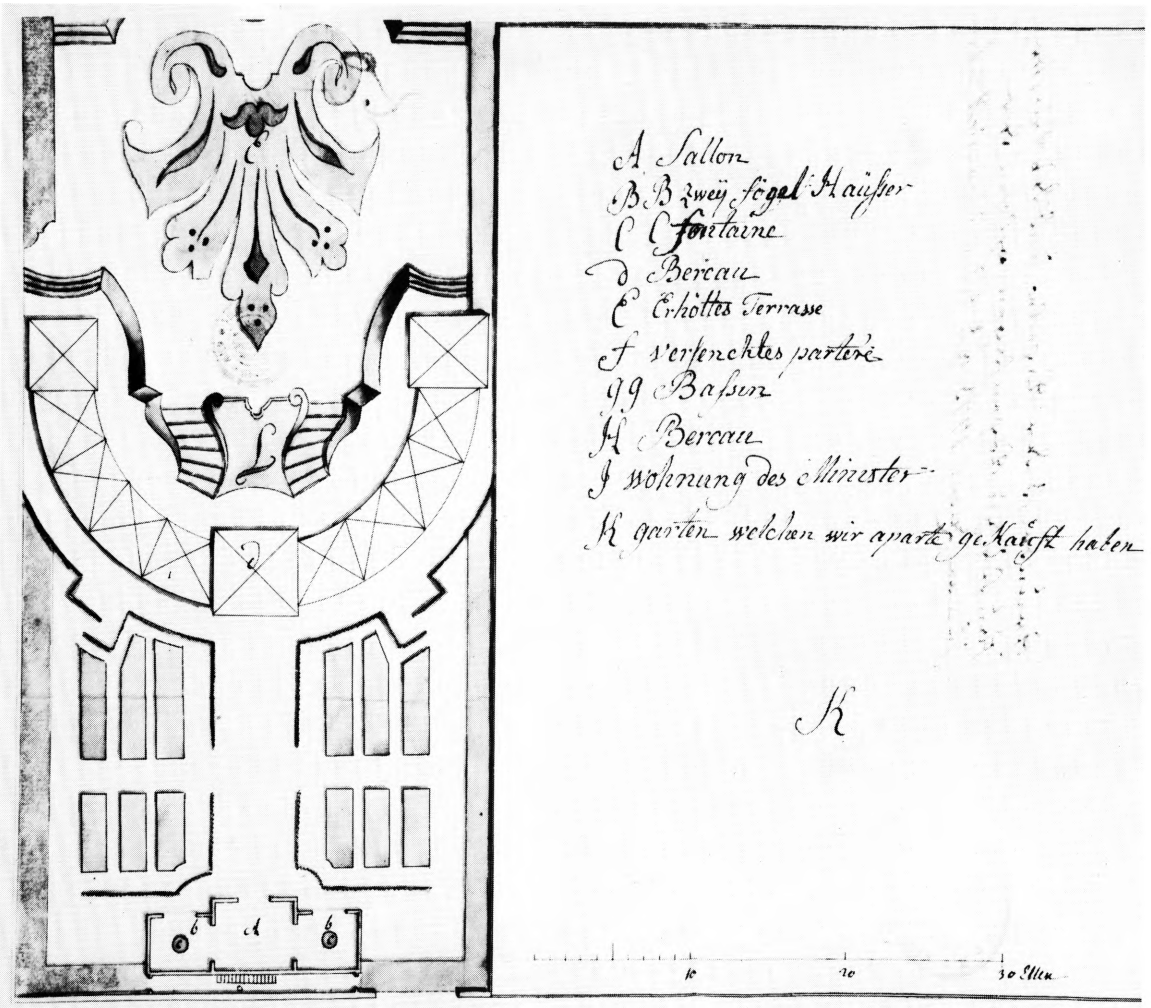

Fig. 10. Plan af Zubers have med lysthuset, afmærket med »A« (s. 319) ca. 1773. 1:300. Det skal understreges, at planens dimensioner ikke svarer til fig. 11 og 12. Lysthusets mål stemmer heller ikke overens med brandtaksationerne. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien. *—Plan of Zuber's garden and gazebo (designated »A«), C. 1773. The dimensions on the plan are not consistent with figs. 11-12. Nor are the measurements of the gazebo consistent with the assessments for fire insurance.*

byggesummen til et nyt kapel på den eksisterende grund, idet et grundigt byggeri nok ville kunne overvinde fugtproblemerne.[18] På samme måde mødte man modstand, både hos Danske Kancelli og Københavns magistrat.[38] I 834 tilspidsedes konflikten, da forstanderne uden gesandtskabets og præsternes tilladelse havde erhvervet sig ejendommen Holmens Kanal 12 (matr. 259). Kancelliet og magistraten kunne derfor heller ikke godkende købet, og en af forstanderskabets medlemmer måtte overtage huset. Sagen gav anledning til en henstilling fra Langenau, om at nøglen til menighedskassen blev betroet Københavns magistrat eller en embedsmand, hvilket dog ikke skete.[39]

1837 synes forstanderskabets anstrengelser omsider at skulle krones med held, da der åbnede sig mulighed for at erhverve en del af grunden på hjørnet af Dronningens Tværgade og Bredgade 2 (matr. 278, »Moltkes palæ«). Denne gang bifaldt Langenau planen, og 23. aug. 1837 gav kongen tilladelse til at opføre et grundmuret kapel på stedet, dog uden tårn og klokke. De bestemmelser bl.a. om begra-

velser, der havde haft gyldighed for det gamle kapel, skulle fortsat stå ved magt. Købet måtte imidlertid kort efter annuleres, da ejeren alligevel ikke ville overlade grunden til katolikkerne. Jagten på en egnet grund fortsatte endnu en tid, ikke mindst da det gamle kapel nu efter forstandernes mening var så brøstfældigt, at »Det er forbunden med Fare for Kirkegængernes Liv og Lemmer at afbenytte det længere, idet det er at befrygte, at hele Capellet styrter sammen.« Mulige lokaliteter var en grund nær Nikolaj plads og magistratens oplagringsplads til brosten på S. Annæ plads, hvor et »i smuk Stil opført Capel uimodsigeligen ved sin Beliggenhed afgive en særdeles Prydelse for Pladsen og sammes Omgivelse. «[36] Begge forslag blev dog afvist af magistraten.[38]

Endelig 1839 vendte man tilbage til en fornyet vurdering af området omkring det eksisterende kapel. Ved en undersøgelse af arealet over for kapellet i Bredgade, tilhørende Frederiks hospital og nævnt som muligt byggeobjekt for kapellet, viste det sig, at jordbunden ved det gamle kapel var langt fastere end hospitalets grund. Murermester Sebastian Erlewein, der gennemførte undersøgelsen, fremhævede samtidig, at pladsen også, hvad beliggenheden angik, var meget fordelagtig og passende. I øvrigt forsømte han ikke lejligheden til at vedlægge et »Abris« til et kapel, idet man, hvis det godkendtes, således kunne spare udgifterne til en bygmester.[40] Denne rapport synes at have gjort det endelige udslag i sagen. 31. okt. 1839 fastslog Langenau, at det rigtigste og mest hensigtsmæssige ville være at bygge det ny kapel på den gamle plads »ganz einfach, aber solid«.[32] Heri indvilgede kirkens forstandere. Opførelsen af den ny kirkebygning og nedrivningen af dens faldefærdige forgænger kunne derefter omsider tage sin begyndelse (s. 355f.).

BYGNINGSBESKRIVELSE

Oversigt. Redegørelsen for bygningsbeskrivelsen rummer tre afsnit: *Grunden* (s. 324), *Kapellets ydre og indre* (s. 325) og *Sidebygninger* (s. 326). Kendskabet til det 1841 nedrevne kapel hviler i første række på tegninger af bygningens plan og sydfacade, der her publiceres for første gang. Disse kan suppleres med syns- og brandtaksationer fra årene 1771-1819.[41] Det skal dog understreges, at der eksisterer visse uoverensstemmelser, såvel mellem tegningerne indbyrdes, som mellem disse og vurderingernes oplysninger. Alligevel er det muligt i hovedtræk at danne sig et indtryk af kapellets udformning og sidebygningernes placering på grunden.

Grunden. Kapellet lå på et rektangulært grundstykke (30 alen 11 tommer× 70 alen, ca. 19×44 m). hvis ene kortside vendte mod Bredgade, mens den modsatte med et plankeværk var adskilt fra Zubers (tidligere Thurahs) have, der fra 1787 indgik i Den kongelige Fødselsstiftelses område (fig. 12). Nord for grunden lå Frederiks hospital, mens der ved sydskellet oprindelig var et ubebygget areal, hvor Kirurgisk Akademis bygning, opført af Peter Meyn, 1786 blev placeret. Kapellets område var afskærmet med høje mure på begge langsider. Også mod Bredgade skjulte en godt 8 alen (ca. 5 m) høj mur bygningens tilstedeværelse mod omverdenen.[42] Adgangen til kapellet skete gennem en dobbelt port med låge, placeret acentralt i murens søndre halvdel.

Kapellet udfyldte en væsentlig del af arealet, men levnede dog plads til en række sidebygninger af forskellig funktion (jfr. s. 326). Kapelbygningen var placeret asymmetrisk på grunden, nærmest muren mod Frederiks hospital.

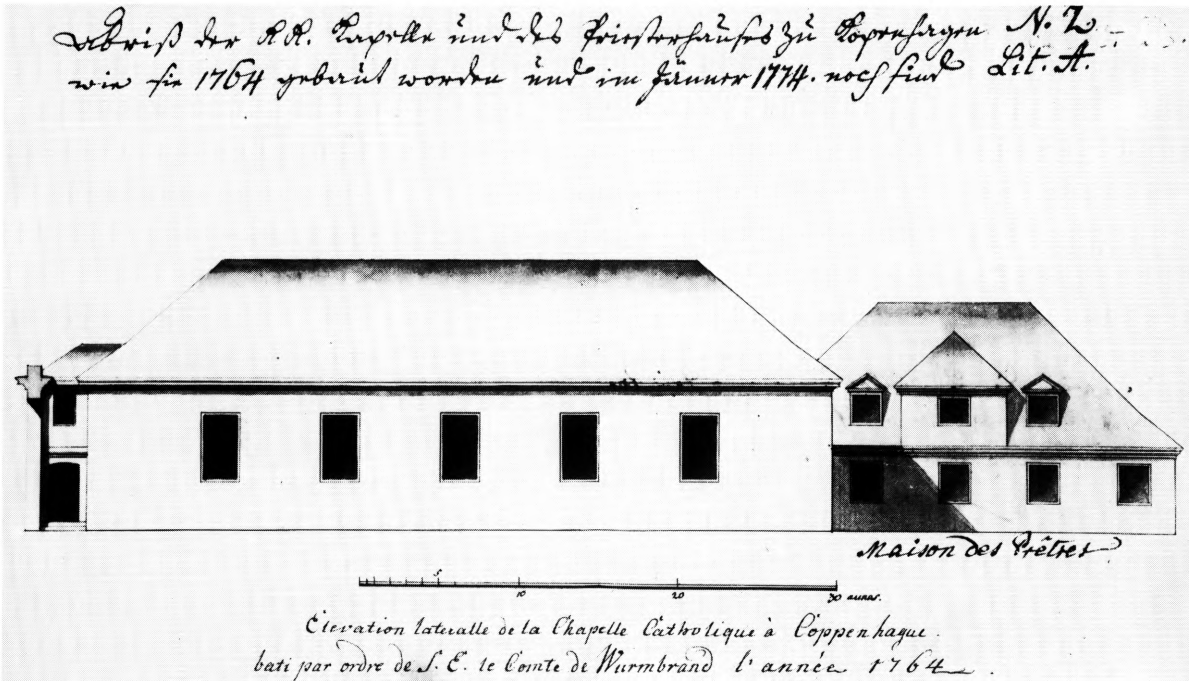

Fig. 11. Sydfacade af gesandtskabskapellet og præstegården o. 1774 (s. 326). 1:300. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien. — *South facade of the Habsburg legation chapel and presbytery, c. 1774.*

Dette kan have været betinget af det tidligere lysthus på stedet, der synes at være inkorporeret i kapellets vestende.[43] Meget tyder på, at lysthusets placering for enden af det lange grundstykke var bestemt af en midtakse gennem hovedbygningen mod Amaliegade. Her målte grunden 28 alen 18 tommer, mens bredden mod Bredgade var 30 alen 11 tommer (fig. 10). Forskydningen, der for en bygning, lagt symmetrisk om aksen, ville give en afstandsforskel på ca. 2 alen (godt 1 m) til siderne, har dog nok været mere mærkbar på planen end i virkelighedens haveanlæg.[44]

Kapellets ydre og indre. Den katolske menighed havde til huse i en rektangulær bygning (16 alen 20 tommer×47 alen, ca. 11×30 m), inddelt i seks fag (fem vinduesfag) (fig. 11-12).[45] Kapellet var orienteret øst-vest (sydøst-nordvest) med indgangen placeret i vest, nærmest Bredgade. En lavere forbygning mellem kapellet og muren til gaden udgjorde en overdækket forhal til kirken samt gennemgang til sidegården og rummede desuden en trappe til orgelpulpituret og loftet. Kapelbygningen var opført i grundmur på en sokkel af sandsten.[46] Murene var, i det mindste fra 1818, gulkalkede,[47] mens et valmtag, tækket med røde tegl, overdækkede kapellet.

Indvendig udgjorde kirken en stor sal (8 alen 6 tommer høj, ca. 5 m), med indføjet orgelpulpitur i vest over en vestibule og to lukkede stole. I øst stod altret og prædikestolen, dog ikke direkte ved ydermuren, men skudt et par alen frem, således at der var afskåret plads til en række sekundære rum bag ved sakristi, skriftestol og en gang. I nordøst var en sidebygning med gesandtens tribune, åben mod kirken med et vindue. Gulvet var belagt med røde mursten. Væggene var oprindelig hvide og forsynet med et brystpanel, men blev i forbindelse med istandsættelsen 1818-19 marmoreret i forskellige kulører. To nicher, antagelig udsparet i kapellets vægge, blev på samme måde marmoreret i en rødlig farve med lisener trukket ved siderne. Brystning og indfatningen omkring vinduerne fik perlefarve. Loftet i kirken var fladt med omløbende hulkehl og oprindelig gipset, men blev 1818-19 bræddebeklædt og

stafferet »i mosaik« med en roset i midten, fyldinger, grå friser og hvide lister.[42] Selve hulkehlen og gesimsen under loftet blev dekoreret henholdsvis med blade og »Oxeøjne«. En lav vestibule i vest, hvorover orglet var placeret, havde brøddegulv, hvide vægge med brystpanel og gipset loft.[41]

I sin enkle, arkitektoniske udformning synes kapellet at kunne parallelliseres med den ganske vist mindre, men antagelig samtidige katolske S. Knuds kirke i Fredericia. Bygmesteren var muligvis også her Zuber.[14] Bygningen, der endnu eksisterer, har dog facaden frit placeret mod gaden. Indvendig er væggene smykket med enkle stukornamenter, mens loftet, formet som et spejlhvælv, er glatgipset og hulkehlen bemalet.

Sidebygninger. Omkring kapellet grupperede sig en række mindre bygninger, der rummede forskellige funktioner: skole, bolig for præster og kirketjener, samt bibliotek (fig. 12).[48]

En forbygning, opført i én etage af grundmur i kapellets bredde, udgjorde som før nævnt forbindelsesled mellem kapellet og de to sidegårde, samt mellem kapellets enkelte etager (fig. 11-12).[41] Bagved i den nordre sidegård lå tre andre bygninger. Vestligst et mur- og bindingsværkshus på to etager, indrettet med køkken forneden og beboelse, senere ét stort rum, måske til skolen, i øverste etage. Herefter fulgte en tilbygning, der i modsætning til den øvrige bebyggelse havde kælder under. Denne, der endnu 1771 omtales som under projektering og 1772 alene betegnes som et bindingsværkstrappehus, angives på planen som »Tribune de l'Envoyé« (gesandtens stol) (fig. 12). Dette stemmer overens med de senere omtaler i vurderingerne. Bygningen var i en etage, bredest i et fag (5 alen 12 tommer) med en gennemgående gang, og smallere (3 alen 22 tommer) i de øvrige fire fag, der rummede trappe til loftet og et rum med panellerede og bemalede vægge, samt to fag vinduer mod kirken til gesandtens stol.

Nordøst for kirken lå en lav, enetages bygning, indrettet til beboelse, mens loftet, hvortil en kvist gav lys, benyttedes til bibliotek. Her var, i hvert fald i kapellets tidlige historie, præsternes bolig.[49] At dømme efter planen og opstalten fra 1773-74 (fig. 11-12) var præsteboligens valmtag trukket ind over kapellets østhjørne og logehusets trappe, der også fungerede som adgangsvej til boligens tagetage. Vinduernes placering lader sig dog ikke bringe i harmoni med dette. På Wilh. Bendz' prospekt fra bagsiden af Kirurgisk Akademi, ca. 1830 (fig. 8), ses præsteboligen tilsyneladende anbragt uafhængigt af selve kirken. Endelig var østligst på grunden en haveplads, indhegnet med et plankeværk.

INVENTAR

Oversigt. Kendskabet til inventaret i kapellets første år er kun summarisk. Et inventarium fra 1777 giver ganske vist en liste over kirkesølv og messeklæder, men kun enkelte af disse genstande synes bevaret. Det næste bevarede inventarium er fra 1844 og opregner både den gamle og den nye kirkes beholdning under ét.[50] Hertil kommer brandtaksationernes yderst kortfattede omtale af de vigtigste inventarstykker. I forbindelse med den store reparation 1818-19 føjes flere detaljer til vor viden. Ved denne lejlighed blev alter, døbefont, orgel og dele af prædikestolen helt fornyet, mens kirkestolene og de lukkede herskabspulpiturer underkastedes en gennemgribende istandsættelse. Endelig blev alt nystafferet. Hovedstykkerne marmoreredes, således alter, prædikestol, døbefont, dele af gesandternes tribune, de forreste kirkestole, samt orgelfacaden. En række dekorative enkeltheder forgyldtes og bronzeredes, mens større, mere sekundære flader perlemaledes eller fik egetræsfarve.[42] Den stadig tiltagende fugt i kapellet nødvendiggjorde i de følgende år reparationer, især af alterpartiet. I forbindelse med kirkens afmontering og nedrivning i foråret 1841 afhændedes hovedparten af de større inventargenstande. Så-

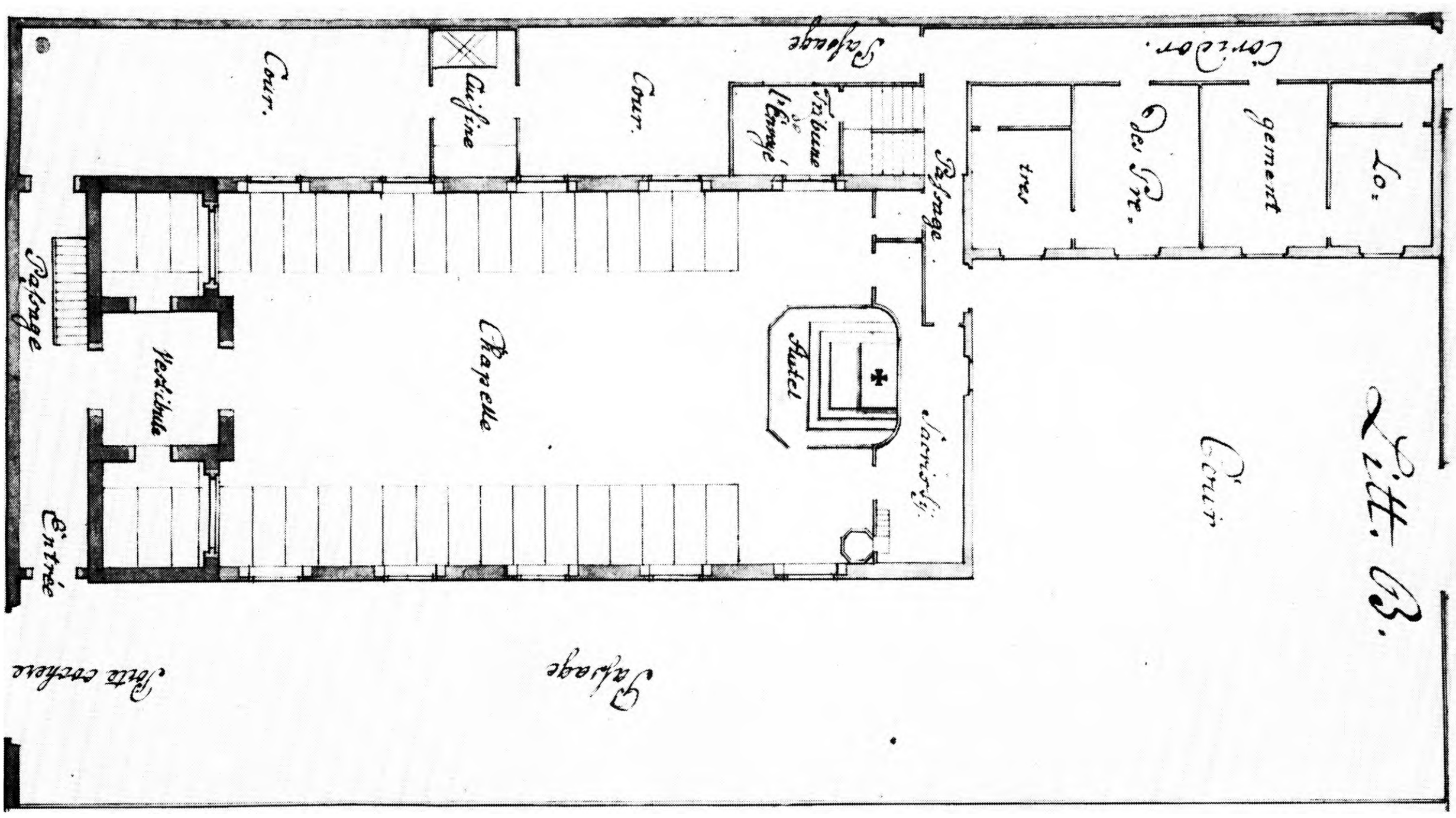

Fig. 12. Grundplan af gesandtskabskapellet med tilhørende bygninger o. 1773 (s. 326). 1:300. Kapellets længde, der indirekte kendes fra brandtaksationer, er her gjort konform med fig. 11. Det skal dog understreges, at der herved opstår andre uoverensstemmelser mellem de to tegninger. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien. — *Ground-plan of the Habsburg legation chapel with adjacent buildings, c. 1773. The length of the chapel is indirectly known from assessments for fire insurance. Here it is drawn to conform with fig. 11. This gives rise to inconsistencies between the two drawings.*

ledes solgtes prædikestolen, dele af altret og lysekronerne tillige med en lang række byggematerialer.[51] Orglet blev dog overført til den katolske menighed i Kiel (jfr. s. 336), mens højaltret med tabernaklet i første omgang deponeredes i den nye kirke, hvorfra det via en række mindre kapeller i 1892 kom til Rosenkranskirken. Det synes dog ikke længere at eksistere. I den nuværende kirkes beholdning af altersølv findes derimod flere genstande fra tiden før 1841. Disse er nævnt i det følgende, når de – oftest dog kun med forbehold – lader sig spore i inventarierne fra 1777 og 1844. Inventar, ældre end 1764, er også medtaget nedenfor, når proveniensen fra et tidligere gesandtskabskapel ikke er sikret.

Den liturgiske disposition i Zubers kapel fulgte det traditionelle mønster med altret i øst over for orglet i vest, placeret på et pulpitur over indgangen (fig. 12). Ved altret var, i hvert fald til 1819, to skriftestole.[41] Ved den ene af disse var desuden døbefontens og skriftestolens (sic) plads dog forneden i kirken, fonten til højre og stolen til venstre.[46] I koret var mod nordøst en loge til det østrigske gesandtskab (fig. 12). Prædikestolen var anbragt i sydøst, umiddelbart i tilknytning til sakristiet. Herfra blev den dog muligvis 1823 flyttet længere ned i kirken.[26] To lukkede stole var ved kirkens indgang i vest.

†Altre. 1) Formentlig opsat 1765. Udført af træ og smykket med »Licinier« (lisener, her vel snarere pilastre) af korintisk orden.[41] Disse har antagelig indrammet *†altertavle* med maleri af »Gienløseren« på korset.[19] På alterbordet stod, i det mindste efter 1797, et *†tabernakel,* ligeledes af træ. I forbindelse med kapellets hovedistandsættelse 1818-19 erstattedes det gamle alter med et nyt. 2) Udført 1818-19 af snedker Peter Kretz junior[52] efter tegning af hans far, snedkermester J. P. Kretz senior.[26] Altret omfattede fire søjler af romersk (komposit) orden med gesimser, postamenter og billedhuggerarbejder. Desuden en fordybet kasse med rundbuer foroven til *†alterbilledet.* Dette kan have været genanvendt fra det første alter. De fire søjler var stafferet som rødlig marmor, idet en række detaljer bronzeredes. På altret stod seks forhøj-

Fig. 13. Udsnit af †alterbord og tabernakel 1819 fra det østrigske gesandtskabskapel i Bredgade. Genanvendt i Rosenkranskirken med ændringer (s. 327f.). Ældre fot. i NM2. — *Detail of †altar and tabernacle, 1819, from the chapel of the Austrian legation in Bredgade. Re-used in Rosenkranskirken with alterations.*

ninger (vel lysskamler), der ligeledes marmoreredes.[52] Endvidere et †*tabernakel* (se nedenfor).

De stadige fugtproblemer i kapellet berørte også altret, der 1826 og atter 1829 måtte istandsættes.[24] På dette tidspunkt var det rådnet helt op til altertavlen. Der blev derfor taget skridt til at lægge et fundament af kampesten og tegl, og desuden udføre to postamenter af sandsten. Selve søjlepostamenterne skulle fortsat være af træ. Det ses dog ikke, om reparationen gennemførtes. 1841 blev altret afmonteret og for en tid deponeret. Sidenhen genanvendtes det (eller i det mindste dele heraf) i S. Ansgars kirkes anneks, S. Knuds kapel i Ny Kongensgade 17 (indviet 1867). Derfra kom det til S. Josefs søstrenes kapel, oprettet 1878 på Bülowsvej og 1885 flyttet til Frederiksberg Allé 15-17.[53] O. 1892 fik altret endelig plads i den nyindviede Rosenkranskirke i Boyesgade på Frederiksberg. Her erstattedes det dog 1924 af et nyt alter, og dets senere skæbne synes ikke at være kendt.[54]

Ældre fotografier af kirken giver enkelte holdepunkter for en rekonstruktion af altrets oprindelige udseende (fig. 13). Alterbordets forside synes stafferet (sekundært?) med kors mellem IHS og sammenskrevet MAR. Herpå er et tabernakeltårn i to etager, foran en bagklædning, inddelt i fire, senere bemalede, panelfelter og øverst kronet af frise med liggende volutter og palmetter. Af de fire oprindelige søjler og altertavlen ses intet spor.

†Tabernakel (fig. 13), udført 1818-19 samtidig med altret eller genanvendt med ændringer fra det ældre alter.[52] Antagelig identisk med den ottekantede opbygning, placeret på en, vel sekundær, underdel med aflåseligt skab, i Rosenkranskirken. I midten rundbuet niche, flankeret af småsøjler. Sammensat profileret overdel, kronet af bort som bagklædningen, samt af midtpalmet. Lys staffering med forgyldning.

At dømme efter formen, var det tabernaklet, omtalt som »et tempel til en kirke«, som A. C. Schwensen 1819 fik betaling for at forgylde og marmorere; endvidere hvidlakeredes søjlerne og to små *†figurer.*[42] Disse, der forestillede Maria og Johannes, var dog gået tabt før opstillingen i Rosenkranskirken 1892.[53] Endnu 1844 nævnes tabernaklet i S. Ansgars kirkes inventarium.

Strålekrans af sølv fra *†gloriole* til tabernakel, skænket af pastor Scheurman (Schürmann, præst ved kirken 1777-1801). Sidenhen omdannet til gloriole, påsat den nye kirkes tabernakel (s. 397).

†Tabernakelstager. Nævnt 1777, af messing. Identisk? med de tilsvarende, nævnt 1844.

†Alterklæder. Inventariet fra 1777 nævner i alt 11 alterforhæng i de gængse liturgiske farver, foruden violblå, askegrå og brun. Forhængene indgik tillige med et antal *†tabernakelforhæng* i

sæt, der også omfattede messehagler. Hovedparten var skænket af fremtrædende medlemmer fra menigheden, heriblandt gesandten grev Wurmbrand og bygmesteren, hoftømrermester Zuber. Også fra den østrigske kejserinde Maria Theresia anføres to. Foruden disse omtales 1844 yderligere ni, hvoraf ingen umiddelbart lader sig identificere med de førnævnte. Af forhængene skal særligt nævnes kejserindens gaver, et violblåt med blomsterbroderi og sølvtresser, samt et af grønt guldmor med smalle guldborter. Blandt de ældste var antagelig gesandt Wurmbrands af sølvagtigt stof med guldindvirkning og -tresser. Blandt de nyere, medregnet 1844, var et antependium af stribet stof i brogede farver, broderet med billeder af Jomfru Maria og seks englehoveder. Stoffet var skænket 1832 af baron von Langenau. Denne havde også bekostet et forhæng af hvidt silketøj med rigt guldbroderi og Guds øje i stråler, vasket og udspændt på ramme 1842 og endnu i beholdningen 1930.[50]

Altersølv. Af kapellets altersølv eksisterer endnu en række genstande. Andre dele, der nævnes 1777 og 1844, har derimod ikke kunnet følges gennem inventarlisterne fra 1905, 1909, 1914 og 1930. Identifikationen vanskeliggøres generelt ved de ofte summariske angivelser.

†Alterkalke. 1) 1662, men først nævnt 1844. Sølv. På underdel af fod stod: »R. D. Caspar Leonis. Canon Senior S. Maur. ... Ao 1662«. 2) Omtalt 1777, indvendig forgyldt. 3) Som nr. 1. Indvendig og udvendig forgyldt. 4) Før 1843, hvor den nyforgyldtes. Af drevet arbejde, indvendig forgyldt. Kunne muligvis være identisk med nr. 1. 5) Nævnt 1844 blandt beholdningens ældre kalke; sølv, fladt arbejde, indvendig forgyldt. Alle med tilhørende *†diske.*

†Sygesæt. 1777 omtales to små *†fade* til at bære »das hochwertige Gut« (sakramentet) til de syge. »Kommunikantbæger«, vel *†sygekalk,* omtalt 1777. Lille.

†Rejseskrin. 1) »Reise-Kapelle«, skænket af pater Hell (Maximilian Hell, der 1769 var i Danmark),[17] Indeholdt *†kalk* af forgyldt kobber med matforgyldte rosetter på skaftets knop og indgraveret krucifiks på fodens overdel. Tilhørende *†disk.* Desuden *†messingkors* med to små *†lysestager,* et par *†tinkander* med *†tallerken,* et gammelt *†messegevandt,* samt en lille *†messebog,* alt i en lille *†kasse,* der 1777 var meget beskadiget. 2) Skænket af grevinde Blücher-Altona (f. Ferall, 1802-85), antagelig ved kapellet før 1843, hvor *†kalken,* der havde mat løvværk, nævnes som nyforgyldt. Tilhørende *†disk* og *†rejsemessehagel,* samt *†krucifiks* med elfenbenskorpus.

Fig. 14. Messehagel fra 1700'rnes anden halvdel. Efter traditionen broderet og skænket af kejserinde Maria Theresia (s. 338). S. Ansgars kirkes museum. NE fot. 1975. — *Chasuble from the second half of the eighteenth century. According to tradition, both embroidered and donated by Empress Maria Theresa.*

Ciborium. 1777 anførtes to ciborier, henholdsvis et indvendigt forgyldt, samt et indvendigt og til dels udvendigt forgyldt. 1844 nævnes atter to, foruden en nyanskaffelse. De

to første har antagelig været af ældre dato og heraf kunne det ene, der 1844 nævnes som 14,5 tommer højt (ca. 37,7 cm), med drejet arbejde ved foden, drevet i midten og i øvrigt glat, samt med løst låg, hvorpå krucifiks, være identisk med det nedennævnte. (Fig. 15), 1700'rnes første halvdel med senere ændringer (?). 35 cm højt, foden og skaftet af sølv, bæger og låg af et mere gulligt metal (sølv med forgyldning?); begge dele adskiller sig også i udformningen fra underpartiet, der med tunget, profileret fod og skaft med uregelmæssigt formet, pæreligende og rocailleprydet knop over to mindre, flade, har et rokokoagtigt stilpræg. Glat bæger (yngre) med næsten lige sider og låg, udformet med tre afsæt og foroven kronet af kløverbladskors. 1905-30 er omtalt et stort, sølvforgyldt ciborium i tabernaklet, der kunne være identisk med dette eller det s. 407 omtalte.

Fig. 15. Ciborium, 1700'rnes første halvdel med senere ændringer (?) (s. 329f.). S. Ansgars kirke. NE fot. 1975. — *Ciborium from the first half of the eighteenth century with later alterations (?).*

†*Ciborier*. 1) Nævnt 1777. Delvis forgyldt. 2) Nævnt 1844, mat og fladt arbejde, 11 tommer (ca. 27 cm) højt, forgyldt indvendig og ved randen, på fodens midte, samt på lille kors.

Monstranser. 1) (Fig. 16), o. 1739, 53 cm høj. Den ovale tungede fod, der har dobbelt fodplade, smykkes forneden af godronnering, afbrudt af fire rosetter. Herover to større og fire mindre englehoveder. Imellem fodens to dele er indsat fire store, samt fire × tre små, kulørte sten. Skaftet er formet i tre dele, nederst med lodrette tungelignende led, oprullet i enderne og sammenholdt af ring, foroven med kugleformet led, der er smykket ligesom fodens nederste parti. Det centrale cirkulære rum til lunula og hostien, er indfattet i strålekrans, inden for hvilken en krans af overflødighedshorn, vinløv samt -klaser og kornaks, tillige med en bred bort, prydet med bånd- og bladornamenter. Den indre og ydre del er besat med talrige kulørte sten. Øverst ses Gudfader i skyformation sammen med engle. Ved hans venstre hånd, der pegende viser mod hostien, ses Helligåndsduen. Herover latinsk kors, fra hvis hjørner stråler udgår, alt ligeledes besat med stene.

På fodens overside er fire stempler: hjerteformet mestermærke AK over 1723 for Axel J. Krøyer (Bøje, rev. udg. 1979, 304), Københavnsmærke 1739, guardeinmærke for Peter Nicolai von Haven og månedsmærke krebsen. Under bunden indprikket: »A 1759« i skriveskrift. Monstransen er nævnt 1844, men kan være identisk med den »Monstrans af sølv, delvis forgyldt«, der medtages 1777. I princippet kan den også stamme fra et ældre gesandtskabskapel.

2) (Fig. 17), o. 1817, af forgyldt kobber, 44 cm høj. Oval fod med fodplade, høj, lodret kant over bladbort. Overgang til skaft formet som omvendt »blomsterbæger«. Indknebet skaftled omkring kugleformet led med støbt guirlande. Strålekrans omkring hostien, dannet af fire udstansede plader med forskellig diameter, mens overgangen fra skaftet formidles af kurveformet led med drueklaser og aks. Omkring hostien krans af røde og hvide sten.

Fig. 16-17. Monstranser. 16. O. 1739, af forgyldt sølv med mestermærke for Axel J. Krøyer (s. 330f.). 17. Skænket 1817 af kirkens forstander Johannes G. Blankensteiner. Efter traditionen udført i Augsburg. S. Ansgars kirke. NE fot. 1975. — *Monstrances. 16. C. 1739, gilt silver with the master's mark of Axel J. Krøyer. 17. Donated 1817 by Johannes G. Blankensteiner, churchwarden. Said to have been made in Augsburg.*

Øverst latinsk kors med stråler udgående fra hjørnerne mellem armene, ligeledes besat med stene. På fodpladen rektangulært stempel, hvorpå med versaler: Wohak, antagelig mestermærke for håndværker i Augsburg, hvorfra monstransen skulle stamme.[50] Desuden under bunden med graveret skriveskrift: »Blankensteiner dedit Catholicis Hafniensibus 5 April 1817« (Blankensteiner skænkede (denne) til de københavnske katolikker 5. april 1817). Monstransens giver, Johannes G. Blankensteiner, tilhørte kirkens forstanderskab.

Messekander. 1777 omtales et par sølvmessekander med tallerken, samt et tilsvarende sæt af tin. 1844 nævnes et par sølvkander til vand og vin, restaureret 1843 af baron von Langenau. Sættet er måske identisk med det ovennævnte, og bakken kan være den, der endnu er bevaret (se nedenfor). Også sættet af tin, hvoraf der 1844 kun opregnes en kande, kan antagelig identificeres med et endnu eksisterende.

1) (Fig. 18), 1747. Oval *bakke* af sølv, 20,5×14,5 cm. Under bunden fire stempler: mestermærke for Detleff Pape (Bøje 502) 1747, Københavnsmærke 174?, guardeinmærke for Christopher Fabritius og månedsmærke fisken. Flere reparationer. I museet (Mus. nr. M 5), hvor også en tilhørende *†kande* (Mus. nr. M 7) er registreret 1968. Kanden ses dog ikke i dag. 2) (Fig. 19). Nævnt 1777 (?). Tin, 12 cm høj *kande* af enkel barokform med graveret V på låget. Tilhørende *bakke,* 20×13 cm, glat med tunget kant. Begge dele fundet på kirkens loftten i dag placeret i museet. *†Kande* til vand, nævnt 1777.

†Alterstager. 1) 1777 registreres fire par store messinglysestager, der kan være identisk med et tilsvarende antal, omtalt 1844.[50] Stagerne ny-

Fig. 18. Sølvbakke, 1747. Tidligere anvendt med †messekande (s. 331). S. Ansgars kirkes museum. NE fot. 1975. — *Silver tray, 1747. Formerly used with †ewer for Mass.*

forgyldtes i forbindelse med indvielsen af den ny kirke 1842 og har formentlig været placeret på højaltret, men blev 1843 overflødige, da den franske dronning skænkede otte større stager (s. 410). Det kan være de førstnævnte, som af Hetsch er indtegnede på udkast til altret (fig. 36, 38, 67). I så fald har de haft tresidet fod med volutter og kanelleret skaft, der indsnævres foroven, samt profileret lysskål. 2) Et par små dobbelte stager af messing, forsølvede og »lukkede« (?) fra 1777, kan måske identificeres med to par ældre stager af sølvplet, nævnt 1844, idet der dog tilføjes, at det mindre par mangler.

†*Krucifikser.* 1) 1823 skænket til kirken af den polskfødte soldat Johann Kaslopski.[50] Sølvforgyldt, 6 tommer højt (ca. 15 cm) med tilhørende futteral. Senest nævnt 1844. 2) Skænket af kobberhandler Arent Ververs og restaureret 1843. Korpus af elfenben, på korstræ af eg. Desuden under Kristus Maria Magdalenefigur, ligeledes af elfenben. Senest omtalt 1844.

†*Røgelsekar.* 1) nævnt 1777, af sølv. Med tilhørende *†skib* og *†ske.* Måske identisk med kar, restaureret 1843 på baron von Langenaus ordre. Det kan også være dette, der o. 1944 blev fremdraget efter års ophold på kirkens loft og nyforsølvedes.[55] Karret er dog bortkommet o. 1960. 2) Omtalt 1844 som »gammelt«, messing med tilhørende *†skib.*

Røgelseskib, (fig. 20) o. 1789, af sølv, 8 cm højt. Den ovale fod er indknebet under det glatte bæger, som dækkes af fladt låg. En tredjedel af dette er loddet til bægerets mundingsrand, mens den øvrige del er oplukkelig. Foden synes at være trykket op i bægerets bund. Under låg fire og under fod andre tilsvarende fire mesterstempler for Jens Jensen Viol (Bøje 676). Under låget ved hængslet graveret 1789. Skibet er antagelig det, der er nævnt 1844 som hørende til røgelsekarret nr. 1 (se ovenfor). *Skeer.* 1) Muligvis samtidig, fandtes endnu 1975 ved skibet. I dag anvendes 2) nyere, 14,2 cm lang sølvske, på skaftet mærket med pave Pius X.s navn (1903-14).

Messehagler. Kapellets beholdning af messeklæder var ganske omfattende. 1777 opregnes i alt 14 messehagler (fraregnet grevinde von Stockens fra 1725 (s. 314f.)). Hovedparten af disse var samhørende med alterklæder (s. 328) og anvendtes i forskellige sammenhænge, på festdage, om søndagen, til daglig brug og til sjælemesser. 1844 omfattede samlingen 15, der enten var betegnet som gaver, bl.a. fra den østrigske gesandt von Langenau, fra grevinde Bombelles (f. Ida Brun) og den portugisiske chargé d'affaires Sarmento, eller at dømme efter betegnelsen »alt« tilhørte den gamle behold-

Fig. 19. Messekande af tin med tilhørende bakke, antagelig identisk med sæt, nævnt i inventariet 1777 (s. 331). S. Ansgars kirkes museum. NE fot. 1975. — *Pewter ewer and matching tray, presumably identical with the set mentioned in the inventory of 1777.*

ning. Ingen lader sig dog med sikkerhed identificere med de omtalte fra 1777 og bortset fra en enkelt (se nedenfor) synes ingen at kunne følges længere end til 1844.

Messehagel (fig. 14), 1700'rnes anden halvdel. Gråhvidt, sølvindvirket silke med rigt broderi af blomster, blade og frugter, hvoraf en række udgår fra overflødighedshorn. På rygstriben, der indrammes af guldbånd, er buket, sammensat af kornaks og vinløv med drueklaser. Alt udført i guld og mangefarvet silke. Guldborter ved kant og lyseblåt silkefoer.[56] Messehagelen skulle ifølge traditionen være skænket og tilvirket af kejserinde Maria Theresia, men nævnes som sådan først i inventariet fra 1909.[50] At dømme efter farve, stof og broderi kan den dog ikke være identisk med nogen af de tre (grønt guldmor, violblå, sort fløjl), der 1777 udtrykkelig betegnes som kejserindens gaver. Ej heller lader den sig med sikkerhed identificere med andre af inventariets messehagler. 1844 omtales to hvide silkemessehagler, en »gammel«, guldindvirket (sic) med silkeblomster og guldborter, samt gråt lærredsfoer (sic), samt én med røde og grønne blomster, gule silkeborter (sic) og blåt lærredsfoer (sic). Messehagelen kunne være identisk med en af disse.

†Alterskranke med knæfald (kommunionsbænk) (fig. 12). Omkring altret var en skranke, der antagelig fornyedes og i hvert fald stafferedes 1819, således at de opretstående stykker mahognimaledes, 61 balustre bronzeredes, og trinnet omkring balustraden maledes dels grønt, dels som marmor. Skranken med drejede balustre og knæfald udgjorde de fem sider af en ottekant.[57] I lighed med altret var også denne talrige gange genstand for fugtangreb. En plan fra 1829 om at udføre gitterværket om altret afjern, knæfald og altertrin af sten, vides dog ikke at være blevet realiseret.[24]

†Døbefonte. 1) Vel fra opførelsestidspunktet 1764-65. I brandtaksationen fra 1797 omtales døbepladsen ved den ene skriftestol, der stod nær altret. Ved fonten nævnes desuden en tilhørende(?) *†træfigur* i legemsstørrelse.[41] 2) Udført 1818-19 af Peter Kretz junior[52] efter tegning af Kretz senior.[26] Fonten var af mahogni og forsynet med dekorerede partier og billedhuggerarbejder. Den stafferedes med marmormaling overalt, idet dog foden var mørk, en forgyldt sol føjedes til, mens »Korsbehrfutteralet« (himlen?) over fonten marmoreredes med forgyldt sol og kors, forgyldt tandsnit, en tilsvarende kant om glasset og to snirkler ved siderne. Når der i samme malerregning yderligere anføres en post på marmorering af »Daaben«, samt forgyldning af konsoller, tandsnit og opmaling af et ornament, gråt i gråt, kunne det dreje sig om et *†fontegitter,* en balustrade omkring dåbspladsen. Det kan være til dette eller til selve døbefonten, der samtidig føjedes to løvehoveder og en forsænket ramme. På fonten var yderligere et *†billede,* antagelig det maleri af Kristi dåb, som C. F. Christensen betaltes for 5. dec. 1818.[42] Fontens plads angives endnu 1819 som 1797, men var ifølge en senere tradition til højre for indgangen.[46] Antagelig er det denne døbefont, der endnu omtales i den ny kirkes inventarium 1844 og her betegnes som en gave fra baron von Langenau.[50]

Fig. 20. Røgelseskib, o. 1789, udført af Jens Jensen Viol. Muligvis samtidig tilhørende ske (s. 332). S. Ansgars kirke. NE fot. 1975. — *Container for incense in the shape of a ship, c. 1789, by Jens Jensen Viol. Possibly with matching spoon.*

†Dåbsfad. 1844 nævnt et engelsk dåbsfad af sølvplet med tilhørende *†kande.*

Oliebeholder, (fig. 21), skænket 1816 af glashandler Schubert. Sølv, 10 cm høj, med cirkulær profileret fod, hvorfra udgår to horn på

Fig. 21. Beholder til olie og chrisam, skænket 1816 af glashandler Schubart (s. 333f.). S. Ansgars kirke. NE fot. 1975. — *Vessel for oil and chrism donated in 1816 by Glass Merchant Schubart.*

hver side af latinsk kors. På den ene graveret O, på det andet Ch (til chrisam). Dette gentages på lågene. På foden graveret G & S med skriveskrift. Under bunden fire stempler, alle mestermærker for Francizcus Kozlowsky (Bøje 897 og 898).

†*Oliebeholder*. Lille, af sølv, nævnt 1777.

†*Vievandskar*. 1797 og 1819 omtales to »smaae Vandkummer«, en af messing og en af marmor ved indgangen. En kumme af marmor, vel identisk med den ovennævnte, var i hvert fald siden 1844 og endnu frem til 1941 anbragt ved indgangen til den nuværende kirke.[50]

†*Prædikestole*. Antagelig fra 1764-65 med senere ændringer. Træ med forgyldte »zirater«.[41] Udgjorde de syv sider af en ottekant (fig. 12). 1818-19 undergik stolen en gennemgribende istandsættelse, hvorunder en †*himmel,* smykket med billedhuggerarbejder blev tilføjet. Prædikestolen og himlen blev samtidig marmoreret og delvis forgyldt, ligesom en sol med bronzeret kors og indvendig en fremstilling af Helliggånden omgivet af blå luft, føjedes til himlens udsmykning.[42] Endvidere et *†omhæng,* af rødt fløjl med guldfrynser og kvaster. Prædikestolen var oprindelig placeret i kirkens sydøsthjørne med opgang fra sakristiet, men blev 1823 foreslået anbragt længere nede i rummet, så menigheden bedre kunne høre og forstå prædikenen.[26] Stolen afhændedes 1843.[58]

†*Stolestader*. Kapellets stolestader var genanvendt fra kapellet i Købmagergade (s. 316). Antallet angives til 43 i 1797. Stolene var opstillet i to blokke langs nord- og sydvæggen (fig. 12).[59] Udformningen af døre og låse var dog meget forskelligartet, idet stolene udlejedes til menighedens medlemmer, der hver især havde indrettet dem efter egen smag.[60] 1818-19 blev staderne nedbrudt og kun 40 genopstillet med nyt gulv, nye sidevægge, døre, samt en række bænke. Stolene blev egetræsmalede, idet dog stolene fra nr. 1-20 (sic) marmoreredes. 1823 inddroges de to øverste stole i venstre side til repræsentanter fra diplomatiet. 1835 var stolene på ny genstand for reparation, og efter nedbrydningen af kapellet 1841 er de antagelig blevet afhændet.[24]

†*Skriftestole*. Allerede 1772 nævnes skriftestole i kapellet, 1797-1819 nærmere specificeret som to stole, afdelt med panel og placeret på hver side af altret.[50] Over skriftestolene (eller indgangen hertil) var frontoner. På planen (fig. 12) er nord for altret angivet et større og et mindre rum, begge med indgang fra kirken. Dette kunne være de nævnte skriftestole, der næppe har været syd for altret, hvor sakristiet og opgangen til prædikestolen var angivet.
1829 erstattedes den gamle skriftestol med lædersæde af en tilsvarende ny.[24] Måske var stolenes antal på dette tidspunkt reduceret til én. Ifølge en senere tradition fandtes således kun en enkelt stol til venstre for indgangen.[46]

†*Herskabsstole.* Kapellet har været forsynet med et antal lukkede herskabsstole. Den østrigske gesandt havde i nordøst sin særlige loge, efter alt at dømme hævet over gulvniveau (s. 326). Hertil kom to lukkede stole i vest under orgelpulpituret, én på hver side af indgangsvestibulen (fig. 12). 1797 nævnes yderligere tre lukkede stole på gulvet. Deres placering kendes dog ikke sikkert. Endelig blev de to forreste stolestader i nord 1825 inddraget til gesandten.

De lukkede stole under orglet blev 1819 stafferet med perlefarvet brystpanel, marmorerede vægge, samt rødligt loft med grålig frise og blå gesimser. Tre bænke i hvert rum fik egetræsmaling. De lukkede stole på gulvet, der 1820 kaldtes nye, blev malet med ådret egekulør, mens lofterne fik blå fyldinger, hvori rosetter, malet gråt i gråt, friser af samme farve og hvide lister.

Efter indstilling fra forstanderskabet besluttede man 1823 at udleje de lukkede stole og tribunerne.[61] Med de sidstnævnte sigtes antagelig til herskabsstolene ved indgangen. Således ønskede Christopher Mac Evoy 1829 at leje en af tribunerne »unter (her vel: nedenfor) dem Chore zur rechten Seite der Eingangsthüre. «[24] Det var dog en betingelse, at kun møblerne inde i stolen måtte udsmykkes, idet alle øvrige »Forziringer« ville ødelægge symmetrien i kirken.

†Løse bænke og stole. 1797 omtales et ikke nærmere specificeret antal åbne bænke på gulvet. Desuden 14 løse bænke og i forhallen tre løse stole. 1819 er alene forhallens stole, der nu kaldes »faste«, medregnet.[50] Hertil kommer yderligere ifølge rgsk. to bænke med rygstød ved altret, to skamler til bøn, to bænke ved prædikestolen, samt to ved dåben.[42]

Kiste, 1823. Jernbeslået trækiste med bærehank og tre jernbånd til hængelåse, efter traditionen anskaffet i forbindelse med den såkaldte »revisionsstrid« i menigheden. Kisten var beregnet til opbevaring af regnskaber og værdipapirer og indrettedes således, at de tre låse skulle åbnes samtidig af henholdsvis gesandtskabspræsten, regnskabsføreren og menighedens forstander.[62] I S. Ansgars kirkes museum.

†Pengeblok. Omtalt 1827 i forbindelse med overvejelser om anskaffelse af ny klingpung.[24]

Lille *†sølvklokke* til *†fattigtavle,* nævnt 1777.

†Klingpung. Anskaffet 1819-20. Et forslag til aflåsning af pungen afvistes 1827, og endnu 1830 havde den ikke fået lås.[24] En klingpung med sorte perler, samt sølvklokke og -ring er nævnt 1844, men det er uvist, om den er identisk med ovennævnte (jfr. s. 425).[50]

†Pulpitur. Logen til den østrigske gesandt havde en fremtrædende plads ved kirkens nordøsthjørne i en særskilt bygning, opført efter 1771 (fig. 12).[41] Trin i denne bygning førte op til logen, der har været hævet over gulvniveau, mens en åbning med vinduer vendte mod kirkerummet. Ved istandsættelsen 1818-19 fik logen en arkitektonisk udsmykning med gesimser og frontespiece, samt postament og fodstykke. Alt perlemaledes, idet dog ornamenter og andre fremtrædende led forgyldtes, og piedestalerne marmoreredes. Over stolen var bronzemalet løvværk med et hoved i midten. Under vinduesåbningen var et draperi af pensée (violetbrunt) fløjl med det østrigske våben. Indvendig var logen, i det mindste efter 1819, grønstafferet. Væggene fik endvidere »chammoa« (chamois(?), dvs. lysegule) friser. Møblementet bestod fra 1819 af seks stole med grønt klæde, to tilsvarende puder, to skamler og et fodtæppe.

†Orgler. 1) Kapellet har antagelig fra opførelsestidspunktet haft et orgel. I hvert fald nævnes et orgel 1769 af pater Hell, der dog beklagede, at han ikke havde haft lejlighed til at høre det.[17] 1772 omtales et positiv, antagelig det samme instrument, i brandtaksationen.[41]

2) Formentlig bygget o. 1775, idet dette årstal 1804 kunne læses på facaden tillige med en latinsk indskrift til den stormægtige velgørerindes, dvs. kejserinde Maria Theresias, pris.[19] Orglet, der ifølge brandtaksationen 1797[41] havde otte stemmer, var placeret på et pulpitur over indgangen til kirken, dvs. i vestenden. Herfra var der så ringe afstand til kirkens loft, at dette kunne nås med hænderne.[46] Hvis stemmeantallet i brandtaksationen 1797 er korrekt, må to stemmer være blevet tilbygget inden 1813. Om instrumentets beskaffenhed forud for en reparation og ombygning 1813 (ved Daniel Wroblewsky, København) haves følgende oplysninger: Ét manual med 10 stemmer, heriblandt Principal 8', Gedakt 8', Octav 4', Fløjte 4' og Mixtur III. Gedakt og Fløjte af træ, Principal og Octav med henholdsvis 17 og 4 træpiber i bassen; alle øvrige piber af metal. Sløjfevindlade. Klaviaturomfang: 49 toner. Tonehøjde: kortone, dvs. høj stemning.[63]

Wroblewskys arbejde 1813 bestod bl.a. i at indsætte nye metalpiber i stedet for træpiberne, der var ødelagt af fugt, samt at udskifte Mixtur III, (der betegnedes som »hæslig, utydelig og skrigende«), med en noget utraditionel Fløjte-mixtur I, der repeterede i hver oktav, hvorved alle c-toner (dog vel næppe *c'''*) fik 2 fods tonehøjde. Desuden ombyggedes den gamle bælg, og en ny tilsattes for at gøre vinden mere egal.[64] Efter at orglet således var kommet i bedre stand, besluttedes det at ansætte en dygtigere organist; denne, J. S. Tusar, tiltrådte 1. søndag i advent 1813 og hans forgænger tilbød sig herefter som bælgtræder.[26]

Trods den gennemgribende reparation fungerede orglet stadig ikke tilfredsstillende, og allerede 1818, i forbindelse med kirkens hovedreparation, sluttedes der kontrakt med orgelbygger Hans Friderich Oppenhagen fra Odense om endnu en ombygning. Ifølge kontrakten skulle Oppenhagen udvide manualet med en stemme, Flauto traverso af træ, og bygge et pedalværk med to oktaver og tre stemmer, 16', 8' og 4', alle af træ. Hovedværket skulle forsynes med en ny vindlade, bygget så rummelig, at nogle af de små, umoderne stemmer med tiden kunne udskiftes med større. Endvidere skulle orglet vendes 180°, så organisten, der hidtil havde haft sin plads bag orglet, kom til at sidde foran dette, med ryggen mod alteret. Orglet blev stemt i kammertonen, dvs. ca. ½ tone dybere end før, og der leveredes to nye blæsebælge. Bælgene anbragtes på loftet, og man ophørte samtidig efter orgelbyggerens anmodning med at anvende kirkeloftet til tøjtørring, idet den fugtige luft ellers ville blive indsuget af bælgene til skade for orglets mange trædele.[65]

Mens ombygningen stod på, lejedes et kabinetsorgel, uden tvivl identisk med det engelske husorgel, der var i brug i Christiansborg slotskirke 1826-29 og senere kom til Vonsild kirke, Vejle amt.[66]

Oppenhagens ombygning færdigmeldtes august 1819, selv om pedalet stadig manglede en Basun 8' (senere benævnt Fagot), en stemme, der skulle betales særskilt efter nærmere underhandling, og altså ikke var omfattet af kontrakten.[67]

Ud over kontrakten indsattes 11 tinpiber, formentlig prospektpiber til den nye »beklædning« med afdelinger, døre, gesimser og billedhuggerarbejde, der leveredes 1819. Spillebordet fik 16 nye navneplader, hvorpå de enkelte stemmers navne stod skrevet med guld (inklusive fagotten havde orglet 14 stemmer; de to sidste skilte kan have henvist til spærreventiler for henholdsvis manual- og pedalværket). De nye bælge blev først leveret og opsat 1820; en oplysning 1821 om transport af bælgene til Køge gælder formentlig de gamle, tiloversblevne bælge, der kan være blevet solgt til den derboende orgelbygger Bergmann.[68]

Ligesom ved det skandaleombruste orgelbyggeri få år senere i Vor Frue Kirke, København, var der store problemer med at få Oppenhagen til at opfylde sine forpligtelser.[69] Efter flere frugtesløse forsøg på at få ham til at fuldføre arbejdet så man sig 1824 nødsaget til at indklage ham for Forligelseskommissionen, fordi orglet stadig var mangelfuldt og trængte til stemning, og fordi et senere forfærdiget fagotregister stadig henlå uden at være sat på vindladen. Først i februar 1826 kunne organist Tusar erklære alt i orden.[70]

Ved indretningen af den nuværende kirke valgte man at anskaffe et helt nyt orgel. Det gamle skænkedes 1841 til den nyopførte katolske kirke i Kiel.[71]

†Orgelfacade og -pulpitur. Orglet (eller orgelpulpituret?) var før 1804 smykket med årstallet 1775, en latinsk indskrift samt det østrigske våben.[19] 1819 leverede snedker Kretz junior en beklædning til orglet med afdelinger, døre, gesimser osv.[52] Desuden to jalousier på orglet. Endelig til udsmykning foran orglet en balustrade, hvorpå det østrigske våben. Maler H. J. Svannekiærs staffering omfattede – foruden en ovn foran orglet, prydet sort med rødt, hvidt og forgyldt skjold, forgyldt scepter, krone og klør, samt forgyldt og blåt rigsæble – to festoner, to store og otte mindre rosetter, der forgyldtes, samt alt træværket ind mod kirken, der oliefarvedes og marmorere-

des. Panelet omkring orglet fik yderligere tre gange lys mahognikulør.

†Salmenummertavler. 1) 1813 bevilgedes fire tavler efter ønske fra flere af menighedens medlemmer.[42] Leveret af snedker H. N. Leopold og lakeret, samt forsynet med påskrift. Hertil anskaffedes ti blikplader, der hvidlakeredes. 2) 1820-21 indkøbtes fire nye tavler, 2 alen×1 alen 3 tommer (ca. 125×65 cm), hver med otte afdelinger og lister. Tavlerne sortmaledes, listerne forgyldtes, og kanterne hvidstafferedes. Påskrifter foroven. Sorte indskudsbrædder med hvide streger. Bliknummerplader, samt kasse til opbevaring.[72]

Præstemalerier. 1) (Fig. 22), portræt af pastor Bernhard Holtzförster (1736-1816), 1814. Pastel på papir, 48,5×40,5 cm, signeret og dateret i nedre højre hjørne af Christian Horneman. Brystbillede en face mod højre. Sognepræsten er vist med blå øjne og hvidgråt lokket hår under den skaldede isse. Blå opknappet frakke, på hvis venstre revers ses orden i rød- og hvidstribet bånd. Hvidt halsbind. På brunlig baggrund. Maleriet erhvervet af menighedens forstandere på auktion 1830.[73] I præsteværelset. 2) Gentagelse eller kopi af pastellen, udført i olie på lærred, 48,5×39,5 cm. Maleriet, der er mindre gennemarbejdet, er hverken signeret eller dateret. Pastor Holtzförster er her vist sortklædt på en mørk brunlig baggrund. Maleriets anskaffelsestidspunkt er uvis.

†Lysekroner og lampetter. 1772 angives en lysekrone i kapellet, antagelig den store »Kronenleuchter« af messing, der 1777 nævnes tillige med to par væglamper og en ampel. 1797 omtales to små lysekroner og en lampe. Efter ombygningen 1818-19 var tallet af lysekroner øget til tre, ophængt i rødmalede kroge, mens knopper og zirater (på selve kronerne?) forgyldtes. 1834 afhændedes to gamle messinglysekroner, vel de gamle, mens de øvrige 1843 solgtes til apoteker Schmidt. 1844 nævnes en *†alterlampe* af nysølv, skænket til kapellet af baron von Langenau.[30]

Standur, på urskiven mærket »Heinrich Dreier nr. 200« (Heinrich Hansen Dreier, 1744-1809).[74] Det hvidstafferede standur med forgyldning erhvervedes af menigheden 1831 og var tidligere placeret på trappen til 3. sal i præsteboligen.[50] I dag i sognepræstens bolig smst.

Fig. 22. Pastor Bernhard Holtzförster. Pastel, udført 1814 af Christian Horneman (s. 337). S. Ansgars kirke. HL fot. 1984. — *Pastor Bernhard Holtzförster. Pastel drawing by Christian Horneman in 1814.*

†Ur. 1819 leverede snedker Kretz en kasse, smykket med billedhuggerarbejde til et ur, anbragt over døbefonten. Antagelig er det dette ur, hvis anskaffelsessum (70 rdl.) er anført 1818-19 i rgsk. tillige med udgifter til rengøring og lakering af urskiven.

†Katafalk. En kejserkrone med en pude af malet og forgyldt træ anskaffedes af baron von Langenau til kejser Frantz I.s katafalk (†1835). Begge dele nævnes endnu ved kirken 1914.[50]

NOTER TIL S. 318-37

Vedrørende arkivalier, litteratur og forkortelser henvises til s. 445 f.

[1] Om Frederiksstadens tidlige historie, jfr. John Erichsen: Frederiksstaden. Grundlæggelsen af en københavnsk bydel 1749-1760, 1972.

[2] Lauritz de Thurah: Den danske Vitruvius, III, udg. Hakon Lund, 1967, s. 46.

[3] Jfr. Erichsen (note 1), s. 101 f.

[4] Jfr. København fra Bispetid til Borgertid, udg. Stadsingeniørens Direktorat, 1947, s. 115f.

[5] Fugtproblemerne var også mærkbare for nabogrunden, hvor Frederiks hospital opførtes, jfr. Hakon Lund: Frederiks hospital og Frederiks stad, i Fra Kunstindustrimuseets Virksomhed, 1969, s.31f.

[6] Om Thurahs hus, jfr. Frederik Weilbach: Architekten Lauritz Thura, 1924, s. 161 f. Desuden Charles Christensen: Det tidligere kongelige Fødsels- og Plejestiftelses Grund og Bygninger, Amaliegade 25-35, i HistMeddKbh. 3. rk. VI, s. 193-218, og Erichsen (note 1).

[7] LA, Københavns brandforsikringsarkiv, Skt. Annæ Øster, matr. 143/1807. Vurdering 11. maj 1757.

[8] Weilbach (note 6), s. 163.

[9] Weilbach, s. 107f.

[10] Charles Christensen (note 6), s. 199.

[11] Jfr. redegørelse af 20. april 1772 vedrørende det københavnske gesandtskabskapel i Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, Staatskanzlei, Verträge betreffende Akten, Karton 9. For velvillig bistand i forbindelse med fremdragelsen af oplysninger og planer fra Haus-, Hof- und Staatsarchiv takkes herved Adolf Farendia, chargé d'affaires ved den østrigske ambassade i København.

[12] For indvielsesdatoen, jfr. indskriften på den gamle grundsten, der fremdroges ved anlæggelsen af den nuværende kirke, Johs. Hansen, s. 50. Desuden s. 18.

[13] Om Zuber som kapellets arkitekt, jfr. redegørelsen af 20. april 1772 (note 11) og skødet af 5. dec. 1774 over grunden, jfr. LA, Hof- og Stadsretten, Tinglysningskontoret, skødeprotokol.

[14] Om kapellet i Fredericia, jfr. Eduard A. Nissen: Den katolske menighed i Fredericia, Vejle Amts Årbøger 1962, s. 79.

[15] Om Zubers byggeaktivitet, specielt i Frederiksstaden, jfr. Erichsen (note 1), s. 54f.

[16] KSA, Syns- og brandtaksationer, Sankt Annæ Øster Kvarter, matr. 143.

[17] Pater Maximilian Hell, der 1769 besøgte København, karakteriserede det o. fem år gamle kapel som velbygget, men noget fugtigt, jfr. Helmut Holzapfel: Pater Maximilian Hell S.J. i Danmark, Würzburg 1979, s. 10. Hell afviste dog en senere plan fra legationssekretær B. v. Mercier 1776 om at flytte kapellet til et andet sted, bl.a. på grund af fugtskaderne, som han anså for at være overdrevet i Merciers fremstilling, jfr. sst. s. 17f.

[18] Jfr. RA, Dept, for udenrigske anliggender, Østrig, I.C.7, korrespondancesager vedr. det østrigske gesandtskab i København, pk. II, gesandtskabskapellet 1772-1843.

[19] F. L. Mourier: Den catholske Kirkes Tilstand i de danske Stater, især i Kiøbenhavn, fra Reformationen indtil vore Dage, i Theologisk Maanedsskrivt for Fædrelandets Religionslærere, januar 1804, s. 9.

[20] Jfr. gesandten baron von Binders beretning 20. maj 1785 (note 18).

[21] Jfr. Magazin for den nyere Danske Kirkehistorie, I, 1792, s. 109 f.

[22] Jfr. note 18, 20. febr. 1786.

[23] Jfr. Gordon Norrie: Kirurgisk Akademis Historie 1785-1803, 1923, s. 6.

[24] LA, S. Ansgars kirkes arkiv, læg 5. Det gamle kapel, murer- og tømrerregninger fra 1809.

[25] Om Bianco, jfr. H.: Christian Peter Bianco, i Nordisk Ugeblad for katholske Kristne, 61, 1913, s. 546-52.

[26] Om finansieringen af istandsættelsen, jfr. LA, S. Ansgars kirkes arkiv, Embedsbog, 18. okt. 1818 og sst., Kopibøger, 22. nov. 1819. Desuden Johs. Hansen, s. 21 f.

[27] Jfr. Embedsbog (note 26), 18. okt. 1818.

[28] Om reparationen, jfr. Embedsbog og Kopibøger (note 26), samt LA, S. Ansgars kirkes arkiv, regnskaber 1819-20.

[29] Jfr. note 18, 26. sept. 1818.

[30] Jfr. note 24 og 26.

[31] Jfr. LA. S. Ansgars kirkes arkiv, Forhandlingspunkter ved forstandermøder 1824-35, afskrift ved Johs. Hansen. Det originale læg ses ikke anført på listen over kirkens arkivalieaflevering til LA 1970, ej heller i kirkens eget arkiv.

[32] LA, S. Ansgars kirkes arkiv, læg 7. Den ny kirke.

[33] Jfr. note 32, brev af 7. sept. 1830 fra forstander d'Anchamp. De øvrige forstandere opfordredes ligeledes til at finde egnede arkitekter, blot disse ikke kendte hinandens navne, således at der ikke skulle træffes indbyrdes aftaler.

[34] Jfr. note 31 og 32.

[35] Jfr. note 32, regning fra Truelsen af 26. maj 1831 på 50 rdl.s salær, der dog blev halveret.

[36] Hverken Bindesbølls eller Truelsens projekter er nævnt i Weilbach: KunstLeks. og for Bindesbølls vedkommende heller ikke i Henrik Bramsen: Arkitekten Gottlieb Bindesbøll, 1959 eller Fr. Weilbachs reviderede artikel i DaBiogrLeks. 3. udg. II, 1979, s. 125 f. Havde det sidstnævnte været bevaret, kunne det muligvis bidrage til at belyse Bindesbølls interessante projekt fra 1833 til en luthersk hovedkirke i nygotisk stil (Kunstakademiet). De to forslag har antagelig været udarbejdet med henblik på grunden i Bredgade eller hr. Webers ejendom, næppe til grunden i Gothersgade, som Johs. Hansen nævner s. 43f. Købet af denne synes først at have været diskuteret i slutningen af 1831, jfr. ansøgning af 6. dec. 1831 til DaKanc., jfr. LA, S. Ansgars kirkes arkiv, Kopibøger.

[37] Grunden på hjørnet af Bredgade og Akademigade (matr. 281), ejet af konsul Saabye, jfr. note 32, brev af 1. juni 1831; grunden Bredgade 43 (matr. 187), jfr. note 18, brev fra von Langenau af 16. aug. 1833; hjørnegrunden Bredgade/Dronningens Tværgade (matr. 278, »Moltkes palæ«), jfr. nedenfor. I palæets tilbygning, opført under Ferdinand Anton Danneskiold-Laurvig, var i 1775-83 indrettet et kapel for den franske gesandt Simon de Brosseronde, jfr. Nicolai Jonge: Københavns Beskrivelse, udg. Selskabet for Dansk Kulturhistorie, 1945, s. 322; den ubebyggede grund Bredgade 65 (matr. 269) over for Frederiks hospital, jfr. Kopibøger (note 36), 1839.

[38] Jfr. note 32. Desuden LA, S. Ansgars kirkes arkiv, læg 6. Påtænkte byggepladser.

[39] Jfr. note 18, 13. dec. 1834. Truslen om at sætte menighedskassens forvaltning under administration blev afværget ved at give præsten nøglerne i forvaring, sst. 5. febr. 1835.

[40] Kopibøger (note 36), rapport af 30. maj 1839.

[41] KSA, Syns- og brandtaksationer, Skt. Annæ Øster Kv. matr. 143 (vurderinger 10. sept. 1771 og 10. febr. 1772). Endvidere LA, Brandforsikringsarkivalier, Skt. Annæ Øster Kv. matr. 182, vurderinger 11. aug. 1797 og 10. april 1819.

[42] Om murens højde, jfr. s. 324 og note 7. Muren var øjensynlig tilpasset efter Frederiks hospitals, jfr. således i forbindelse med en reparation 1821, LA, S. Ansgars kirkes arkiv, rgsk. 4. sept. 1821. Desuden den senere mur med port ved Kirurgisk Akademi, jfr. også Johs. Hansen, s. 18.

[43] Det grundmurede lysthus bredde (16 alen) og kapellets mål (16 alen 20 tommer) stemmer påfaldende overens. På kapelplanen (fig. 12) er det antagelig det inkorporerede lysthus' murværk, som er gengivet med en mørkere farve i vestenden. Lysthusets mål bekræftes også af Christian Geddes kvarterkort fra 1757 (fig. 9). Derimod er der uoverensstemmelse med haveplanen (fig. 10), hvor lysthusets dimensioner er 14×ca. 5 alen. Heller ikke den symmetriske placering her synes at være korrekt, jfr. nedenfor. Begge omstændigheder kunne tyde på, at planen er en sekundær og friere rekonstruktion af den oprindelige have, jfr. s. 320.

[44] Den, set fra Bredgade, asymmetriske akse i haveanlægget bekræftes af Geddes kort (fig. 9) og en plan af Fødsels- og Plejestiftelsens bygninger ca. 1803, Kunstakademiet. Planen af kapellet (fig. 12) viser desuden, at dettes midte er lagt ca. 14 alen fra nordskellet og ca. 16 alen fra sydskellet. Alene planen (fig. 10) viser en symmetrisk opbygning af haveanlægget.

[45] Kapellets dimensioner er angivet i brandtaksationerne af 1797 og 1819, jfr. note 41. Længden bekræftes af opstalten (fig. 11), mens bredden kan kontrolleres på planen (fig. 12). Derimod er det påfaldende og vanskeligt at forklare, at kapellets længde er ca. 10 alen for kort, knap 37 alen. De tre vurderinger fra 1772, 1797 og 1819 (note 41) angiver, at kapellet er på seks fag, 1771-taksationen nævner dog syv fag, mens tegningerne (fig. 11-12) viser fem vinduesfag. Taksationerne anvender antagelig betegnelsen fag som referende til fladen (rummet) mellem to tagspær.

[46] 1797-vurderingen anfører kampestenssokkel, hvilket senere er strøget og erstattet af sandstenssokkel. Samtlige vurderinger nævner, at kapellet var opført af grundmur. Det er derfor påfaldende, når det i en anonym artikel: Den forhenværende Kirkebygning i Bredgade, i Nordisk Ugeblad for katholske Kristne, 59, 1906, s. 241 omtales, at bygningen var af bindingsværk; jfr. også Johs. Hansen, s. 19.

[47] Jfr. regning af 24. dec. 1818 i Rgsk. (note 42).

[48] Kirkeskolen flyttede 1816 til Chr. P. Biancos ejendom i Lille Kongensgade, jfr. Johs. Hansen, s. 96. Præsterne synes også kun i den første tid at have haft bolig ved kirken. Baron von Binder omtaler i brev af 20. maj 1785 endnu præsteboligen (note 20), men i hvert fald fra 1786 er præsterne registreret under andre adresser, således Bernhard Holtzförster, jfr. Kjøbenhavns Vejviser.

[49] Jfr. note 48. Senere synes kirketjeneren at have haft bolig her, jfr. Embedsbog (note 26) og Regnskaber (note 42), samt anonym: Den forhenværende Kirkebygning (note 46), s. 241.

[50] Ved embedet. No. 27. Inventarielister fra ældre tider.

[51] Ved embedet. Hovedbog ved Regnskabet over Opførelsen af det nye Capel 1841.

[52] Jfr. Rgsk. (note 42), regning af 18. aug. 1819.

[53] Jfr. Nordisk Ugeblad for katholske Kristne, 33, 1885, s. 206; 54, 1906, s. 241 f.; 64, 1916, s. 600f. Altrets opstilling i S. Knudskapel er gengivet i Johannes Metzler: Biskop Johannes von Euch, 1910, s. 47.

[54] Jfr. Nordisk Ugeblad for katholske Kristne, 72, 1924, s. 458-59.

[55] RA, Privatarkiver, 6644, Kjeld Geertz-Hansen: Annales ecclesiae Sancti Ansgarii Havniae 1939-77 (Kopi efter original hos forfatteren). Pastor Geertz-Hansen takkes herved for at have stillet disse optegnelser til disposition for DK.

[56] Jfr. Esther Fangel: Tre Messehagler fra det 18. Aarhundrede, i Haandarbejdets Fremme, 34, 1944, s. 554f.

[57] Jfr. note 24, overslag fra M. A. Heegaard til knæfald med tilhørende skitse. Skitsens dimensioner og udformning svarer til fig. 12.

[58] Jfr. note 51, juni 1843.

[59] Fig. 12 viser dog kun 32 stolestader, 16 i hver række.

[60] Jfr. Nordisk Ugeblad for katholske Kristne, 40, 1892, s. 910.

[61] Kopibøger (note 36), brev af 6. juni 1823.

[62] Mus.nr. D 4. Jfr. også Johs. Hansen, s. 94.

[63] Jfr. Rgsk. 1813 (note 42) og Embedsbog 1818 (note 26), med Oppenhagens kontrakt. Stemmeantallet oplyses først af orgelbygger Oppenhagen 1818, men kontrakten med Wroblewsky indeholdt ingen udvidelse af instrumentet.

[64] Rgsk. 1813 (note 42), kontrakt med Daniel Wroblewsky 26. juli 1813.

[65] Embedsbog 1818 (note 26), kontrakt med Oppenhagen 16. nov. 1818. Jfr. sst. redegørelse af 8. febr. 1819. Oppenhagen fik tildelt arbejdet på grundlag af sine troværdige attester og tegninger. Bl.a. havde han brev på at have stået i lære i otte år hos den berømte orgelbygger Worm.

[66] Rgsk. 1818-19 (note 42). DK. Kbh.By, 5, s. 266. Købmand Blankensteiner, der udlånte og senere solgte det engelske positiv til Christiansborg slotskirke, var medlem af den katolske menigheds forstanderskab og aktivt engageret i orgelsagen. Blankensteiners engelske positiv omtales i orgelbygger P. U. F. Demants ungdomserindringer som et eksempel på godt orgelhåndværk – i modsætning til Oppenhagens skødesløse og ufuldkomne arbejder, jfr. P. U. F. Demants ungdomserindringer, udg. Ole Olesen i Orglet, 1, 1971, s. 25.

[67] Embedsbog 1819 (note 26), Rgsk. 1819 (note 42). Jfr. desuden Kopibog 1824 (note 26).

[68] Embedsbog 1819, Rgsk. 1819-21.

[69] Niels Friis: Domkirken Vor Frue Kirkes Orgel, Kbh. 1965, s. 23-30.

[70] Kopibog 1824 (note 26), Embedsbog 1825-26 (note 26).

[71] Ved embedet. S. Ansgars kirke, korrespondance, læg 20. Den katolske kirke i Kiel blev opført 1839, men afløstes 1890-91 af S. Nikolauskirken i Rathausstrasse, jfr. Richard Haupt: Die Bau- und Kunstdenkmäler der Provinz Schleswig-Holstein, I, 1887, s. 566. Om det københavnske orgel synes intet overleveret, jfr. meddelelse af 17. april 1984 fra dr. Wolfgang Teuchert, Landeskonservator ved Landesamt für Denkmalpflege Schleswig-Holstein til Ole Olesen i DK.s arkiv.

[72] Jfr. note 42. En kasse med nummerplader af blik, hvorpå tyske indskrifter i fraktur, opbevares i kirkens museum (nr. D 59), men pladerne kan også stamme fra den nuværende kirke, hvor der endnu før 1852 prædikedes på tysk (s. 308).

[73] Jfr. Johs. Hansen, s. 29.

[74] Bodil Tornehave: Bornholmske urmagere, 1983, spec. s. 95.

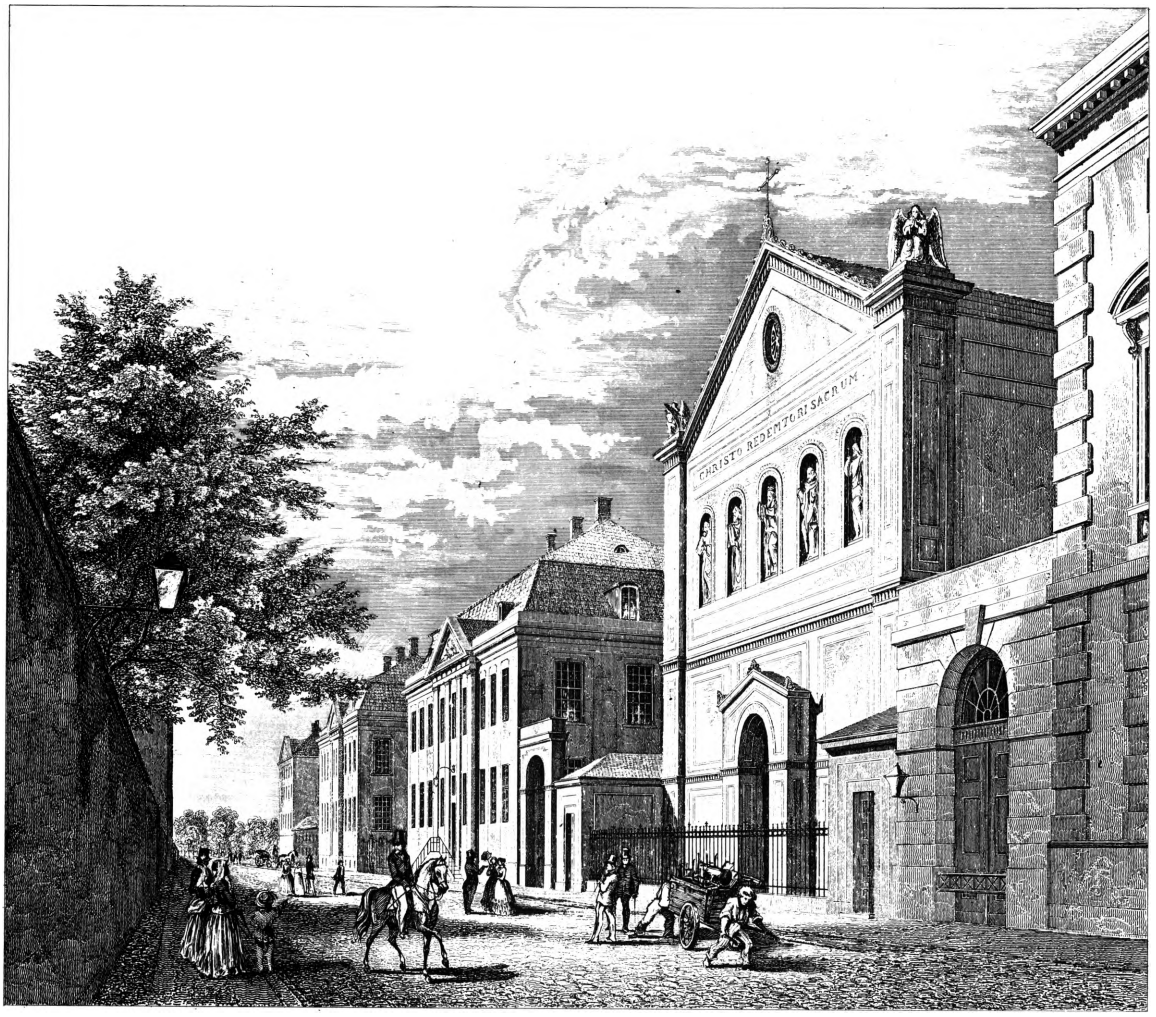

Fig. 23. Prospekt af S. Ansgars kirke, set fra sydvest. Litografi 1850 fra »Allgemeine Bauzeitung« (s. 350). *View of S. Ansgar's Church from the south-west. Lithograph 1850.*

S. ANSGARS KIRKE

BYGNINGSHISTORIE

NOTER S. 382

INDLEDNING

Efteråret 1839 traf menighedens forstandere og den østrigske gesandt, baron von Langenau, den endelige beslutning om at opføre et nyt kapel på den gamle bygnings plads i Bredgade (s. 324). Gesandten antog optimistisk, at byggeriet allerede kunne begynde det kommende forår, dersom man i løbet af vinteren havde fundet egnede lokaler til afholdelse af gudstje-

neste.[1] Der skulle dog komme til at gå endnu halvandet år, før nedrivningen af det gamle kapel og funderingen til det nye kunne indledes. Forinden måtte en række offentlige myndigheder, danske såvel som østrigske, give deres sanktion. Maj 1840 meddelte Langenau kejserens tilladelse til opførelsen af det nye kapel, der blev menighedens ejendom, mens gesandtskabet fortsat beholdt grunden. Også kirkeparamenterne forblev i gesandtskabets eje. Kapellet skulle fremdeles have status af gesandtskabskapel, og to præster lønnes af Østrig, mens vedligeholdelsen af bygningen påhvilede menigheden.[2]

August 1837 var der opnået kongelig resolution om opførelsen af et nyt katolsk kapel (ganske vist på en anden grund, jfr. s. 323). Bestemmelserne herfra om kapellets form (uden tårn og klokker) og funktion (ingen kirkegård) gentoges i den nye resolution af 18. nov. 1840.[3] Da tilladelsen fra de danske myndigheder forelå, stadfæstedes 24. febr. 1841 det officielle gavebrev fra den østrigske stat til den danske menighed. Det understregedes her, at den bygning, der opførtes på grunden »efter de fra alle Sider approberede Planer og Tegninger« og i nøje overensstemmelse med afdøde vinhandler Biancos testamente, altid skulle tjene den katolske kultus. Kapellet skulle efter den danske regerings ønske benævnes »Kejserligt Kongeligt Østerrigsk Gesandtskabs Capel« og indeholde en tribune til gesandtskabet.[4] Først en snes år efter, o. 1860 fik kirken sin nuværende betegnelse, S. Ansgars kirke (s. 308).

KIRKENS PROJEKTERING

Allerede inden afgørelsen om det nye kapels opførelse var truffet, forelå som nævnt s. 324 et udkast til et kapel med tilhørende bolig til kantor og organist. Forslaget var fremsendt til murermester Erlewein, der herved mente, at udgifterne til en bygmester kunne spares.[5] Projektet er ikke bevaret, men rummede – at dømme efter Erleweins ledsagende kommentar – en række enkeltheder, der kan have været vejledende for den opførte bygning. Hovedfacaden placeredes mod gaden, dog trukket 8-9 alen tilbage, idet den eksisterende mur foresloges erstattet med et gitter, så kirken fik friere ind- og udkørsel, tilligemed et bedre udseende. Kirken skulle have en rektangulær plan, 22 alen bred, hvilket omtrent svarer til den opførte bygning (22 alen 16 tommer) og 34 alen lang (43½ alen). Det øvrige areal tænktes udlagt til kantorens og organistens bolig, samt til en have.

Det blev dog ikke murermesteren, men i stedet den 52-årige professor ved Kunstakademiet, Gustav Friedrich Hetsch, der fik tildelt hvervet som arkitekt for det nye kapel. Når valget netop faldt på Hetsch og f.eks. ikke på hans yngre kolleger Bindesbøll og Truelsen, der begge tidligere havde været benyttet som arkitektoniske konsulenter for menigheden (s. 322), skyldes det måske, at Hetsch få år forinden med stort held havde løst en tilsvarende opgave for en anden af byens religiøse minoriteter, opførelsen af den jødiske synagoge i Krystalgade.[6] Desuden havde han o. 1825 varetaget indretningen af en række gemakker i Dehns palæ i Bredgade for et af den katolske menigheds mest velstående medlemmer, plantageejer Christopher Mac Evoy.[7] Det var i øvrigt i denne bygning, det katolske interimskapel fik til huse, mens opførelsen af den nye bygning stod på (s. 355).

Hvornår aftalen med Hetsch blev indgået, fremgår ikke, men allerede 17. maj 1840 omtaltes hans planer til kirken som fuldførte,[2] og 10. juli anmodedes han om at sende overslag over sit honorar, dels for de udarbejdede tegninger, dels for overopsynet med byggeriet.[1] Kirkens opførelse påbegyndtes marts 1841, og halvandet år efter, november 1842, kunne indvielsen finde sted (jfr. s. 358). Der eksisterer kun et sparsomt kildemateriale vedrørende projekteringsfasen. Til gengæld er bevaret en række af Hetschs tegninger, der tillader os at følge ændringer i projektet, såvel forud for byggeriets start, som under selve opførelsen.

Dette materiale omfatter dels en række præsentationstegninger, hvoraf de vigtigste er i kirkens eje og udgør et sæt på fem (oprindelig

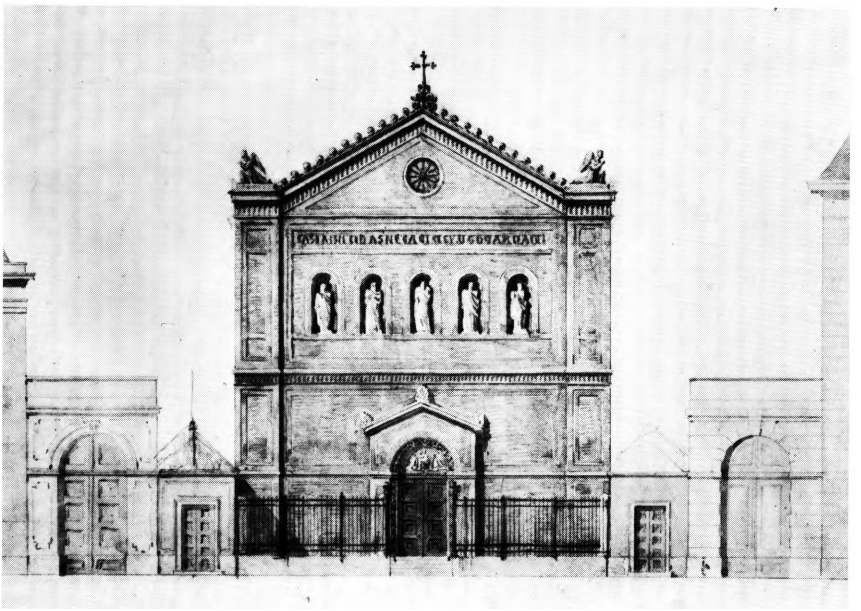

Fig. 24. Hovedfacade mod Bredgade. Udkast ca. 1840 (»3«) (s. 344). 1:300. KglBibl. — *Main facade on Bredgade. Preliminary drawing, c. 1840.*

seks) blade, signeret og dateret 1840 (fig. 27-31). Hertil kommer et antal, oftest udaterede tegninger, som i flere tilfælde er forsynet med tilføjelser og ændringsforslag, skitseret med blyant. Tegningerne i den sidstnævnte gruppe stammer hovedsagelig fra arkitektens dødsbo, hvilket bestyrker indtrykket af deres karakter af arbejdstegninger.[8]

I det følgende skal tegningerne fremlægges i en kronologisk rækkefølge, der i første række er baseret på tegningernes egne vidnesbyrd, men også på enkelte punkter lader sig underbygge af de skrevne kilder. Gennem de forskellige udkast følges faserne i udformningen af bygningen, der især undergår ændringer i forbindelse med facaden og koret. Desuden redegøres for arkitektens planer for den indre udformning og dekoration.

DE TIDLIGSTE UDKAST O. 1840

Tre tegninger, henholdsvis på Nationalmuseet og Det kongelige Bibliotek, repræsenterer det tidligste stadium i planlægningen før udarbejdelsen af præsentationssættet fra 1840. Ingen af de tre er daterede. Ældst må være et stort blad, her betegnet »1« (fig. 25), hvorpå Hetsch har vist plan, længdesnit mod nord, tværsnit af koret mod øst, af orgelpulpituret mod vest, samt af facaden.[9] Den planlagte kirke fremtræder her i en skikkelse, hvis hovedtræk – facaden mod Bredgade, den fladloftede kirkesal med apsisrunding og præstebolig m.m. i østenden af den langstrakte bygning – svarer til den opførte. Som antydet afspejler tegningerne tillige, hvordan en række dispositioner samt dekorative enkeltheder undervejs bliver ændret.

Grundplanen (fig. 25) viser en rektangulær bygning, 23×61,5 alen (ca. 14,5×38,5 m), som ligger let tilbagetrukket fra gaden og samtidig er anbragt forskudt mod nord på det langstrakte grundstykke, – en disposition, der antagelig først og fremmest var dikteret af et æstetisk begrundet ønske om at anbringe facaden i lige stor afstand fra naboejendommene.[10] Herved blev passagen langs bygningens nordre flanke betydelig smallere end i den tilsvarende gård mod syd. Af hensyn til »den architectoniske Stiil og Symmetrie« valgte arkitekten at sløre dette forhold med to identiske skærmvægge med indgange til gårdene, begge rykket helt frem til gadelinjen.[11] Af disse skærmvægge måtte den nordre nødvendigvis gribe ind over nabogrunden, der tilhørte Frederiks hospital.

Tilføjelser både på planen og opstalten (fig. 25) viser dog, at Hetsch allerede på dette stadium arbejdede videre med de indhegnende murstykker frem imod en selvstændiggørelse af disse som små overdækkede sidebygninger.[12] Den søndre strakte sig tilbage til kirkens sideindgang, mens den nordre kun var tegnet til kirkens nordvesthjørne.

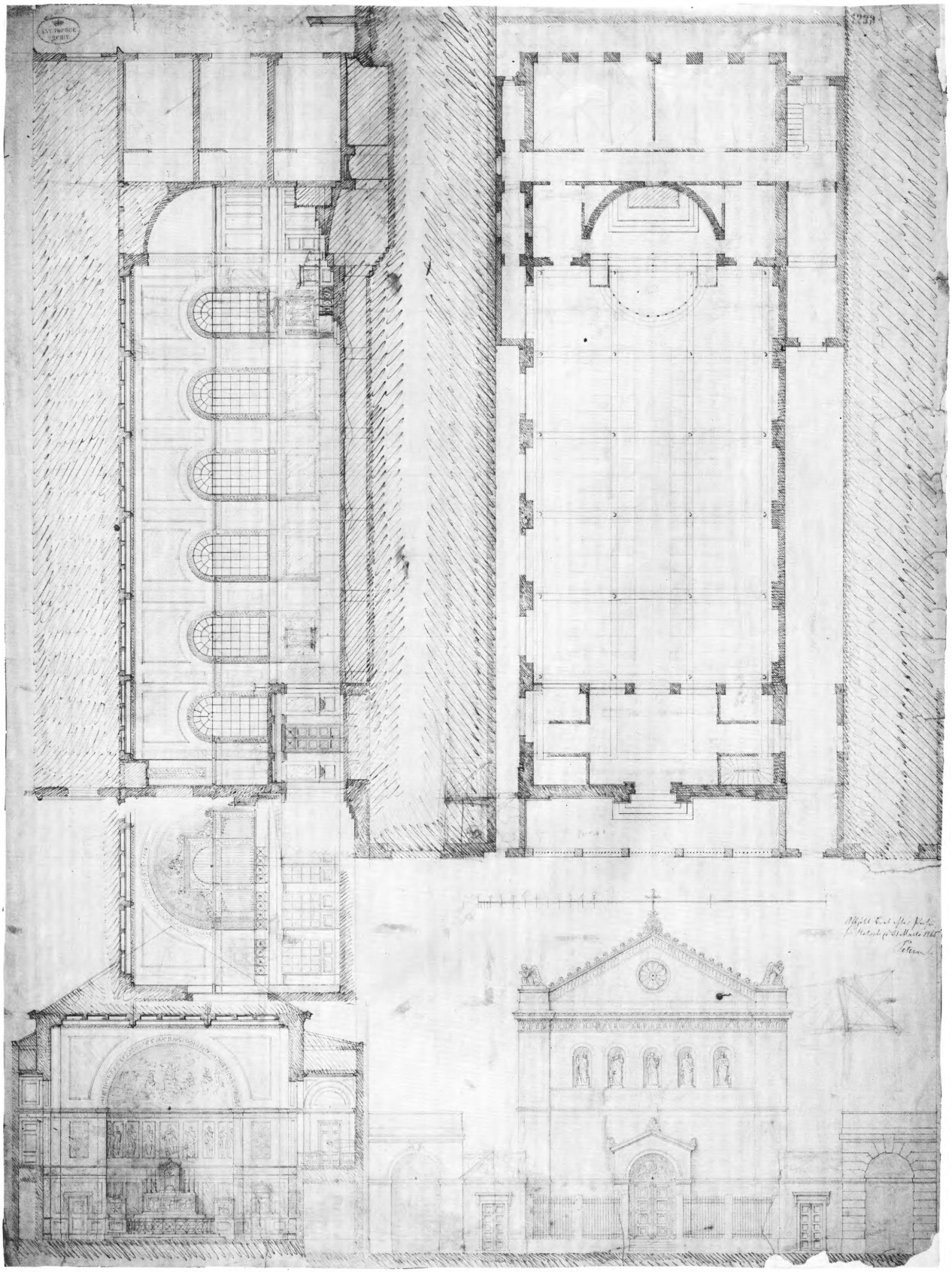
Planen angiver i vest en monumental, bred forhal, flankeret af smallere gange til sidedørene og til to mindre rum i hver side, i sydvest udfyldt af en trappe til orgelpulpituret. I øst ligger to smalle tilbygninger langs flankemurene. Af disse rummer den søndre et trappeanlæg til kommunikationen mellem beboelsesafsnittets tre afsnit. Desuden synes der vestligst på 1. etage i begge tilbygninger indrettet pulpiturer, hvis forbindelse til kirkerummet udgøres af en stor rundbuet åbning, svarende til vindueslysningen.

Korets udformning fremgår både af plan, længde- og tværsnit (fig. 25). Arealet omfatter ikke alene apsiden, men inddrager et tilsvarende halvrundt område i skibet, afgrænset med en korskranke, der følger buens form og indrammes af to rektangulære talerstole, amboner, til oplæsning af evangeliet og epistlen. En svagt antydet cirkel i korets forreste del kunne angive døbefontens plads. Hele koret er opbygget som et podium i tre niveauer. På hver side heraf er mindre rum med indgang direkte fra skibet, men et sidealter er samtidig skitseret hen over den højre døråbning. Bag koret adskiller en smal gang kirken fra to store rum i østenden, hvor skolen og præsteboligen var tænkt anbragt, omfattende i alt tre stokværk. I vest bemærkes især den indskudte skærmvæg med glasvinduer mellem orgelpulpiturets to midterste, her firkantede, piller (fig. 25).

Facadens opbygning er i hovedtræk fastlagt i det tidlige udkast. Den øvre zone med de fem nicher er dog lavere end det endelige resultat og afsluttes desuden af en vandret prydbort, der også er trukket hen over de indrammede murpiller, mens indskriftsfeltet mangler. Heller ikke mønstermuringen er endnu fastlagt i alle detaljer. Mod gaden hegnes kirken af et gitter, inddelt af massive stenpiller på et højt podium, en mellemløsning i forhold til den gamle, helt lukkede mur og det senere spinklere smedejernsgitter. Som før nævnt var de to sidepartier oprindelig tænkt blot som hegnsmure mod gaden, hver forsynet med en døråbning under en kraftig overligger. Men næste stadium i planlægningen er antydet med løst skitserede tage.

En anden udateret tegning (her »2«), som viser tværsnit mod kor og mod orgel, må være lidt yngre end den foregående (fig. 26).[13] Her ses følgende ændringer: 1) *forhøjelse af kirken.* I kirkesalen fremgår det af den indskudte kronfrise. I sidebygningen, hvis facade her er gengivet, afspejles forhøjelsen af vinduerne, der viser, at denne del (og skolebygningen) nu er tænkt med fire stokværk i stedet for tre. Tværsnittet mod øst er dog uklart på et punkt. Hvis tilbygningens facade ligger på samme sted som på tegning »1«, må snittet være lagt længere vestpå. Men der består også den mulighed, at sidebygningen er reduceret til et trappehus alene (en sådan mulighed synes antydet på grundplanen af »1« (fig. 25)), og at logerne derfor allerede på dette tidspunkt tænktes anbragt i selve hovedbygningen. For en sådan antagelse taler: 2) *blændingen af triumfvæggens døre med sidealtre* og *ændringen af korpartiet,* hvor den halvrunde skranke og de to amboner (der endnu svagt anes) i skitsens endelige form er elimineret til fordel for et lige gennemløbende korgitter, samt prædikestol og døbefont ved triumfbuens hjørner. Dette forudsætter næsten indskydningen af et korfag mellem apsis og kirkesal, hvori også logerne kunne få deres place-

Fig. 25. Længdesnit, grundplan af underetage, tværsnit mod alter og opstalt af hovedfacade o. 1840 (»1«) (s. 343). 1:300. Nationalmuseet. — *Longitudinal section, ground-floor-plan, cross-section towards the altar and mainfacade c. 1840.*

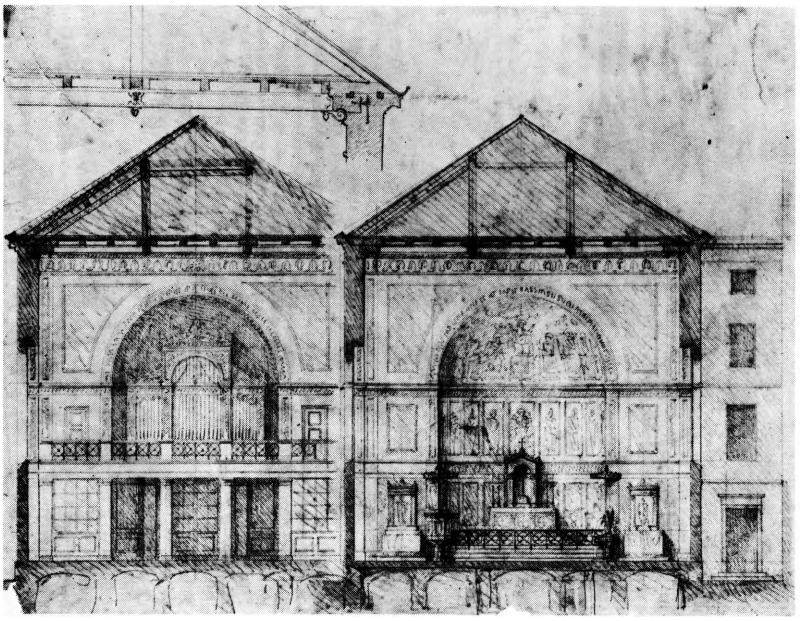

Fig. 26. Tværsnit mod orgel og alter. Udkast ca. 1840 (»2«) (s. 344). 1:300. KglBibl. — *Cross-section towards the organ and altar. Preliminary drawing, c. 1840.*

ring. I tværsnittet mod vest (fig. 26) ses endelig: 3) *elimineringen af glasdørene mellem pulpiturets støtter.* Skærmvæggen er i stedet for trukket længere mod vest, hvilket forudsætter en underdeling af den store forhal, vist i »1« (fig. 25).

Til »2« knytter sig en facadetegning (her »3«) (fig. 24). Forhøjelsen fremgår her af en indskudt frise med inskription over nicherne. Mønstermuringen er mere udarbejdet i forhold til »1« og det spinklere jerngitter skitseret hen over oprindeligt angivne stenpiller. Fordakningerne over dørene til sidegårdene er fjernet og mønstermuring, samt skråtage antydet.

PRÆSENTATIONSTEGNINGERNE FRA 1840

De 1840 daterede tegninger i kirkens eje har med deres gennemarbejdede udformning og brede grå rammekant tydeligt karakter af præsentationstegninger, der skulle fremlægges for de implicerede myndigheder. Det er antagelig disse, der nævnes som udarbejdede maj og juli 1840, samt januar-februar 1841 omtales som »de fra alle Sider approberede Planer og Tegninger«.[14] Sættet bestod oprindelig af seks tegninger, nummereret fra I-VI. Heraf mangler dog i dag Tab.V, der formentlig har gengivet bygningens facade.

På præsentationstegningerne (her »4«) ses en række af de ændringer, som anedes eller var gennemført på de ældre udkast: 1) *Sidebygningerne fjernet* og *trappen, samt logerne lagt ind i hovedbygningen.* For at muliggøre dette er et kort korfag indskudt mellem kirkesalen og apsiden (fig. 28-31). I dette fag er åbningerne til logerne anbragt over dørene til sakristi og skriftestol. 2) *Den ændrede liturgiske indretning af koret,* svarende til de ideer, der allerede var skitseret på »2«. 3) *Præste- og skolebygningen har fået selvstændige facader i forlængelse af kirkens.* Disse er samtidig let fremspringende. 4) *Indgangspartiet.* Her fremlægges to løsninger til udformningen af kirkens vestligste fag og sidebygningerne. Den ene mulighed (og vel den tidligste) anes på planen under et påklæbet dækblad, der viser den anden løsning (fig. 56, 29). Den første version er samtidig vejledende for planen af den øvre etage, længdesnittet, tværsnittet mod vest, samt tegningen af sydfacaden (fig. 31, 28, 30, 27). Forhallens underdeling, der anedes i »2«, er nu en kendsgerning, men samtidig er det midterste fag opdelt i tre afdelinger. Denne underdeling er opgivet i den anden version

(fig. 29). Trappen til orglet er endnu som i »1« placeret mod syd i den første udgave. Men i modsætning til »1« er der hverken angivet sideindgange mod syd eller nord (fig. 56). Først i den anden version er sidebygningerne med deres respektive indgange tegnet ind, den nordre dog endnu i en foreløbig form, hvor den nordligste halvdel kun er skitseret hen over bygningerne på hospitalets grund. Det skal samtidig bemærkes, at vestfacaden er rykket ca. 1 alen mod vest. Herved bliver arealet mellem facaden og gaden smallere. Dette kan være årsagen til, at det oprindelige gitter med stenpillerne nu er afløst af det spinklere, som allerede antydet på »3«. På dækbladet ses endvidere, hvordan orgeltrappen nu er lagt i nord i tilknytning til sideudgangen, mens et par trin i syd udligner niveauforskellen mellem søndre sidebygning og kirken.

I tilknytning til det approberede sæt er antagelig en stor, detaljeret og farvelagt tegning af hovedportalen, ligeledes dateret 1840 (her »5«) (fig. 39). Her er i plan, snit og opstalt gjort rede for facadens mønstermuring, sandstensgesimsernes udformning og portalens dekorative udsmykning med akroterier og det centrale Madonnarelief.

TEGNINGER FRA O. 1841

To udaterede blade, det ene med vestfacaden, samt tværsnit mod alter og orgel (her »6 a«), det andet med sydfacaden, samt længdesnit mod nord (»6 b«) stammer antagelig fra 1841 (dette årstal ses i facadeindskriften) (fig. 32-33).[15] Sammenligner man de to sydfacader (»4«, fig. 27) og (»6b«, fig. 33), ses følgende: 1) *Antallet af vinduesfag i præste- og skolebygningen er reduceret fra fem til fire.* Endvidere er etageadskillelserne i samme bygning sænket. Herved kommer den udvendige kordongesims i bedre harmoni med kirkens inddelinger. 2) *Kælder-vinduer er skitseret på præste- og skolebygningen og mindre trækkanaler på kirken.* Kældervinduerne var allerede angivet på tværsnittene i »1« (fig. 25), men ikke indtegnet i facaden. 3) *Det alternative forslag til indretning af vestpartiet er ac-*

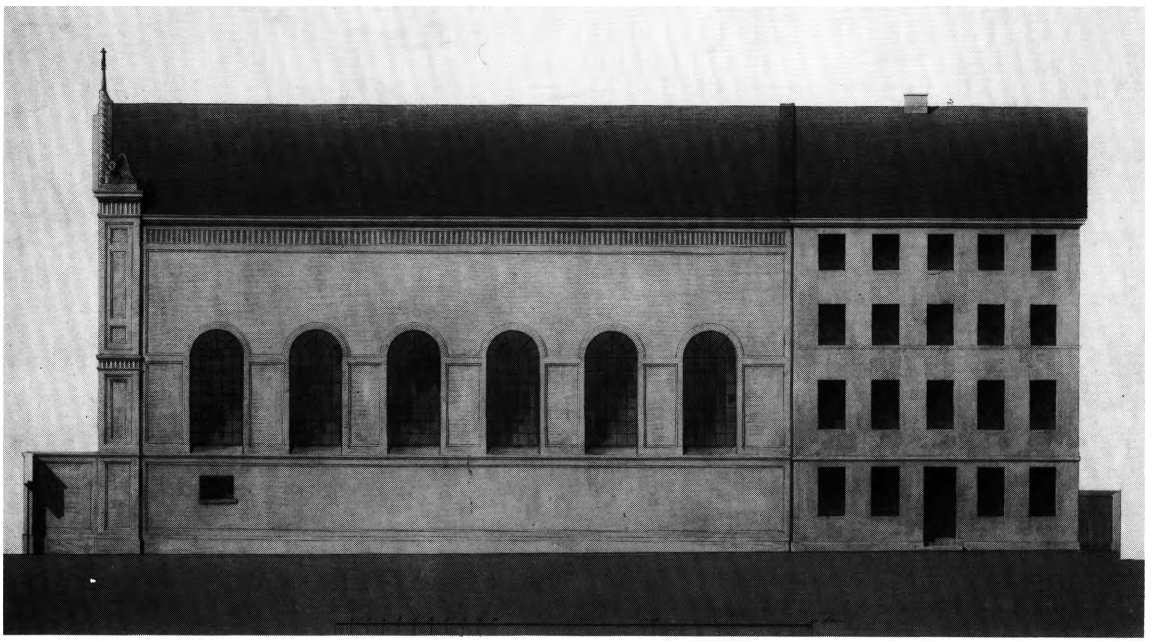

Fig. 27. Præsentationstegningerne fra 1840 (»4«), Sidefacade mod syd (s. 346). 1:300. S. Ansgars kirkes museum. — *The presentation folio of 1840 (»4«). Side facade south.*

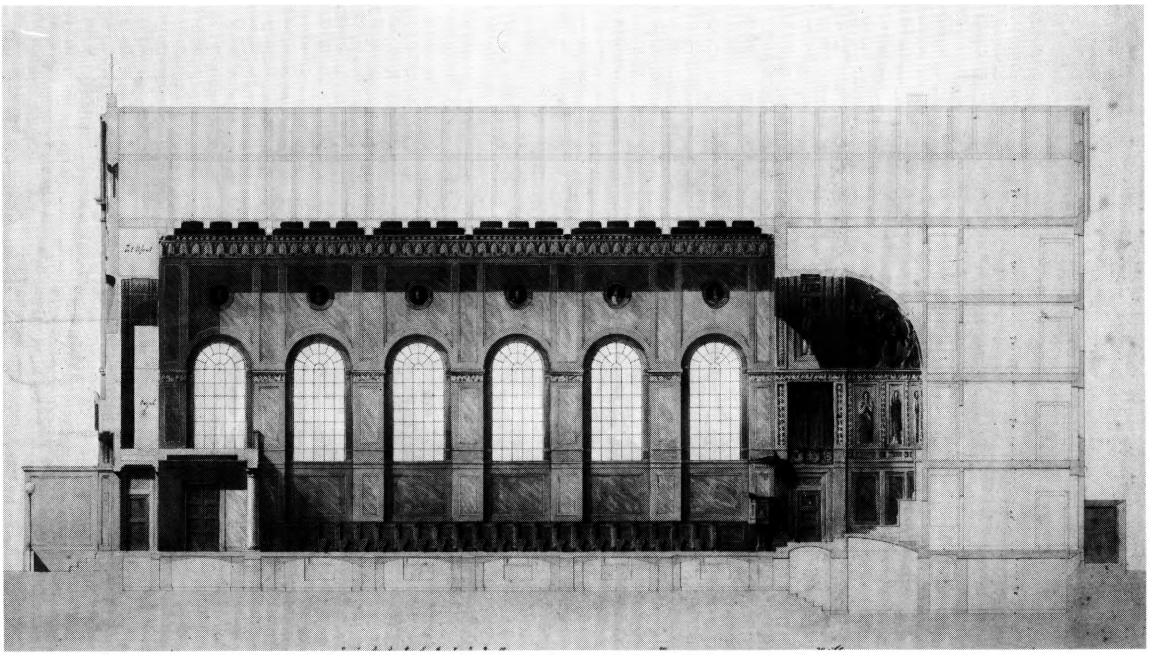
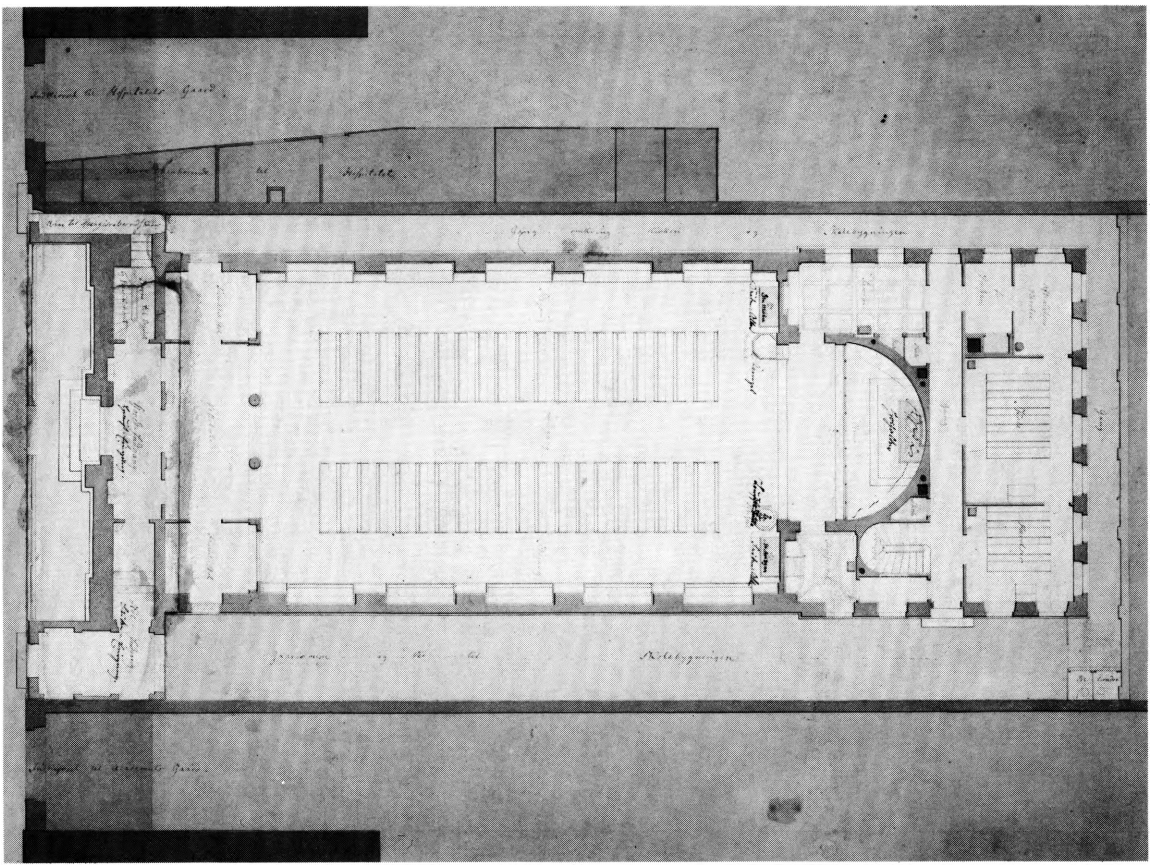

Fig. 28-29. Præsentationstegningerne fra 1840 (»4«). 1:300. S. Ansgars kirkes museum. 28. Længdesnit mod nord (s. 346f.). 29. Grundplan med dækblad over det vestligste fag (s. 346f.). — *The presentation folio of 1840 (»4«). 28. Longitudinal section to the north. 29. Ground-plan 1840 with loose leaf covering the westernmost bay.*

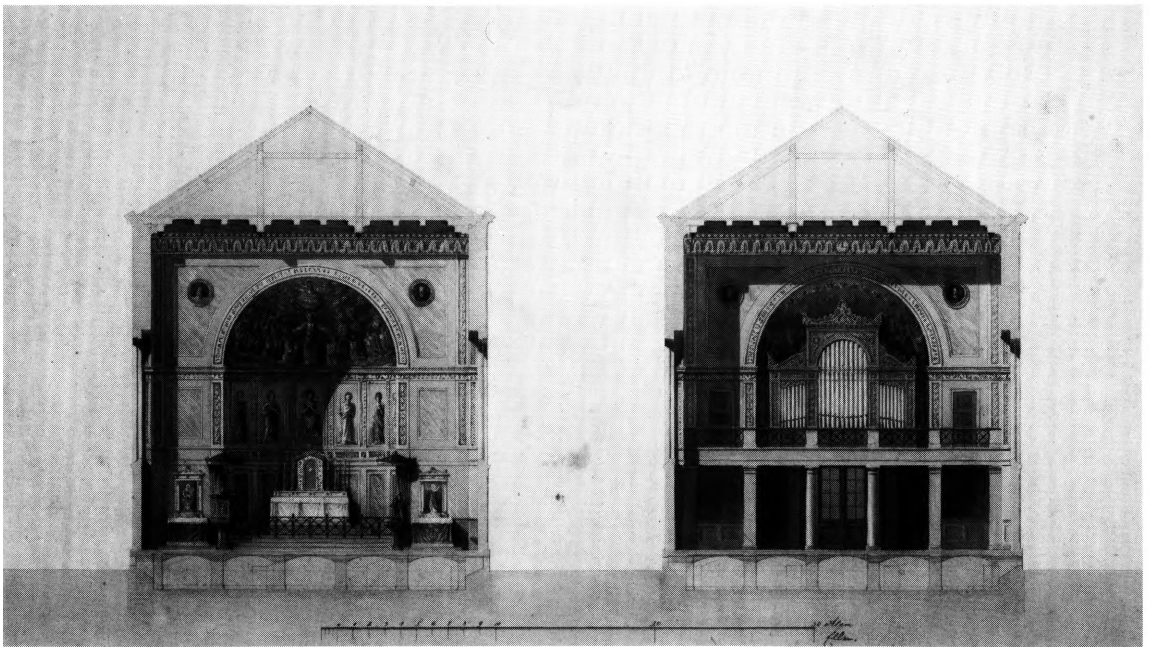
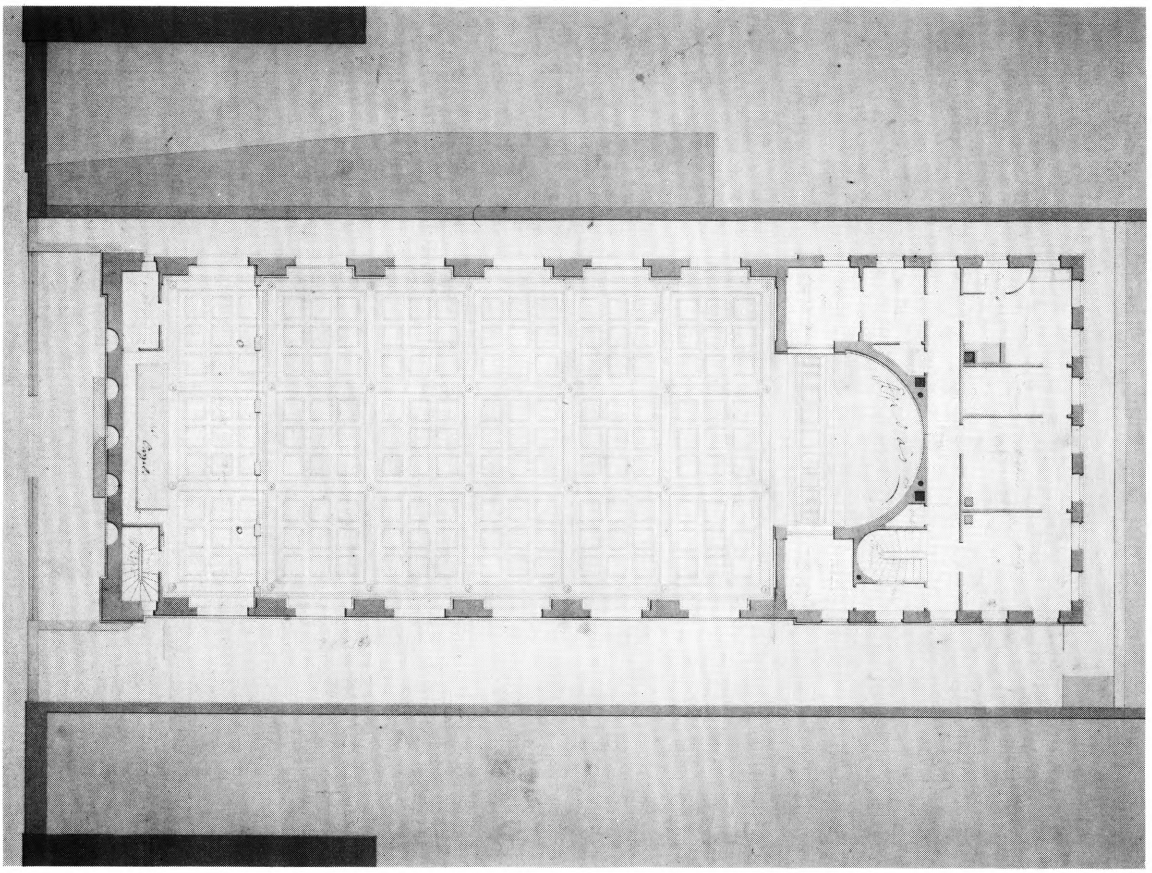

Fig. 30-31. Præsentationstegningerne fra 1840 (»4«). 1:300. S. Ansgars kirkes museum. 30. Tværsnit mod alter og orgel (s. 346f.). 31. Plan af første etage (s. 346f.) — *The presentation folio of 1840 (»4«), 30. Cross-section towards altar and organ, 31. Plan of the first floor.*

cepteret. Portbygningerne er nu forsynet med sadeltage, en tanke, der allerede var skitseret på »1« (fig. 25). Søndre portbygning er endvidere forsynet med en ekstra dør mod forpladsen (fig. 33). Facaden er nu tæt ved det endelige, bortset fra detaljer som udformningen af rosevinduet (her vist som ur), de fem statuer, indskriften, hovedtrappen og prydbåndet over sidebygningernes døråbninger. 4) *Indretningen af kirkens vestende,* (fig. 32). De tre døre mod forhallen, der var antydet på dækbladet i »4« (fig. 29) er nu en realitet. Samtidig bemærkes, at orglets opbygning er ændret.

Et længdesnit (»7«) i kirkens eje er nært beslægtet med »6b«, men rummer alligevel visse afvigelser (fig. 121). Etageadskillelserne i skole- og præstebygningen er tegnet i et niveau, der afviger fra det opførte, hvorimod »6 b« (fig. 33) havde både dette og det endelige niveau. En kraftig fordakning i stedet for et relieffelt over vestibulens norddør er ligeledes fjernere fra det realiserede.

TEGNINGER FRA 1842

Fra 1842, året for kirkens indvielse og omtrentlige fuldendelse, kendes daterede udkast til loftets og kronfreisns udformning (»8«) (fig. 40). Her bemærkes som et nyt træk den halvcirkulære åbning i apsishvælvet. Denne detalje er medtaget på en plan af den øvre etage, der med en tilhørende plan af underetagen er i Nationalmuseets eje (»9a og b«) (fig. 57).[16] Et par mindre detaljer adskiller dog planerne fra det opførte, således antallet af kassetter i korbuen (9 i stedet for 11), indretningen af skriftestole under orgelpulpituret (i stedet for i det her betegnede »Depot« ved korets sydside) og placeringen af baggårdens retirader (oprindelig med blyant indtegnet syd for bygningen, men herefter udvisket og lagt i nordøst som det endelige). Et længdesnit, ligeledes i Nationalmuseet (»10«) følger detaljerne i det daterede udkast (fig. 34). Samtidig anes en summarisk gengivelse af facadens Davidsstatue, der modelleredes inden 30. juni 1842 af Gotthilf Borup, en terminus post quem for tegningen.[17]

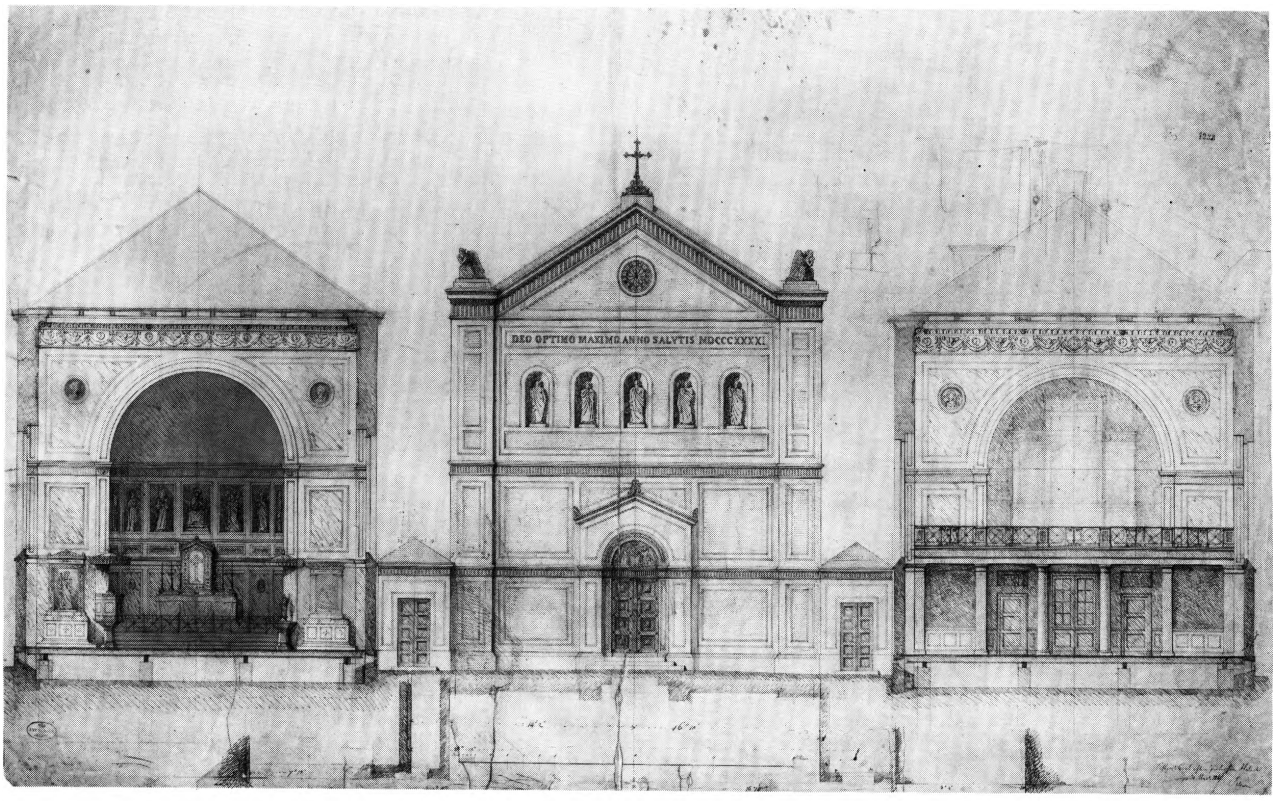
Et udkast til sidealtrene bærer også dateringen 1842 (»11«) (fig. 70). En detaljeret tegning af alteropbygningen, samt af døbefonten må ligeledes stamme fra dette år (»12«) (fig. 67). Ganske vist brændte altret november 1842 og måtte genopbygges på ny, men døbefonten blev bevaret (jfr. s. 419).

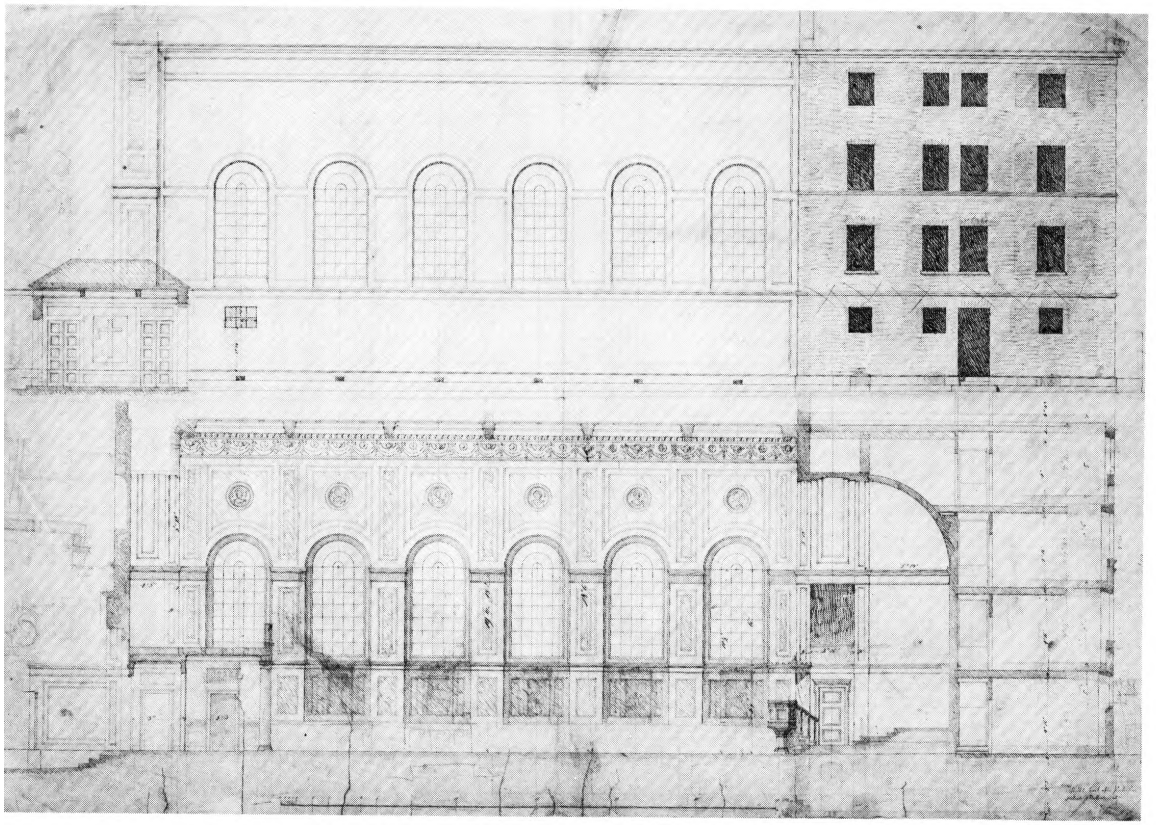
TEGNINGER FRA 1843f.

Arbejderne i kirken videreførtes 1843, ikke mindst med reparationer efter den førnævnte brand. En farvelagt tegning i kirkens eje er dateret 1843 (»13«) (fig. 38) og viser en udarbejdet version af korets udsmykning (se nedenfor). Fra samme år er endvidere tre farvelagte udkast til orgelhuset, der opsattes 1843-44 (»14«) og til et tabernakel, beregnet til et sidealter (»15«-»16«) (fig. 99, 74, 116) (jfr. s. 426f., 401).

I en artikel i det østrigske arkitekturtidskrift »Allgemeine Bauzeitung« publicerede Hetsch 1850 en række af sine tegninger: planer af de to nedre etager, tværsnit mod øst og vest, hovedfacade, samt et perspektivisk billede af Bredgade med kirkebygningen, set fra sydvest (»17«) (fig. 35-37, 54, 23).[18] Udsmykningen af rummet og opbygningen af altrets lysskamler, som også genfindes på arkitekturmaleren Harald

Fig. 32-33. Tegninger fra o. 1841 (»6 a-b«). 1:300. Nationalmuseet. 32. Hovedfacade mod Bredgade, samt tværsnit mod alter og orgel (s. 347f.). 33. Sidefacade mod syd og længdesnit mod nord (s. 347f.) — *Drawings of c. 1841 (»6 a-b«), 32. Main facade on Bredgade and cross-section towards altar and organ. 33. Side facade to the south and longitudinal section to the north.*

DEO OPTIMO MAXIMO ANNO SALVTIS MDCCCXXXXI

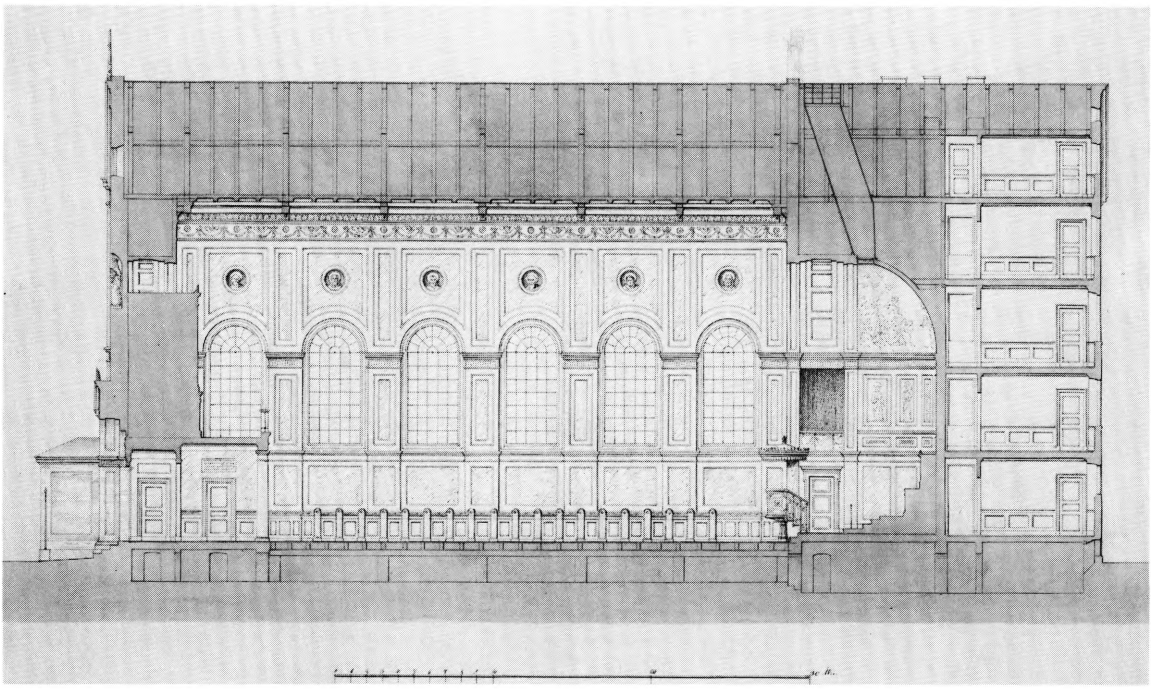
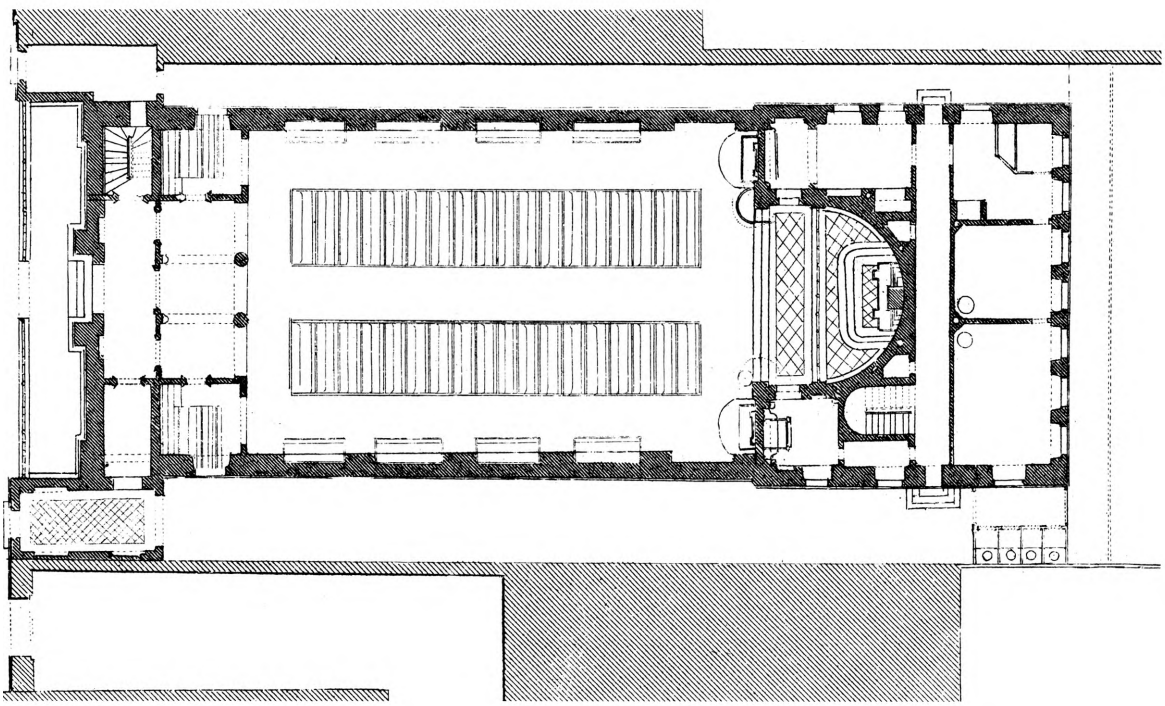

Fig. 34-35. Længdesnit og plan. 1:300. 34. Længdesnit mod nord (»10«) (s. 350). Ca. 1842. Nationalmuseet. 35. Grundplan (»17«). Litografi 1850 fra »Allgemeine Bauzeitung« (s. 350f.). — *Longitudinal section and ground-plan. 34. Longitudinal-section to the north, c. 1842. 35. Ground-plan. Lithograph 1850.*

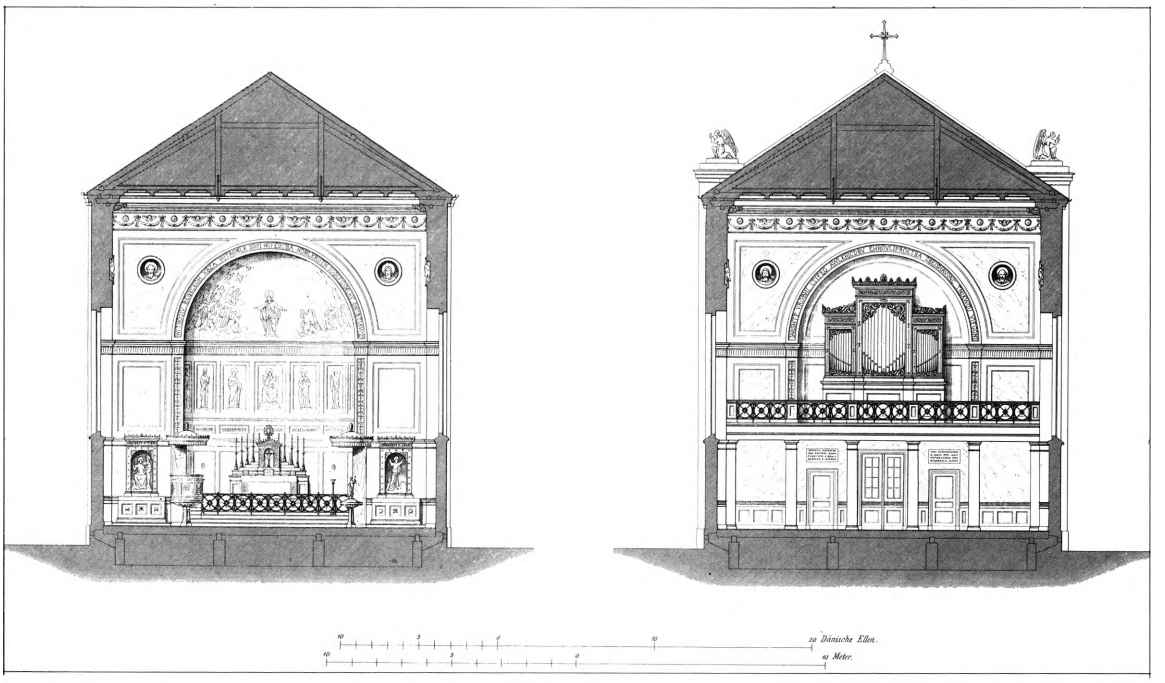
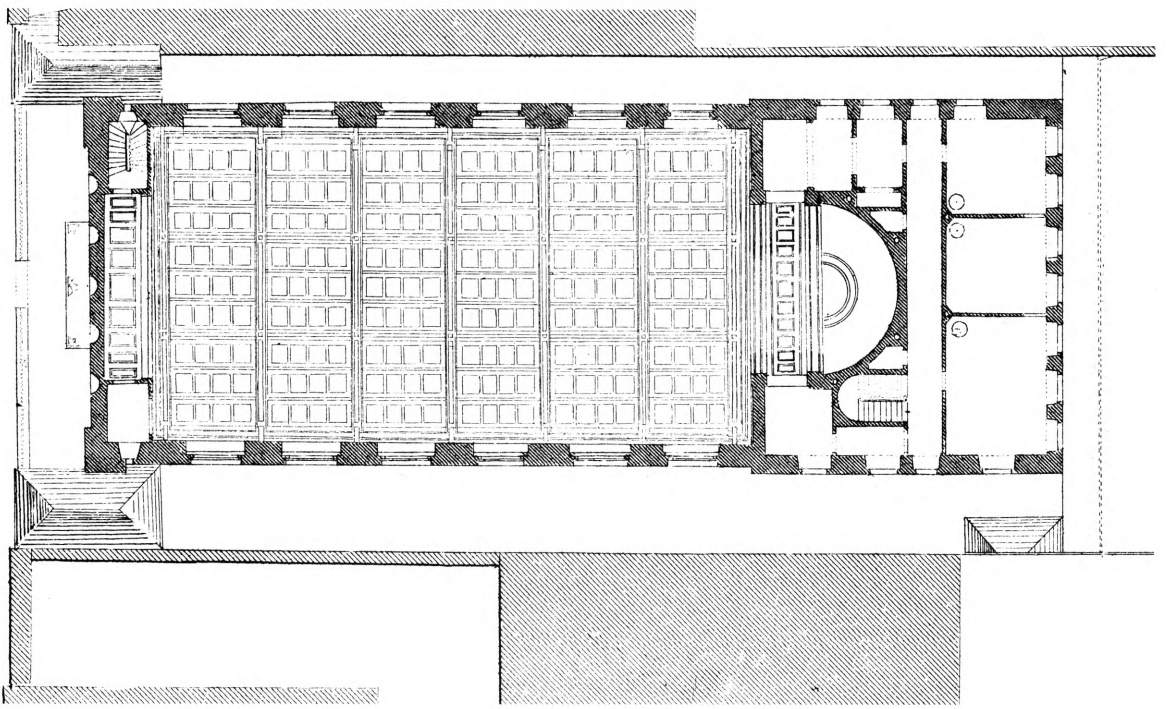

Fig. 36-37. Tværsnit og plan (»17«). Litografier 1850 fra »Allgemeine Bauzeitung«. 1:300. 36. Tværsnit mod alter og orgel (s. 350f.). 37. Plan af første etage (s. 350f.). — *Cross-section and plan (»17«). Lithographs 1850. 36. Cross-section towards the altar and organ. 37. Plan of the first floor.*

Conrad Stillings meget smukke farvelagte tegning fra 1843 (omslaget og fig. 55), svarer imidlertid ikke til det realiserede. Væggenes og apsidens dekoration skulle aldrig blive virkeliggjort i den angivne form. Endvidere havde kirken maj 1843 og 1844 modtaget et antal lysestager til hovedaltret og to malerier til sidealtrene. Disse er ikke indarbejdet i Hetschs tegninger, der således repræsenterer samme stadium som den 1843 daterede tegning af koret (fig. 38).

En udateret tegning med etageplaner over præste- og skolebygningen (»18«) (fig. 58) adskiller sig på enkelte punkter fra »17«. Disse svarer imidlertid i højere grad til brandtaksationens beskrivelse fra november 1842.[19]

KIRKENS PLANLAGTE UDSMYKNING

Lige fra de ældste udkast ses detaljerede forslag til udsmykningen, både af kirkens ydre og indre. Selv om en række detaljer ændredes undervejs, var hovedtrækkene allerede fastlagt i de tidligste tegninger (»l«-»3«) fra o. 1840 (fig. 25-26). Udvendig var al opmærksomheden koncentreret om vestfacaden mod Bredgade, hvis mønstermurede flader smykkedes af prydfriser og skulpturer, placeret i hovedportalens og den øvre murzones nicher eller opsat som akroterier og gavlprydelse, både på den fremspringende portal og på selve kirkebygningen. Motivet for portalrelieffet og gavlenes figurer var allerede lagt fast o. 1840: den tronende Madonna med barnet, ledsaget af engle forneden (jfr. også fig. 39) og knælende, legemsstore engle, flankerende gavlspidsens bladkors foroven. Nichefigurerne er tidligst angivet som stående mandsfigurer, iklædt folderige gevandter. Den midterste synes dog at vise en fremstilling af »Den gode Hyrde« (fig. 24). En udførlig indskrift over nicherne ses i »6 a« (fig. 32): »Deo optimo maximo anno salutatis MDCCCXXXXI« ((Viet) Gud, den bedste og største, i det frelsens år 1841). Her mangler midterfiguren dog det karakteriserende attribut, lammet på skulderen. Den endelige udformning af nichefigurerne som profeter fra det gamle testamente og fastlæggelsen af indskriften: »Christo redemptori sacrum« (Viet Kristus forløseren) forekommer først i løbet af 1842.

Hovedfacadens opbygning i tre vandrette zoner er gentaget i det indre. På samme måde har eksteriørets motiv med opdelingen af murfladen i mindre felter, indrammet af lysere murstensbånd, en parallel i interiørets vægpaneler. Omgivet af en lysere indfatning skulle disse felter oprindelig illudere marmorinkrustationer i forskellige farver (fig. 28, 30). Først i den seneste fase (fig. 38, 55) synes denne udsmykning alene koncentreret til apsidens nedre zone, mens de øvrige vægflader planlagdes stafferet i en lys, gråblå tone med guldlister inden for en ramme af lys okker. Det figurative indslag var koncentreret omkring koret og orglet. I øst var tidligst i apsishvælvet vist en fremstilling af den tronende Kristus, flankeret af siddende eller knælende figurer og herunder i alt 11 lodrette paneler med stående figurer (fig. 25-26). I vest var antydet en engleskare, malet på nichen bag orglet (fig. 25-26). De approberede tegninger fra 1840 ændrede apsishvælvets tema til en fremstilling på gylden baggrund af Treenigheden med den stående Kristus, hvorover Gudfader og Helligåndsduen, omgivet af engleskarer (fig. 30). Tilbedende engle ses desuden i korbuens 11 kasetter. Direkte under Treenigheden er på blå grund vist den tronende Madonna (allerede antydet på fig. 26), flankeret af to gange tre stående helgener. Nichen bag orglet viser atter en engleskare (fig. 30), her angivet på blå bund. Nyt er i øvrigt de 16 medaljonhoveder (vist malet, men på fig. 32, 36, 40 gengivet i (stuk)relief), der smykker den øvre zone over hvert vinduesfag, samt i triumf- og indgangsvæggens svikler. Ornamentbånd på guldgrund indrammer kor- og orgelbuen, mens dekorative friser løber som kordon- og hovedgesimser (henholdsvis englehoveder og tætstillede palmetter under æggestav). Fra o. 1841 (fig. 33) ændrer de dekorative friser karakter til det endelige: et kanelleret bånd som kordongesims og en frise med ophængte guirlander mellem englehoveder og ro-

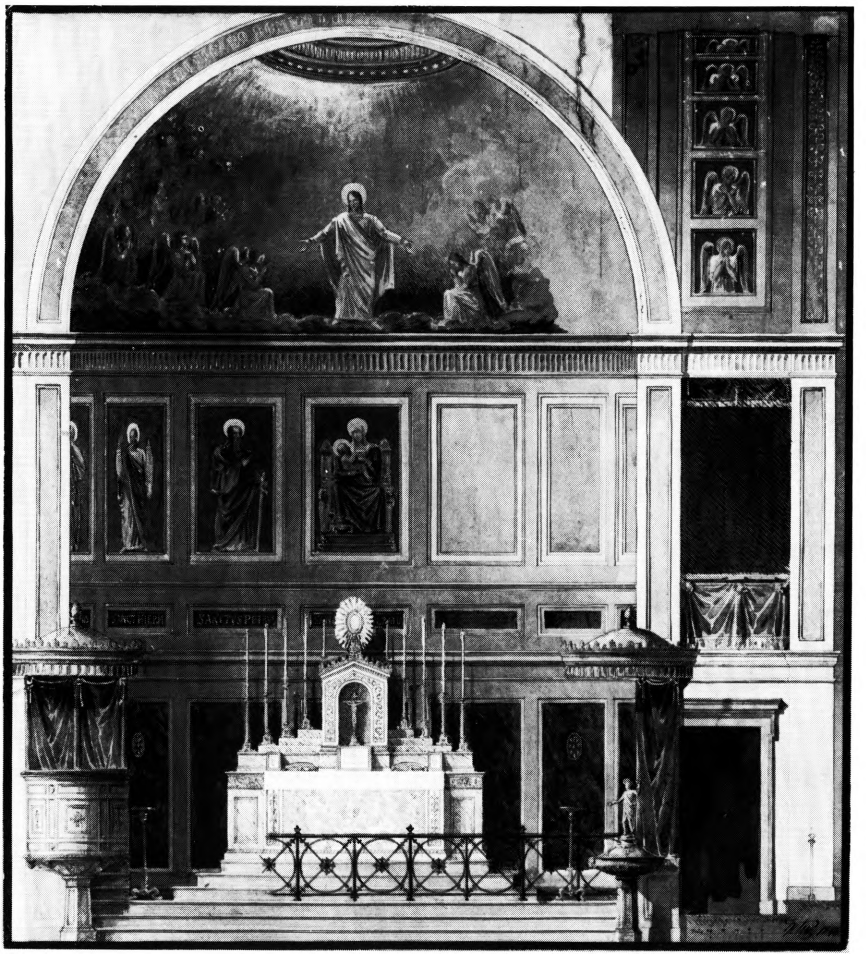

Fig. 38. Koret med højalter, prædikestol, døbefont, samt udkast til apsidens dekorationer, (»13«). 1843 (s. 350f.). S. Ansgars kirkes museum. — *Apsidal east end with high altar, pulpit, font, as well as a proposal for the decoration of the apse. 1843.*

setter som kronliste. Indskriften omkring triumfbuen og indgangspartiet, der allerede ses skitseret 1840 (fig. 30), er som motiv først fastlagt på fig. 40.

Den væsentligste ændring i apsidens udsmykning er som antydet introduktionen af lysåbningen (fig. 40), der samtidig medfører en udeladelse af Gudfader og Helligånden.

Til forandringer af interiøret under planlægningen hører også loftets udformning, oprindelig tænkt med kvadratiske fag, hver på ni (tre gange tre) kassetter (fig. 25, 31), men fra
o. 1841 ændret til det endelige antal på 12 (tre gange fire) kassetter (fig. 32-33). Indretningen af kirkens inventar var i alt væsentligt lagt fast 1840 (fig. 28-31). Dog undergik enkelte genstande som prædikestolen forandringer fra et oprindelig ottekantet grundrids til et cirkulært.

NEDRIVNINGEN AF DET GAMLE KAPEL OG OPFØRELSEN AF DET NYE 1841-42

1. marts 1841 læstes den sidste messe i det gamle kapel, og herefter gik arbejdet med nedrivningen i gang.[20] Under byggeriet fik den hjemløse menighed til huse i mægler Adlers hus i Bredgade 54 (matr. 179, Skt. Annæ Øster kvarter), hvor tidligere den katolske plantageejer, Christopher MacEvoy havde boet. En ældre plan om at benytte et kapel i Opfostringshuset blev hermed opgivet.[21]

Forud for arbejdet på byggepladsen var januar-februar 1841 indhentet en række overslag, samt sluttet kontrakter med mureren, tømreren, orgelbyggeren samt leverandørerne af mursten og kalk. Murermester Johan Sebastian

Erlewein, der i en årrække havde været benyttet ved kirken og 1839 som nævnt leverede et udkast til et nyt kapel, fik murerarbejdet i entreprise.[22] For tømrerarbejdet stod Christian Gerhard Hüttmann.[23] Orgelbyggerfirmaet Marcussen og Reuter havde allerede marts 1840 fremsendt deres tilbud, omend kontrakten først blev indgået december-januar 1840-41.[24] Købmand Niels Kragh fra Helsingør indgik 19. januar 1841 kontrakt om leverancen af mursten, heriblandt de røde, hårdtbrændte og skarpkantede mopper til facaden. Kontrakten blev dog opsagt o. 1. november samme år, da de fremsendte sten gentagne gange havde været af for ringe kvalitet. Desuden var de ofte forsinkede og leveret i en for ringe mængde. Når man i en lang periode alligevel fandt sig i Kraghs kontraktbrud, der i høj grad besværliggjorde byggeriet, kan det skyldes, at en af menighedens forstandere, H. S. Steinbach efter alt at dømme fungerede som Kraghs handelsagent i København. De gule moppesten, der ligeledes anvendtes til facadens og langsidernes mønstermuring, kom fra Peter M. Hagen på Nivågård i henhold til kontrakt af 3. febr. 1841. Hertil kom en række mindre leverancer fra andre teglværker.[25]

Afmonteringen og nedrivningen af det gamle kapel gennemførtes på mindre end to måneder, og 17. april kunne arbejdet med udgravningen af fundamentet påbegyndes, udført af harthugger H. Nielsen.[26] Snedker Hüttmann påtog sig såvel nedbrydningen af den gamle bygning som nedramning af pæle til det nye fundament og henlægning af slyngværket.[23] Herefter fortsatte murermester Erlewein med at lægge grundsten. Til opfyldning af den sumpede grund anvendtes også murbrokker fra det gamle kapel. Arbejdet her var forbundet med store vanskeligheder, og en særlig sum måtte afsættes for at holde grunden fri for vand.

Under piloteringen blev det klart, at Frederiks hospitals mur mod Bredgade truede med at styrte sammen, da den gamle mur ved det forrige kapel blev nedrevet. Da den snævre sideindgang ved kirkens nordhjørne samtidig var en uacceptabel løsning (jfr. fig. 25, 56), var det nærliggende at foreslå en ændring. Kirkens forstandere tilbød for egen regning at nyopføre den faldefærdige mur, imod at kirken fik overladt et lille stykke jord nord for grunden, således at der kunne bygges et lille skur, dækket med et halvtag i stedet for den projekterede hegnsmur. Ideen om at omdanne de flankerende murstykker til regulære bygninger (en pendant skulle ligeledes opføres i syd) er nævnt i et brev af 6. juli 1841 til hospitalets forstandere, men tanken afspejler sig allerede o. 1840 i projekterne (fig. 24-25).[12] Trods gentagne henvendelser modtog man dog intet svar fra hospitalet, og 14. nov. 1841 meddelte forstanderne, at tavsheden var taget som udtryk for samtykke, og at byggeriet i øvrigt næsten var afsluttet. Sagen afsluttedes med et kompromis: hospitalet bevarede ejendomsretten til grundstykket, mens menigheden betalte muren.[1]

10. aug. 1841 var bygningen opført til sokkelstenshøjde og granitsoklen muret. Desuden var grunden til alle indvendige skillerum, både i kirken og præsteboligen, lagt.[27] Arbejdet blev dog forsinket talrige gange i løbet af sommeren. Vejret var usædvanligt vådt, og det kneb med leverancerne af gode sten. De kraftige regnskyl fyldte bygningen med vand og tvang murerne til fra tid til anden at holde pumper i gang. December 1841 synedes kirken i forbindelse med fastlæggelsen af brandforsikringspræmien.[19] På dette tidspunkt var murene opført i fuld højde, bortset fra facaden. Her havde arbejdet krævet særlig omhu. De hårdtbrændte og skarpkantede mopper af første sortering, der alene anvendtes på dette sted, blev efter Hetschs og hans konduktør Ferdinand Thielemanns ordre slebet og afrettet i vinkel af specielt »duelige murersvende«.[27] At dømme efter vurderingen var også tagværket delvist rejst og hovedparten af de sortglaserede tagsten lagt.[28]

Herefter vendte man sig mod udsmykningen af eksteriøret og indretningen af interiøret. Billedhuggeren Gotthilf Borup modellerede de fem nichestatuer og de to engle efter aftale af 14. okt. 1841, mens hofguldsmedemester I. B. Dalhoff støbte dem i zink.[27] Først i løbet af 1842 opsattes figurerne, tillige med korset og

Fig. 39. Hovedportal med udkast til tympanonrelief (»5«) (s. 347). 1:75. Nationalmuseet. — *Main door and preliminary drawing for the tympanon relief (»5«).*

facadens indskrift, begge dele udført efter model af snedker I. C. Meyer.[29] 1842 modelleredes og opsattes desuden Borups gipsrelief af Madonna og barnet over hovedportalen.[30]

Indvendig var Erlewein 12. marts begyndt på opmuringen af apsisnichen, og allerede d. 22. i samme måned fik murersvendene en dusør ved arbejdets afslutning. Senere fulgte pudsningen af kirkens vægge. I samme forbindelse blev de 16 medaljoner øverst på væggen trukket og pudset.[27] Den store hovedgesims under loftet udførtes tillige med andre gipsornamenter af firmaet C. Antonettys enke, den førstnævnte efter Borups model, mens snedker Meyer leverede model til dekorative enkeltheder som mindre gesimser og kapitæler.[17] Den indvendige pudsning afregnedes først 24. nov. 1842, godt tre uger efter kirkens indvielse. Efter det oprindelige overslag skulle også loftet have været pudset,[22] men det ændredes, og konstruktionen med dets »Rizzer og Fordybninger kaldet Kasetter« blev udført i træ af snedkermester H. Enghoff, der også leverede paneler, døre og stole m.m. til bygningen.[31]

Kun en mindre del af den maleriske udsmykning, der var planlagt i Hetschs udkast, udførtes før indvielsen. Formentlig har det kun drejet sig om loftet og apsidens nedre partier.

3. aug. 1842 afregnede maler Løffler således for staffering af loftet med en blålig oljefarve på panelerne (kassetternes fordybede felter), mens de øvrige flader gulstafferedes, og lister, rosetter, konsoller og hængeplader forgyldtes.[27] Også hulkehlen med bladornamenter og hovedgesimsens frise stod med forgyldt baggrund, mens gipsreliefferne fik hvide og lyse farver. Muren omkring altret fik forskellige kulører i limfarve (de nedre partier, der imiterer steninkrustationer), mens de øvre flader både de her og på de øvrige vægge alene synes at være pudsede i en lys farve.[32] Bræddegulvet, der oprindelig var tænkt flisebelagt (jfr. fig. 55 og s. 359), blev ferniseret, mens de 12 store kirkevinduer fik bronzefarvede rammer. Hertil kom staffering af døre, paneler, pillerne under orgelpulpituret, samt af de mindre rum i øst- og vestpartiet. En række værelser i præste- og skolebygningen fik dog tapeter på væggene, leveret af maleren Liepmann Fraenckels tapetfabrik.[33]

Det finere snedkerarbejde ved inventaret udførtes af snedker I. C. Meyer, der 24. nov. 1842 kunne afregne for hovedaltret med altertribunen, døbefonten, prædikestolen, begge med tilhørende baldakiner, sidealtrene, en egetræsblok, et vievandskar med beslag, samt enkelte paneler og døre.[29] I arbejdet blev han bistået af snedker Enghoff, der også afregnede for stolene, samt sakristiets og skriftestolens indretning.[31] Mindre opgaver blev varetaget af snedkermestrene Johannes Hilfert og S. Svendsen.[17]

Mens arbejdet både udvendig og indvendig nærmede sig sin afslutning, blev grundstenen nedlagt 21. aug. 1842 ved en højtidelighed.[34] Som grundsten genanvendtes den gamle sten fra det forrige kapel, der var fremdraget under nedbrydningsarbejdet. Hertil føjedes en glaskasse med et mindedokument samt en kobberæske med medaljoner, der betegnede »de vigtigste Livs- og Regeringsmomenter saavel af de sidst Afdøde som af nu regerende østrigske og danske Herskere.« Desuden forskellige mønter fra 1842.

INDVIELSEN OG BRANDEN 1842

Kun få måneder efter, Allehelgensdag 1. nov. 1842, kunne kirken indvies. Handlingen bivånedes af repræsentanter både fra det danske kongehus, regeringen og magistraten, tillige med medlemmer fra det østrigske gesandtskab.[35] Til de fremmødte låntes stole fra Universitetet. Et positiv erstattede orglet, der først fuldførtes 1844 (s. 426f.). Indvielseshandlingen blev foretaget af gesandtskabspræsten Joseph Ackermann.[36] Først 23 år senere skete den egentlige konsekrering ved den pavelige vikar, biskop Paul Melchers fra Osnabrück. I forbindelse med indvielsen modtog kirken flere gaver, heriblandt fra pave Gregor XVI og det følgende år fra den østrigske kejser Ferdinand I og den franske dronning Marie Amalie.

Arbejdet i kirken var dog endnu ikke afsluttet, og i dagene efter indvielsesfesten var der stadig håndværkere i bygningen. Tidligt om morgenen 18. nov. 1842 opstod pludselig brand i et overophedet varmeapparat i kælderen, og ulykken kunne have fået katastrofale følger for den nyopførte kirke, hvis ikke en skorstensfejer fra Frederiks hospital hurtigt havde slået alarm.[37] Ødelæggelserne blev alligevel betydelige, værst naturligvis i øst, umiddelbart over varmeanlægget. Højaltret med tabernaklet og forhøjningen var helt opbrændt, og korets gulv så beskadiget, at det måtte omlægges. En del sølv- og messingfigurer på altret skal også være smeltet.[38] Loft og vægge både i apsis og selve kirkerummet var helt tilrøgede og beskadiget af varmen. Det samme gjaldt ferniserede og bemalede flader, både på vægpaneler og døre, samt på prædikestol, døbefont og stolestader. Ved en skæbnens ironi var kirken netop dagen forinden blevet synet af vurderingsmænd fra brandforsikringen. En erstatningssum kunne derefter udbetales til fornyede reparationer.[39]

Vigtigst var selvfølgelig istandsættelsen af kirkens varmesystem, hvor et antal trækkanaler i vægge og under gulvet lod luft, opvarmet af ovne i kælderen under koret, cirkulere rundt i kirken.[40] I et brev til kirkens præst, pastor

Fig. 40. Detalje af skibets loft og overvægge (»8«) 1842 (s. 350). S. Ansgars kirkes museum. — *Detail of the ceiling and upper walls of the nave (»8«), 1842.*

Zimmermann, nævnede biskop Lübke, at ulykken antagelig skyldtes den uforsigtighed, at man havde anbragt bjælkerne (vel korgulvets) for tæt ved ovnene. En lignende skavank havde vist sig ved den nyopførte katolske kirke i Friedrichstadt. Arkitekten var i øvrigt også her Hetsch.[35] Smedefirmaet H. Caspersen og sønner fik omgående besked på at ændre varmeovnene i den københavnske kirke, men man valgte efter kort overvejelse af udskifte de gamle med helt nye af en anden konstruktion.[41] Den største post på regnskabet var dog snedkerarbejdet, hvortil hørte genetableringen af det totalt ødelagte højalter. Ved denne lejlighed valgte man klogeligt at erstatte alterpodiets parketgulv, placeret umiddelbart over varmeanlægget, med en flisebelægning.[42] Derimod blev en plan om at videreføre flisegulvet i selve kirken, aldrig realiseret (jfr. fig. 55).[43]

Foruden disse istandsættelser færdiggjorde man i løbet af 1843 de sidste arbejder og gjorde regnskaberne med de implicerede håndværkere og arkitekter op. Murermester Erlewein opmurede soklen til gitteret foran kirken, lagde asfalt mellem dette og kapellet samt bidrog med andre småarbejder. Selve fortovet foran kirken fik en belægning af en nyopfunden asfaltcement. Snedker Meyer kunne dog først afslutte sit arbejde 1844. Til de førnævnte reparationer kom nye poster, dels udarbejdelsen af et tabernakel til et af sidealtrene, dels leveringen af orgelhuset. Arbejdet kom her til at trække i langdrag på grund af stadige ændringer i udsmykningen (s. 428). Først 13. jan. 1844 kunne orglet synes. Sidste regnskabspost lød på spise- og drikkevarer ved frokosten i anledning af orglets indvielse.[44]

Hetschs honorar kom til udbetaling april 1843, tillige med Thielemanns.[45] Dog tilbød han fortsat at yde bistand og vejledning, både i forbindelse med orglets opsætning, som nævnt ovenfor, og ved den planlagte maleriske ud-

smykning af kirken. Denne sidste væsentlige del af bygningens færdiggørelse skulle dog komme til at vente adskillige år. Under arbejdet med orgelhuset august 1843 bemærkede kirkens præst ganske vist, at han havde foretrukket, at de sidste ornamenter først blev sat op, når den endelige »Ausmahlung« af kirken fandt sted, – en ytring, der kunne tyde på, at dette efter planerne lå inden for en overskuelig fremtid. Men forstanderne afviste forslaget. Mangelen på den nødvendige kapital og problemer med den stadige fugt i murene nævnedes endnu 1850 som forsinkende momenter.[10] Alligevel var der stor tilfredshed med den nyindviede kirke, og Hetsch belønnedes med den østrigske orden, »der eiserne Krone 3. Classe«, mens agent Steinbach som den ældste blandt forstanderne fik »die mittlere goldene Civil Ehren Medaille am Bande«.[46]

ISTANDSÆTTELSER OG UDSMYKNING AF KIRKEN I 1800'ERNES ANDEN HALVDEL

Der skulle gå mere end 10 år efter indvielsen, før kirken atter blev genstand for større byggearbejder. 1855 gennemførte man en række reparationer, hvoraf udgifterne til maler- og forgylderarbejdet tegner sig som den største post. Istandsættelsen omfattede først og fremmest en fremrykning af højaltret og alterskranken med kommunionsbænken, samt en »Verschönerung des Innern der Kirche«.[47] Det var således ved denne lejlighed, kirkens alter frigjordes fra sin oprindelige placering mod apsidens bagvæg – en forandring, der vanskeliggjorde den liturgiske tjeneste (s. 396). Derimod lader det sig ikke afgøre præcist, hvori den maleriske udsmykning bestod. Det er næppe sandsynligt, at man ved denne lejlighed foregreb den omfattende figurative udsmykning af apsiden, der gennemførtes 10 år senere.

I forbindelse med højtideligholdelsen af tusindåret for S. Ansgars død februar 865 besluttede kirkens forstandere at lade korets maleriske udsmykning fuldende. Allerede august 1863 sluttedes kontrakt med maleren Josef Settegast fra Mainz, der havde udarbejdet en af biskoppen approberet »smuk (...) Skizze«.[48] Settegast respekterede, hvad kompositionen angik, hovedtrækkene i Hetschs forslag, men motivvalget og den kunstneriske udformning fik et væsentligt andet præg. En markant ændring var således tilmuringen af den halvrunde lysåbning over højaltret. Det er uvist, om Hetsch selv fik lejlighed til at ytre sig om Settegasts udkast. Han døde endnu før dekorationens fuldendelse i september 1864. Arbejdet, der gennemførtes i en oliefresko, var afsluttet august 1865 (fig. 41, 52). 8. sept. samme år holdtes festen for S. Ansgar. Ved denne lejlighed overførtes relikvier af Nordens apostel fra Bremen til kirken, der samtidig konsekreredes af biskoppen fra Osnabrück. Højaltret, som nu var ombygget til et »altare fixum« med plade af hvid italiensk marmor, modtog i samme forbindelse sin indvielse til Jesu Guddommelige Hjerte.[49] Også udvendig foretog man visse ændringer, idet den oprindelige tagbeklædning af glaserede tegl erstattedes med en skiferbeklædning.[48]

Kirkens varmeanlæg fungerede fortsat utilfredsstillende. Samtidig havde der – ikke uventet – vist sig behov for at få kælderen tørlagt. 1868 og 1877 foreligger tilbud om dræning og planering af kælderen, 1878 desuden et overslag på et dampvarmeapparat (fig. 59).[50] Først 1889 synes kirken at have fået installeret centralvarme,[51] mens istandsættelsen af kælderen og en effektiv pilotering af bygningen kom til at vente mere end halvtreds år. Gas- og vandledninger blev dog indlagt 1857-58.[41]

At dømme efter Hetschs tegninger og egne udsagn var det helt i overensstemmelse med hans ønsker, når kirkens 12 store rundbuede vinduer udfyldtes med hvidligt glas, der uhindret tillod dagslyset at strømme ind (fig. 55). Det indfaldende lys fra syd reduceredes dog noget, da en dissektionsfløj til Kirurgisk akademi 1867 blev opført umiddelbart op mod kirkens skel. Efter initiativ fra daværende sognepræst og præfekt, senere biskop Johannes von

Fig. 41. Indre set mod øst (s. 360). Ældre fot. før fuldførelsen af apsidens udmaling august 1865. KglBibl. — *Interior to the east. Early photograph taken before completion of the apse decoration in August 1865.*

Euch, startede man 1884 en indsamling for at skaffe midler til opsætning af glasmalerier. Efter tegning af arkitekten Frantz Schmitz fra Köln, bygmester tillige for den katolske kirke i Arhus og for S. Josephs hospital i København, udførtes 12 glasmalede vinduer med helgenbilleder i indsatte medaljoner (fig. 62). De to første opsattes 1885, og rækken afsluttedes 1894 (s. 389f.).

1885 gennemførtes i øvrigt en væsentlig ændring i kirkens indretning, idet døbefonten fjernedes fra sin oprindelige plads under en baldakin over for prædikestolen til den nordlige skriftestol ved indgangen (s. 419). Fontens plads erstattedes af en Mariastatue, der dog senere placeredes i en niche ved søndre sideindgang (s. 439). I dag står biskoppens trone under den gamle fontehimmel.

Planerne om at fuldføre udsmykningen af selve kirkerummets vægge var ikke skrinlagt, og takket være en større donation fra to af menighedens velgørere blev det 1897-98 muligt at gennemføre både en udmaling af kirkerummet og en restaurering af bygning og inventar. Ledelsen af arbejdet fik malermester Valdemar Schmidt i henhold til kontrakt af 22. juli 1898 (s. 392).[52] Loftet oliemaledes og kassetterne fik staffering med guldstjerner. Korvæggen smykkedes med to store engle, der ifølge kontrakten blev malet på guldgrund af »en kunstner«, efter at de to eksisterende stukmedaljoner først var fjernet.

I forbindelse med restaureringen rykkedes kommunionsbænken længere mod vest, og kirkegulvet fik linoleumsbelægning.[53] Få år efter kom terrazzogulv i kirkens forhal, skænket af en privat velgører.[54]

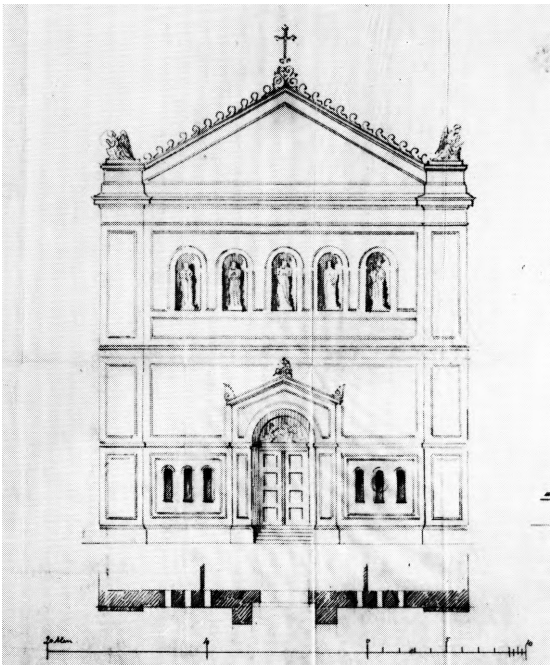

Fig. 42. Udkast til ombygning af kirkens vestligste fag med indsætning af vinduer mod Bredgade, 1877 (s. 362). Antagelig udarbejdet af I. C. Günther. 1:300. LA. — *Proposal for the alteration of the westernmost bay with the insertion of windows overlooking Bredgade. Probably prepared by I. C. Günther, 1877. 1:300. LA.*

TÅRNPROJEKTER

Da junigrundloven 1849 sikrede katolikkerne religionsfrihed, ophævedes samtidig det ældre forbud mod at ophænge klokker og rejse tårn ved kirken, – et forbud, der senest var hævdet august 1840 i forbindelse med opførelsen af den ny bygning. De tidligste forslag til klokketårn(e) synes udarbejdet i forbindelse med jubilæumsfestlighederne 1864-65. 1864 gav arkitekten Chr. V. Nielsen, der havde været elev på Hetschs private tegneskole, tilbud på et åbent tårn med to klokker, rejst 6,5 alen (ca. 4 m) over taget. Tårnet var tænkt som en tagrytter af træ, dækket med galvaniserede jernplader og oliemalet.[55] Desværre kendes hverken tegning hertil eller til Peter Christian Böneckes udkast til to tårne, indsendt med tilbud 11. okt. 1866. At dømme efter den væsentlige større opførelsessum var tårnene tænkt opført i mursten.[51] Planerne blev dog skrinlagt indtil videre. Det samme gjaldt et forslag fra 1877, antagelig udarbejdet af murermester I. C. Günther, om indretning af et fag vinduer i kirkens facade for at oplyse indgangen (fig. 42).[54]

Samtidig med de store udsmykningsarbejder i kirken 1897-98 blev spørgsmålet om tårne atter bragt frem. Der kendes en række udkast, men ingen opfyldte kravet om en både økonomisk og æstetisk forsvarlig udformning. Så længe tårnet (tårnene) tænktes lagt i forbindelse med vestfacaden, bestod et næsten uløseligt problem: at etablere en harmonisk enhed mellem den nye bygningsdel og den eksisterende kirke. Et forslag til et stort tårn ved nordvesthjørnet, der delvis overlappede facaden og den nordre sidebygning, blev 1897 afvist, og det fremhævedes, hvordan tårnet ved sin ulykkelige forbindelse med gavlen savnede »das Schönheitsgefühl sowie der Verständniss für die richtige Anordnung eines Westthurmes.« Et projekt, fremsendt af Fr. Wipfler, der også var arkitekt for Jesu-Hjerte kirken i Stenosgade, placerede konsekvent to tårne foran vestfacaden og imellem sidebygningerne (fig. 43).[56] Dette forslag ville give mere lys til kirkerummet gennem det store rosevindue og samtidig øge kirkens areal, men for Hetschs bygning ville den tunge skærmfacade i nyromansk stil, beslægtet med den monumentale facade på klosterkirken i Andernach ved Rhinen (o. 1200), være noget af et misfoster. Også andre arkitekter skal være kontaktet om tårnprojektet, således Martin Borch, Andreas Clemmensen og H. B. Storck, der alle havde erfaringer som kirkearkitekter.[57] Tilsyneladende kendes ingen udkast af disse, kun af Vilh. Friederichsen, der april 1898 fremlagde et projekt til en klokkemur ved nordre sidebygning.[50]. Fra 1908 findes ved kirken et udkast til et seks stokværk højt tårn, anbragt midt på vestfacaden, forelagt af arkitekten Ludwig Schneider fra Breslau. Endvidere fra 1926 et usigneret forslag til et tårn ved søndre sidebygning.[58]

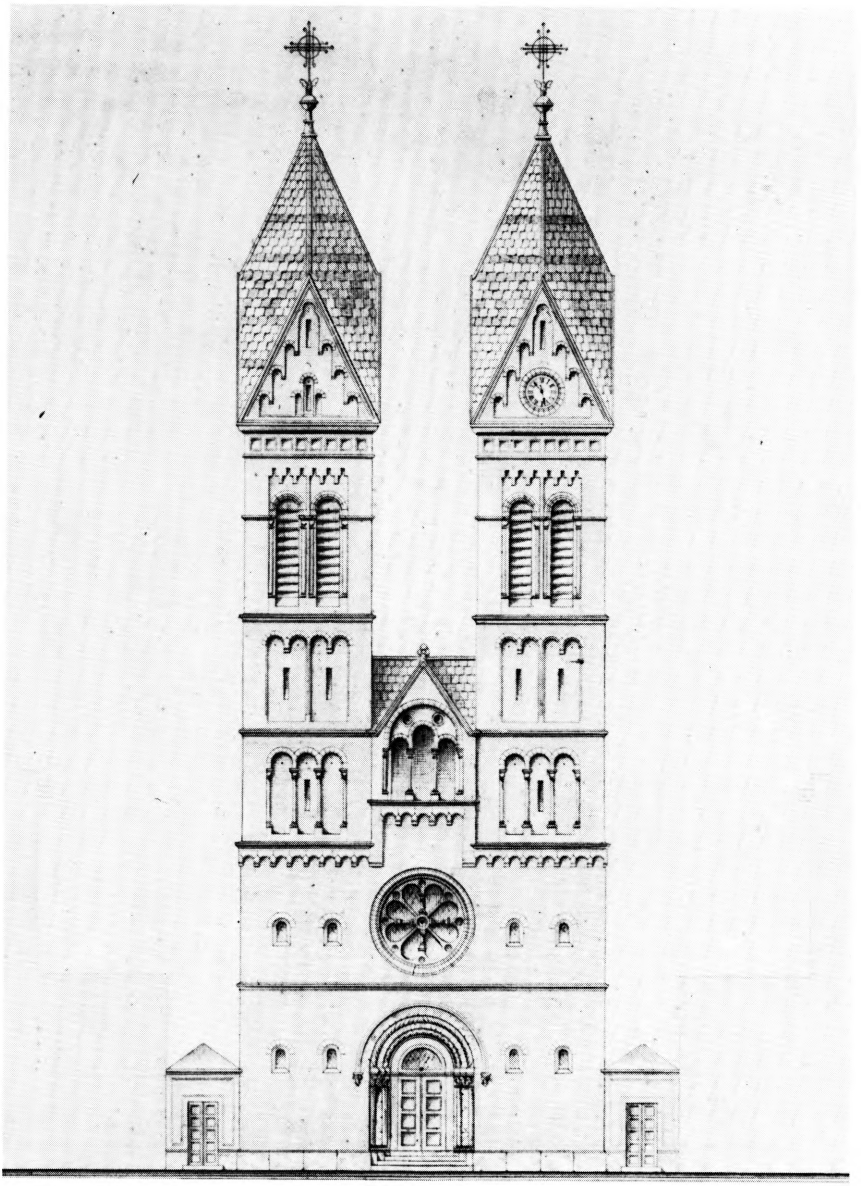

Fig. 43. Udkast til tårnfacade mod Bredgade, antagelig udført af Fr. Wipfler o. 1900 (s. 362). 1:300. S. Ansgars kirkes museum. — *Proposal for the tower facade on Bredgade, probably by Fr. Wipfler, c. 1900.*

BYGNINGSHISTORIE I NYERE TID

I årene efter afviklingen af Frederiks hospital, der 1910 som institution overgik til det nyoprettede Rigshospital, forsøgte menigheden gentagne gange at erhverve de to lejede grundstykker ved nordre sidebygning (s. 356) og haven bag kirken.[15] Først 1922-23 lykkedes det dog at sikre grundene for kirken, hvis areal hermed blev udvidet med henholdsvis 8,5 og 611,1 m².[59] I 923 blev kirkens skifertag fornyet, og ligkapellet i nordre sidebygning delvis ombygget samt forsynet med kobbertag.[54] Desuden ombyggedes det forhenværende ligkapel, tilhørende Frederiks hospital, til plantehus efter tegning af Emil Jørgensen 1922.[60]

Problemerne med kirkens fugtige grund blev for alvor overhængende, da store revner i 1920'rne viste sig i koret bag højaltret, forårsaget af begyndende forrådning i de fundamentspæle, apsismuren hvilede på. Nye fundamenter

i beton blev 1926-27 støbt under koret og præstegården, idet der først gravedes ned til fast grund under murene. Ved samme lejlighed underkastedes korets og triumfvæggens udsmykning en restaurering af konservator Svend Rønne. Ved den tidligere restaurering af billederne o. 1898 var væggene ikke forinden blevet tilstrækkeligt afrenset, og det viste sig nu, at flere af de dengang tilmalede partier stod i en langt mørkere tone end den originale, underliggende farve. Disse dele blev derfor ommalet.[61]

1940 gennemførtes en omfattende restaurering af bygningen, først og fremmest af præsteboligen, hvor biskop Theodor Suhr fra dette år fik bolig. Herunder blev de to loger mod koret lukket og omdannet til centeværelse og arkivrum. Foråret 1941 udvides korets areal for at skaffe plads til bispestolen, der opstilledes over for prædikestolen på døbefontens oprindelige plads (s. 424).[62]

1943, året efter kirkens 100-års jubilæum, opførtes omsider et klokketårn, tegnet af Gunnar Glahn. Det seks stokværk høje tårn blev lagt ved bygningens sydøsthjørne og kom samtidig til at fungere som trappetårn mellem præsteboligens etager.[63] 1949 føjedes klokkerne til, finansieret gennem en indsamling blandt menighedens medlemmer (s. 441). En plan om opsætning af et valmtag på dissektionsfløjen ved Kirurgisk hospital, der fratog kirken meget af det indfaldende lys fra syd, blev samtidig fremført af Glahn, men ikke gennemført.[63] 1947-48 iværksattes en restaurering af altret, hvor podiets oprindelige flise- og parketgulv kom for dagen.[62] Ved denne lejlighed overvejedes også en ombygning af højaltret, men først ti år efter, 1957-58 gennemførtes denne (s. 395). Altret konsekreredes 13. okt. 1958.

1965 blev det atter nødvendigt at sikre kirkens fundamenter, idet piloteringspælenes forrådnelse skred stadig fremad i takt med sænkningen af grundvandstanden. Efter at 160 betonpæle var nedrammet under bygningen, var der endelig sket en standsning af de sætninger, der siden bygningens opførelse havde været et konstant problem. Men en restaurering af revner og en ændring af belysningen, væggenes bemaling, af korpartiet, vinduerne samt af orglet skønnedes stadig påkrævet.

Arbejderne indledtes 1967-68 med en restaurering af præsteboligen og de to sidebygninger. Desuden blev taget omlagt, og 1968 indrettedes det tidligere venteværelse for biskoppen til museum for kirken.[64] 1970-71 istandsattes kirkerummets vægge indtil gesimsen under vinduerne, tillige med orgelrummet og skriftestolene. En stor arv fra et medlem af menigheden gjorde det imidlertid muligt at iværksætte en langt mere gennemgribende restaurering. Oktober 1972 påbegyndtes en rensning af skibets vægge, hvor bemalingen fra 1890'erne fjernedes og erstattedes af en nystaffering i lyse farver, udført under ledelse af Ingolf Røjbæk. Ved reparationsarbejderne blev endvidere konstateret svamp og biller i loftets bjælker, der herefter måtte udskiftes. Julenat 1973 kunne kirken genåbnes, men arbejdet videreførtes det følgende år, bl.a. med en istandsættelse af Madonnarelieffet i vest.[65]

Under restaureringen rejste der sig en debat om kirkens liturgiske indretning, i første række om korets udformning. Et forslag til et nyt højalter, placeret fremskudt på et ovalt podium, samt til en fjernelse af alterskranken og baldakinen over bispetronen (tidligere over døbefonten) blev dog imødegået af Det særlige Bygningssyn ved Fredningsstyrelsen, der efter kirkens fredning maj 1973 skulle godkende spørgsmål vedrørende bygningens vedligeholdelse og eventuelle ombygning.[66] 1979 fremkom yderligere to forslag af mindre gennemgribende art, hvor alterpodiet var sænket og højaltret fremrykket, hvorimod baldakinen tænktes bibeholdt og Hetschs oprindelige tabernakel genopstillet ved apsidens bagvæg. Sagen blev i princippet godkendt af Fredningsstyrelsen, tillige med et udkast til et jerngitter, opsat mellem forhallen og kirkerummet, men arbejderne synes indtil videre at være stillet i bero af økonomiske årsager.[67] Derimod gennemførtes 1983 den planlagte belægning af partiet mellem kirken og det udvendige gitter med chaussésten og granitfliser.[68]

Fig. 44. Hovedfacade mod Bredgade (s. 367). HL fot. 1984. — *Main facade on to Bredgade.*

BYGNINGSBESKRIVELSE

NOTER S. 382

Oversigt. Beskrivelse af S. Ansgars kirke omfatter tre hovedafsnit vedrørende beliggenheden, det ydre og det indre, samt en arkitekturhistorisk sammenfatning. *Beliggenhed* (s. 366). *Ydre:* Kirkebygningen (s. 366) materiale og teknik (s. 367), vestfacaden (s. 367), vinduer og døre (s. 369), sidebygningerne (»kabufferne«) (s. 369), tårn (s. 370). *Indre:* Plan (s. 370), kælder (s. 372), gulv, vægge og loft (s. 372), sekundære rum i underetagen (s. 374) og første etage (s. 375), loft og tagværk (s. 376), trapper (s. 376), opvarmning (s. 376). *Sammenfatning* (s. 376).

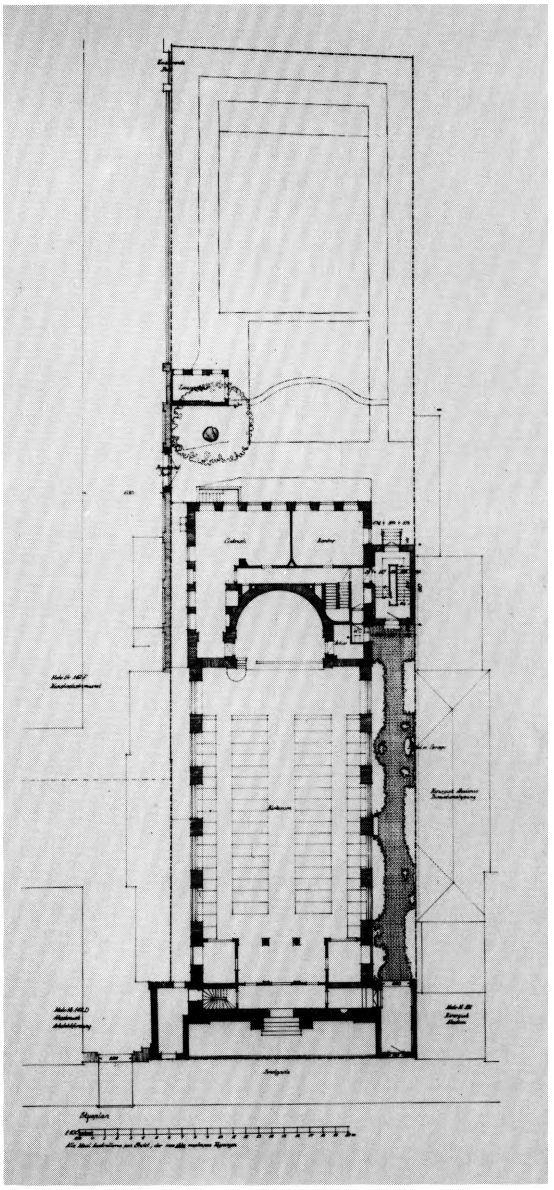

Fig. 45. Beliggenhedsplan 1:600. Tegning Gunnar Glahn 1943. (s. 366). S. Ansgars kirke. — *Situation plan.*

BELIGGENHED

Kirken og præsteboligen er opført på det gamle kapels grund med hovedfacaden i vest mod Bredgade, flankeret af Kunstindustrimuseets (oprindelig Frederiks hospital) og Kirurgisk Akademis bygninger mod nord og syd. Kirken er orienteret sydøst-nordvest (her: øst-vest). Ved opførelsen måtte grunden i nord suppleres med et mindre areal af hospitalets område og mod øst med en del af Fødselsstiftelsens have. Begge grundstykker var oprindelig kun lejet til menigheden, men blev 1922-23 erhvervet som ejendom (s. 363). Mod nord opførtes en sidebygning (senere ligkapel) på det tilkomne areal, mens området i øst indgår i den nuværende have bag præsteboligen (fig. 45). Lejlighedsvise fund i nyere tid af lertøj m.m. vidner om, at grundens øvre lag til dels består af opfyldning med brokker, hidrørende fra oprydningen efter Københavns store brand 1728.[69]

Mod syd og øst hegnes haven dels af et nyere plankeværk af træ, dels af et trådnetsgitter. Mod nordøst er et ældre højt metalgitter med port i det nordøstlige hjørne, markeret af to sandstenspiller. Mod nordvest er en lavere mur af røde og gule, flammede mursten, hvorigennem der o. 1943 er åbnet for adgang gennem en fladbuet, grønmalet port.[70] Sidebygningerne fra det ældre Frederiks hospital, der vestligst er sammenbygget med kirkens nordre sidefløj, udgør i øvrigt grænsen langs nordskellet. Mellem denne og kirkebygningen er en smal, cementeret gang med afløb for regnvand. Mod syd danner den af Chr. Hansen 1867 opførte dissektionsfløj grænse, vestligst videreført med en høj mur, der mod kirken delvis dækkes af vildvin. Gården mellem muren og kirken er flisebelagt med beplantede partier. Kirkens tårn (s. 370) danner grænse mellem sidegården og haven. Her var tidligere et †portparti med en portal, hvori en Madonnafigur var indsat (fig. 60) (s. 436). I haven er et grundmuret havehus, der ombyggedes 1923 fra et tidligere ligkapel.[71] Desuden fandtes endnu 1931 en †retirade.[72]

YDRE

Kirkebygningen (fig. 44-46) består af et rektangulært, seks fag langt skib, i øst sammenbygget med den fem fag lange præstegård, hvis mure springer svagt frem. I vest føjer to lave tilbygninger sig til kirken. Disse, der siden opførelsen har været betegnet med den plattyske vending: »kabuf« som hentydning til et lille,

mørkt og snævert rum,[73] fungerer som henholdsvis sideindgang fra Bredgade (syd) og ligkapel (nord). Ved præstegårdens sydside er 1943 opurmet et syv stokværk højt tårn.

Materialer og teknik. Den grundmurede bygning er opført af tegl på en sokkel af granit, der på vestfacaden og kabufferne er suppleret med en sandstenssokkel af profil som en faldende karnis. Murværket består af rødviolette helsingørske mopper, af hvilke vestfacadens efter arkitektens udtrykkelige ønske var af særlig god kvalitet – hårdtbrændte og skarpkantede (jfr. s. 356). Hoved- og sidefacaderne på kirken er opdelt i felter ved hjælp af lodrette og vandrette bånd, muret i grågule sten. Sekundære mure, indvendige såvel som udvendige er dog opført af almindelige flensborgersten.[22] Sandstensbånd, hugget ligesom savskifte, betoner facadens vandrette linjer i niveau med vederlaget til indgangsportalens bue (og til kabufferne taggesims), samt løber som kordongesims og kronfrise på den afsluttende trekantgavl. På kirkens øvrige sider er disse led formede som flade retkantede bånd af mursten. Det skrå sadeltag var oprindelig tækket med sortglaserede tegl, men fik allerede 1864-65 skiferbelægning.[54]

Vestfacaden (fig. 44) imod Bredgade er særlig fremhævet, både arkitektonisk og skulpturelt. Selve facaden er trukket tilbage fra gadelinjen, der markeres af et metalgitter og de to flankerende kabuffer. Hjørnerne betones af pilleliggende risalitter, som indrammer midtpartiet, foroven kronet af en trekantgavl. Facadens murflade brydes kun af enkelte åbninger. I nedre zone den rundbuede hovedindgang, indrammet af en fremspringende portal. Den mellemste zone omfatter fem skulpturnicher, og endelig er der i gavlen et cirkulært »rosevindue« mod loftet over kirken. Når der herudover ikke fandtes vinduer mod gaden, skyldtes det, at der efter arkitektens (og vel også menighedens) opfattelse eksisterede en modvilje fra myndighedernes side mod dette motiv.[10] Der var ganske vist ikke officielt formuleret noget forbud, men spørgsmålet var fremme i debatten få år tidligere om byggetilladelse (s. 323f.).

Fig. 46. Præsteboligens facade mod øst med klokketårnet, opført 1943 af Gunnar Glahn (s. 370). HL fot. 1984. — *Facade of the presbytery to the east and the bell tower, erected in 1943 by Gunnar Glahn.*

Den enkle røde murstensfacade er underdelt i mindre kvadratiske og rektangulære felter med lyse striber. Hertil kommer som udsmykning en række ornamentale og figurative led. Indgangsportalens hjørner og sider prydes med palmetformede akroterier af sandsten. Over hoveddøren er i en sandstensramme indsat et 1 m højt og 1,84 m bredt tympanonrelief af gips, udført 1842-43 af Gotthilf Borup efter udkast af Hetsch (fig. 39, 47)[27] Maria troner med barnet og flankeres af to knælende engle. Ved Marias højre side er en lav vase med liljer. Relieffet står i dag med en grå staffering, idet figurernes glorier dog er udført af metal. Tympanonfeltet var oprindelig planlagt farvelagt, men blev alene bronzeret.[17] Relief og ramme restaureredes 1974.[62] portalens forsider er 1923 opsat to metallampetter.[54]

I de fem rundbuede nicher over portalen er indsat mere end legemsstore (ca. 2,20 m) statuer af zink og oprindelig bronzerede, idet der ved soklen maledes rødt. Udført af Borup 1841-42 og støbt af J B. Dalhoff (fig. 48).[27] Statuerne, som i dag skærmes mod duerne med et

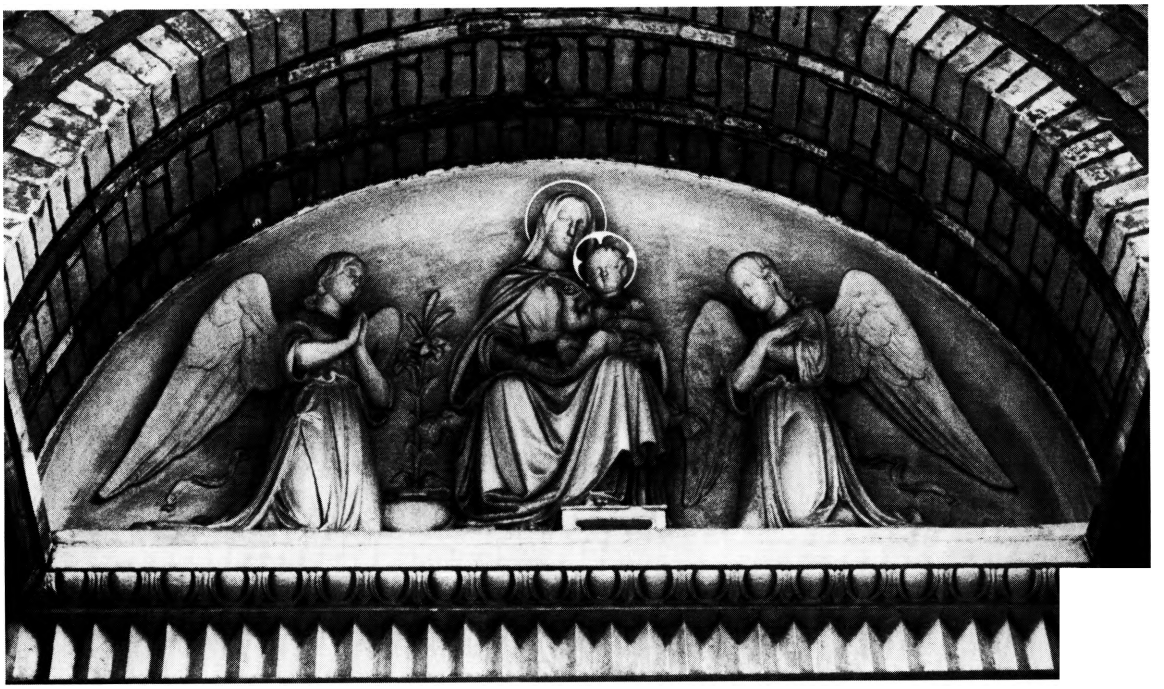

Fig. 47. Tympanonrelief med Madonna og barnet, udført 1842 af Gotthilf Borup og Jørgen Balthasar Dalhoff (s. 367). HJ fot. 1984. — *Tympanum relief with the Virgin and Child by Gotthilf Borup and førgen Balthasar Dalhoff 1842.*

metalgitter, forestiller profeter fra Det gamle Testamente. Mod nord den langskæggede, kjortelklædte Esajas, der med venstre hånd støtter en bog, opslået på det hævede højre knæ. Herefter Moses med lovens tavler. I midtaksen David med harpen. Dernæst Aron i ypperstepræstens dragt med (i dag) delvis afbrækket røgelsekar i venstre hånd. Endelig Elias, iklædt »lådden kappe med læderbælte om lænderne« (2. Kong. 1.8), – en fremstilling, der ganske svarer til Johannes Døberen.[74] Borup afregnede for figurerne inden for perioden 16. marts til 2. sept. 1842. Som den sidste i rækken udførtes Elias, en ændring i forhold til kontrakten af 11. okt. 1841, hvor Daniel nævnes som den femte profet.[75] Som forbilleder for disse monumentale draperiklædte skikkelser, roligt hvilende eller svagt fremadskridende, har Borup sikkert haft Thorvaldsens apostelrække i Vor Frue kirke for øje (1821-27, DK. Kbh.By, 1, s. 216f.). Også disse var oprindelig tænkt udformet til nicher, ligesom Freunds S. Lukas, en nær parallel til Esajas og netop opsat i Christiansborg slotskirke 1841 (DK. Kbh.By, 5, s. 232).

Over de fem profeter er indskrift med forgyldte reliefversaler: »Christo Redemptori sacrum« (Viet Kristus Forløseren).[76] På facadens hjørnerisaliter er anbragt knælende engle, udført af zink og ligesom de førnævnte støbt af Dalhoff efter Borups model 1841-42, omend retningslinjer allerede var fastlagt i Hetschs udkast (fig. 27, 32, 36, 44).[77] Slægtskabet mellem disse knælende kjortelklædte engle, med kranse på det halvlange, lokkede hår og Thorvaldsens Dåbens engel i Vor Frue kirke (DK. Kbh.By, 1, s. 218f) er iøjnefaldende.

Langs gavlens kamme er krabber, formet som oprullede blade og udført i jern efter snedker Meyers model. Gavlspidsen krones af et oprindelig forgyldt smedejernsbladkors, leveret af jernstøber Bock ligeledes efter Meyers forlæg.[27] I flugt med gadelinjen er på en 43 cm høj sokkel af granit opsat et 229 cm højt smede-

jernsgitter i syv fag med todelt låge i midten. Høje, bladknopprydede stave adskiller fagene, hvis lavere led øverst krones af franske liljer, mens en frise af indrammede cirkelslag løber som en vandret frise forneden. Mellem gitteret og selve kirken er opstillet statue af S. Ansgar (s. 113).

Vinduer og døre. Kirken oplyses på begge langsider af seks store rundbuede vinduer, underdelt med jernsprosser og udfyldt med klart, hvidt glas. Her indenfor er 1885-94 opsat farvede glasvinduer (s. 389). Under det vestligste fag er både mod nord og syd et lille firkantet vindue med foransatte tremmer, der giver lys til de to skriftestole ved indgangen. Desuden et fladrundbuet kældervindue under det fjerde fag fra vest. Mod kælderen er under de øvrige vinduer alene små firkantede ventilationsriste.

Præsteboligens vinduessystem er uafhængigt af kirkens og betinget af indretningen i mindre rum, fordelt over seks stokværk, samt kælder (fig. 46). Mod haven er sekundært indrettet en udvendig kældernedgang.[78] En række af vinduerne mod nord og syd er ligeledes senere blændede, dels i forbindelse med ændring af de bagvedliggende rum, dels ved opførelsen af tårnet 1943.

Kabufferne. Mod nord- og sydvest er to mindre, grundmurede sidebygninger, opført af røde teglsten med mønstermuring som kirken, på en sokkel af granit og sandsten. Begge har indgang fra gaden og valmtag, det nordre er 1923 beklædt med kobber, mens det søndre er tækket med tagpap.[79] Den søndre kabuf, der fungerer som sideindgang til kirken, samt gennemgang til præstebolig og have, har flisegulv,

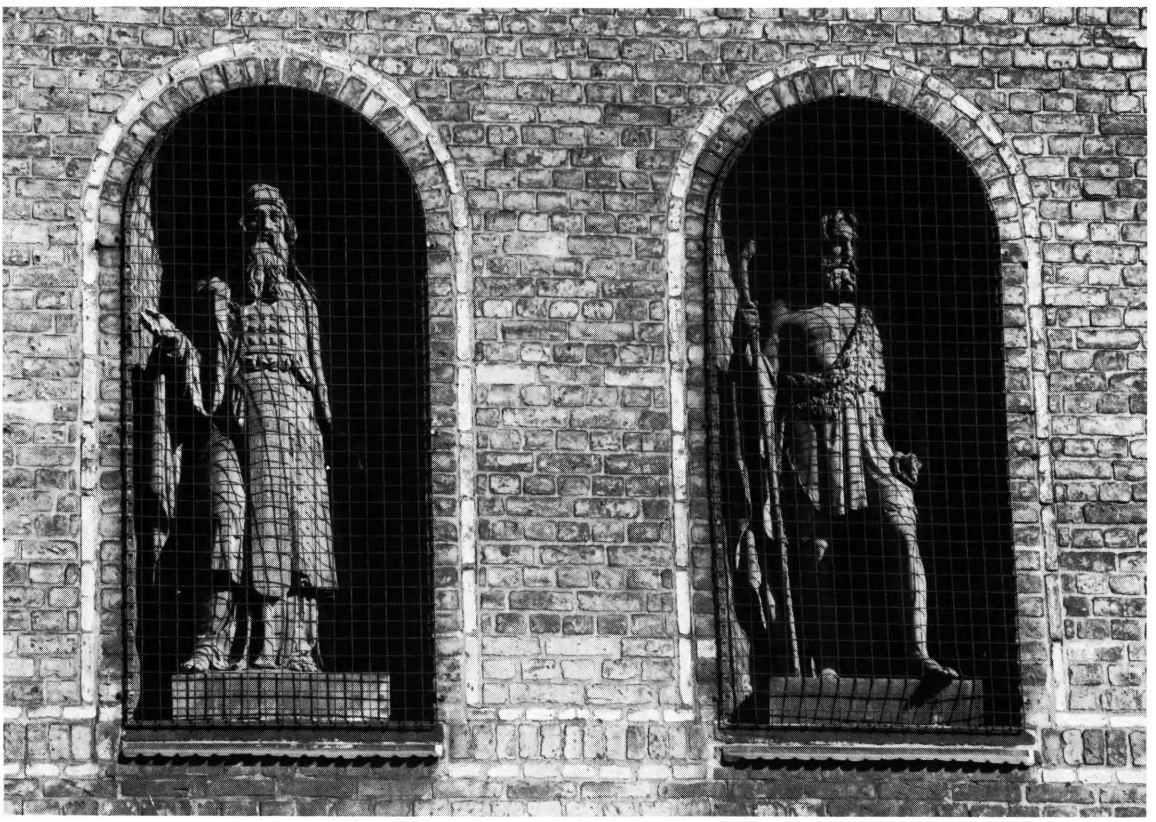

Fig. 48. Aron og Elias. Zinkstatuer, udført 1842 af Gotthilf Borup og J. B. Dalhoff (s. 367f.). HL fot. 1984. — *Aaron and Elijah. Zinc statues by Gotthilf Borup and J. B. Dalhoff, 1842.*

Fig. 49. Madonnarelief, skænket af Helge Jacobsen 1923. Antagelig florentinsk, fra 1400'rnes anden halvdel (s. 370). NE fot. 1984. — *Relief of the Virgin donated by Helge Jacobsen in 1923. Probably Florentine, from the second half of the fifteenth century.*

gipset loft og gullige, pudsede vægge, hvori mod nord og syd er udsparet rektangulære blændinger. På nordvæggen er indgangsdøren til kirken, mens der mod syd er indsat relief i ramme af sandsten, udbedret med cement og kronet af trekantfronton. *Relieffet* (fig. 49) er antagelig florentinsk fra 1400'rnes anden halvdel.[80] Gullighvidt poleret stuk, 61×38 cm med halvrund øvre afslutning. Relieffet viser Madonna med barnet, Maria gengivet i halvfigur med det lokkede hår delvist dækket af hovedlin og iklædt kjole med spids udskæring og nedfaldende krave. Hun støtter det nøgne Jesusbarn, der står med spredte ben og højre hånd løftet i en velsignende gestus. Madonnarelieffet skænkedes 1923 af Carlsbergbryggeriernes direktør Helge Jacobsen,[54] som selv siden 1920 havde tilhørt den katolske menighed.

Den nordre kabuf nævnes oprindelig som opbevaringsrum for brandslukningsmateriel,[10] men har senere fungeret som ligkapel.[81] Cementgulv, hvidpudsede vægge og gipset loft.

Tårn (fig. 46), opført 1943 af Gunnar Glahn.[63] Tårnet, der slutter sig til præsteboligens sydmur og udfylder arealet mellem denne og muren til Kirurgisk akademi, er opført af røde mursten med muret kordon- og taggesims af gule sten. Højden andrager syv stokværk, samt kælder. I de fem nedre stokværk er mod øst og vest firkantede, sprossedelte vinduer svarende til præsteboligens. I det sjette stokværk er en cirkulær åbning, mens der i øverste etage, hvor klokkerne findes, er høje, retkantede glamhuller mod alle fire verdenshjørner. Sadeltag. Indvendig trappe i fire løb. Døre mod vest og øst (med trappe), samt indvendig mod nord til præsteboligens etager.

INDRE

Planer (fig. 50-51). Kirkebygningens hovedrum udgøres af den seks fag lange kirkesal, hvis vestligste fag rummer det søjlebårne orgelpulpitur over vestibule og flankerende rum til dåbefont (nord) og skriftestole (nord, syd). Knyttet til dette vestligste fag er indgangspartiet bag facaden med en forhal mod selve kirken, samt mod orgeltrappen i nord og sideindgangen i syd. Foroven rummer indgangspartiet den store rundbuede orgelniche, der åbner sig mod pulpituret og flankeres af trapperum i nord og af et tidligere bælgkammer i syd.

Mod øst slutter præsteboligen sig direkte til kirkesalen. Koret med apsisrundingen skyder sig dog ind i præsteboligens areal og går igennem alle etager. Til kirken hører desuden de anneksrum, der flankerer koret i de to nederste etager. I nordøst er sakristiet, der sekundært er udvidet (s. 374) og i syd et hjælpesakristi, oprindelig skriftestol (s. 375). Mod haven et kontor. En nord-sydgående korridor forbinder rummene med hinanden og med trappetårnet.

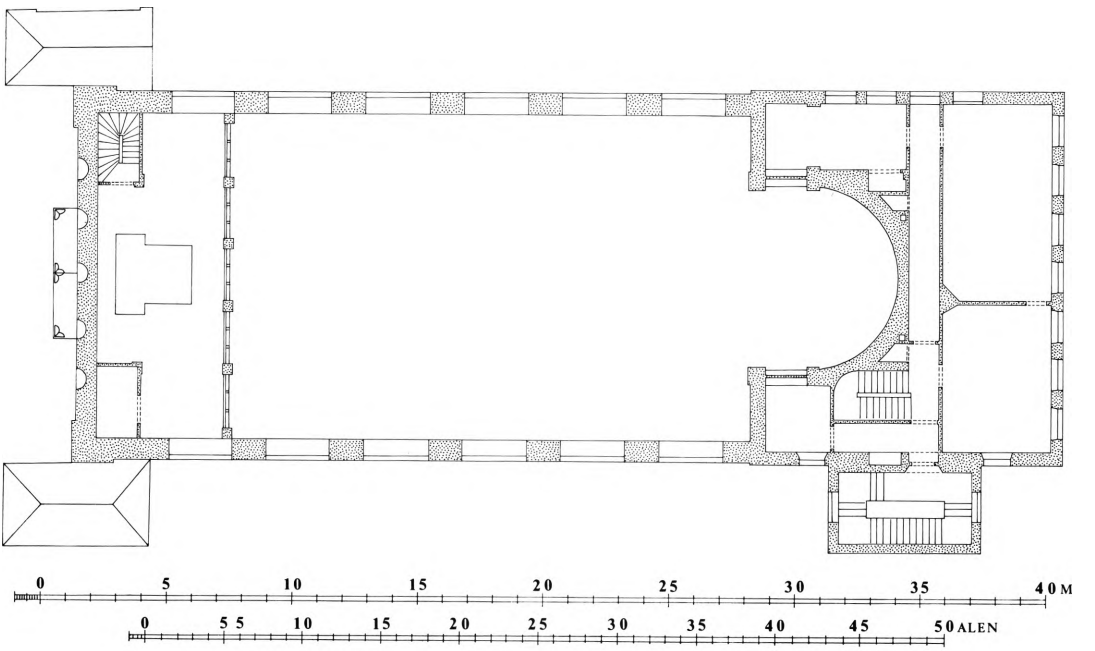
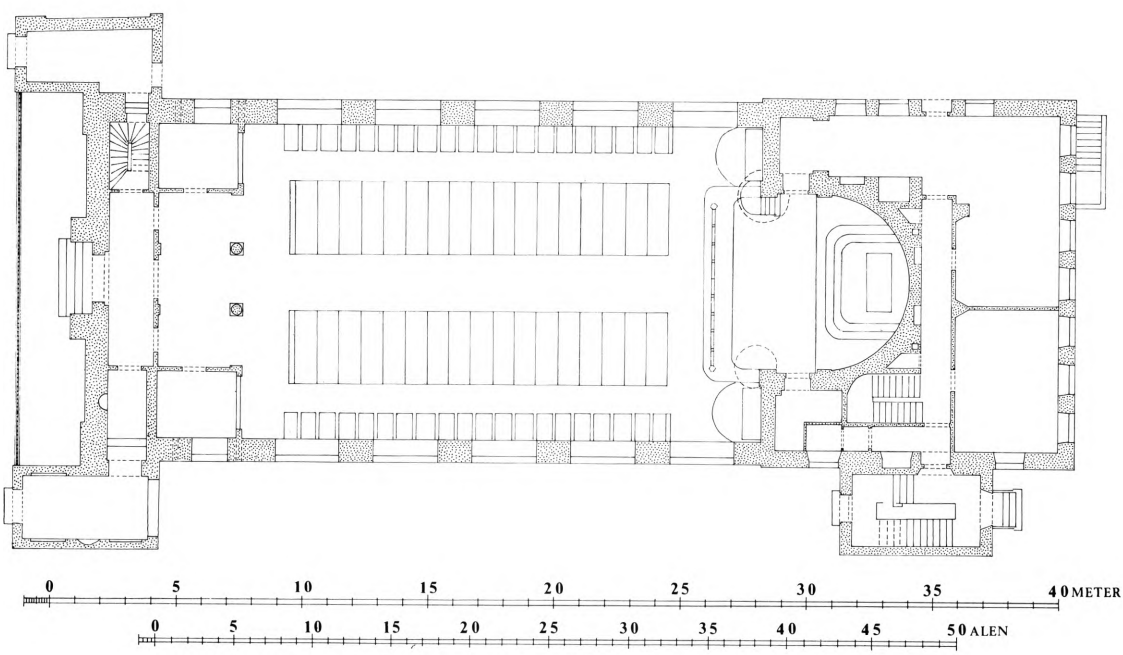

Fig. 50-51. Planer af kirken. 1:300. Tegning MN 1984 efter opmålinger 1943 af Gunnar Glahn. 50. Plan af første etage (s. 370). 51. Grundplan (s. 372). — *Plans of the church. Drawings by MN 1984, based on Gunnar Glahn's measurements of 1943. 50. Plan of the first floor. 51. Ground-plan.*

På etagen herover var oprindelig to loger, henholdsvis i nord og syd med åbninger mod koret. Begge loger er 1941 blevet sløjfet, åbningerne mod kirken blændet og rummene indrettet henholdsvis til kirkens museum (nord) og et køkken (syd) (s. 375f.). En korridor, svarende til underetagens, adskiller disse lokaler fra to rum mod øst, der fungerer som præsteværelse samt menighedslokale. Herover er boliger til de ved kirken knyttede præster, samt et antal gæsteværelser. Indtil 1888 rummede præsteboligen tillige skolelokaler, 1842-67 både for drenge og piger, men 1871-88 alene for drenge, der sidenhen overflyttedes til menighedens ejendom Bredgade nr. 67 ved siden af pigeskolen i nr. 69.[82] Præsteboligen har også i skiftende perioder været residens for den apostoliske præfekt, fra 1892 for biskoppen. Siden 1965 har bispegården dog været i Bredgade nr. 69, der 1886 tillige med nr. 67 erhvervedes af menigheden.[83]

Kælder (jfr. fig. 59). Under hele kirkebygningen strækker sig en kælder, adskilt i to dele under henholdsvis kirke og præstebolig, og i hver af disse partier igen underdelt i et antal mindre rum. Oprindelig var en mindre højdeforskel mellem de to sektioner, idet den østligste del var 1,25 alen, den vestligste 1 alen (ca. 78 og 62 cm). Efter 1886, antagelig i forbindelse med installeringen af en dampkedel 1889 (s. 360) blev den lave krybekælder udgravet til 3,5 alens højde (2,2 m) og 1926-27 blev det oprindelige jordgulv udbedret med beton.[61]

Gulu, vægge og loft (fig. 52, 95). Kirkesalens gulv er af fyrretræ, men fik o. 1898 en linoleumsbelægning.[84] Af Stillings akvarel fra 1843 og af Hetschs egne udsagn fra 1850[10] fremgår imidlertid, at man havde planlagt en flisebelægning i lighed med korets (s. 359). Langs ydervægge og midtergangen er metalvarmeriste.

Koret er hævet to trin over skibets gulv og belagt med parketgulv, mens selve alterpodiet, der ligger tre trin over dette niveau, har bevaret de oprindelige fir- og ottekantede fliser med sort mønster på gullig grund.[85] Korforhøjningen afsluttedes oprindelig i vest ved triumfvæggen, men blev 1941 rykket et stykke frem mod kirkens skib i forbindelse med indretningen af bispestolen (s. 424).[62] På samme måde er alterskranken i en række etaper flyttet mod vest.

Skibets vægge gennembrydes i nord og syd af 12 store rundbuede vindueslysninger. Mod øst og vest åbner bueslag mod kor- og orgelnichen. Væggene i skibet er underdelt i fire vandrette zoner ved hjælp af gesimser. Nederst er et brystpanel af mørkt, forniseret egetræ, foroven afsluttet af et prydbånd med kanellering og rosetter. De tre øvre zoner er oljemalede i lyse grå toner. Ved hjælp af forgyldte profillister er fladerne delt i bredere og smallere blændingsfelter, tilpasset vinduespillerne, partierne over vinduerne samt sviklerne i øst og vest. De enkelte felter, der har deres modspil i facadens mønstermuring, markeres yderligere af brede striber i en lysere grå tone i forhold til bundfarven. Over hvert vindue, samt ved orgelbuens svikler (oprindelig også på korbuen, s. 392) er i stuk markeret medaljonfelter. Væggens nedre zone over brystpanelet adskiller sig dog fra de øvre ved blændingsfelter i en mørkere grå nuance. Omløbende gesimsbånd deler de enkelte zoner, under vinduerne med staffering som guldmosaik, hvorpå rødbrun mæanderbort og blå rosetter. I niveau med vinduernes kragbånd er kordongesims med kannellering og æggestav. Den brede hovedgesims har bladguirlander mellem rosetter og englehoveder, udført i stuk og gråstafferet. Gylden grund. Frisen er udført efter Hetschs udkast af Gotthilf Borup.[17] Herover en konkav loftgesims med fligede blade på gylden baggrund. Omkring triumf- og orgelbuen er indskriftsbånd med gyldne versaler på blå bund: »Gloria • in • exelsis • Deo • et • terra • pax • hominibus • bonae • voluntatis.« (Ære være Gud i det højeste og fred på jorden, i menneskene velbehag) (korbuen). »Te • Deum • laudamus • te • Dominum • confitemur • sanctus • sanctus • sanctus • Dominus • Deus • Sabaoth.« (Vi lovpriser dig Gud, vi bekender os til dig, Herre. Hellig, hellig, hellig, Herre Gud Sabaoth) (orgelbuen).

Det flade træloft er ved kraftige tvær- og langsgående dragere opdelt i 18 større kvadrati-

Fig. 52. Indre set mod øst (s. 372). NE fot. 1975. — *Interior to the east.*

Fig. 53. Udsnit af sakristiet, set mod vest (s. 376). LL fot. 1984. — *Part of the sacristy, seen to the west.*

ske felter, hver igen underdelt i 12 kassetter. I krydset mellem hoveddragerne og de langsgående bjælker er rosetter, der markerer de punkter, hvor bjælkerne er forbundet med tagværkets hængesøjler. Volutsmykkede konsoller støtter tværbjælkerne over hver vinduespille. De langs- og tværgående bjælker er brunstafferede og smykket med ornamentbånd, mens kassetterne er gråblå med forgyldte stjerner.

Loftets staffering hidrører ligesom indskrifterne og væggesimsernes bemaling efter alt at dømme fra rummets udmaling 1898,[50] mens væggene fik deres nuværende farve ved restaureringen 1972-73 (s. 364). For korets udsmykning og glasmalerierne, jfr. s. 389.

Sekundære rum i underetagen. Nord for koret er sakristiet (fig. 53, 65, N), der i dag udfylder præsteboligens nordøstligste halvdel, idet det oprindelig to fag lange rum ved senere udvidelser har mere end tredoblet sit areal gennem inddragning af den nordligste del af korridoren, samt af de to lokaler mod haven.[86] Gulvet er belagt med linoleum, mens væggene i den ældste del er beklædt med vægpaneler, der for hovedpartens vedkommende stammer fra opførelsestiden (fig. 65).[19] Heri er mod vest et skab med bordplade og forhøjet, palmetsmykket midtdel, hvori er ur (s. 425). Mod syd er til højre for sekundært skab en dyb skabsniche, samt en smallere niche, hvori en bedestol. I sydvest dør med indgang til koret. På nordvæggen er ligeledes oprindelige paneler. I forbindelse med rummets udvidelse og senere møblering er en række åbninger blevet blændede, således udgangen til nordre sidegård og det tilstødende vinduesfag samt døråbningen mod korridoren fra det oprindelig midterste værelse mod baggården. En række skabe er sekundært indsat i den senere udvidelse af sakristiet, heriblandt pengeskab med altersølv i nordøst ved

siden af skabe til messeklæder ved nord- og vestvæggen, samt under vinduerne mod øst.[86] Sakristiet får lys gennem disse, tillige med to vinduer i nordvest, der antagelig o. 1911 har fået farvede, blyindfattede ruder. Loftet er pudset. Dragere markerer de oprindelige skillevægge mod korridoren og østendens lokaler.

Syd for koret er et mindre, vinkelformet rum (fig. 65, O), der i dag fungerer som hjælpesakristi. Det vinduesløse rum har groft pudsede vægge samt gipsplader på loftet. O. 1941 blev rummet reduceret med mere end en fjerdedel ved installering af et WC med indgang fra underetagens forstue.[87] Før dette tidspunkt var væggene pudsede over et brystpanel. Endvidere fandtes fire skabe.[19] Indtil 1852 var her desuden en skriftestol (s. 423); senere omtales rummet som »arkiv«.[87]

I vest er ved kirkens hovedindgang en tværrektangulær forhal, hvorfra en dobbeltdør med matslebne ruder fører til kirken, mens enkelte døre mod nord og syd fører til trapperum og sideindgang. Terrazzogulv med centralt, cirkulært felt med ligearmet kors i strålekrans, udført 1906.[54] Lyse pudsede vægge over brystpanel. I niche i vestvæg opsat skab med glasvinduer i øvre del. På østvæg til højre for dobbeltdør indmuret tavle af marmor, (67×87 cm), opsat 1913 med indskrift i fordybede versaler: »Til minde om sin største velgører Chr. P. Bianco satte den taknemmelige St. Ansgars menighed denne mindetavle 1813 2' juli 1913.«

Trapperummet mod nord har opgang til loftet samt sidedør til nordre kabuf. Lyse, pudsede vægge. Sideindgangen mod syd fører via et trin til søndre kabuf. I vest rundbuet niche til Lourdes-madonnaen. Nichen blev tillukket 1944,[62] men er 1983 atter fremdraget. I væggen indsat marmortavle med indhuggede versaler: Vor Frue af Lourdes taknemmelighed 1877-1893.«

Øst for forhallen er orgelpulpituret, båret af fire piller og to søjler, alle af toskansk orden (fig. 95) og marmorstafferede med kapitæler smykket af mæanderbort, svarende til frisen under kirkerummets vinduer.[88] Under pulpituret er med skillevægge udskilt tre rum, en indgangsvestibule af samme bredde som forhallen, flankeret af to rum, hver på et fag. Vestibulen har ferniseret egetræspanel som kirken og lyse vægge. Heri er over døren til forhallen og de to siderum tre indskriftstavler i forsænkede felter. Tavlerne er af lysstafferet træ med forgyldte versaler. Over indgang til det nordre siderum læses »Sub patrocinio augustissimæ domus austriacæ« (Under beskyttelse af det højærværdige østrigske hus). Over dør i nordvest, hvor vievandskar har været opsat (s. 421) ses »Asperges me Domine, hyssopo, et mundabor, lavabis me et super nivem dealbabor. Besprence mich, O Herr, mit ysop, dass ich rein werde, wasche mich und ich werde weisser werden als Schnee. Ps. LIX.« Over dør i sydvest, hvor pengeblok antagelig har været opstillet fra kirkens opførelse (s. 425): »Beneficentiæ et communionis nolite oblivisci: talibus enim hostiis promeretur Deus. Wohlzuthun und mitzutheilen vergesset nicht: denn solche Opfer gefallen Gott. Hebr. XIII, XVI. «Over dør til siderum i syd: »Munificentia Christiani Petri Bianchi. Fundatum A.D. MDCCCXLI. Exstructum A.D. MDCCCXLII.« (Ved Christian Peter Biancos gavmildhed grundlagt A.D. 1841. Opført A.D. 1842).

Det nordre siderum fungerer siden 1852 som skriftestol og siden 1885 desuden som dåbskapel.[89] Oprindelig var her en lukket herskabsstol med tre stolestader i lighed med rummet i syd. (s. 424). På tre af væggene et brystpanel af eg under lystmalede flader, mens der mod kirken er et skydevindue med ni ruder. Gipsloft. I rummets midte er døbefonten placeret (s. 418). Det søndre siderum er indrettet som det nordre, dog alene med skriftestol ved vestvæggen, samt diverse løse møbler.

Sekundære rum i første etage. Svarende i omfang til det oprindelige sakristi og skriftestolen (arkivrummet) i underetagen var på første etage indrettet to loger med tilhørende forstuer samt åbning mod koret. Den nordre loge benyttedes oprindelig af det østrigske gesandtskabs medlemmer, som angivet med medaljon, hvori det østrigske våben, under vinduesbrystningen mod koret. I syd var plads til fremtræ-

dende medlemmer blandt den danske menighed, tidligst antagelig den irskfødte grosserer George Ryan.[90] Under vinduet mod koret er endnu medaljon med det danske flag. 1941 nedlagdes de to loger, og begge åbninger mod kirken blev lukket. Mod nord indrettedes venteværelse til biskoppen, og siden 1968 har kirkens museum haft plads her.[62] I syd var tidligere biskoppens skriftestol. 1980 installeredes her et køkken.[91]

Det nuværende museumsrum har panelbeklædte vægge med grå staffering og gipsloft. Tidligere var rummet opdelt med en tværvæg i den egentlige loge og en tilhørende forstue. På vægge og vinduespiller var brystpanel og herover lærredsbetræk med papirtapet, indrammet af forgyldte lister. I entréen var pudsede vægge og loft, samt en afdeling, vel et toilet, med marmorerede vægge over bryst- og pillepanel. I syd har køkkenet lyse oliemalede vægge og linoleumsgulv. Loftet er beklædt med gipsplader. Rummets omfang er ikke ændret i forhold til tidligere. Den oprindelige indretning svarede ganske til den nordre loge. Det samme gælder for entréen, der dog ikke havde tilhørende afdeling med marmorerede vægge.

I vest flankeres orgelnichen af trapperum og rum, oprindelig til bælgeværket, i dag depotrum.

Loft og tagværk. Over hele kirkebygningen strækker sig et loft, der er opdelt i to afdelinger ved en brandmur, placeret mellem kirken og præsteboligen. I muren er en jerndør. Bjælkelaget består af syv gennemgående overbjælker, hvorpå hviler et ru bræddegulv. Tagværket er afbundet med syv dobbelte hængeværker og liggende stol. Kirkens bibliotek var indtil 1940 placeret her, men er siden indgået i vikariatets bibliotek.[92] En lysskakt til det halvrunde ovenlysvindue i apsiskuplen skal endnu i nyere tid have været synlig i loftets østlige del.[93] Selve vinduet tilmuredes dog allerede 1865 (s. 391).

Trapper. Forbindelsen mellem kirkebygningens etager sker via trapper i bygningens nordvest- og sydøsthjørne. Hertil kommer det 1943 opførte trappetårn ved præsteboligens sydside. I nordvest er forbindelse fra forhallen til loftet via orgelpulpituret. På samme måde var oprindelig en gennemgående trappe i præsteboligen, indrettet i en skakt, hvis vestvendte kortside var formet med en runding. Efter tårnets opførelse har den gamle hovedtrappe, der i tilfælde af brand næppe heller har ydet den nødvendige sikkerhed, fået en underordnet betydning.

Varme. I kælderen under koret var oprindelig en ovn, der via rør og ventiler (endnu synlige i apsisvæggen) opvarmede både kirken og præsteboligen. Hertil kom yderligere et antal kakkelovne. En voldsom brand, opstået i varmeanlægget kun få dage efter indvielsen 1842, gjorde det imidlertid nødvendigt at ændre det første anlæg (s. 358). 1889 installeredes en dampkedel, der istandsattes o. 1924 og udskiftedes 1940.[94] 1979 fik kirken fjernvarme.

SAMMENFATNING

Opførelsen af den katolske kirke i København 1841-42 repræsenterer et hovedværk blandt Gustav Friedrich Hetschs arbejder. Arkitekten havde i disse år flere kirkelige opgaver på tegnebordet: opførelsen af den jødiske synagoge i Krystalgade (1831-33), restaureringen af Trinitatis kirke (1834-35), istandsættelsen af Svanninge kirke (1837), forslagene til udsmykning af Christian IV.s kapel i Roskilde (1840-44) og til altertavlen i Øsby kirke (1841), restaureringen af Haderslev domkirke (1841-46) og opførelsen af den katolske kirke i Friedrichstadt (1841-46).[95] I periferien af denne emnekreds skal desuden nævnes projekterne til Marmorkirkens ombygning (1834-39). De forskelligartede opgaver viser Hetsch som en smidig og alsidig arkitekt, der – når det gjaldt restaureringer og ombygninger af ældre monumenter – søgte at tilpasse ge historiske stil, omend med håndhævelse af de klassicistiske dogmer om symmetri og egalitet.[96]

Ved opførelsen af den katolske kirke i Bredgade var Hetsch ganske vist ubunden af ældre bygningsdele, men måtte dog respektere en række krav fra bygherren og de offentlige myndigheder, såvel som grundstykkets iboende begrænsninger. Fra menighedens side var

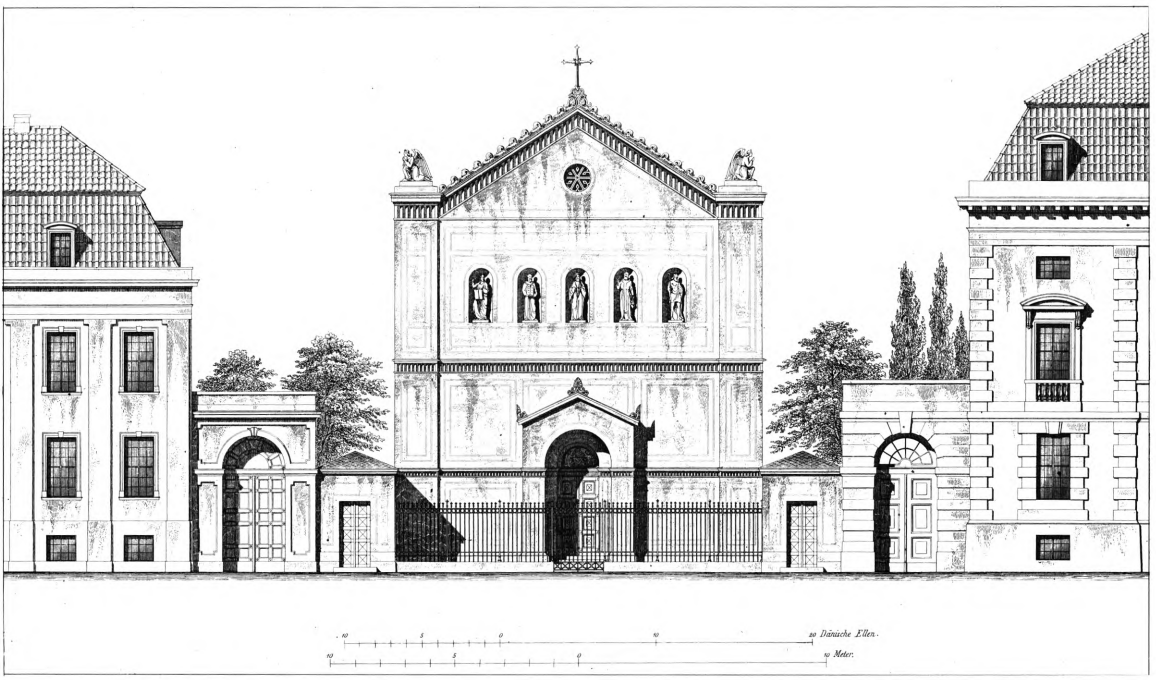

Fig. 54. Hovedfacade mod Bredgade med Frederiks hospital (i dag Kunstindustrimuseet) mod nord og Kirurgisk Akademi mod syd. Litografi 1850 fra »Allgemeine Bauzeitung« (s. 350f.). 1:300. — *Main facade on Bredgade with King Frederick's Hospital (today the Museum of Applied Art) to the north; the College of Surgeons to the south. Lithograph 1850.*

det betinget, at bygningen foruden kirke skulle rumme boliger til præst, lærer, kordegn og kirketjener, samt en drenge- og pigeskole. Endvidere at byggeriet skulle gennemføres med størst mulig økonomi og »eine solide und anständige Ausstattung im Innere und Aeussern«.[97] Hertil kom et forbud fra myndighederne mod tårn og klokker. Derimod var der ikke – i hvert fald på papiret – udtrykt noget forbud mod vinduer imod gaden, således som Hetsch selv hævdede (jfr. s. 367). Muligvis har man ved planlægningen også tillagt biskop Mynsters ord fra 1837 en vis vægt: at den ny bygning skulle opføres i »en passende Stil«, bortset fra tårn og klokker, »da også det Udvortes bör vise, at det ikke er Landets almindelige Religion, som her öves, hvorved Bevidstheden vedligeholdes om, at den catholske Religion har Noget, som er vort Folk Fremmed.« (s. 307f.). Givet på forhånd var endelig placeringen på den langstrakte grund mellem Frederiks hospital og Kirurgisk akademi med hovedfacade mod Bredgade. Den omstændighed, at den ny kirke fik en fri beliggenhed mod gaden uden at være skjult bag en camouflerende mur som det gamle kapel, gjorde det nødvendigt at bringe placeringen og facadens udformning i harmoni med de to flankerende bygningskomplekser.

Bygningen opfylder de stillede krav. De forskellige funktioner rummes alle under samme tag, – beboelse og (oprindelig) skolelokaler i den østlige del, kirke med indgangs- og trapperum i det øvrige areal mod vest. Dog skyder apsidens halve cylinder sig ind i østendens område. De to afdelingers indbyrdes forskellige status og afvigende indre organisation er klart markeret i det ydre gennem etageinddelingen, vinduesformerne og murbehandlingen, – ganske i pagt med de af arkitekten selv nedfældede principper.[98] I overensstemmelse med regeringens krav opførtes kirken uden tårn og tagrytter, ligesom facaden forblev vinduesløs, bortset fra det diminutive rosevindue i gavlen. Den lukkede murflade brydes dog af fem skulptur-

nicher, foruden den fremspringende portal. For at opnå en harmonisk helhedsvirkning i gadebilledet blev kirken lagt nøjagtig midt mellem de to naboejendomme (fig. 54). Herigennem fik den ganske vist en asymmetrisk placering på grunden (fig. 45), men denne »Uebelstande« er dog, set fra gaden, skjult af de lave, flankerende pavillioner. Selv om kirken således respekterer den eksisterende bebyggelse, markerer den sig i allerhøjeste grad som et selvstændigt led i bygningsrækken. Over for de tilstødende pudsede facader med indsatte led af natursten udgør kirken en virkningsfuld kontrast med sin røde teglstensmur, gennemtrukket af lyse murstensstriber og smykket med sandstensgesimser, samt skulpturer af (oprindeligt) bronzeret terracotta, zink og støbejern. På samme måde har Thurahs og Meyns klassiskprægede bygninger med pilaster- eller søjlebårne trekantfrontoner og enkle, firkantede vinduesåbninger, deres modspil i S. Ansgars kirkes »middelalderlige« detaljer: den krabbeudsmykkede gavl, savskiftefriserne, den stavværksdelte vinduesrose, de rundbuede åbninger og den fremspringende portal.

Hetschs arkitektur betød på en række områder en fornyelse inden for den hjemlige nyklassicisme, omend de ideer, han ved forskellige lejligheder, både i tale og skrift, gav udtryk for, – hans »Troesbekjendelse med Hensyn til Konst og Smag« —, viser en gæld til den foregående arkitektgenerations doktriner.[99] Det grundlæggende princip for Hetsch var at hylde sandheden på enhver måde, i materialernes og konstruktionens beskaffenhed og i anvendelsen af former, der i alle henseender svarede til bygningens bestemmelse.[98] I valget af bygningsformer fremhævede Hetsch ingen bestemt stilart fremfor nogen anden, blot måtte anvendelsen »skee med den nødvendige Reenhed, Sagkundskab, Smag og Harmoni«.[100] Opførelsen af den katolske kirke betragtedes af arkitekten selv som et skoleeksempel, hvor han netop havde stræbt efter at hylde den konstruktive sandhed, såvel i det ydre som i det indre, og ligeledes efter at lægge princippet om sparsomhed og sandhed i forbindelse med den kunstneriske behandling til grund for hele bygningens karakter.[101]

Kravet om materialeægthed og konstruktiv sandhed blev af Hetsch først og fremmest indfriet ved i eksteriøret at anvende den violetrøde, omhyggeligt fugede teglstensmur, hvor formerne stod »i fuldkommen Reenhed, uden Overtræk af nogen Kalkpuds«.[102] Han har fremhævet, at han selv havde stræbt efter at give impulsen til den »nu ligesaa hyppige som glædelige Anvendelse af dette Materiale«, men lagde retfærdigvis heller ikke skjul på, at han her stod på skuldrene af andre, såvel en ældre tradition, som en samtidig udvikling.[103] For at opnå et smukt flerfarvet ydre var den røde teglstensmur i S. Ansgars kirke oplivet af mønsterstriber i gullige mursten, et motiv, som – omend i en mere tæppeagtig variation – netop var benyttet på den anden side af gaden i det daværende Landkadetakademiet (nuværende Østre Landsret), opført 1701-02. En mere beslægtet inspirationskilde for facadens leddeling ved hjælp af lodrette og vandrette linjer var den tyske arkitekt Karl Friedrich Schinkels Bauakademie i Berlin (opført 1831-36), der tillige med dennes hus til ovn – og keramikfabrikant Tobias Christoph Feilner (1829) direkte nævnes som forbillede af Hetsch.[104] Også Friedrich von Gärtner i München omtales som eksempel.[105] Den katolske kirkes kombination af tegl og en række andre materialer, især soklens granit og gesimsernes sandsten, lod sig i rigt mål eftervise i den ældre bygningskunst, såvel herhjemme som i udlandet.[106] Med S. Ansgars kirke får blankmuren dog en monumental rehabilitering i hovedstadens arkitektur, og havde det stået til Hetsch, kunne eksemplet være foregrebet ikke langt derfra i den museumsbygning, han få år forinden (1838-
den ufuldførte Marmorkirke.[107] Som en indrømmelse til den ny tids materialer skal det endelig nævnes, at Hetsch både indvendig (kor- og orgelskranke) og. udvendig (skulpturer, krabbebladsfrise, kors, gitter) har anvendt støbejern og zink, overalt, bortset fra gitteret mod gaden, dog camoufleret som ædlere materialer ved hjælp af forgyldning og bronzering, —

strengt taget en forsyndelse imod principperne om arkitektonisk sandhed.

Som nævnt bestemtes en bygnings karakter ikke blot af materialerne og konstruktionen, men også af de valgte former, der burde være af en sådan beskaffenhed, at det ydre allerede ved første øjekast gav en ide om bygningens bestemmelse.[98] En kirke var således karakteriseret som en »Bygning (...), som er mere høi end bred, og hvis Frontmur frembyder en stor og smuk Indgangsdør, medens dens længere Sidemure ere giennembrudte med een Række store og forholdsvis høie Vinduer, der ere ligelig fordeelte, og i en passende Afstand over Jorden, saaledes at man derfra kan slutte sig til et eneste Rolighed krævende indre Hovedrum«. Hertil kom, at »Bygningsmassen tillige er kronet med et Kors eller Klokketårn med Uhr«.[108] Med sin arkitektoniske udformning, der svarer fuldt ud til definitionen, med sit gavlkors, sidepillernes knælende englefigurer, nichernes profetstatuer og facadens indskrift signalerer den katolske kirke således klart sin bestemmelse. Med gavlen, de dekorative friser, rosevinduet, portaltypen og den konsekvente anvendelse af rundbuede åbninger har arkitekten samtidig bevidst fjernet sig fra et traditionelt nyklassicistisk formsprog og forsøgt at give bygningen et middelalderligt præg, – et indtryk, der ville være bestyrket af den planlagte indre udsmykning (fig. 28, 30, 55) med væggenes imiterede marmorinkrustationer, medaljonhovederne og apsidens Majestasbillede. Der er dog næppe tale om nogen direkte efterligning af én bestemt bygning. Hetsch har udvalgt en række elementer, der først og fremmest kan genfindes i italiensk arkitektur fra middelalderen og ungrenæssancen, – en motivskat, der var arkitekten velkendt, såvel fra hans rejser, som fra billedværker. [109] De enkelte bygningsformer er dog sammenføjet til en selvstændig helhed, der ikke finder noget direkte middelalderligt forbillede, hverken m.h.t. bygningens proportionering[110] eller hvad angår kombinationen af de nævnte motiver med klassicerende elementer, som de talrige palmetter, anvendt både i inventaret og som akroterier på hovedportalen, eller interiørets prydgesimser med kannelering og guirlander.

I den fri udnyttelse af forskellige epokers formsprog, med særlig forkærlighed for den oldkristne, romanske og den tidlige renæssances arkitektur er Hetsch i S. Ansgars kirke ganske på linje med en jævnaldrende generation af tyske arkitekter, der fra 1820'rne stræbte efter at etablere en tidssvarende stil med skyldig hensyn til de aktuelle behov og materialer, – en stil, »das (...) am meisten Ähnlichkeit mit dem Rundbogen-Style erhalten muss, – ja, das er (dvs. der neue Styl) im Wesentlichen der Rundbogen-Styl ist«.[111] Blandt de arkitekter, der anvendte »rundbuestilen« er især Gärtner og Schinkel nævnt som mulige inspirationskilder for Hetsch. Gärtners monumentale Ludwigskirche (1829-44), lagt vinkelret på den brede Ludwigsstrasse i München og med facaden mod den mindre Löwen Strasse, er gentagne gange fremhævet som direkte forbillede for den katolske kirkes facade.[112] Ludwigskirches midtparti viser en iøjnefaldende lighed med S. Ansgars kirkes gennem den klare leddeling ved hjælp af vandrette prydgesimser, den krabbesmykkede gavl, smykket med akroterier i form af et kors og to stående figurer, rosevinduet og de fem skulpturnicher, – elementer der ligesom den øvrige bygnings udformning fandt deres forbilleder i Norditaliens romanske og tidlig gotiske arkitektur.[113] Væsensforskellig er derimod facadens sidepartier med de to flankerende tårne, selve bygningstypen – den treskibede basilika, interiørets udformning, materialet (hvide kalksten) og sidst, men ikke mindst, – dimensionerne af dette ambitiøse bygningsværk, igangsat af kong Ludwig I af Bayern. Med sit langt beskednere format og enkle, røde teglstensmur slutter S. Ansgars kirke sig snarere til den gruppe af småkirker, som Schinkel projekterede til Berlins forstæder i årene 1832-33.[114] Af de fem forslag, arkitekten leverede, realiseredes tre i Wedding, Gesundbrunnen og Moabit. Den begrænsede byggesum dikterede størst muligt sparsomhed og enkelthed i udførelsen. Alle var tårnløse og opførtes i tegl som enkle salskirker, omend med

indbygget galleri. Trods de sparsomme midler planlagdes en dekorativ udmaling, både af de nævnte kirker og den 1835 indviede S. Elisabeth kirke ved Rosenthaier Tor. Som i S. Ansgars kirke inddeltes væggene i større og mindre felter med rammelister i en lysere eller mørkere kontrastfarve. I S. Elisabeth kirkes hvælv udførtes og i Nazarethkirken i Wedding planlagdes en figurativ udsmykning, mens der i de øvrige var dekoreret med stjerner, svarende til lofterne. Dette var i S. Elisabeth og S. Paul i Gesundbrunnen udformet som flade kassettelofter analogt med S. Ansgars kirke. Anvendelsen af medaljonhoveder på kirkens overvægge fmder også en parallel på triumfvæggen, som den var tænkt udsmykket i Nazarethkirken i Wedding. Fælles for Schinkels forstadskirker er de enkle alteropbygninger med et bord, smykket alene af krucifiks og to alterstager og flankeret af prædikestol og døbefont, symmetrisk anbragt ved triumfbuens hjørner. Selv om det ikke realiseredes havde Schinkel tillige i et af de første udkast foreslået en baldakinoverdækket font som pedant til prædikestolen. Løsningen kendes dog fra den lidt ældre evangeliske kirke i Straupitz, opført af Schinkel 1826-32.[115]

Når man tager Hetschs store beundring for Schinkel i betragtning, der for ham »i mange Henseender (var) mit Ideal«, er det nærliggende at antage, at Schinkels forstadskirker har været et direkte udgangspunkt for ham.[116] Han kan personligt have stiftet bekendtskab med dem under sit ophold i Berlin 1839 og sidenhen støttet hukommelsen ved at studere bygningerne i publikationen af Schinkels værker.[117]

Ved fastlæggelsen af bygningens helhedspræg, dens arkitektoniske karakter, har Hetsch utvivlsomt også taget det forhold i betragtning, at det her drejede sig om en katolsk kirke, en menighed, som med biskop Mynsters ord havde noget, der var vort folk fremmed (s. 377). Facadens overvejende præg af italiensk middelalder signalerer allerede klart afvigelsen fra den nationale tradition. I indtrykket af interiøret i den planlagte form melder sig yderligere associationer til oldkristen arkitektur: bygningstypen med den store apsisrunding, der slutter sig direkte til hovedskibet, vægudsmykningen (projekteret) med imiterede marmorinkrustationer, medaljonhoveder og Majestasbilledet på gylden baggrund over de siddende og stående helgener, vist på blå grund i zonen herunder. Kassetteloftet med rosetter, der i synagogen med Hetschs ord netop giver det »Indre mere Storhed, gør den (synagogen) mere imposant, ny og dog oldtidsagtig og passer (...) til Bygningens orientalske Stil«, medvirker her i den katolske kirke ligeledes til at underbygge det oldkristne præg.[118] Den omstændighed, at Hetsch i et tidligt projekt til kirken (fig. 25) planlagde amboner, opstillet ved korsets nord- og sydside, giver på samme måde et fingerpeg om, i hvilken retning Hetschs overvejelser kan være gået. Motivet anvendtes også i Friedrichstadt.[95] At man netop i en katolsk kirke skulle søge at vække associationer i retning mod de ældste blandt den kristne kults bygninger, den oldkristne kirke, forekommer velmotiveret og falder i øvrigt i tråd med samtidens almindelige interesse for denne epokes bygningskunst.[119] For Hetsch selv gjorde den oldkristne basilika, således som den i form og anordning var overtaget fra antikken, et »i højeste Grad Ærefrygt vækkende Indtryk«, der yderligere forhøjedes ved lysvirkningen.[120] Med det klare dagslys, strømmende ind gennem de store rundbuede åbninger, som illustreret i Stillings idealprospekt af kirken (fig. 55) følger interiøret samtidig de krav, arkitekten stiller til en kirke, formet efter vor tidsalders behov, – ikke mystiskmørkt med et af helgenbilleder overlæsset indre og ydre, men netop »ærefrygtindgydende, aandsopløftende, storartet, lysbringende og velgiørende, eller med andre Ord sandreligiøst«.[121]

Fig. 55. Kirkens indre 1843. Farvelagt tegning af Harald Conrad Stilling efter Hetsch (s. 380). S. Ansgars kirkes museum. — *Interior of the church 1843. Colour drawing by Harald Conrad Stilling after Hetsch.*

NOTER TIL S. 341-381

Vedrørende arkivalier, litteratur og forkortelser henvises til s. 445f.

[1] LA, S. Ansgars kirkes arkiv, Korrespondance, læg 7, af 31. okt. 1839; sst. Kopibøger, brev af 6. nov. 1839.

[2] Korrespondance, læg 7, brev af 17. maj 1840 fra Langenau til forstanderne. Desuden RA, Dept. for udenrigske anliggender, Østrig IC7, Korrespondancesager vedr. det østrigske gesandtskab i København, II, Gesandtskabskapellet, brev af 6. juli 1840 fra Langenau til Departementet for Udenrigske Anliggender.

[3] Rtk. Kgl. res. 4. nov. 1840.

[4] Ved embedet, Ejendomsdokumenter.

[5] Korrespondance, læg 6, redegørelse af 30. maj 1839.

[6] Om synagogen, jfr. Alice Fanøe: Synagogen i Krystalgade. G. F. Hetsch's synagoge og samtidens europæiske synagogearkitektur, i Architectura, 4, 1982, s. 47-69.

[7] Jfr. Claus M. Smidt: Dehns Palæ. Bygningshistorisk undersøgelse, 1983, s. 25 f.

[8] Det gælder således tegninger på NM2 (nr. 1-2, 6a og b, 9a og b, 10, 14 og 18). Tegningerne er afkøbt af samleren Anton Petersen på arkitektens dødsboauktion og 1872 indgået på NM2. Desværre findes ingen specifikation af disse i auktionskataloget, jfr. Fortegnelse over en Deel Professor G. Hetsch's Dödsbo tilhörende architechtoniske og techniske Böger (...), der bortsælges ved Auction (...) (1865).

[9] Tegningen er detaljeret udført i blyant og pen med murværket skraveret i rødt. En række supplerende forslag er indarbejdet med blyant, først og fremmest omkring de to sidebygninger mod Bredgade.

[10] Jfr. således Hetschs egne ord i Die k.k. österreischische Gesandtschaftskapelle zu Kopenhagen, i Allgemeine Bauzeitung, XV, 1850, s. 149-51: »Da es wünschenswerth war, die Kirche zo anzulegen, dass dieselbe mitten zwischen den Massen der genannten Gebäude (i.e. Frederiks hospital og Kirurgisk akademi) zu stehen kam (...) wurden (zu diesem Zwecke) links und rechts zwei, mit der Strassenlinie gleichlaufende Thürpavillons angelegt ...« Også det gamle kapel var, som nævnt s. 324 asymmetrisk placeret på grunden, men her spillede andre hensyn ind, inkorporeringen af det eksisterende havehus, der lå let forskudt i forhold til midtaksen mod Bredgade. Da kapellet lå bag en 8 alen høj mur, var den symmetriske placering i forhold til naboejendommene af mindre betydning.

[11] Kopibøger (note 1), 6. juni 1840.

[12] De to sidebygninger er ikke medtaget i mureroverslaget af 16.jan. 1841, hvor alene nævnes indhegningsmuren til gaden med de tilhørende »Portpartier«, samt hospitalsmuren med port, der skulle opmures i lige højde og proportion som den anden side, jfr. Korrespondance (note 1), læg 8. Tanken om at omdanne murstykkerne til regulære bygninger, synes tidligst nævnt i brev af 6. juli 1841, jfr. Kopibøger (note 1).

[13] KglBibl. Billedsamlingen. Begge er udført i blyant på pergament med farvelægning af mure og tagværk.

[14] Ved embedet. Tegningerne findes i det 1968 oprettede kirkemuseum. Alle har blågrå rammekant og bærer signaturen Hetsch 1840 i nedre højre hjørne. Desuden ses påskrifter i rødt og sort, henholdsvis på dansk og tysk. Pen med rosa og grå lavering, samt farvelægning af interiørets udsmykning. Sættet omfatter Tab. 1: Grundtegning af den nederste Etage; Tab. II: Grundtegning af förste Etage; Tab. III: Gienemsnit efter Kirkens Brede, seet imod Hovedaltaret/Gienemsnit efter Kirkens Brede, seet imod Hoved Indgangen; Tab. IV: Giennemsnit efter Kirkens Längde; Tab. VI: Side Facade af Kirken og Skolebygningen.

[15] Tegningerne er udført i blyant og pen med diverse målangivelser anført på længdesnit og sydfacadens opstalt. På sidstnævnte er en række detaljer løst skitseret, både på forside og bagside. April 1842 opnåede menigheden tilladelse til at benytte en del af Fødselsstiftelsens have øst for bygningen, jfr. Kopibøger (note 1). Det gamle plankeværk blev derfor rykket ca. 8 alen længere tilbage. Dette er en terminus ante qvem for de to længdesnit, der begge viser plankeværket i den gamle placering.

[16] Tegningerne er ganske vist i nedre venstre hjørne signeret G. F. Hetsch inv. 1840 (ikke arkitektens egen hånd), men udformningen af flere enkeltheder er så tæt ved den opførte bygning, at denne tidlige datering er udelukket. Pen med lavering.

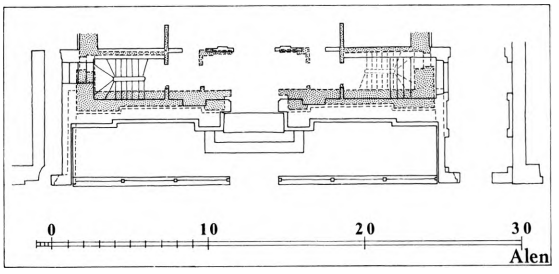

Fig. 56. Rekonstruktion af kirkens vestligste fag i version, angivet under dækbladet på grundplan (fig. 29) (s. 346f.). 1:300. Den ældre version er her vist med prikket signatur. Tegning MN 1984. — *Reconstruction of the westernmost bay of the church as shown beneath the loose leaf on the ground-plan (fig. 29). The early version is denoted by stippling.*

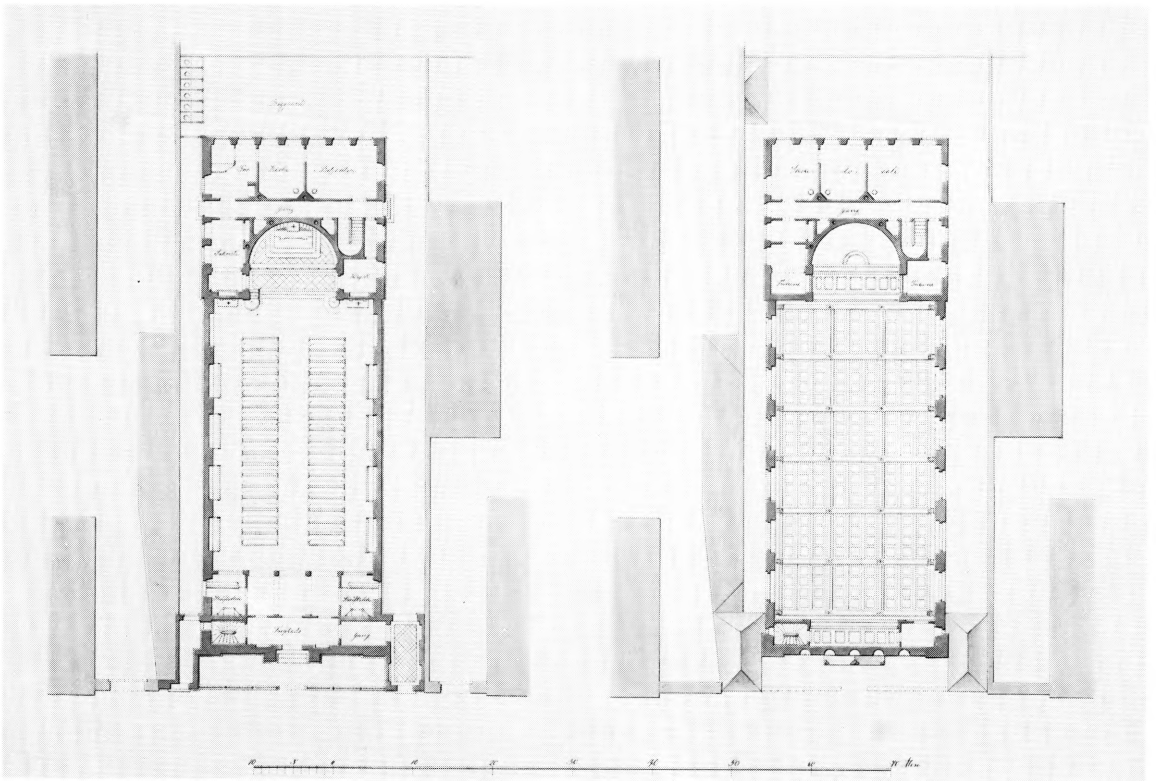

Fig. 57. Planer af underetage og første etage (»9a-b«). Ca. 1842 (s. 350). 1:600. Nationalmuseet. — *Plans of the ground floor and first floor, c. 1842.*

17 Ved embedet. Journal for Regnskabet over det nye Capels Opførelse.

18 En pennetegning med lavering af facaden på Øregaardmuseet (mus.nr. 1359) er identisk med litografien, men synes efter den summariske karakter snarere at være en gentagelse end et forlæg (fig. 120). Sammesteds findes en laveret pennetegning (mus.nr. 566), svarende til det litograferede prospekt af Bredgade (fig. 23). Tegningen, der ikke er signeret, tilskrives H. G. F. Holm, jfr. også H. G. F. Holm. Akvareller og Tegninger, udg. F. Zachariae, 1919, s. 83. Holm har tilsyneladende gengivet motivet flere gange, omend med forskellige staffagefigurer, jfr. Zachariae, 1919, s. 77 og fig. 118 på Københavns Bymuseum.

19 LA, Brandforsikringsarkivalier, Skt. Annæ Øster kvarter, matr. 182, 17. nov. 1842.

20 Jfr. Verkündbuch (Publicanda), Ved embedet.

21 Jfr. Korrespondance, læg 7 (note 2), brev af 3. dec. 1840.

22 Korrespondance, læg 8 (note 12), overslag af 16. jan., kontrakt af 13. febr. 1841.

23 Korrespondance, læg 8 (note 12), overslag af 15.jan., kontrakt af 13. febr. 1841.

24 Korrespondance (note 1), læg 20. Orgel.

25 Korrespondance, læg 8 (note 12), kontrakt af 19. jan. 1841. Vedrørende misligholdelsen, jfr. Kopibøger (note 1). Desuden Korrespondance (note 1), læg 9. Breve fra Teglværker.

26 Journal (note 17), regning af 14.jan. 1842.

27 Korrespondance, læg 8 (note 12).

28 Arbejdet med pålægning af tagsten blev dog først afsluttet 1842. En akut mangel på tagsten tvang på et tidspunkt bygherrerne til et lån af materiale hos Admiralitetskollegiet, jfr. Kopibøger (note 1), 15. jan. 1842.

29 Regning af 24. nov. 1842, Journal (note 17).

30 Regning af 24. nov. 1843, Journal (note 17).

31 Regninger af 13. april, 11. okt. og 30. dec. 1842, Journal (note 17).

32 Jfr. regning af 3. febr. 1843, Korrespondance, læg 8.

33 Regning af 30. nov. 1842, Journal (note 17).

34 Om grundstensnedlæggelsen, jfr. Gebete, Segnungen und Ceremonien bei der feierlichen Grundsteinlegung zu der neuen katholischen Gotteshause, Den 21sten August 1842. Desuden Magasin for Natur- og Menneskekundskab, 16, hft. 5, 1842, s. 120-22, og Dagen, 2. nov. 1842.

35 Beretning fra pastor Zimmermann til biskoppen i

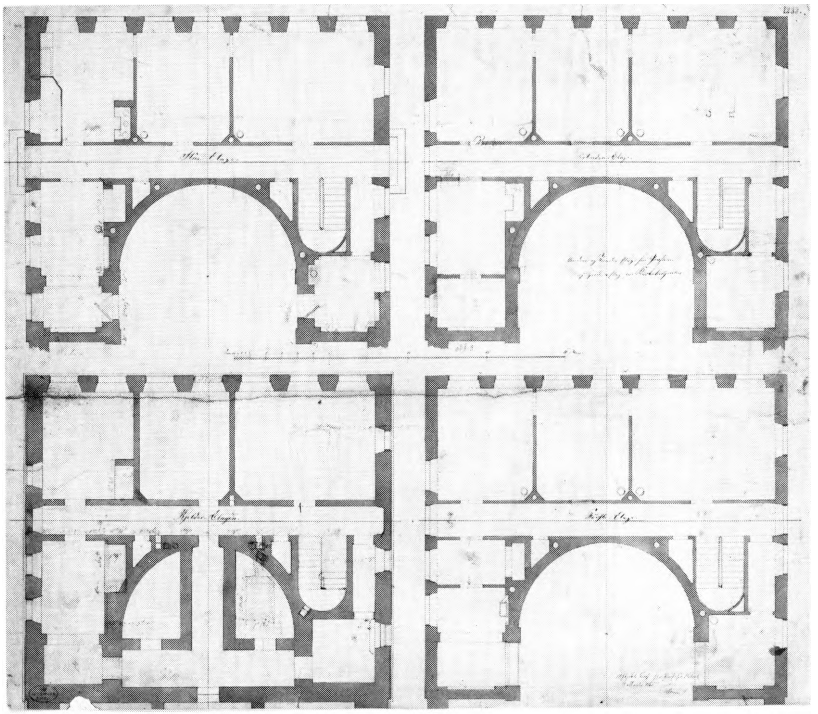

Fig. 58. Etageplaner af præsteboligen (»18«) (s. 354). 1:300. Nationalmuseet. — *Floor plans of the presbytery.*

Osnabrück, 29. aug. og 4. nov. 1842, samt brev af 26. nov. s.å. fra biskoppen. LA, St. Ansgars kirkes arkiv, Indkomne skrivelser etc. 1783-1942. Jfr. også regning af 3. okt. 1842 fra kobbersmed Jacobsen for kassen til skuemønterne, Ved embedet, Hovedbog for regnskabet over opførelsen af det nye Capel 1841.

[36] Jfr. note 34 og Nordisk Penning-Magazin, 51, 1843, sp. 814-16.

[37] Berlingske Tidende, 18. nov. 1842.

[38] Jfr. Magasin for Natur- og Menneskekundskab (note 34).

[39] Jfr. note 19 og Ejendomsdokumenter (note 4).

[40] Jfr. regning af 11. okt. 1842 fra murermester Schafer, Journal (note 17). Desuden Hetschs egen beskrivelse i Allgemeine Bauzeitung 1850 (note 10).

[41] Jfr. regning af 27. dec. 1842, Hovedbog (note 35). Desuden regning af 17. dec. 1842, Korrespondance (note 1) læg 10 og af 28. febr. 1843, Journal (note 17).

[42] Jfr. Kopibøger (note 1); desuden brev af 21. dec. og 29. dec. 1842, Korrespondance, læg 10 (note 41), samt af 11. jan. 1843, Journal (note 17).

[43] Hetsch udtrykker derfor kun en forhåbning, når han i Allgemeine Bauzeitung 1850 anfører, at der i kirken befandt sig »mit gebrannten Fliesen belegten Boden«.

[44] Ved embedet. Cassebog for Regnskabet over det ny Capels Opførelse 1841.

[45] Brev af 17. jan. 1843. Korrespondance, læg 7 (note 1) og Journal (note 17).

[46] Dept, for udenl. anliggender (note 2). Desuden brev af 24.jan. 1843 til Hetsch fra Langenau, KglBibl, NykglSaml. 2764, 2°.

[47] Rechenschaften der Legate und Donationen der Katholischen Gemeinde, 1855 og Kopibøger (note 1).

[48] Jfr. Johs. Hansen, s. 59f. Om udsmykningen, jfr. desuden Ved embedet, Regninger vedrørende byggearbejder 1864-65 og Kopibøger (note 1).

[49] Jfr. Skandinavisk Kirketidende for katholske Christne, XIII, 1865, s.279f. og 329f.

[50] Ved embedet. Tegninger og tilbud vedr. varmeanlæg.

[51] LA. St. Ansgars kirkes arkiv, Korrespondance, mappe 13. Opførelsen o. 1850-1940.

[52] Jfr. Tegninger og tilbud vedr. varmeanlæg (note 50). Man havde også indhentet tilbud andetsteds. Således fremsendte maleren W. Clausing fra Osnabrück 18. april 1898 en flygtig skitse til en del af skibets væg, men måtte dog afstå fra at efterkomme biskoppens indbydelse for nærværende på grund af andet arbejde. Jfr. Ved embedet. Læg, mærket »St. Ansgar 4«. Af brev fra Fr. Wipfler til biskoppen 18.juli 1892 fremgår også, at maleren Möllmann havde givet tilbud på arbejdet, et tilbud, der dog var betydeligt højere end Schmidts. Jfr. sst.

[53] Nordisk Ugeblad for katholske Kristne, 46, 1898, s. 661.

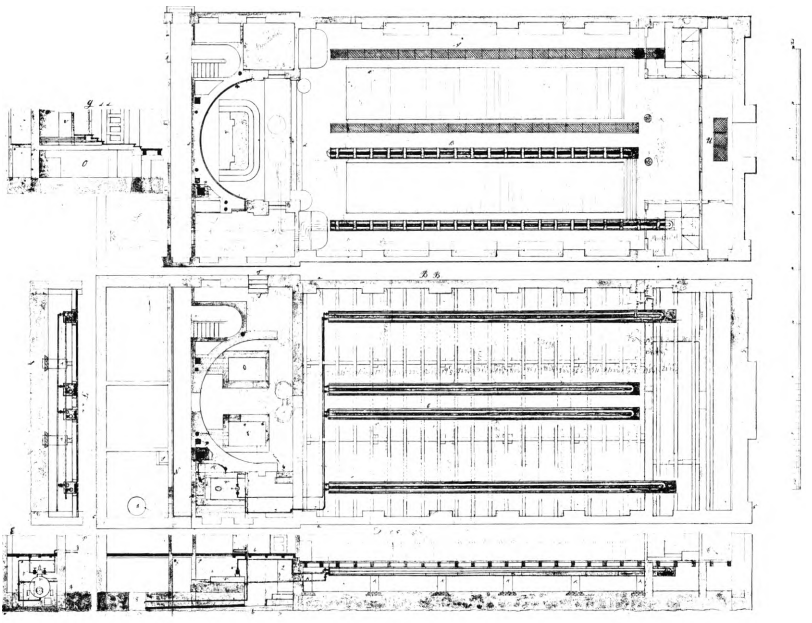

Fig. 59. Grund- og kælderplan med tilhørende længdesnit. Varmeinstallationer indtegnet, 1878. 1:450 (s. 60). S. Ansgars kirkes museum. — *Plans of ground-floor and basement, combined with longitudinal sections. Plans of heating installations are included, 1878.*

54 Jfr. LA. Skt. Ansgars kirkes arkiv. Afskrifter og manuskripter ved Johs. Hansen.

55 Jfr. tilbud af august 1864, Korrespondance, læg 10 (note 41).

56 Jfr. brev fra Fr. Wipfler til biskoppen af 2. maj 1897. Wipfler fremsender en skitse til et tårn, som han kommenterer og, især, kritiserer. Heraf fremgår indirekte, at Wipfler ikke selv var tegningens ophavsmand. Jfr. »Skt. Ansgar 4« (note 52). Sst. brev af 30. aug. 1897 fra Wipfler med omtale af hans eget projekt. Tegningen findes uafhængigt af sagen i særskilt skuffe i kirkens museum.

57 En usigneret og udateret seddel anfører de tre arkitekters navne og kommenterer dem, Borch som »elskværdig, meget dygtig, tegner *selv«,* Klemmensen (sic) som »specielt kirkevant« og Stork (sic) som »en autoritet«, jfr. »St. Ansgar 4« (note 52).

58 Ved embedet.

59 Jfr. Ved embedet. Grunden bag kirken. Korrespondance 1912-22 med Finansministeriet, samt Ejendomsdokumenter (note 4), korrespondance 1922 med vinhandler Ove T. Davidsen. Desuden skøder af 31. marts (12. juni) 1922 med tillæg af 18. april 1923 (nordre sidebygning), samt skøde af 17.juni 1922 (havegrunden), LA. Realregistre for St. Annæ Øster kvarter, Tinglysningsarkivalier og Stadskonduktørens kontor, Målebrevsprotokol.

60 Ved embedet. Tegninger og tilbud vedr. ombygninger.

61 Jfr. note 50, brev til forvaltningsrådet af 17. aug. 1927. Desuden Nordisk Ugeblad for katolske Kristne, 75, 1927, s. 563-65 og 713-14, samt Johs. Hansen, s. 72f.

62 Jfr. RA, privatarkiv 6644, Kjeld Geertz-Hansen, Annales ecclesiae Sancti Ansgarii Havniae 1939-77, 1940-41. Pastor Geertz-Hansen takkes herved for venligst at have tilladt DK at benytte disse arkivalier.

63 Tegninger til tårnet findes i kirkens museum. Jfr. desuden Annales (note 62), 1943 og Ved embedet, læg mærket »Katolsk menighed. Bredgade 64« og »Skt. Ansgar 5A«. For opførelsen stod A. V. Günther og Einar Kornerup.

64 Jfr. Annales (note 62) og Ved embedet. Forvaltningsrådssager fra sept. 1963-1968.

65 Jfr. Annales (note 62) og Ved embedet. Referater af menighedsrådsmøder 1970f.

66 Om forslaget, der var udarbejdet af arkitekt Vilhelm Wohlert, jfr. Referater af menighedsrådsmøder (note 65). Desuden Nationalmuseets Korrespondancearkiv (S. Ansgars kirke) og Fredningsstyrelsens arkiv (S. Ansgars kirke) vedrørende fredningssagen, debatten herom og om den foreslåede ændring, hvor synspunkterne i den katolske menighed stod skarpt imod hinanden.

67 Forslagene var udarbejdet af arkitekt I. Arthur-Nielsen og Niels Engelbrecht, jfr. note 65 og 66.

68 Jfr. Sct. Ansgar Menighedsnyt, 1, 1983, s. 64.

69 Jfr. notat i S. Ansgars museums kartotek, mus.nr.

Fig. 60. Søndre sidegård med nu nedrevet portal mod haven (s. 366). Johs. Hoffmann fot. 1908. KglBibl. — *South side-building with door (now demolished) into the garden, photograph 1908.*

D 51, samt meddelelse fra kirkens nuværende sognepræst Dietrich Timmermann.

[70] Ved embedet, læg mærket »Skt. Ansgar 5A«.

[71] Jfr. note 60.

[72] Jfr. brandtaksation (note 19).

[73] Otto Buurmann: Hochdeutsch-plattdeutsches Wörterbuch, 6, Neumünster 1967, s. 3.

[74] Jfr. for ligheden mellem Elias' og Johannes Døberens ikonografi, Karl-August Wirth og Leonie van Wilcken i Reallexikon zur deutschen Kunstgeschichte, IV, Stuttgart 1958, sp. 1403 f.

[75] For kontrakten, jfr. note 27. Vedrørende regningerne, jfr. Journal (note 17).

[76] Bogstaverne udførtes af gørtler M.Jurzick efter model af snedker I. C. Meyer, jfr. Journal (note 17).

[77] Jfr. Journaler (note 17) og Korrespondance, læg 8 (note 27). Englene blev dyrere end beregnet, idet Borup havde gjort modellen større end aftalt.

[78] Trappen synes indrettet efter 1911, men før 1921, jfr. brandtaksationerne for disse år (note 19); før den tid var nedgang ad fem trin, placeret i murtykkelsen i præsteboligens vestligste fag (jfr. fig. 59).

[79] Begge kabuffer havde oprindelig zinktag, jfr. brandtaksation fra 1842 (note 19). Om ligkapellets kobbertag, jfr. Johs. Hansens afskrifter (note 54).

[80] For madonnatypen og barnets stilling, jfr. Benedetto da Majano's monument for S. Fina, Collegiata, San Gemignano (spejlvendt version i terracotta i Victoria and Albert Museum, London), jfr. L. Dussler: Benedetto da Majano, München 1924, s. 18f. Abb. 44-45. Sml. desuden madonnarelief, tilskrevet Domenico Rosselli, jfr. John Pope-Henessy: Catalogue of Italian Sculpture in the Victoria and Albert Museum, I, London 1964, nr. 123. Relieffets præcise proveniens har ikke kunnet spores gennem Ny Carlsbergfondets brevbog o. 1922-24.

[81] Jfr. Inventarium fra 1909 (note 1, s. 441).

[82] Jfr. Kopibøger (note 1) og Johs. Hansen, s. 96f.

[83] Johs. Hansen, s. 97.

[84] Jfr. Nordisk Ugeblad for katholske Kristne, 46, 1898, s. 876 f.

[85] Ved en istandsættelse 1947 fremdroges fliserne, jfr. Annales (note 62).

[86] Sakristiets udvidelse er foregået i en række tempi. Inddragelsen af arealet umiddelbart mod øst (korridoren) er muligvis sket allerede mellem 1892 og 1901, jfr. brandtaksation (note 19) fra det første år, hvor udgangen til nordre sidegård er strøget ved en sekundær rettelse. 1931 er sst. det tidligere omtalte rum med to fag mod haven og et fag mod nordgården (i præsteboligens nordøst-hjørne) strøget, hvilket kunne tyde på, at sakristiet o. 1931 er blevet forlænget helt frem til østmuren. Samme år anskaffedes også brandsikkert stålskab og paramentsskab, begge opsat ved nordvæggen, jfr. note 50 og 54. Desuden læg, mærket »Tegninger og tilbud vedr. ombygninger, skabe i sakristiet m.m.«. Ved embedet. 1940 udvidedes rummet atter (mod syd) med et forhenværende pulterkammer, jfr. Annales (note 62). 1948 opstilledes de lave skabe under vinduesvæggen mod øst. Ved denne lejlighed afdækkedes en oprindelig døråbning i sydøsthjørnet, samt åbninger ned til kælderen, jfr. Annales.

[87] Jfr. brandtaksation fra 1941, hvor ændringen sekundært er anført. På Gunnar Glahns plan fra juni 1943 i kirkens arkiv, der kendes i to versioner, er ændringen indtegnet på den ene udgave og rummet betegnet »arkiv«.

[88] Pillerne med de mæanderbortmønstrede kapitæler fik i hvert fald deres staffering i forbindelse med udmalingen 1898, jfr. Tegninger og Tilbud (note 50). Men pillerne synes allerede på Hetschs tid at have været oliemalede og forgyldte, jfr. maler Løfflers regning af 3. februar 1843 (note 27) og Ejendomsdokumenter (note 4).

[89] Jfr. Nordisk Ugeblad for katholske Kristne, 33, 1885, s. 362.

[90] Jfr. Journal (note 17), 13. nov. 1842.

91 Venligst meddelt af kirkens nuværende sognepræst, pastor Dietrich Timmermann.

92 Jfr. Annales (note 62). Om vikariatsbiblioteket, der som kerne har en bogsamling, etableret af grev de Rebolledo ved 1600'rnes midte, jfr. Katolsk Haandbog, 1943, s. 121f. I dag indgår vikariatsbiblioteket i Sankt Andreas bibliotek i Charlottenlund.

93 Venligst meddelt af Kjeld Geertz-Hansen.

94 Jfr. Tegninger og tilbud (note 50), med overslag til centralvarmeanlæg. Allerede 1909 klagedes dog over kulden i kirken, men det fremgår ikke klart, om der allerede dengang ændredes ved anlægget.

95 Om Hetschs virksomhed, jfr. C. Nyrop: Gustav Frederik Hetsch, i Tidsskrift for Kunstindustri, 1888, s. 195-205. Desuden Erik Lassen i Weilbach: KunstLeks. I, 1947, s. 531f Knud Millech: Danske arkitekturstrømninger 1850-1950, 1951 (fot. genoptryk 1977), s. lOf. og Villads Villadsen i DaBiogr-Leks. 6, 1980, s. 347f. Vedrørende synagogen, jfr. Alice Fanøe (note 6). Om Trinitatis kirke, jfr. DK.Kbh.By, 2, s. 285f. Om Christian IV.s kapel, jfr. DK.Kbh.Amt, s. 1507f. Om Haderslev domkirke, jfr. DK.SJyll. s. 118f. Om altertavlen i Øsby, jfr.sst. s. 486f. Om Hetschs medvirken ved opførelsen af den katolske kirke i Friedrichstadt, jfr. brev af 26. nov. 1842 fra biskop Lübke i Osnabrück, i LA, Skt. Ansgars kirkes arkiv, indkomne skrivelser (note 35). Desuden Otto Timmermann: 100 aars katolsk menighedsliv i Sydslesvig, i Catholica, 4, 1964, s. 168f. Om kirken, der dog i sin oprindelige skikkelse blev delvist ødelagt ved bombardementet 1850, jfr. Die Kunstdenkmäler des Landkreises Schleswig, udg. Dietrich Ellger og Wolfgang Teuchert (Die Kunstdenkmäler des Landes Schleswig-Holsteins, 8) München 1957, s. 237f., hvor »Arkitekt Flügel, Kopenhagen« dog nævnes som bygningsleder. En tegning til facaden, kombineret med tværsnit mod alter og orgel findes i Kunstakademiet (A 1812). Identifikationen af denne tegning skyldes mag.art Kjeld Folsach, der forbereder en monografi om Hetsch.

96 Jfr. herom også Millech (note 95), s. 15f.

97 Jfr. Allgemeine Bauzeitung, XV, 1850, s. 149.

98 Om Form og Farve ved tektoniske, industrielle og architektoniske Gjenstande, i Bemærkninger angaaende Kunst, Industri og Haandværk, 1863, s. 74.

99 Om Hetschs afhængighed, især af de franske arkitekter Charles Perciers og P. F. L. Fontaines, samt af J. N. L. Durands teoretiske overvejelser, jfr. Millech (note 95), s. 11f. Om den rationalistiske, »førfunktionalistiske« arkitekturæstetik i samtidens Tyskland og dens gæld til nyklassicismen, jfr. Klaus Döhmer: »In welchem Style sollen wir bauen?« Architekturtheorie zwischen Klassizismus und Jugendstil, München 1976 (Studien zur Kunst des neunzehnten Jahrhunderts, Band 36), s. 119f.

100 Jfr. Bemærkninger (note 98), s. 76.

101 Jfr. Bemærkninger (note 98), s. 90 og note 97, s. 150.

102 Jfr. Bemærkninger (note 98), s. 82.

103 Jfr. Bemærkninger (note 98), specielt s. 82f., 90f., 96.

104 Jfr. Bemærkninger (note 98), s. 83. Om Schinkel og den gryende interesse for teglstensarkitekturen i 1800'rnes første årtier, jfr. Goerd Peschken: Technologische Ästhetik in Schinkels Architektur, i Zeitschrift des deutschen Vereins für Kunstwissenschaft, XXII, 1968, s. 63f. Desuden Dieter Dolgner: Zur Bewertung des Backsteinrohbaus in architekturtheoretischen Äusserungen des 19. Jahrhunderts, i Wissenschaftliche Zeitschrift der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald, XXIX, 2-3, 1980, s. 125-28.

105 Vedrørende Gärtners anvendelse af teglstensblankmur, jfr. Oswald Hederer: Friedrich von Gärtner 1792-1847, München 1976 (Studien zur Kunst des neunzehnten Jahrhundets, Band 30), s. 12f, 227f..

106 I Bemærkninger (note 98), s. 90f. og 96 fremhæves især bygninger fra Christian IV.s tid, fra anden halvdel af 1600'rne og fra 1700'rne (Charlottenborg, Kancelliet, Landkadetakademiet og visse af Harsdorffs arbejder, specielt Peschiers gård ved Holmens kanal).

107 Om projektet til Marmorkirkens omdannelse til museum for Thorvaldsens værker, jfr. Hetschs egen redegørelse, »Nogle Bemærkninger til Vejledning ved Beskuelsen af de paa Kunstacademiet udstillede Skizzer til Thorvaldsens Museum«, i Dansk Kunstblad, 3, 7, 1838, s. 1-4. Kombinationen af tegl (her dog gule) og sandsten anvendtes allerede på Synagogens facade, omend murene her står med en (oprindelig?) vandskuring. I ombygningen af herregårdene Steensgård (1836-37) og Basnæs (1842-46) er som i S. Ansgars kirke anvendt røde tegl og sandsten. Når det som i disse eksempler gjaldt restaureringer af eller tilbygninger til ældre bygningsværker, opført helt eller delvist af tegl, benyttedes blankmuren også tidligere af arkitekter som Peder Malling (tårnet i Bringstrup kirke, 1818, jfr. DK. Sorø Amt, s. 423), Jørgen Hansen Koch (Sæby kirke, 1823, jfr. DK. Kbh. Amt. s. 934f.) og Theofilus Hansen (projekt til restaurering af Ribe domkirke, 1837, jfr. DK. Ribe amt, s. 342f. og Villads Villadsen: Ribe Domkirke. Et motiv i dansk guldalderkunst, 1974, specielt s. 54f.).

108 Jfr. Bemærkninger (note 98), s. 77.

109 Hetsch opholdt sig i Italien 1812-15 og atter 1829-30. Blandt værkerne i hans bogsamling fandtes bl.a. Grandjean de Montigny og A. Famin: Architecture Toscane, Paris 1815, hvor en række middelalderlige bygninger er gengivet, jfr. Fortegnelse (note 8), nr. 25, Gavltypen, smykket med prydfriser, der er

trukket henover de indrammende sidepiller og facadens tredeling med rosevindue, skulpturgalleri (eller vinduesrække) og portalzone er almindelige motiver blandt Norditaliens kirker, navnlig i 1200' og 1300'rne, jfr. bl.a. Angiola Maria Romanini, L'architettura gotica in Lombardia, Milano 1964.

Savskifte, anvendt som prydfrise på gavlen er ligeledes velkendt, både i den italienske og den hjemlige teglstensarkitektur. Udført i sandsten, som på S. Ansgars kirke, er f.eks. eksempler inden for veronesisk arkitektur fra romansk tid, jfr. bl.a. Angiola Maria Romanini: L'arte romanica, i Verona e il suo territorio, vol. II. Ed. Istituto per gli Studi Storici Veronesi, Verona 1964, fig. 47-48, 55, 58, 83-85.

110 I pagt, bl.a. med Durands principper, gjorde Hetsch sig til talsmand for at lade enkle talforhold præge såvel arkitektur som kunstindustri, jfr. Bemærkninger (note 98), s. 71f. og Millech (note 95). En række enkle moduler lader sig ligeledes påvise i S. Ansgars kirkes plan og opstalt. Således forholder bygningens bredde sig til længden som 1:3, mens selve skibets længde udgjorde 1,5 × bredden. Hovedfacaden lader sig fra sokkel til krongesims af hjørnepillerne indskrive i et kvadrat, idet bredden forholder sig til længden som 1:1. Samtidig falder portalens toppunkt netop i skæringen mellem kvadratets to diagonaler.

111 Jfr. Heinrich Hübsch: In welchem Style sollen wir bauen? Karlsruhe 1828, s. 31. Blandt rundbuestilens tilhængere var foruden Hübsch selv, der må betegnes som stilens teoretiker, Gärtner, Schinkel, A. H. Andreae i Hannover, J. C. Lassaulx i Koblenz og Alexis de Chateauneuf i Hamburg. Om rundbuestilen og Hübsch, jfr. Dagmar Waskönig: Konstruktion eines zeitgemässen Stils zu Beginn der Industrialisierung in Deutschland. Historisches Denken in Heinrich Hübschs Theorie des Rundbogenstils (1828), in Geschichte allein ist zeitgemäss. Historismus in Deutschland. Ed. M. Brix og Monika Steinhäuser, Lahn-Giessen 1978, s. 93-105. Også Gottfried Semper følger i 1830'rne og 1840'rne rundbuestilen, jfr. Dieter Dolgner: Gottfried Semper und der Rundbogenstil, i Architectura, II, 2, 1981, s. 157f.

112 Jfr. Knud Sinding i Skt. Ansgars kirke i hundrede Aar, 1942, s. 111. Harald Langberg: Danmarks Bygningskultur, II, 1955, s. 116. Knud Millech i Danmarks Bygningskunst, red. Hakon Lund og Knud Millech, 1963, s. 337 og Claus M. Smidt i Kirkens huse (Danmarks arkitektur, udg. Hakon Lund, 6), 1981, s. 162.

113 Jfr. Hederer (note 105), s. 86f.

114 Om Schinkels forstadskirker, jfr. R O. Rave: Berlin, I. Bauten für die Kunst, Kirchen, Denkmalpflege (Karl Friedrich Schinkel Lebenswerk), Berlin 1941, s. 321f. Desuden Gerlinde Wiederanders: Die Kirchenbauten Karl Friedrich Schinkels. Künstlerische Idee und Funktion, Berlin 1981, s. 67f.

115 Hans Kania og Hans-Herbert Möller: Mark Brandenburg (Karl Friedrich Schinkel Lebenswerk), Berlin 1960, s. 186-196. I Haderslev domkirke genskabte Hetsch en lignende opbygning, omend med allerede eksisterende inventarstykker, jfr. note 95.

116 Jfr. G. F. Hetsch: Om Moden og den rene Smag, 1848, s. 5. Betydningen af Schinkels forstadkirker i Berlin for Hetsch nævnes for Synagogens vedkommende af Alice Fanøe (note 6), s. 64 og for S. Ansgars vedkommende af Kjeld Folsach i Karl Friedrich Schinkel 1781-1841. Maleri og Arkitektur mellem Romantik og Klassicisme. Udstillingskatalog, Charlottenborg 1982, s. 5.

117 Sammlung architektonischer Entwürfe, 15. Hefte, Berlin 1829 (kirke i Oranienburger Vorstatt); 22. Hefte, Berlin 1834 (kirkerne ved Rosenthaier Tor, i Moabit, Wedding og Gesundbrunnen); 24. Hefte, Berlin 1835 (kirkerne i Moabit og ved Rosenthaier Tor). Værket fandtes i Hetschs bogsamling, jfr. Fortegnelse (note 8).

118 Jfr. Alice Fanøe (note 6), s. 54.

119 Jfr. F. Kugler: Ueber den Kirchenbau und seine Bedeutung für unsere Zeit, i Museum, II, nr. 1, 1834, s. 7f. Christian Carl Josias Bunsen: Die Basiliken des christlichen Roms nach ihren Zusammenhängen mit Idee und Geschichte der Kirchenbaukunst, München 1842. Også Theofilus Hansen og Ludwig Förster fremhæver den oldkristne kirkebygning som forbillede i omtalen af deres protestantiske kirke i Wien, jfr. Allgemeine Bauzeitung, XIV, 1849, s. 1f.

120 Jfr. Bemærkninger (note 98), s. 64.

121 Jfr. Bemærkninger (note 98), s. 79.

Fig. 61. Indre set mod øst med den nu afrensede vægudsmykning (s. 392). Ældre fot. efter 1907, men før 1932, i NM2. — *Interior to the east. Early photograph taken between 1907-1932.*

GLAS- OG VÆGMALERIER

NOTER S. 392

Glasmalerier. 1885-94 opsattes glasmalerier i kirkens 12 store rundbuede vinduer. De farvede glasruder, der udførtes efter tegning af arkitekt Frantz Schmitz fra Köln, blev placeret inden for de eksisterende vinduer af klar, hvidt glas.[1] Hvert vindue (fig. 61-62) har rammekant med mønster af krydsende bånd. Et tilsvarende mønster gentages i feltet indenfor, idet vinduets midte er særligt fremhævet med firpas, hvori helgenbillede. Hvert andet vindue har rosa bundfarve i midtfeltet og lys gullig ramme med røde, hvide, blå og gule bånd, hvert andet hvidlig grund i midten og gul ramme med blå, rosa, gule og røde bånd. En række af vinduerne har forneden indskriftsfelt.

Sydsidens glasmalerier viser fra øst: 1) S. Nicolaus, opsat 1885. Rød klædning over grøn underkjortel, hvid stola, mitra og bispestav. Højre hånd løftet til velsignelse. I venstre hånd bog, hvorpå guldkugle. Ved hovedet indskriftsbånd med sorte versaler på lys grund: »S. Nicolaus«. Ved rammens nedre kant med

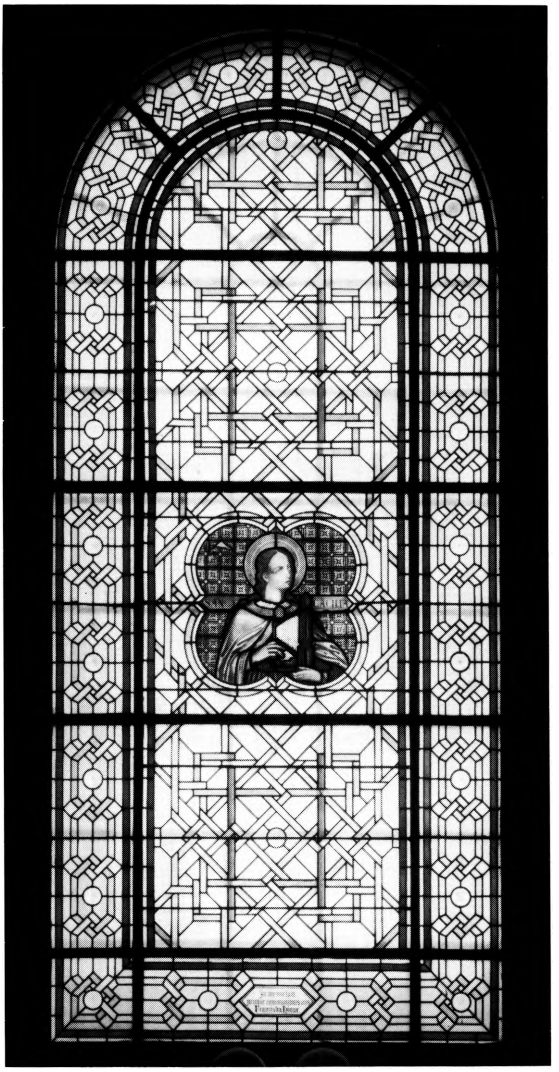

Fig. 62. Glasmaleri af S. Cecilia i nordsidens fjerde vinduesfag fra øst (s. 390). Opsat 1890. LL fot. 1984. — *Glass painting of S. Cecilia in the window of the fourth bay from the east, north wall. Inserted 1890.*

fraktur: »In piam memoriam Hermann Grüder praefecti apostolei. (Til fromt minde om Hermann Grüder, apostolisk præfekt). † Anno 1883«. 2) S. Elisabeth af Thüringen. Opsat 1885 for Elisabethforeningen. Kronet og iklædt rød hermelinsforet kappe over grøn underklædning med guldbræmme. Holder ovalt brød, samt røde og hvide roser. Indskrift ved hovedet med versaler: »S. Elisabeth«. 3) S. Vincentz af Paul. Opsat 1886 som Vincentzforeningens patron. Mørk præstekjole med superpellicium og kalot, hvid krave. Holder svøbelsesbarn. Indskrift ved hovedet med versaler: »S. Vincent a Paul«. 4) S. Agnes. Rød kappe, violet og grøn klædning, udslået gyldent hår. Martyrpalme i højre hånd og lam i venstre. Indskrift ved hovedet med versaler: »St Agnes«. Nederst på rammen med fraktur: »In memoriam primae communionis 1886 Minna Hinné«. (Til minde om Minna Hinnés første kommunion). 5) S. Bernhard af Clairvaux. Opsat 1890. Gråblå kutte, hvorover brun kappe og abbedstav i højre hånd, bog i venstre. Indskrift ved hovedet med versaler: »Sa( )ct Bernard«. 6) Benedikt Josef Labre. Opsat 1894. Sort dragt og brunt hår. Himmelvendt blik. Krucifiks og rosenkrans i højre hånd. Ved hovedet med versaler: »S. Josephus Labre«.

På nordsiden ses fra øst: 1) S. Martin af Tours. Opsat 1885. Iklædt ridderharnisk med korsprydet hjelm. Rød kappe, af hvilken han holder flig med venstre hånd, mens den højre fatter om sværdet. Indskrift med versaler: »S. Martinus«. 2) S. Monica, opsat 1885. Hvidt hovedlin, blå kappe med grønne kanter, rød underkjortel. Indskrift med versaler: »Sanct Monica«. Opsat som skytspatron for modreformationen. 3) S. Aloysius af Gonzaga. Opsat 1886 som ungdommens beskytter. Hvidlig dragt, kortklippet brunt hår. Kysser krucifiks. På bord dækket med rødt klæde ligger foran helgenen en krone, et dødningehoved samt hvide liljer. Indskrift med versaler: »S. Aloysius«. 4) S. Cecilia (fig. 62). Opsat 1890. Brunt udslået hår, blå guldbræmmet kappe og rød underkjortel. I hånden lille orgel. Indskrift: »Sanct Cecilia«. Forneden med fraktur: »In memoriam primae communionis 1889 Franciska Hinné.« (Til minde om Francisca Hinnés første kommunion). 5) S. Gregor den Store, opsat 1894. Iklædt pavelig ornat med tiara. Pen i højre hånd, bog i venstre. Ved højre side helligåndsduen. Indskrift med versaler: »S. Gregor Magnus P.« På rammens nedre kant: »In piam memoriam defuncti Charles Hinné anno 1880«. (Til fromt minde om afdøde Charles Hinné år 1880). 6) Johannes Døberen. Opsat 1890. Brunt hår og skæg. Kamelhårskjortel,

rød kappe. Korslam på bog. Versalindskrift: »Sanct Hans«.

Vægmalerier. Som omtalt s. 354 havde Hetsch planlagt en malerisk udsmykning af hele kirkerummet. Heraf blev apsidens dekoration udført 1864-65. Selve skibets vægge fik først deres bemaling 1898, men denne fjernedes dog atter ved kirkens restaurering 1972-73. Herefter gennemførtes den nuværende staffering (s. 364).

Apsidens udmaling gennemførtes 1864-65 efter en 1863 approberet skitse af Josef Settegast fra Mainz.[2] Malerierne, der er udført i oliefresko, respekterer i hovedtræk Hetschs komposition (fig. 52, 61, 63). Væggens to nedre zoner er opdelt i syv blændinger, nederst stafferet som indfældede marmorplader, mens den mellemste zone viser stående helgener, flankerende den tronende Madonna. Det øvre kuppelhvælv fremstiller Treenigheden med Kristus omgivet af tilbedende figurer. Settegast ændrede dog en væsentlig detalje i korhvælvets udformning, idet han lod det 1842 gennembrudte ovenlysvindue tilmure. Samtidig forandredes en række enkeltheder i billedprogrammet, i figurernes udformning og i selve farveholdningen.

De syv nederste fyldinger er stafferet som grønlig flammet marmor med forgyldte profillister og bredere brune rammeborter.[3] I zonen herover, adskilt fra hvælvet med en kanelleret frise svarende til skibets, er atter syv felter, der indbyrdes adskilles af ornamentbånd. Under hvert felt er navnene på de respektive helgener, alle nordiske, malet med sorte versaler på hvid grund. Herom blå ramme. I midten ses »Alma Redemptoris Mater« (Forløserens hellige moder), den tronende Maria med hænderne samlet i bøn og iklædt guldbræmmet blå kappe med grønt foer over rød underkjortel. Et hvidligt lin dækker det kronede hovede.

Ved Marias højre side (i nord) ses fra højre mod venstre: 1) S. Ansgar, »S. Ansgarius Apostolus Dan.«, iklædt bispeornat med juvelbesat hvid mitra, rød guldbræmmet kappe og i hænderne kirkemodel (kirken i Hamburg), samt bispestav. 2) S. Knud Lavard, »S. Canutus dux et martyr« med krone på det gulligbrune hår,

Fig. 63. Kristus i mandorla, vist med åbent, brændende hjerte og kors (s. 392). Detalje af apsisudsmykningen, udført 1864-65 efter udkast af Josef Settegast. LL fot. 1984. — *Christ in a mandorla, with Sacred Heart and Cross revealed. Detail of apse decoration executed 1864-65 after drawing by Josef Settegast.*

skæg og iført rød guldbræmmet kappe over turkis hermelinsforet knælang underkjortel. I højre hånd martyrpalmen. 3) S. Kjeld, »S. Ketillus, præpos. Viborg«, klædt som diakon med knælang messeskjorte og stola over rødviolet underkjortel. Bog i højre hånd, over venstre arm bedetæppe. Ved Marias venstre side (i syd) ses fra venstre mod højre: 1) S. Knud, »Canutus, rex et martyr«. Kongen har guldkrone på det halvlange brune hår og rød hermelinsforet kappe over turkis guldbræmmet og knælang

kjortel. Scepter og martyrpalme i højre hånd, nedadvendt spyd i venstre. Ved venstre side sten. 2) Den hellige Vilhelm af Æbelholt, »S. Wilhelmus Abbas Eskild«. Iklædt hvid kutte, hvorover dalmatika. Stav i højre hånd og rødbrunt bedetæppe over venstre arm. Langt hvidt skæg og en krans af hvidt hår omkring den skaldede isse. 3) Den hellige Birgitta, »S. Birgitta vidua«. Iklædt sin ordens dragt med den karakteristiske Birgittakrone. I højre hånd pen, i venstre bog. Ved venstre fod ligger krone. Helgeninden løfter blikket mod venstre, hvorfra gyldne stråler udgår fra sky som hentydning til hendes åbenbaringer.

Kuppelhvælvet viser Treenigheden med den velsignende Gudfader, omgivet af keruber. Herunder Helligåndsduen og den tronende Kristus i mandorla (fig. 63), flankeret af de 12 apostle. Gudfader er iklædt grøn kappe med violet underklædning, mens Kristus bærer rød kappe med grønt foer over en blå kjortel. Håret er skulderlangt og lokket, og ligesom det korte fuldskæg gyldenbrunt. Højre hånd er løftet til velsignelse, mens venstre støtter korset. Foran Kristi bryst ses det flammende hjerte, omvundet af tornekronen. Hertil hentyder indskriftbort i majuskler forneden på Kristi underklædning: »†Meditatio cordis mei in conspectu tuo semper †« (Mit hjertes tanker er altid for dit åsyn). Samtidig var højaltret 1865 blevet viet til Jesu guddommelige hjerte.[2] De 12 apostle lader sig identificere gennem indskrifter på glorierne. Ved Jesu højre side (nord) ses fra højre mod venstre: Simon med sav, Bartholomæus med kniv, Jakob den Yngre med bog, Johannes med bog, Andreas og Peter med nøgle og bog. På Jesu venstre side (syd) vises fra venstre mod højre: Judas Thadæus med bog og valkestok, Matthæus med skrifttavle og pen, Filip med krucifiks, Thomas med bog, Jakob den Ældre med vandringsstav og Paulus med sværd og bog. Kristus og apostlene støtter fødderne på en skybræmme, der samtidig udgør deres sæder. Bag dem er hvælvet ensartet blåt med gyldne stråler udgående dels fra den regnbueindrammede mandorla, dels fra skyformationen herover.

På triumfbuens 11 blændingsfelter er endelig malet rosetter, skiftevis fire- og ottebladede på mønstret, flerfarvet baggrund. Felterne indrammes af smallere prydborter.

Freskerne har siden deres tilblivelse været genstand, både for opmalinger og restaureringer. En rensning, ledsaget af opmaling, foregik o. 1898 samtidig med udmalingen af skibet. Tilføjelser fra denne istandsættelse fjernedes dog ved en mere gennemgribende restaurering 1926-27 under konservator Svend Rønne. Revnedannelser i apsiden i forbindelse med en skorstenssprængning 1948 nødvendiggjorde en istandsættelse af S. Ansgars og Gudsmoders billeder, udført af Ingolf Røjbæk.

†Vægmalerier (fig. 61). 1898 udførte malermester Valdemar Schmidt en bemaling af kirkerummets vægge og loftet (s. 361). Schmidt fjernede sig fra Hetschs oprindelige forslag ved at udfylde væggenes panelfelter, samt rammerne herom med forskellige ornamenter i en nyrenæssancestil. På triumfvæggen tilføjedes som noget helt nyt medaljoner med korslammet (syd) og Helligåndsduen (nord), mens sviklerne herover udfyldtes af to vældige engle på gylden baggrund. Ved denne lejlighed fjernedes de to oprindelige stukmedaljoner. Nederste zone marmoreredes som koret. Farveholdningen var domineret af lyse farver med en gullig bundfarve for de blå, rødbrune, grønne og gyldne ornamenter. Nord- og sydvæggens medaljoner smykkedes med firbladede røde rosetter på gylden og blå bund, afvekslende med ottetakkede blå stjerner på rød bund. Også vinduesbuer og gesimser stafferedes.

En restaurering 1972-73 fjernede væggenes staffering, idet dog loftets og gesimsernes udsmykning bibeholdtes.

NOTER TIL S. 389-92

For kilder, litteratur og forkortelser, jfr. s. 445 f.

[1] Jfr. Johs. Hansen, s. 62f. og Nordisk Ugeblad for katolske Kristne, 33, 1885, s. 206, 279, 622; sst., 34, 1886, s. 350; 38, 1890, s.284f.; 42, 1894, s. 689.

[2] Jfr. note 48, s. 384.

[3] Ifølge Hetsch (note 10, s. 382) var fyldingerne i den nedre zone allerede i hans tid marmorstafferet med porfyrbrun grund, indrammet af »giallo antico«.

Fig. 64. Højalter med alterbord, 1958, udført efter tegning af Aksel Theilmann og Kjeld Geertz-Hansen (s. 395). NE fot. 1975. — *High altar, 1958, executed after model drawings by Aksel Theilmann and Kjeld Geertz-Hansen.*

INVENTAR

NOTER S. 441

Oversigt. Inventaret i den 1842 indviede kirke var, hvad alle hovedstykker angår, tegnet af Hetsch. Det gjaldt højaltret med tabernaklet, de to sidealtre med tilhørende tabernakel, alterskranken med kommunionsbænken, døbefonten, prædikestolen, stolestaderne og orgelfacaden. Fra de ældre kapeller overførtes både altersølv og messeklæder. Hertil kom rige gaver fra pave Gregor XVI, den franske dronning Marie Amalie, den østrigske kejser Ferdinand I, der sendte udstyr fra »den kejserlige borgkirke« (vel kapellet i Hofburg, Wien) og den i København residerende østrigske gesandt, baron von Langenau. Ved kirkens brand 18. nov. 1842 blev højaltret med tabernaklet flammernes bytte, mens en del af »de (paa Alteret) anbragte Sølv- og Messingfigurer« smeltede (s. 358). Hvilke lader sig dog ikke afgøre med sikkerhed. 1848 kom forskelligt altersølv og messeklæder fra de nedlagte spanske gesandtskabskapeller i København og Helsingør, men genstandene er øjensynlig blevet videresendt til menighe-

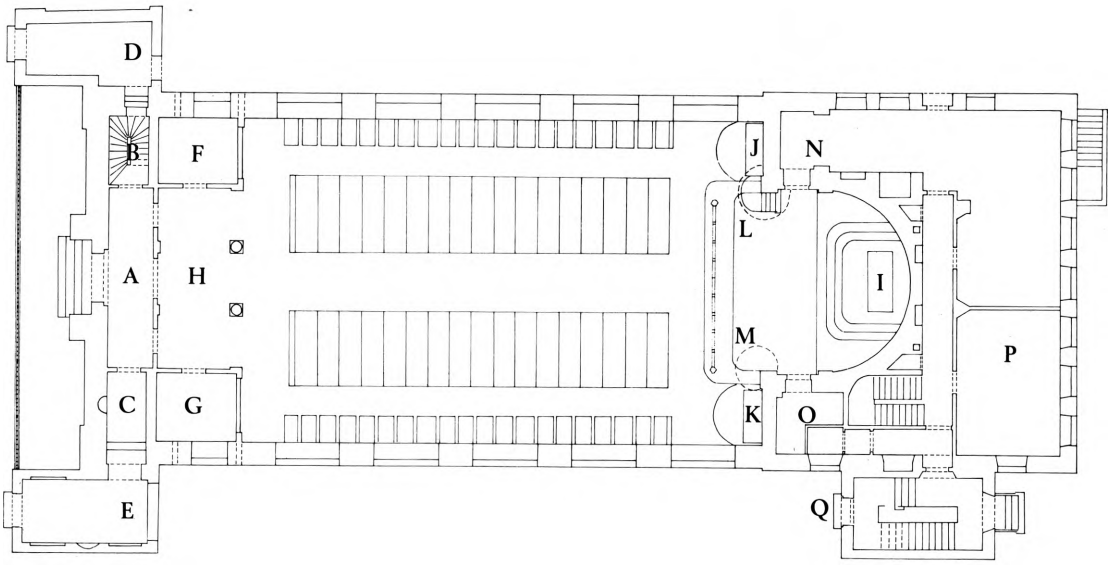

Fig. 65. Oversigtsplan over underetagen (s. 394). 1:300. A: Vestibule. B: Trappe til orgelpulpitur og loft. C: Sideindgang. D: Nordre kabuf (ligkapel). E: Søndre kabuf (sideindgang). F: Dåbskapel og skriftestol. G: Skriftestol. H: Forhal. I: Højalter. J: Mariaalter. K: S. Ansgaralter. L: Prædikestol. M: Biskoptrone (tidligere døbefont). N: Sakristi. O: Hjælpesakristi. P: Kontor. Q: Tårn med trappe til præstebolig og klokker. Tegning MN 1984. — *Plan of the ground-floor area. A: Vestibule, B: Stair to the organ loft and attic, C: Side entrance, D: North 'kabuf' (mortuary), E: South 'kabuf', (side entrance), F: Baptismal chapel and confessional, G: Confessional, H: Porch, I: High altar, J: Altar of Our Lady, K: Altar of S. Ansgar, L: Pulpit, M: Bishop's throne (formerly the font), N: Sacristy, O: Auxiliary sacristy, P: Office, Q: Tower with stair to the presbytery and the bells.*

derne i Fredericia og Kiel, som aftalt.[1] I hvert fald kan intet i kirkens nuværende beholdning sikkert identificeres som »spanske sager«.

Dispositionen i den ny kirke fulgte i hovedtræk indretningen fra det gamle kapel (fig. 12). Højaltret (I) var i øst over for orgelpulpituret (R) og hovedindgangen (H) i vest. På hver side af indgangsvestibulen var lukkede stole (F, G). Ligesom i det gamle kapel var gesandtens loge ved korets nordside, nu dog suppleret med en pendant i syd (U, V). Men i modsætning til tidligere havde prædikestolen (L) fået plads på evangeliesiden i nord, over for døbefonten (M) i syd. Ændrede praktiske behov, betinget til dels af forandringer i de liturgiske forskrifter, har imidlertid i årenes løb medført flytninger af en række genstande, udskiftninger, samt større eller mindre ændringer.

Vigtigst er de forandringer, som koret med højaltret, alterpodiet, kommunionsbænken og døbefonten har undergået. Det nuværende højalter er således opført 1957-58 til erstatning for det efterhånden ganske forfaldne og flere gange ombyggede alter fra 1842-43. Samtidig er indretningen med det oprindelige tabernakel og lysskamler opgivet. I forbindelse med gentagne udvidelser af korets areal er kommunionsbænken flyttet stadig længere mod vest. 1885 blev døbefonten anbragt i et særligt dåbskapel, indrettet i den nordre loge ved kirkens indgang (F). Her havde kirkens skriftestol i forvejen 1852 fået plads, tillige med en pendant i syd (G). Rummet med den oprindelige skriftestol ved korets sydside har siden-hen haft andre, sekundære funktioner (V), mens døbefontens plads har været optaget af en madonnastatue (Lourdesmadonnaen), pave Lucius' relikviarium og fra 1941 af bispestolen, Samme år sløjfedes endvidere de to loger på korets nord- og sydside. Væsentligst i vest er kasseringen af orgelfacaden 1969 i forbindelse med udskiftningen af kirkens gamle, men stærkt ombyggede orgel. Enkelte oprindelige ornamenter er dog blevet genbrugt.

S. Ansgars kirke har en omfattende beholdning af altersølv og -klæder, af messehagler, relikviebeholdere og diverse liturgiske genstande til messebrug, hvilket naturligt afspejler kirkens status som vikariatets og siden 1892 bispedømmets hovedkirke. Hertil kommer talrige løse helgenfigurer og malerier, hovedparten skænket til menigheden fra private eller erhvervet af gejstlige, tilknyttet kirken. Oftest er

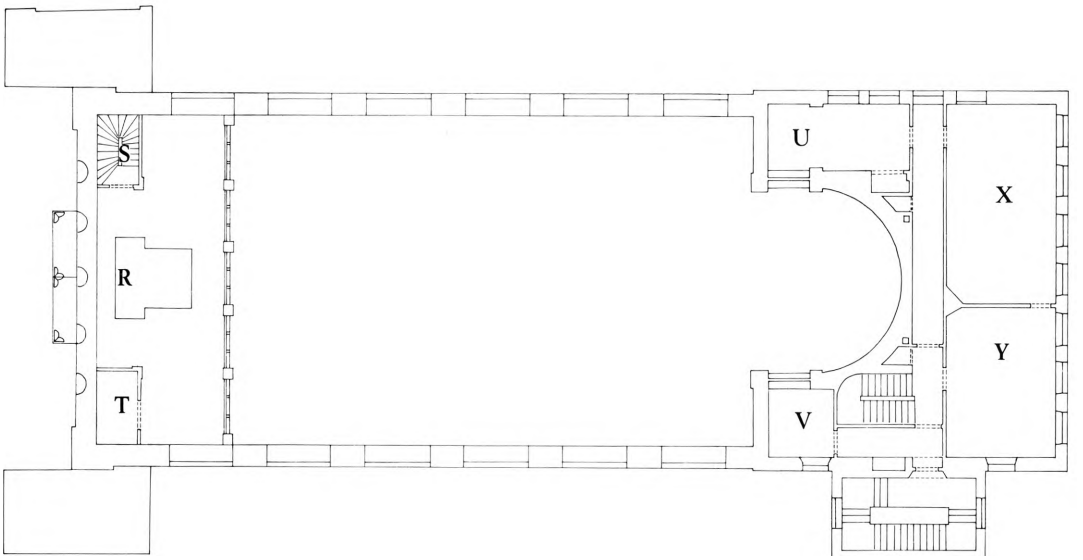

Fig. 66. Oversigtsplan over første etage (s. 394). 1:300. R: Orgel. S: Trappe. T: Magasinrum (tidligere rum til blæsebælg). U: S. Ansgars kirkes museum (tidligere loge). V: Køkken (tidligere loge og biskoppens skriftestol). X og Y: Kontorer. Tegning MN 1984. — *Plan of the first floor. R: Organ, S: Stair, T: Storeroom (formerly space for organ bellows), U: S. Ansgar's museum (formerly box), V: Kitchen (formerly box and bishop's confessional). X and Y: Offices.*

disse genstandes proveniens ukendt. En række er i nyere tid deponeret i andre katolske kirker eller kapeller rundt om i landet, men vil dog, for så vidt det har været muligt at spore dem, blive omtalt nedenfor.

Et udvalg af kirkens ældste inventargenstande har siden 1968 været opstillet i S. Ansgars kirkes museum, indrettet i den tidligere gesandtskabsloge (U).

Højalter. Alterbord (fig. 64) fra 1957-58, udført efter tegning af billedhugger Aksel Theilmann og kirkens daværende sognepræst Kjeld Geertz-Hansen.[2] Opmuret af gule sten og på de tre synlige sider beklædt med egetræspanel. 222×90 cm, højde 92 cm. Placeret i koret 70 cm fra bagvæggen på et podium af træ med tre trin.[3] På bordet ligger en poleret plade af østlandsk kalksten, hcori en rektangulær *helgengrav,* dækket af marmorplade med fem indvielseskors. Graven rummer *relikvier* af S. Ansgar, Johannes Døberen, Maria Magdalene og S. Perpetua, tillige med et dokument, hvori redegøres for altrets tilblivelse.[2] Bordets panelværk står i træets naturlige farve. Hjørnerne markeres med lisener, smykket med påsatte forgyldte kandelaberornamenter, genanvendt fra det (†)*alterbord* (s. 396). På forsiden, der lejlighedsvis dækkes af antependier, udspændt på ramme, er forgyldt Kristusmonogram i relief. Altret konsekreredes 13. okt. 1958.

Tilbagetrukket på bordet er *tabernakel* fra 1958. Forgyldt bronze. 38×41 cm, 45 cm højt, udført af Aksel Theilmann og Hans Johansen.[2] Tabernakeldørene er smykket med seks rosetteprydede felter. Omkring tabernaklet er *omhæng,* der følger de liturgiske farver. Tabernaklet flankeres af seks *alterstager* (s. 411). Bag altret er *krucifiks* på stage (s. 415).

Hjælpealter, 1973, udført efter tegning af Vilhelm Wohlert, eg, 200×100 cm, højde 98 cm.[4] På sammenklappelig fod, sammensat af fire enkle rammer. På alterpodiets forreste del.

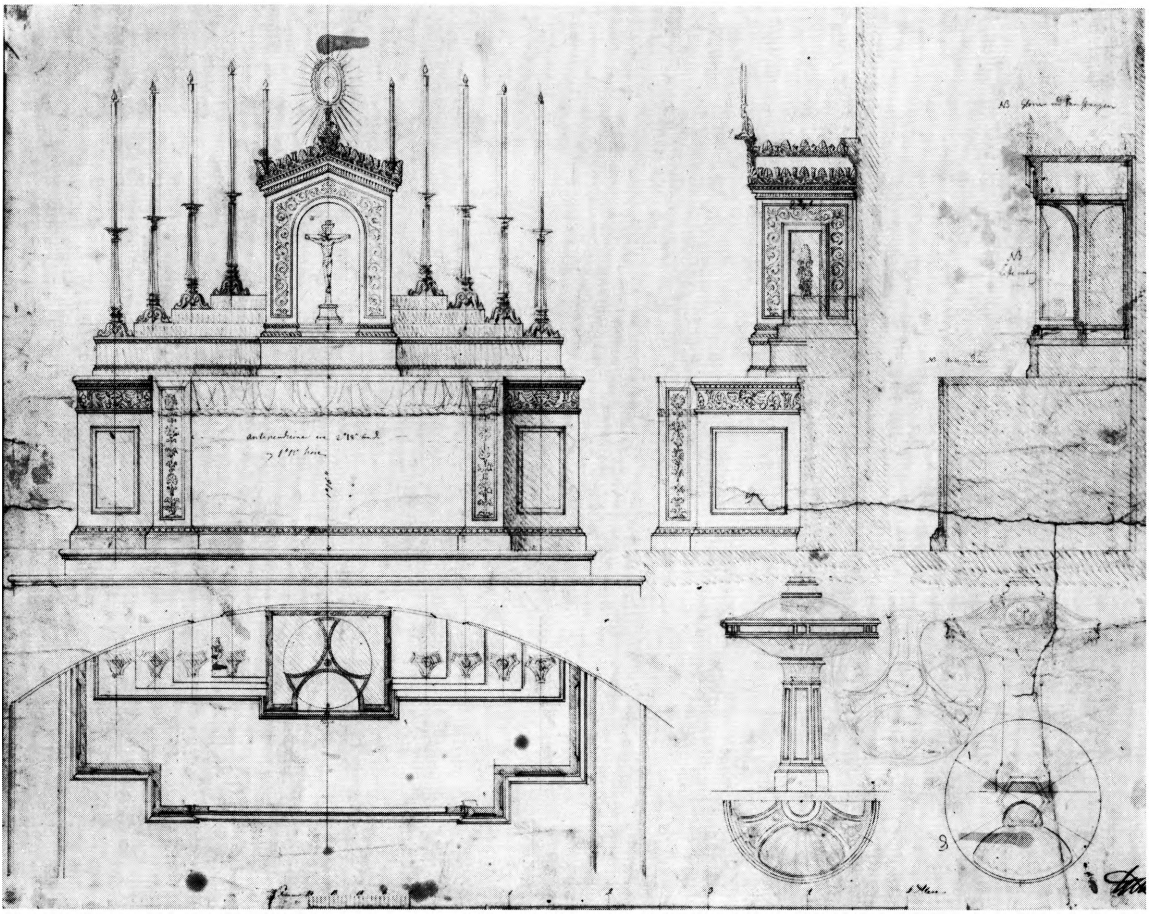

Fig. 67. Plan, snit og opstalt af højaltret med tabernaklet og af døbefonten (»12«) (s. 396). Tegning af G. F. Hetsch o. 1842. Kunstindustrimuseet. — *Plan, cross-section and elevation of the high altar and font. Model drawings by G. F. Hetsch, c. 1842.*

Kredenshord, nyere, mørkt træ med forgyldning. 83,5 cm højt. Med klapper.

(†)*Alterbord* (fig. 68), 1842-43 med senere ændringer. Udført efter branden november 1842 af snedker Meyer efter Hetschs tegning (fig. 67).[5] Fyrretræ med ornamenter, til dels af gips; oprindelig med hvid, senere delvis grå staffering, samt forgyldning. 5 alen 4 tommer × 2 alen 3 tommer (ca. 320×200 cm), højde 1 alen 16 tommer (ca. 100 cm). 1855 blev altret rykket ca. 1 m frem i koret (s. 360). 1864-65 ombyggedes det til et »altare fixum« med muret kerne, hvorpå placeredes **plade* af hvid italiensk marmor (216×82,5 cm). Pladen var mindre end selve bordet og blev forlænget med bræddер. I bordpladen indhugget fem kors og en firkantet fordybning med låg.[6] Heri eller -på placeredes relikvie af S. Ansgar i forbindelse med altrets konsekrering til Jesu Hjerte 9. sept. 1865.[7] Pladen blev o. 1957 lagt på højaltret i den nyopførte Knud Lavards kirke i Kgs. Lyngby.

Bordet var oprindelig på de tre synlige sider beklædt med fyrretræspaneler, smykket med kandelaberdekorerede lisener og friser som på Hetschs tegninger (fig. 36, 38, 67). Desuden var (sekundære?) Kristusmonogrammer på sidepartiernes felter. Ved ombygningen 1864-65 bevaredes sidestykkernes paneler, mens man på midtpartiet alene synes at have genanvendt lisenerne, sammenholdt af en smal ramme foran den murede kerne. Denne var gråmalet og camoufleredes af antemensalerne, der kunne pla-

Fig. 68. Udsnit af kirkens indre mod højaltret med statuen af Lourdesmadonnaen under baldakinen til højre (s. 396). Ældre fot. (før 1911) i KglBibl. — *Detail of the church interior towards the high altar with the statue of the Lourdes Madonna beneath the canopy to the right. Photographed before 1911.*

ceres imellem forsidens lisener.[8] Ved opsætningen af det nuværende alter genanvendtes lisenernes træudskæringer.

På alterbordet stod et *tabernakel* (fig. 68-69) fra 1843, ligesom altret udført af Meyer efter Hetschs forlæg (fig. 67).[5] Fyrretræ med perlegrå staffering og forgyldte, pånittede ornamenter, ligeledes af træ. En del af disse mangler i dag. 135 cm højt, 90 cm bredt, 64 cm dybt. Tabernaklet, der antagelig har svaret til det oprindelige, følger i sin udformning bortset fra enkelte detaljer, Hetschs tegning (fig. 67). Den tagformede overdækning har langs forkanten prydbort med opretstående palmetter. Ved gavlens hjørner palmetformede akroterier og på spidsen muslingeskal, beregnede til påsætning henholdsvis af *†tabernakelstager* og *†glorio-le,* udformet med Guds øje i trekant og herom strålekrans (s.328).[1] Tabernaklets facader og kortsider har borter med oprullede bladranker, der fortil indrammer den rundbuede åbning, til siderne forsænkede felter med palmet. Ved en ombygning af lysskamlerne og tabernaklets sokkel 1843 blev tabernaklets ornamentlister delvis suppleret (jfr. nedenfor).

Indvendig i tabernaklet er cirkulær drejeskive med tre nicher, stafferet henholdsvis rød, blå og gylden, og beregnet som baggrund for ciboriet med oblater, krucifikset og monstransen. Tabernaklet havde indtil 1957 plads på højaltret, men blev i forbindelse med indretningen af det ny alter deponeret på kirkens loft.

1906 opgav man at benytte det oprindelige tabernakel, såvel af sikkerhedsmæssige som af liturgiske' grunde, og løftede det i stedet for oven på et (†)*tabernakel* (fig. 68), skænket af biskop von Euch.[9] Det bestod af to dele, en kasseformet ramme af træ, 67×55 cm, 85 cm høj og heri indsat et skab af stålplader, 56,5×53 cm, 56,5 cm højt. Tabernaklets ydre ramme har gråhvid staffering med forgyldte bladranker i relief. Over åbningen til stålskabet versalindskrift: »Ecce tabernaculu(m) Dei«. Deponeret på kirkens loft. Metalskabet, hvis låge på forsiden har mandorla, hvori flammende hjerte med kors, er placeret på gangen uden for kirkens museum. Begge dele blev nedtaget 1957.

At dømme efter Hetschs tegning (fig. 67) var tabernaklet oprindelig anbragt på det nederste,

Fig. 69. Tabernakel, 1842-43, oprindelig på højaltret (s. 397). Udført af snedker I. C. Meyer efter tegning af Hetsch. LL fot. 1984. S. Ansgars kirke. — *Tabernacle, 1842-43, originally on the high altar. Executed by I. C. Meyer, after the design by G. F. Hetsch.*

fremskudte trin af en sammensat opbygning af †*lysskamler* til kirkens gamle alterstager. Foråret 1843 modtog menigheden imidlertid otte nye og større alterstager fra den franske dronning (s. 409), og opstillingen måtte derfor forandres. Tabernaklet blev nedtaget, og en ny sokkel under dette og sidepartierne udførtes.[10] Seks af stagerne samledes på to fælles (†)*lysskamler,* én på hver side af tabernaklet. Lysskamlerne, der endnu er fragmentarisk bevaret på kirkens loft og i museet, er stafferet med en gråhvid farve og har forgyldte palmetter og fembladede rosetter, i midten adskilt af englehoved. De to yderste stod på trekantede, 86 cm høje *trægueridoner,* ligeledes med gråhvid staffering og forgyldt ornamentik. På kirkens loft. Efter 1906 kom supplerende (†)*lysskamler* til for at udligne højdeforskellen mellem bordet og den forandrede tabernakelopbygning. Disse var stafferet og smykket som de foregående, idet ornamenterne dog var udført af gips. Fragmenter på loftet og i museet.

†*Altersten*. Fem altersten nævnes 1844 i inventariet. Disse kunne hidrøre fra et rejsealter eller fra selve højaltret, der først 1864-65 fik status af »altare fixum« (ubevægeligt) med muret kerne, hvorpå var mensa (bordplade) af sten og helgengrav. Før den biskoppelige konsekrering af altret har kirken måttet nøjes med et trælter, dog med nedlagte, konsekrerede sten. Det havde kun status af »altare qvasi-fixum«.[11]

†*Alterbord,* 1842, af fyrretræ. Oliemalet med forgyldte lister. Udført efter tegning af Hetsch (fig. 67) af snedker I. C. Meyer.[12] Dimensioner antagelig som det førnævnte. Altret og det tilhørende tabernakel brændte 1842, kun godt 14 dage efter indvielsen (s. 358). Dets udformning kan derfor alene udledes af Hetschs tegning og den summariske brandtaksation, der udfærdigedes dagen før branden. Det må formodes, at altret i alt væsentligt svarede til det detaljerede udkast fra o. 1842 (fig. 67). Dette er desuden identisk med den farvelagte tegning af koret fra 1843 (fig. 38) og det 1850 publicerede litografi (fig. 36). Meget kunne derfor tyde på, at det første alter genskabtes i sin oprindelige form efter branden. På bordet stod †*tabernaklet* og (i

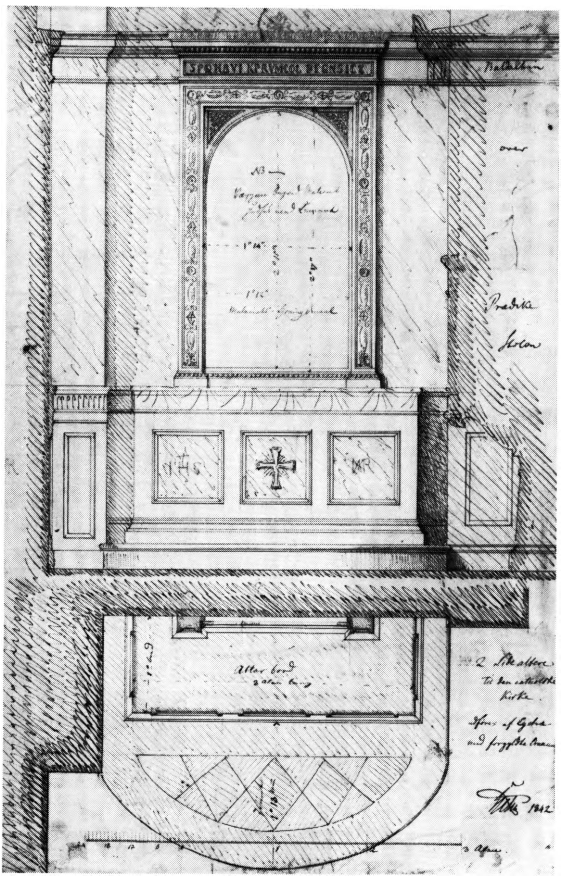

Fig. 70. Udkast til sidealter (»11«), udført 1842 af G. F. Hetsch (s. 399). Kunstindustrimuseet. — *Preliminary drawing of a side-altar by G. F. Hetsch in 1842.*

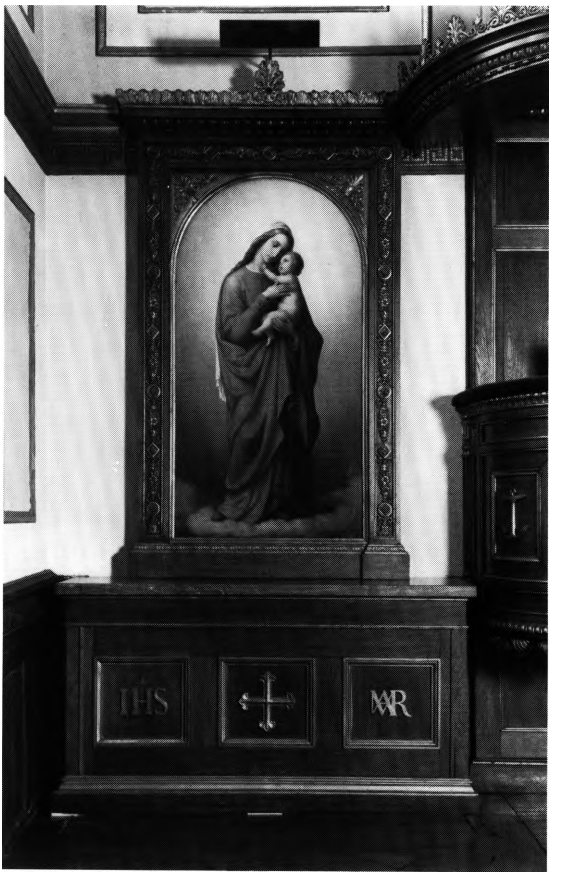

Fig. 71. Nordre sidealter (Mariaaltret) med maleri udført 1844 af Leopold Kupelwieser (s. 400). NE fot. 1975. — *North side-altar (of Our Lady) with painting by Leopold Kupelwieser, 1844.*

det mindste projekteret) et podium af lysskamler, fire på hver side, til kirkens gamle †alterstager (s. 331). Tabernaklet var antagelig som på Hetschs tegning og som det senere, udformet som en bygning med palmetprydet sadeltag, hvorpå to mindre stager og en gloriole var placeret. Gennem den rundbuede åbning fortil sås krucifiks i en tredelt, drejelig niche.

Sidealtre. På hver side af triumfbuen er opstillet et sidealter, i nord et Mariaalter med malet altertavle af Madonna med barnet, i syd et S. Ansgaralter med altertavle af S. Ansgar, oprindelig dog S. Ferdinand af Castilien, der er ophængt på skibets sydvæg umiddelbart ved altret. På det sydlige alter placeres skærtorsdag, langfredag, samt ved pontifikalmesser et tabernakel med hostien, der ved disse lejligheder er fjernet fra højaltret. På altrene var indtil 1965 to krucifikser, i nord et elfenbens-, i syd et bronzekors, begge gaver fra den østrigske kejser (s. 414).[13]

1) *Nordre sidealter (Mariaalter)* (fig. 71), fra 1842 med senere ændringer. Forniseret egetræ med påsatte forgyldte gipsornamenter. 195×43 cm, højde 102 cm. 1965 afsavedes bordpladerne på begge altre, så dybden reduceredes med ca. 30 cm.[13] Udført af snedker Meyer efter tegning af Hetsch (fig. 70).[12] Alterbordet, der er opstillet på halvrundt podium med parketgulv af rhombeformede træstykker, har på forsiden tre fordybede blændingsfelter, hvori påsatte gipstegn: IHS med kors over H'ets midterstreg, kors med tredelte, bladlignende afslutninger på de ligesidede arme, samt sammen-

Fig. 72. Søndre sidealter (S. Ansgaraltret) med maleri af S. Ansgar, opsat mellem 1854 og 1856 og udført af Johannes Jensen (s. 400). NE fot. 1975. — *South side-altar (S. Ansgar's altar) with painting of S. Ansgar 1854-56 by fohannes Jensen.*

Fig. 73. Den hellige Ferdinand III af Castilien. Maleri, udført 1844 af Leopold Schulz. Tidligere på søndre sidealter (s. 401). NE fot. 1975. — *Ferdinand III of Castile, the king saint. Painted by Leopold Schulz in 1844. Formerly on the south side-altar.*

skrevet MAR. På sidefladerne tilsvarende, nu delvis afsavede blændinger, dog uden indskrifter.

Ved alterbordets bagkant rektangulær ramme af eg med forgyldte gipsornamenter. 240×139 cm. I rammens rundbuede lysning inden for palmetsmykkede svikler er indsat *altertavle* (fig. 71), olie på lærred, 172×95 cm, forestillende Maria med barnet; udført af Leopold Kupelwieser, Wien 1844 og signeret i nedre højre hjørne. Maria, der holder det nøgne Jesusbarn på venstre arm, er iklædt guldbræmmet rød kjole med blå, folderig kappe. Et hvidt hovedlin dækker delvist det lange, lokkede gyldenbrune hår. Maria står på en skybræmme foran en gullig baggrund.

Altertavlen skænkedes 1844 til den nyindviede kirke af den østrigske kejser og opstilledes første søndag i advent samme år. Ved denne lejlighed blev selve altret og dets pendant i syd, der begge ifølge baron von Langenau var lavet på en »unverantwortlich nachlässig« måde, istandsat.[14] Billedet var genstand for en restaurering ca. 1958.[15]

2) *Søndre sidealter (S. Ansgaralter)* (fig. 72), 1842 med senere ændringer. Materiale, dimensioner og udformning som ovennævnte.

Altertavle (fig. 72), opsat antagelig mellem 1854 og 1856.[16] Maleriet, der viser S. Ansgar med kirkemodel, er udført af Johannes Jensen. Olie på lærred, 172×95 cm. S. Ansgar, der i modsætning til apsidens billede af helgenen er skægløs, er iklædt rødt bispeornat med mitra og bispestav. I hænderne holder han kirkemo-

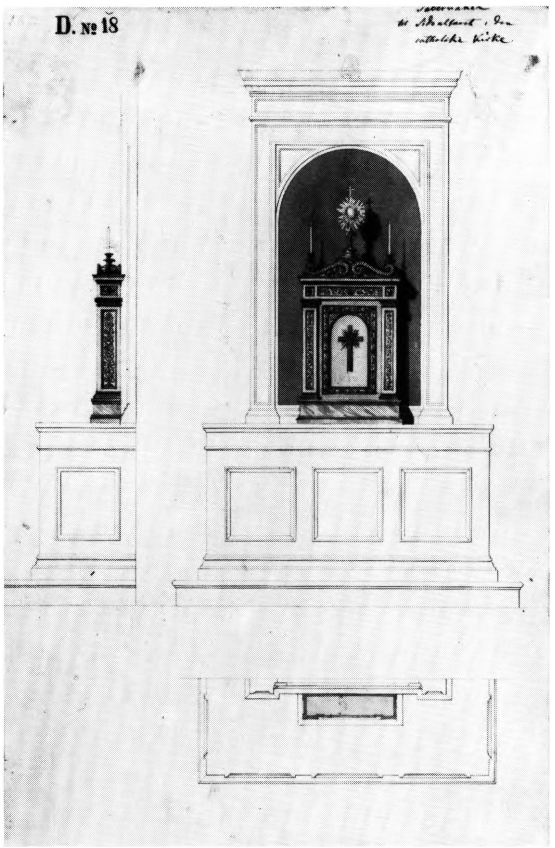

Fig. 74. Udkast til tabernakel på sidealter (»15«), udført 1843 af G. F. Hetsch (s. 401). Kunstindustrimuseet. — *Preliminary drawing of a side-altar tabernacle by G. F. Hetsch in 1843.*

Fig. 75. Tabernakel efter tegning af G. F. Hetsch 1843 (fig. 74, 116) med miniaturer af Jørgen Gylding o. 1760 (s. 401). S. Ansgars kirkes museum. LL fot. 1984. — *Tabernacle executed after a model drawing by G. F. Hetsch in 1843 (figs. 74, 116). Set with miniatures by førgen Gylding c. 1760.*

del. Skyformationen under hans fødder og den lysende, gullige baggrund er – antagelig bevidst – tilpasset Madonnabilledet i nord. Altertavlen erstatter den oprindelige tavle af S. Ferdinand af Castilien (se nedenfor).

(†)Altertavle (fig. 73), fra 1844. Billedet, der gengiver den hellige kong Ferdinand III af Castilien, er udført af Leopold Schulz, Wien og signeret samt dateret i nedre venstre hjørne. Kongen er vist som de vantros betvinger og iklædt harnisk med rundt skjold, pilekogger og halvmåneprydet hjelm trådt under fode. Guldindvirket kjortel med rosa foer over ringbrynje, samt rød kappe med grønt foer. På det skulderlange, brune hår bærer han en kronet hjelm, i højre hånd sværdet, i venste en fane med billede af den ridende S. Jacob d.Æ. og randskriften: »Sancte Iacobe Praebeam«. Helgenen, der løfter blikket mod gyldent stråleskær, står i landskab med klipper og forskellige bygninger, heriblandt en moské. Kejser Ferdinand I skænkede maleriet af sin navnehelgen 1844, samtidig med Mariatavlen (se ovenfor). Oprindelig på søndre sidealter, siden o. 1855 på sydvæggen.

Tabernakel (fig. 75, 116), 1843, træ med gråhvid staffering og forgyldte ornamenter, samt indlagte farvede sten og i alt 13 miniaturer, malet på porcelæn. 65×20 cm, 135 cm høj. Udført efter tegninger af Hetsch 1843 (fig. 74).[17] Det rigt dekorerede tabernakel er på forsiden smykket af to korintiske pilastre, der bærer arkitrav, hvorover fronton, sammensat af to volutter; herimellem muslingeskal. Midt på arkitraven

er indsat oval miniature (8,5×6,6 cm), der ligesom 12 mindre, (3,3×2,7 cm) placeret i ramme på lågens forside, er malet af Jørgen Gylding ca. 1760.[18] Den største viser Ecce Homo (fig. 76), mens de mindre, som er malet i rødt på hvid grund, gengiver de 12 apostle. Medaljonerne skænkedes til kirken af baron von Langenau, idet selve tabernaklet udførtes for kirkens egne midler.

Tabernaklet, der på særlige højtider placeres på S. Ansgaraltret, opbevares herudover i kirkens museum. Også tidligere, i det mindste fra 1909, fandtes det i dette rum, der dengang endnu var indrettet som loge.[19]

Alterklæder. Da den nye kirke skulle indvies 1842, forelå allerede en rig beholdning af antependier, det ældste fra 1725 (jfr. s. 314, 328). Derfor var der kun tale om få nyanskaffelser, hvortil kom gaver, skænket, undertiden med tilhørende messehagler, af menighedens velgørere, som den østrigske kejser Ferdinand I, baron von Langenau og den russiske gesandt grev von Stackelberg. Ved branden 1842 gik et rødt fløjlsantependium tabt, men erstattedes dog kort efter med et tilsvarende. Af disse stykker

Fig. 76. Ecce Homo. Miniature af Jørgen Gylding o. 1760. Indsat i tabernakel (jfr. fig. 75) (s. 402). BBJ fot. 1984. — *Ecce Homo. Miniature by Jørgen Gylding c. 1760. Inserted in the tabernacle (cf. fig. 75).*

synes intet bevaret. 1859 nævner inventariet uden nærmere specifikation i alt ni antependier, otte færre end 1844.[1] 1905 omtales endnu ni, 1909-30 11, hvoraf kun ét stammede fra 1844, nemlig grev Stackelbergs (nr. 4, se nedenfor). Hertil kommer et antal nyere, der kun skal omtales kort nedenfor. Antependierne er udspændt på rammer, der placeres foran højaltrets midtfelt mellem de flankerende lisener i lighed med udsmykningen af det ældre alter. 1842 leveredes således *†rammer* af snedkerne Meyer og Hilfert.[20] 1-4) Nyere, i de respektive liturgiske farver: hvidt brokade med guld, rødt fløjl, sort brokade med guld og lilla fløjl.

†Alt er kl æder. Af den ældste beholdning fra 1844 fandtes: 1) Rødt fløjl med broderet kors, vinløv og indskriften Maria. Brændt 18. nov. 1842. 2) Samme stof og udformning, anskaffet som erstatning. Broderierne udført af en jomfru Wimmer, mens stoffet leveredes gennem skrædder Siegler.[1] 3) 1843, fra baron von Langenau. Sort fløjl med silkeborter og bred silkefrynse. Stof ligeledes fra Siegler. 4) 1843, skænket af den russiske chargé d'affaires, grev von Stackelberg. Grøn damask med guldborter. Nævnt endnu 1930. 5) 1844, fra kejser Ferdinand I tillige med messehagel (s. 416). Blå silke, guldbroderier med vinløv. 6) 1844, fra baron von Langenau. Hvidt og gult, glat stof. Ingen af de ovennævnte, bortset fra nr. 4, omtales efter 1905.

Altersølv. I kirkens ældste inventarium 1844 nævnes i alt otte kalke med tilhørende diske, hvoraf tre sæt var nytilkomne, de to skænket af paven, det tredje af en hofdame hos den østrigske kejserinde. Kun en af pavens kalke er endnu i behold, mens de øvrige er udgået før 1905. De andre eksisterende kalke og diske er således nyere. Til det ældste inventar hører et ciborium, en messekande samt to sæt alterstager. Enkelte genstande, der endnu fandtes ved en registrering 1975, mangler i dag. Formentlig var de blandt de sølvsager, der forsvandt efter et indbrud i kirken 1980.

Alterkalke. 1) (Fig. 77), o. 1845, 33 cm høj. Den cirkulære fod har to næsten vandrette afsæt og bladbort ved overgangen til den lodrette

Fig. 77. Alterkalk, skænket af pave Gregor XVI til kirkens indvielse 1842. Tilhørende, samtidigt futteral (s. 402). S. Ansgars kirke. NE fot. 1975. — *Altar chalice presented by Pope Gregory XVI upon the consecration of the church in 1842. With contemporary case.*

standkant. På øverste afsæt tre siddende, kvindelige dydefigurer: Tro, Håb og Kærlighed. Her imellem liggende, sløjfe- og guirlandeprydede medaljoner med scener af Kristi lidelseshistorie: Nadveren, Kristus for Pilatus og en kombineret gengivelse af Tornekroningen og Hudfletteisen. Den nedre del af skaftet er formet som en søjlestub med relieffrise, hvorpå Korsgangen er afbildet. Herpå tre børn (putti), iklædt korte kjortler med korslagte bånd over brystet. Disse støtter bægerets tresidede fod, på hvis konkave, øvre del er tre englehoveder. Bladkrave ved overgangen til det smalle bæger, der er glat over en nedre »skål« af ornamenter: en bladkrans, hvorover tre reliefmedaljoner, holdt af flyvende englebørn og omgivet af bladranker. Medaljonerne viser den segnende Kristus under korset, Korsfæstelsen og Gravlæggelsen. Adskillige identiske stempler på søjlestubbens base, på fodens medaljoner, på standkanten og under bunden, på dydefigurernes kjortler, samt foroven på bægerets mundingsrand Roms bymærke med pavetiara og nøgler, samt lødighedsstempel (?) med 8(?)25 S i rhombeformet ramme. Under bund yngre graveret indskrift med skriveskrift: »St. Ansgars Kirke«.

Til kalken hører samtidigt *futteral* (fig. 77), 26 cm højt af rødt læder, præget med bladmønster i guld. Indvendigt rødt fløjl. Lukkes med fire hængsler. I futteralet opbevares *disk,* antagelig efter 1888, 12,5 cm i tvm. Under bunden to stempler: 800 og månesegl med krone, antagelig tysk lødighedsstempel, anvendt efter

Fig. 78. Russisk kalk, antagelig fra 1800'rnes sidste fjerdedel (s. 404). S. Ansgars kirke. NE fot. 1975. — *Russian chalice, presumably from the last quarter of the nineteenth century.*

1888.[21] Disken erstatter en oprindelig af større tvm. at dømme efter futteralets rum, vel identisk med *disk,* 16,5 cm i tvm, forgyldt sølv, glat med to stempler som kalk: Roms bymærke og lødighedsmærke(?) med (?)25 S i rhombeformet ramme. I dag i futteral med pastor Freunds kalk (nr. 4).

2) 1873, 28 cm høj. Fod i to afsæt med vinranke og bladbort i ophøjet arbejde på punslet baggrund som udsmykning af nedre led; latinsk kors med trepasformet afslutning af korsarme på øvre, glatte led. Tredelt skaft med indknebne led mellem tre knopper, nederst med slyngbånd og perlestav, i midten med bladbort og tunger, øverst med bånd og bærlignende led. Bægeret hviler i skål af indgraverede blade, hvorimellem franske liljer. Fire stempler under fod: mestermærke AM (Bøje, revideret udg. 1979, 1468) for Anton Michelsen, København, havnsmærke 1873, guardeinmærke for Simon Groth, samt 15:1 i oval ramme. Desuden graveret skriveskrift under fodplade: »Religiosa matrona Polly Berling in piam viri sui defuncti memoriam hunc calcini donavit Præfecto Danicæ Apostolico Hermanno Grüder 1871/73« (Til fromt minde om sin afdøde mand skænkede den gudfrygtige frue Polly Berling denne kalk til den danske apostoliske præfekt Hermann Grüder 1871/73). 1923 blev kalken udtaget af inventarbeholdningen, men er efter 1930 atter kommet tilbage.[22] †*Disk.*

3) O. 1875, af sølv (bæger) og messing (skaft og fod), alt forgyldt. 21 cm høj. Sekstunget fod, på hvis ene led graveret cirkelkors. Sekskantet skaft med midtknop, hvorpå rhombeformede bosser med indskrift i fraktur: »Ihesus«. Det glatte bæger hviler i skål af fligede blade. Stempler på fodplade med versaler: E H Lange og AK i firkantede rammer. Under bund indgraveret med skriveskrift: »J. Braun d. 27. Juli 1875«. *Disk,* o. 1875, 15,5 cm i tvm. Cirkelkors svarende til kalkens. Kalk og disk, der i inventarierne 1905-14 betegnes som tilhørende sognepræst Johannes Braun (1851-1923), er formentlig udført til minde om dennes præstevielse.[23]

4) O. 1882, af forgyldt sølv. 22 cm høj. På foden fire medaljoner med indgraverede billeder og indskrifter i fraktur: S. Ansgarius, S. Maria, S. Conradus og kors, hvis arme afsluttes med trepas. Desuden bladranke på ciseleret baggrund. Over krone af nedadvendte, fligede blade, skaft med gennembrudt midtknop i filigran. Filigranarbejde desuden på nedre del af bæger, der foroven har bladbort på ciseleret baggrund. Under fod indgraveret med skriveskrift: »Mindegave fra den taknemmelige Katholske Menighed i Kjøbenhavn til sin elskede Sognepræst Conrad Freund. I Anledning af hans Bortkaldelse den 26.Januar 1882.« To stempler: E. H. Lange med versaler i firkantet ramme og seksbladet roset. I sort, læderbetrukket *futteral,* hvori også opbevares *disk,* beskrevet under nr. 1.

5) (Fig. 78), antagelig sidste fjerdedel af 1800'rne, 31 cm høj. Høj cirkulær fod med fire

ovale medaljoner, hvori brystbilleder i relief af evangelisterne med de tilhørende symboler. Her imellem mindre medaljoner med firbladede blomster og slyngede, stiliserede bladstængler. Flerleddet profileret skaft med to knopper mellem indknebne partier. Bægeret smykkes af fire medaljoner med relieffremstillinger af Kristus i tre forskellige skikkelser og Maria. Her imellem planteornamentik. På foden, skaftet og mundingsrand rektangulært stempel: BA, måske mestermærke for W. Akimov, virksom i sidste halvdel af 1800'rne i Moskva. På mundingsranden lødighedsstempel 84 og Moskvas bymærke S. Georg, vendt mod venstre, i en form som anvendtes 1880-90 (fig. 117a).[24] Samme mærke desuden på bægerets nederste led, umiddelbart over skaftet. Langs mundingsrand russisk indskrift i ophøjet arbejde på punslet baggrund: »Tělo Christovo / primite istoč / nika bezsmer / tnago vkusite« (Modtag Kristi legeme, indtag det udødeliges (dvs. den livgivende) Kilde). På foden graveret russisk indskrift: »Za upokoj Petra Marfy Mariamny i Dmitrija« (For Peters, Marthas, Mariamnas og Dmitrijs sjælefred).[23] Kalken, der antagelig har haft tilhørende *†disk,* er tilsyneladende først i nyere tid kommet til kirken. Formentlig er det denne kalk, der 1930 omtales som »Kalk, paa Foden Billedmedaljoner«. Anvendes til koncelebration.

Fig. 79. Kalk, 1800'rne? (s. 405). S. Ansgars kirke. NE fot. 1975. — *Chalice, nineteenth century (?).*

6) (Fig. 79), 1800'rne ?, 26 cm høj med cirkulær fod i to afsæt, hvorimellem riflet kant. Skaftet har fladtrykte ringe under og over den ægformede knop, som smykkes af stiliseret bladkrans og godronnering. Forholdsvis lille bæger, indvendigt forgyldt. På fodens øvre afsæt graveret latinsk kors på lille høj og på det nedre med graveret skriveskrift: »Sct. Ansgars Kirke«. Under bunden to identiske stempler med fransk lilje over fugl og herunder GI(?), vel et mestermærke (fig. 117b). På standkant to utydelige stempler med halvt blad eller træ(?) og klokke(?). Under bunden graveret krone, firdelt byvåben(?) med to krenellerede tårne og to grupper, hver på fem skjolde, alt flankeret af korslagte grene. *Disk,* efter 1838, ligesom kalken mærket med S. Ansgars kirkens museumsnr. M13, men at dømme efter stempler ikke oprindelig samhørende med denne. 14,5 cm i tvm. Under bunden graveret IHS, hvorover kors og hjerte. Desuden to stempler: profilvendt hjelmprydet hoved, ved hvis pande er indgraveret 1, fransk garanti- og lødighedsstempel, anvendt efter 1838.[26] Endvidere lille rundt stempel med sejlskib(?).

7) 1800'rne?, 32 cm høj, af gulligt metal (messing?). Fod i to afsæt med blomsterdekoration og ovale felter, hvori kornaks, vindrueklaser og kors. Skaft med tre knopper, smalt bæger med vinranker og kornaks i ophøjet arbejde. Stempler ved mundingsrand og på fod: delvist udvisket hane. Endvidere på lodret standkant: frontvendt hoved med kruset hår og skæg(?).

Diske. I sakristiet og kirkemuseet ses et antal diske, hvis eventuelle alder og tilhørsforhold til

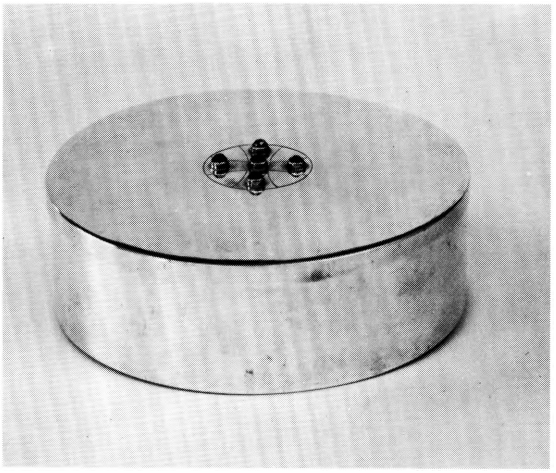

Fig. 80. Æske til to lunulæ (måneseglsformede holdere i monstrans) 1941 (s. 407). S. Ansgars kirke. NE fot. 1975. — *Box for two lunulae (crescent-shaped holders in a monstrance). 1941.*

bestemte kalke ikke lader sig fastslå med sikkerhed for hovedpartens vedkommende: 1) 17,5 cm i tvm. Glat med to håndtag, påloddet diskens underside. På håndtagene IHS i fraktur indsat i halv medaljon. Herom blade i gennembrudt arbejde. På håndtagene identisk stempel: anker(?), hvori liggende S(?). Under det ene desuden indprikket trekantet mærke, i hvis top ses en diminutiv fane(?), samt 934. 2) 16,5 cm i tvm. Glat med graveret ligearmet kors på fane. Tre utydelige stempler under fanen. 3) 16 cm i tvm, glat. 4) Efter 1888, 14 cm i tvm. På fane kors, sammensat af blomsterkalke. Under bund korsprydet krone, halvmåne, samt 835, tysk lødighedsstempel efter 1888.[21] 5) 13,5 cm i tvm. Glat med bort af korslagte bånd på fanens kant. Under bund: PRIMA N S. 6) 12,5 cm i tvm. Glat. Under bund graveret ligearmet kors. 7) 12,5 cm i tvm. Glat, uden fane, men med fod og cirkulær kapsel til hostien. Tandsnit langs kant og medaljon med Kristi tornekronede hoved i firpas på låget. Muligvis identisk med sølvforgyldt disk med kapsel til sanctissimum i *†bursa* (mappe) af hvidt silke med guldkæde og snor, tilhørende pastor Philip von Kettenburg (1923-40) og nævnt i inventariet 1914-30. 8) 9 cm i tvm. Glat med graveret IHS under bunden, samt kors og hjerte.

†*Alterkalke.* 1) Fra o. 1842, 11 tommer (ca. 29 cm) høj, indvendig forgyldt. På fod indgraveret: »Ex dono Sac. Congr. de prop. Fide« (skænket af Propagandakongregationen). Skænket af pave Gregor VI 1842 til den nyindviede kirke og hjemført på fregatten Thetis.[14] Tilhørende *†disk,* 5,5 tommer i tvm. (ca. 14,3 cm) og rødt *†futteral.* Kalken, hvis vægt ikke angives 1844, kan være identisk med en af de syv kalke, der opregnes 1859.[27] Herefter synes den ikke omtalt i inventarierne.

2) 1842, indvendig forgyldt og rigt forsiret i mat arbejde med engle og helgenbilleder. På fodens underdel stod »Joseph Brusa fecit Medislani (Mediolani?) 1842.« Skænket 1842 af grevinde Verri-Borromeo, hofdame hos den østrigske kejserinde; tilhørende *†disk,* 6¼ tommer i tvm. (ca. 14 cm) og violet *†futteral.* Nævnt 1844, muligvis igen 1859, men figurerer herefter ikke i inventarierne.

3) Havde tilhørt Andreas Johansen, kapellan ved kirken 1882-1905. 7,5 tommer høj (ca. 20 cm) med tilhørende *†disk.* Udgået 1923.[22]

4) Nævnt i inventarierne 1905-1914. 10 tommer høj (ca. 26 cm). Tilhørende *†disk.*

5) Nævnt tidligst 1905. 11 tommer høj (ca. 29 cm). 1911 udgået til Køge.[22]

6) 9 tommer høj (ca. 24 cm) med lidelsessymbolerne på foden. Tilhørende *†disk.* 1910 udgået til Køge.[22]

7) Nævnt i inventarierne 1914 og 1930. Sølvforgyldt, med tilhørende *†disk* og *†ske.* Tilhørte Ph. von Kettenburg, sognepræst ved kirken 1923-40. Efter pastor von Kettenburgs død kom kalken tilbage til hans familie i Tyskland.[28]

8) Sølvforgyldt »romansk« *kalk* med emaljerede billeder på foden. Tilhørte biskop von Euch som gave fra dennes familie ved 50-års jubilæet 1910. Nævnt 1914 og 1930.

Sygesæt. Kirken har ifølge sognepræstens oplysning intet særligt sygesæt. Ved messer uden for kirken anvendes forskellige kalke, diske og andet altersølv fra den vanlige beholdning. *†Kommunikantbæger* (sygekalk?), sølv, 4 tommer (ca. 10 cm) højt, uden fod med forgyldning indvendig og på randen. Skænket af »Silberarbeiter Hr. Kozlowski«, vel guldsmed

Franziskus Kozlowsky (1759-1847) til kirken. Bægeret nævnes i inventariet endnu 1930, men ses ikke i dag. Fra inventarierne 1914-30 kendes en *†sølvkapsel* til sygeolie, tilhørende pastor Kettenburg, et *†sygekors* af sølv, samt et *†sygekors* med guldkæde.

(†)*Rejseskrin.* 1) Før 1892. Indeholdende tre messingbeholdere til olie. Formentlig anvendt til forsendelse af de hellige olier fra Osnabrück til den danske apostoliske præfekt i tiden før 1892.[29] 2) Før 1909. Indeholdende sammenfoldeligt alterbord, hvoraf stenene dog er udtaget. Desuden missale fra 1909, samt forskelligt messeudstyr, heriblandt *alterkalk,* 1895?, 19 cm høj på svungen fod med indgraveret bladværk og små kors, samt større bladkors. Flad knop med blade og perlestav. Glat bæger med lige sider. To stempler på bægerets kant: profilvendt hoved, samt PB, adskilt af bispehue. Under fod indgraveret 95 (1895?). Begge skrin i kirkens museum.[30]

Æske (fig. 80), 1941, 10,5 cm i tvm. Cirkelrund, indeholdende to lunulæ (holdere, formet som månesegl og beregnet til hostiens opbevaring i monstrans). Glat, med lodrette sider og fladt låg, hvorpå graveret cirkelkors med fem indlagte sten. Under bunden mestermærke for Poul Bang, Københavnsmærket 1941 og guardeinmærke for Jens Sigsgaard. Udført efter tegning af Kjeld Geertz-Hansen.

†Æsker, vel til lunulæ. 1-2) nævnt 1844, af blik. 3) Nævnt 1844. Tilsvarende med paplåg.
4) Nævnt 1905-30. Lille, forgyldt sølvæske, vægt 8 kvint. 5) Nævnt 1905-30. Tinæske med låg. 6) Nævnt 1905-14. Træ.

Ciborier. Af kirkens ciborier, nævnt 1844 er muligvis ét bevaret. Af de øvrige to i beholdningen er det ene antagelig fra 1700'rne, men lader sig ikke med sikkerhed identificere med eksempler i de ældste inventarier (jfr. s. 329). 1) (Fig. 81) 1700'rnes første fjerdedel ?, 37 cm højt (med låg). Den hvælvede fod smykkes med båndakantus, et karakteristisk régenceornament, samt i ophøjet arbejde Kristusmonogram (IHS), MRA for Maria, samt latinsk kors. Det pæreformede skaft med tre englehoveder har indsnævringer på overgang til fod og bæger. Lavt bæger med lodrette sider og båddekoration som foden. Her imellem korslam, helligåndsdue og Guds øje i strålekrans. Under glat mundingsrand bånd med englehoveder og firbladede rosetter, sidstnævnte indgraverede. Nyere (?) glat, hvælvet låg med tunget kant som fodens og opretstående kors, omsluttet af bølget kontur. Under fodpladen to stempler, rektangulært mestermærke med CO og (formentlig) skjoldformet bymærke med vandret rillet bjælke. På den let tungede fodplade desuden indgraveret kronet spejlmonogram FL (eller C). Nævnt (?) 1905-30 (jfr. s. 330).

2) Antagelig efter 1888, 30,5 cm højt (inklusive lågets kors). Forgyldt sølv. Høj, tunget og profileret fod, prydet med stiliseret bladværk. Højtsiddende ottedelt knop med ovaler og firpas. Ved overgangen til bægeret, der har næsten lodrette sider og bladværk som foden, er

Fig. 81. Ciborium, 1700'rnes første fjerdedel (?) (s. 407). S. Ansgars kirke. NE fot. 1975. — *Ciborium, first quarter of the eighteenth century (?).*

Fig. 82. Messekande til vand, 1840, med Wiens bymærke. Skænket 1843 til kirken af den daværende sognepræst Alois Zimmermann (s. 408). S. Ansgars kirke. NE fot. 1975. — *Water ewer for Mass, 1840, bearing the Vienna mark. Donated to the church in 1843 by Pastor Alois Zimmermann, when parish priest.*

tresidet vulst, ligeledes med bladornamentik. Låget, hvis omkreds ikke helt svarer til bægerets, – et indicium på, at det kunne være sekundært påsat – er glat, bortset fra perlestav omkring kanten og profileret forhøjning midtpå, hvorpå kløverbladskors. Stempel på bægerets sydside; halvmåne, krone og 835 som tysk lødighedstegn efter 1888.[21] Ciboriet er antagelig identisk med et »let, sølvforgyldt ciborum«, der anskaffedes tillige med et *velum* (dække) 1914 som erstatning for et tilsvarende, udtaget af biskoppen.[22] 3) Efter 1930, 26 cm højt (inclusive låg). Enkelt og glat.

†Ciborier. 1) Nævnt 1842. Lille med låg. Indvendig forgyldt, mat og fladt arbejde. På fod indskrift: »Ex dono sac. congr. de prop. Fide«. Gave fra pave Gregor XVI 1842.[8] Muligvis nævnt 1859 (ægte forgyldt, 13 lod). 2) Nævnt 1905-14, hvor det udtages af biskoppen. Beskrevet som mindre (vægt 1 pund 85 kvint).

Til brug under messen findes ved kirken en beholdning af mindre *tekstiler,* hvoraf ingen dog synes at kunne føres tilbage til det ældste inventarium fra 1844. Heraf skal nævnes et antal *palle* (kalkduge), *korporaler* (duge til messeofferet), *ciborievela* (ciboriedækker) og *purificatorier* (servietter til aftørring af kalk m.m.).

Monstrans. Til »udstilling« af den konsekrerede hostie anvendes to monstranser, der begge stammer fra det gamle kapel (jfr. s. 330).

†Monstrans. Blandt de gaver, paven hidsendte 1842, nævnes en monstrans af sølv.[14] En sådan er imidlertid ikke omtalt i inventariet 1844 og kan muligvis være blandt de sølvsager, der gik tabt under branden (s. 393).

Messekander. 1) (Fig. 82). 1840/1843. Kanden, der er 15 cm høj, er som det pånittede A på låget angiver beregnet til vand, men har haft en *†pendant* til vin. Glat, pæreformet korpus på profileret fod. Hankens øvre ende er oprullet. Under mundingsrand to stempler; østrigst lødighedsstempel for 13 lødigt sølv i cirkulær ramme med årstallet 1840 over A som betegnelse for Wiens bymærke,[31] samt et rektangulært WM, antagelig mestermærke. Tilhørende †oval *bakke,* 25×17 cm, glat med to påloddede cylindre, hvorpå graveret A(qua) og V(ino). I bunden med graveret skriveskrift: »Ecclesiae cath: Hafniae 1843«. Under bunden tilsvarende: »Al Zimmermann c:r austr: legat sacell: prim, et parochus«. På randen to stempler som messekandens. Bakken, der endnu fandtes 1975, ses ikke i dag. Som det fremgår af indskriften, var sættet en gave fra kirkens daværende præst, Alois Zimmermann (1816-53). 1930 omtales bakken som samhørende med to glaskander.[22]

2-3) (Fig. 83), nævnt 1905f. To identiske kander, 9 cm høje med lav cirkulær fod på vandret fodplade og glat korpus med næsten lodrette sider. Lille tud, fladt profileret låg og bøjlehank med tvedelt gæk. På låget graveret henholdsvis A(qua) og V(ino). Ingen stempler. Oval *†bakke,* 28×22 cm, med pærestav inden for perlestav langs kanten og omkring to glat-

Fig. 83. Messekander til vand og vin, tidligst nævnt 1905. Tilhørende †bakke (s. 408). S. Ansgars kirke. NE fot. 1975. — *Ewers for water and wine for the celebration of Mass, first recorded in 1905. With matching †tray.*

te, cirkulære felter til kanderne. I bunden ciselerede bånd og bladværk. På midten to slidte stempler, det ene (antagelig) byvåben med bygning, prydet med fire tårne, det andet seks-sidet, hvori hjerte og blad (?) (fig. 117c). Messekanderne med den tilhørende bakke nævnes i inventarierne som biskop von Euchs ejendom. Bakken fandtes endnu 1975 i beholdningen.

4) 1909. Den 25 cm høje kande i nyrokoko har rocaillesmykket fod, herover midtknop med fire muslingeskaller, uregelmæssigt, pæreformet korpus, smykket med rocailler og blomsterranker, samt stor hældetud og bøjlehank sammensat af oprullede, plantelignende stængler. På fodens standkant tre stempler; mestermærke AD i firkantet ramme for Arent Dragsted, Københavnsmærke 1909 og guardeinmærke for Christian F. Heise. Desuden indgraveret med trykte bogstaver: »St. Ansgars Kirke«. Bakken, der måler 43,5×32 cm, har form som en tilspidset oval med bølgekant og rocailleudsmykning. Under bunden tre stempler: mestermærke A. DRAGSTED i firkantet ramme, samt Københavnsmærke og guardeinmærke som kande. Desuden indskrift som kande. To tilhørende *alterstager* (jfr. s. 411).

5-6) Glas med låg, antagelig sølvplet. 14 cm høje. De to kander, på hvis låg er bogstaverne A og V, kan være identiske med et af de tre sæt, der nævnes 1905-30. I kirkens museum.

7-8) Glas med låg af gulligt metal (messing?), hvorpå kornaks i ophøjet arbejde. 11 cm høje. Muligvis identisk med et af de tre ovennævnte. I kirkens museum.

†Messekander. Nævnt 1905-30, glas.

Alterstager. Ved indretningen af højaltret havde Hetsch oprindelig taget hensyn til kirkens otte gamle messingstager (s. 331), som skulle

Fig. 84. Alterstage af forgyldt kobber. En af i alt otte stager, skænket 1843 af den franske dronning Marie Amalie (s. 410). S. Ansgars kirke. NE fot. 1975. — *Altar candlestick of gilt copper. One of eight candlesticks donated by Queen Marie Amalie of France in 1843.*

opstilles på lysskamler i fire etager på hver side af tabernaklet. En gave fra den franske dronning Marie Amalie 1843 af otte større forgyldte kobberkandelabre til altret nødvendiggjorde imidlertid en ændret opstilling (jfr. s. 398). Seks af stagerne placeredes i samme niveau, tre på hver side af tabernaklet, mens de to overskydende opstilledes på lavere gueridoner (s. 398) til højre og venstre for altret (fig. 41). I forbindelse med tabernaklets ændring 1906, suppleredes med endnu en etage lysskamler, hvorpå de franske stager opsattes, mens seks andre alterstager placeredes nedenfor (fig. 68). Denne indretning sløjfedes dog 1940.[32] Ved indretningen af det nye alter 1957-58 kom seks nye stager til. Foruden højaltrets stager findes desuden seks stager, skænket af baron von Langenau og anbragt på de to sidealtre.

1) (Fig. 84), o. 1843, 103 cm høje, forgyldt kobber. Sæt på i alt otte identiske stager. Tresidet, høj fod på løvefødder, smykket med relieffer af Kristus, Maria og M, hvorover kors i trapezformede rammer med afskårne hjørner. Ved overgangen til skaftet, der er formet som balustersøjle, englehoveder og herover fodstykke med æggestav. Bladdekoration ved basen, det kannelerede søjleskafts nedre parti og på kapitæl. Over indknebet led er lysskål, hvis underdel og kant har krans af buetunger. Lysepig til alterlyset.

Stagerne fra den franske dronning kom til kirken maj 1843[33] og stod, i det mindste endnu o. 1906, alle på eller ved altret. Herefter bibeholdtes alene de seks på højaltret. Efter 1957-58 deponeredes stagerne andetsteds, idet én dog til stadighed bruges til påskelys.[34]

2) (Fig. 85), o. 1843. Sæt bestående af i alt seks stager af varierende størrelse, parvis samhørende. To på 39 cm.s højde, to 49 cm høje og to 69 cm høje. Sølvplet med forgyldning. Tresidet fod på løvefødder med relieffer, på baggrund af skyformation og skælmønster: Lovens tavler, to hjerter med flammer og sværd samt trekantet glorie med indprikket: »Jahve«. Kanneleret skaft over kugleformet led og foroven afsluttet med profileret, flad knop, hvorpå lysskål. Stempler på lodret fodstykke og på fodens relieffer: 10E, DOUBLE, under korslagt passer og vinkel, flankeret af CB. Stagerne, der skænkedes til den ny kirke af baron von Langenau,[14] er opstillet på Mariaaltret (de to største) og S. Ansgaraltret (de mellemstore), mens de mindste er i sakristiet.

3) O. 1845?, sæt bestående af i alt seks stager af varierende størrelse, parvis samhørende. To af 63 cm.s højde, to 67 cm høje, to 70 cm høje. Sortstafferet træ. Tresidet højt postament, balusterformet skaft over indknebet fodled, enkel lysskål med spids. Alterstagerne, der anvendes

ved sjælemesser, kan muligvis være identiske med de seks sortlakerede alterstager, der i inventariet 1844 er tilføjet som nyanskaffelser 1845.[14] Nævnes dog ikke 1905-14, men er registreret i inventariet 1930, ganske vist uden omtale af anskaffelsestidspunktet.

4) 1871, 29,5 cm høje. Sølvplet? Fod med bred bladbort i ophøjet arbejde over tungekant. Over »godronneret« knop udgår balusterformet skaft, hvis øvre del er kanneleret. Lysholder med bladdekoration. Tre stempler på lodret standkant: mestermærke: PRAHL i firkantet ramme (Bøje, ny udg. 1979, nr. 1321) for Jacob S. Prahl (virksom 1863-91), Københavnsmærke 1871, guardeinmærke for Simon Groth. Desuden indgraveret med skriveskrift: »Sct. Ansgar Kirke«.

5) 1871, 30,5 cm høje. Sølv. Fod med indgraveret bladbort på konveks del. Over flad knop kanneleret skaft med indgraveret bladudsmykning af nedre del. Lysskål med bladbort. Tre stempler på lysskål svarende til nr. 1. Indgraveret med skriveskrift: »Sct. Ansgar kirke« på fodens øvre led.

6) (Fig. 68), o. 1900?, 65 cm høj, messing. Seks stager med tresidet fod, formet af blomster og blade; skaft med tre bladdekorerede knopper, flad lysskål med trefligede blade i krans. Nævnt i inventarierne 1905f. Antagelig anskaffet i forbindelse med altrets ombygning 1906, men synes dog at være fjernet før højaltrets ændring 1957-58.[35] I dag deponeret i kirkens kælder.

7) 1909, 28,5 cm høje. Sølv. De toarmede stager er udformet i nyrokoko med rocaillesmykket, uregelmæssigt dannet fod, og knop, samt blomsterprydet roset, hvorfra udgår to lysarme med rocailledekorerede lysskåle. Det øvre led med de to arme er aftageligt. Stempler og indskrift på fodens standkant, svarende til den samhørende alterkande (s. 409).

8) (Sml. fig. 67), moderne, 38,5 cm høje. Messing. Seks stager med profileret fod, og lysskål, samt skaft med tre kugleformede led. Opstillet 1963 på det nye højalter.[32]

†*Alterstage,* (fig. 90), 1800'rnes anden halvdel med antagelig sekundært påloddet skaft. Sølv.

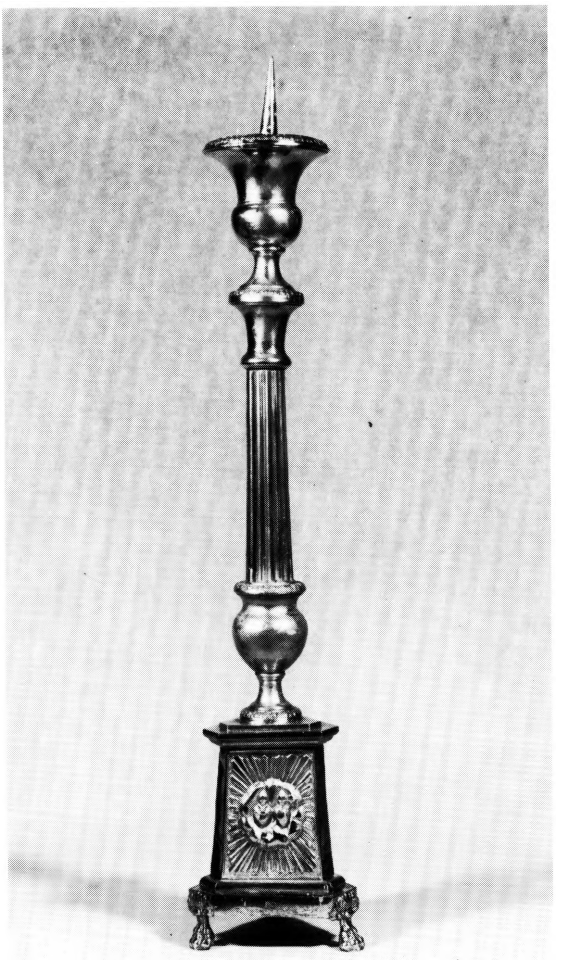

Fig. 85. Alterstage af sølvplet. En af i alt seks stager, skænket 1843 af den østrigske gesandt baron von Langenau (s. 410). S. Ansgars kirke. NE fot. 1975.
— *Silver-plated candlestick. One of six candlesticks donated in 1843 by the Austrian ambassador, Baron von Langenau.*

Under lyseskålen tre stempler: rektangulært mestermærke AH for Amsel Halberstadt (1820-1902) (jfr. Bøje, ny udg. 1979, nr. 1509), Københavnsmærke ?1, måske (18)91? og guardeinmærke for Simon Groth. 1905f. nævnes sølvlysestage med håndtag tilhørende biskoppen, hvilket måske kunne være identisk med den beskrevne, omend denne har skaft, ikke håndtag. Stagen har været anvendt til pontifikalmesse.[36] Den ses ikke længere ved kirken og var antagelig blandt de genstande, der blev stjålet 1980.

Fig. 86. S. Ansgarskrinet, udført af R. Braun 1890 (s. 412). LL fot. 1984. — *S.Ansgar's casket, executed by R. Braun, 1890.*

Relikvieskrin. Det ældste inventarium fra 1844 nævner i alt tre relikvieskrin, heraf et med et korsrelikvie. Kirkens beholdning er siden blevet væsentligt forøget, vigtigst med relikvier af S. Ansgar (1865, 1890, 1951 og 1971) og S. Lucius, der 1908 deponeredes fra Nationalmuseet. Hertil kommer et korsrelikvarium, opbevaret i sakristiet, samt en række monstranslignende relikvarier.

1) O. 1865, 36,5 cm højt. Skrinet, der er udført af træ, er formet som en diminutiv gotisk bygning med udsmykning af fialer og krabber på sadeltaget og spidsbuet niche med glas foran; indvendig rødt silkestof, hvorpå med guldtråd var broderet: »St. Ansgarius«, emblemerne på Tro, Håb og Kærlighed, Jesumonogram og bispestav med S. Peters nøgler og liljegren. Beregnet til opbevaring af relikviet, et lille stykke af S. Ansgars højre arms knogle, der skænkedes til kirken 1865 af biskoppen fra Osnabrück i forbindelse med tusindårsfesten for helgenens død.[7] Relikviet hidrørte fra Bremen. Skrinet, der erstattedes af nr. 2, opbevares i dag i kirkens museum.[37]

2) (Fig. 86), 1890, 46 cm højt. Skrin af sølv og rigt besat med ædelstene. Formet som et hus med sadeltag og reliefsmykkede sider. Soklens fire hjørner bæres af liggende løver. Langsiderne artikuleres af skiftevis større og mindre arkader, hveranden med stående evangelistfigur (Mattæus, Markus, Lukas, Johannes), hveranden med ornamentfelt. På kortsiderne under trepasbuer er indgraverede fremstillinger af S. Ansgar, hvorover indskriften »St. Ansgarius« og Knud den Hellige med indskriften: »St. Canutus«. På taget, der kan løftes af, er påsat tre kugleformede opstandere i gennembrudt arbejde, prydet med ametyster og koralignende sten. På lodret fodkant ved billedet af S. Ansgar er to stempler: R. BRAUN og Münster, begge i firkantede rammer.

Skrinet, der kom til kirken marts 1890, var udført af en guldsmed af dansk afstamning, R. Braun i Münster. De påsatte ædelstene skænkedes af damer i København og Münster. Indvendig blev placeret det gamle træskrin og tre partikler af S. Ansgars hoved, hjembragt af biskop von Euch fra helgenens hovedskal i benediktinerklostret i Corvey.[38] Relikvierne er siden blevet suppleret 1951 med gave fra Amiens[32] og 1971 med yderligere tre stykker af kraniet, skænket af Bremen.[39] I det store relikvarium er nedsat skrin, antagelig af hvidguld,[40] før 1937, 19 cm højt, rektangulært med glasoverdel. Fem stempler på underside, mestermærke for Anton Michelsen, Københavnsmærke 1937, guardeinmærke for Simon Groth (1863-1904), lødighedsmærke S. 255 og årstallet 1937.
I skrinet opbevares to stykker af helgenens hjerneskal, samt fragment af armknogle.

S. Luciusrelikvariet (fig. 87), 1910, 95 cm højt. Træ og forgyldt tombak (kobberholdigt messing) med ansigt af sølv. Indlagte sten på dragt og tiara. Relikviegemmet er udformet som en buste, hvis overdel (tiaraen) er aftagelig. Ottekantet, profileret fodstykke med firpas i forsænkede felter, samt påmalet indskrift på forsiden med versaler: »S. Lucius I.P.M. Patronus eccl. cath. Roskildensis«. Pave Lucius er iklædt embedsdragt med pallium og tiara med tre takkekroner og korsformet afslutning. Martyren

er vist skægløs og ungdommelig med lokket, halvlangt hår, der forneden er sirligt oprullet i bukler. På overside af lodret standkant er pånittet plade med indskrift i fraktur: Anno 1910 fecit: Alois Kreiten Kgl. Hofgoldschmied, Köln a/Rh.«

På forfatteren Thor Langes initiativ blev relikvariet af Roskilde domkirkes værnehelgen 1908 overført fra Nationalmuseet og deponeret i S. Ansgars kirke (DK. Kbh.Amt s. 1638).[41] Kraniet af S. Lucius er nedlagt i gemme i busten under tiaraen. Relikvariet var i mange år placeret på en konsol på korbuens højre pille overfor prædikestolen, men har siden 1941 fået sin plads på skibets nordvæg, umiddelbart på venstre side af Mariaaltret. En ældre, profileret konsol, der forneden afsluttedes i pinjekogle, er 1974, hvor relikvariet opsattes efter to års restaurering, erstattet af enklere fodstykke.[32] Den ældre konsol er deponeret på loftet.

Korsrelikvarium. 1) Monstranslignende relikviegemme, 26 cm højt, messing? Sekssidet tunget fod, sekskantet flad knop, hvoraf korsformet relikviebeholder udgår, smykket med stavværk og bladornamentik. Heri korsrelikvium, skænket 1953 og hidrørende fra ordenshus i Frankrig.[42] I sakristiet. Tidligere placeret i stavværksprydet træskab, 100 cm højt, ophængt 1970 på skibets sydvæg under det østligste vinduesfag.[32]

†Korsrelikvarium. Nævnt 1844. I krystalkrans, skænket til den nye kirke af oberstløjtnant von Sommer.

Relikviemonstranser. 1-4) Fire identiske monstranser til relikvier, o. 1900, 48 cm høje, af bronze. Høj fod, dekoreret med blade og franske liljer. Over ring med tovsnoning er ring med blade i ophøjet arbejde på glat bånd. Midtknop med blade og rosetter. Selve relikviebeholder cylinderformet og indrammet af stavværkslignende ornamentik. Indvendig i tre af beholderne indsat adskillige relikvier i diminutive gemmer på rødt fløjt. Monstranserne, der opbevares dels i museet, dels i sakristiet nævnes i inventarierne 1905f.

5) O. 1900, 51 cm høj, messing med indsatte hvidlige sten. Cirkulær, profileret fod og skaft med midtknop, smykket med stiliserede blade. Cylinderformet relikviebeholder i ottekantet ramme, hvorom bladbort i filigran. I ramme med fire medaljoner med indgraverede helgenfremstillinger og tilhørende indskrifter: »S. Cyriakus« og »S. Blasius«, »S. Eustachius« og »S. Georginus«. Monstransen krones af korsprydet pinakel. *Futteral* af træ med sort skindbetræk. Under bund ulæselig indskrift. I museet.

I kirkens museum opbevares to, antagelig nyere, *relikvieskabe* af træ, hvori forskellige relikvier samt Agnus Dei-voks fra påskekærten. Desuden to *rammer* med relikvier.

†Relikviemonstranser. I inventariet 1844 nævnes to relikviemonstranser, der ikke kan følges i de nyere inventarier fra 1905 f. 1) Sølv, prydet

Fig. 87. S. Luciusrelikviariet (s. 412). Udført 1910 og indeholdende kraniet af pave Lucius I, 1908 deponeret fra Nationalmuseet i kirken. Her vist med aftaget tiara og indblik i relikviegemmet. Henry Kaiser fot. 1943. — *S. Lucius's reliquary, executed in 1910, contains the skull of Pope Lucius I. Shown here with the tiara removed to reveal the reliquary.*

Fig. 88. Elfenbenskrucifiks, o. 1700. Skænket 1844 af kejser Ferdinand I og indtil 1965 opstillet på det nordre sidealter (s. 414). S. Ansgars kirkes museum. NE fot. 1975. — *Ivory crucifix, c. 1700 on the north side-altar until 1965. Donated in 1844 by Emperor Ferdinand I of Austria.*

øverst med de biskoppelige insignier. Gave til den nye kirke fra advokat Agnelli fra Milano.

2) Stjerneformet relikviegemme, indrammet af »ungemeine sauberer Filigranarbeit«.[14] Gave fra baron von Langenau.

Krucifikser. De tre krucifikser fra kirkens ældste beholdning, placeret henholdsvis på højaltret og de to sidealtre, er endnu bevaret. Sidealtrenes, udført i elfenben og bronze, var begge gaver fra kejser Ferdinand I og stammede fra den kejserlige »borgkirke« på Hofburg.[43] De øvrige fire, nævnt 1844 og antagelig hørende til den nyopførte kirke, lader sig derimod ikke identificere med sikkerhed. Hertil kommer yderligere syv, indført i inventarierne efter 1905 og heller ikke sikkert identificerbare.

1) (Fig. 88), o. 1700, af elfenben på moderne sortstafferet korstræ. Skænket af Ferdinand I 1842 tillige med nr. 3. Den 37 cm høje Kristusfigur hænger i udstrakte arme med højre fod over venstre. Det løftede hoved har lokket, skulderlangt hår og kort fuldskæg, blikket er himmelvendt og munden halvåben.[44] Et folderigt lændeklæde er slået over et snoet reb, bundet i en løs knude på højre hofte. Armene er indtappede, mens krop og hoved er skåret ud i ét og har lodrette revnedannelser. Ingen spor af staffering. Det 90 cm høje, glatte korstræ er tilkommet 1957.[32] Dog hører den 19 cm høje, profilerede sokkel til det ældre kors. Krucifikset var indtil 1965 placeret på Mariaaltret. I dag opbevaret i kirkemuseet, men stadig benyttet til korsets hyldning langfredag.

2) O. 1800?, med forgyldt bronzefigur på forgyldt jernkors. Den 37 cm høje figur, der hænger i strakte arme, hælder hovedet med lukkede øjne og mund mod højre skulder og har højre fod lagt over venstre. Fremstillingen af legemet og lændeklædet, der er samlet om snoet reb med flig flagrende ud i venstre side, er meget forenklet. Krucifikset var indtil 1957 opstillet på højaltret, men befinder sig i dag i kirkens museum.[45]

3) (Fig. 89), o. 1800?, af bronze på sortstafferet korstræ. Skænket af Ferdinand I 1842 ligesom nr. 1. Den 37 cm høje Kristusfigur er støbt i ét stykke. Figuren hænger i let krummede arme med kroppen skudt til venstre, hovedet på venstre skulder og højre fod over venstre. Hår og skæg er kruset, håret tilbagestrøget og skægget tvedelt. Blikket er himmelvendt og munden let åben. Et folderigt mønstret lændeklæde med frynser er samlet i en løs knude på højre hofte. 77,5 cm højt korstræ på profileret sokkel, svarende til nr. 1. Indtil 1965 på det sydlige sidealter (S. Ferdinandsaltret, senere S. Ansgaraltret), men herefter en tid i ligkapellet.[32] I dag i kirkens museum.[46]

4) 1800'rne?. Af sølv på nyere metalkors. Den 17 cm høje Kristusfigur hænger i let krummede arme med hovedet på højre skulder og højre fod over venstre. Hår og skæg er langt og bølget. Øjnene lukkede. Folderigt lændeklæde, samlet i knude på venstre hofte. 37 cm

højt kors på 24 cm høj sokkel, udformet som bladværksprydet pyramide på fire fodstykker med dyrehoveder. Cirkulært skaft, afsluttet i krone, hvorfra korset udgår. Over Kristusfigur pånittet sølvskriftbånd med INRI i reliefversaler. Figuren lader sig ikke med sikkerhed identificere med krucifikser, nævnt i inventarierne. I præsteværelset.

5) 1800'rne?, af bronze på genanvendt sortstafferet trækors. 26 cm høj figur, der hænger i strakte arme. Kroppen og hovedet vendt mod højre. Fødderne samlet ved siden af hinanden på suppedanum. Midtdelt, kruset hår og skæg. Tornekrone. Tykt og folderigt, mønstret lændeklæde med løs flig på højre hofte. 46 cm højt kors med lige afsluttede ender. Efter spor forneden, antagelig beregnet til placering i sokkel. Spor af sømhuller til mindre figur. Metalplade med INRI i fordybede versaler øverst på korstræet. Krucifikset lader sig ikke med sikkerhed identificere udfra inventarierne. I museet.

6) 1800'rne?. Metalfigur på trækors, belagt med perlemor. 6 cm høj figur med store hænder og fødder, der er lagt over hinanden. Det lille hoved med stiliserede ansigtstræk, tornekrone på det lange hår, samt skæg, hælder svagt mod højre. Kraftig udspilet brystkasse. Langt lændeklæde, samlet med flig på højre hofte. 28 cm højt kors på 8 cm høj sokkel. På korsenderne har formentlig været kvadratiske felter; heraf er kun den øverste bevaret med langskægget mand, holdende skrifttavle (evangelist?). Forneden på korsstammen felt med kvindefigur, der løfter kors (Troens personifikation?). På stammen bånd med INRI. Desuden på korsarmene fordybninger efter indlagte sten? Fra korsskæringen udgående strålebundter, hvoraf kun de øverste er bevaret. I sakristiet. Formentlig identisk med kors i sakristi, perlemor (defekt), nævnt i inventarierne 1905f.

7) (Fig. 67), o. 1962. 24 cm høj figur af støbt bronze på 210 cm høj stage af træ med staffering. Udført af billedhugger Aksel Theilmann (figur) og snedkermester Anders Svendsen (korstræ), opstillet på højaltret 1962.

†*Krucifikser.* Inventariet 1844 omtaler tre trækrucifikser: 1) Uden sokkel, anvendt langfredag, måske endnu i inventariebeholdningen 1905-14. 2) Tilsvarende med forsølvning og 3) belagt med bladguld og forneden smykket med tre figurer. Desuden 4) lille, af træ med hvidlakeret korpus. Hertil kommer i inventarierne 1905-30 ialt syv kors, af hvilke ingen med sikkerhed kan identificeres med ovennævnte bevarede, heraf et kors på prædikestolen, et på bispestolen af metal på rødt fløjl, i vestibulen af træ med påmalet korpus, i ligkapellet, i sakristiet to, henholdsvis i mosaik og af sort træ med hvidt korpus.

Fig. 89. Bronzekrucifiks, o. 1800 (?). Skænket 1844 af kejser Ferdinand I og indtil 1965 på det søndre sidealter (s. 414). S. Ansgars kirkes museum. NE fot. 1975. — *Bronze crucifix, c. 1800 (?), on the south side-altar until 1965. Donated by Ferdinand I of Austria.*

Røgelsekar. Den nye kirke ejede 1844 tre røgelsekar med tilhørende skibe, to ældre, henholdsvis af sølv og messing og et nyt af sølv-

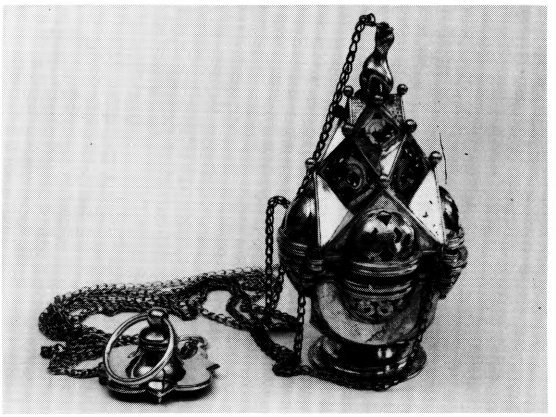

Fig. 90-91. Alterstage og røgelsekar. S. Ansgar kirke. NE fot. 1975. 90. †Alterstage, 1800'rnes anden halvdel, antagelig med sekundært påloddet skaft (s. 411). 91. Røgelsekar, 1800'rne? (s. 416). — *90. †Altar candlestick, second half of the nineteenth century, probably with a secondary shaft soldered to it. 91. Censer, 1800s?*

plet, skænket af fyrstinde Galizin 1842. Disse lader sig dog ikke sikkert identificere. 1) (Fig. 91), 1800'rne?, sølv, 22,5 cm højt. Cirkulær fod, halvkugleformet underdel, der øverst går over i et firpas med gennembrudte sidepartier. Låg af tilsvarende sammensat form, der foroven afsluttes i kugleprydet tag med fantasidyr, som i flaben har ring til ophæng. Fire kæder fastgjort på midten og alle fem samlet i led, formet som firpas med stor ring. Under bunden tre sempler: mestermærke med versaler i firkantet ramme: Brettsch(n?)eider, bymærke Osnabrück, samt rektangulært stempel, vel lødighedsmærke, med 12. 2) 1800'rne(?), gulligt metal (messing eller sølvplet?), 22 cm højt med ottekantet beholder og overbygning, ophængt på stage i fem kæder, de fire fastgjort på selve røgelsekarrets midte, den femte på topknoppen. I sakristiet. At dømme efter materialet kunne karret være identisk med det ovennævnte, skænket af fyrstinde Galizin, men det er på ingen måde sikkert.

Processionskors, 1900'rne?, træ med sort staffering og forgyldning, 81 cm højt på træstage. Kristus hænger udstrakt på kors, hvis arme afsluttes i trepas. Øverst på korstræ indskriftbånd med INRI.

†Processionskors. 1844 nævnes kors på stage til processioner. Dette er måske identisk med forgyldt kors på stang, omtalt 1909-30. 1931 kom det gamle processionskors til Vestre Kirkegård.[9]

Messeklæder. Den rige beholdning af messeklæder fra det gamle kapel fik umiddelbart efter 1842 en række tilføjelser, vigtigst fire messehagler, skænket af kejser Ferdinand I og to, som blev hidsendt fra pave Gregor XVI. Af disse er endnu tre kejserlige og en pavelig bevaret. Hvad angår nyere anskaffelser, skal der ikke her gives en fuldstændig fortegnelse over messeklæderne, der også omfatter *korkåber* (pluvialer), løse *stolaer, manipier, skuldervelum,* samt af kirkeligt linned *albaer* (messeskjorter), *rochetter* (korskjorter), *amikter* (axelduge) og *cingula* (livgjorder). Hertil kommer en særskilt beholdning af messetøj, ligeledes opbevaret i kirken, men tilhørende biskoppen. I det følgende gives en oversigt over bevarede og forsvundne messehagler, nævnt i det ældste inventarium 1844.[14] Desuden omtales særlig værdifulde hagler af nyere oprindelse, hvis proveniens og datering fremgår af inventarierne.

Messehagler. Ferdinand I skænkede 1843 tre messehagler med tilbehør.[47] 1) Rød silke, med rigt petit-point broderi af hvide og brogede blomster, guldborter og rødt silkefoer.[48] 2) Lyseblå silke med indvævet planteornamentik i guld og rødt, guldborter og hvidt foer (oprindeligt blåt).[49] Samhørende med *†alterklæde* af samme farve (s. 402). Til trods for den

usædvanlige liturgiske farve ejede kirken ogsa en ældre blå messehagel (s. 328), samt en blå korkåbe. 3) Sort (fig. 92), ternet silke, med indfældet midtstykke af hvidt stof med guld- og sølvbroderier. Guldborter, sort foer.[50] 4) Skænket af Gregor XVI? Hvid silke, med broderede grønne ranker, blå, grå og rosa blomster. Guldborter. Rosa foer. Ifølge museets inventarium skænket af paven.[51] Messehaglen er dog først nævnt 1905f. og her omtalt med gult foer. 5) Skænket 1878/79 af kammerherreinde Polly Berling.[19] Guldbrokade med rigt guldbroderi. På korset felter af rødt fløjl. I midten Gudslammet, broderet i sølv. Rødt silkefoer. Tilbehør, samt to dalmatikaer.[52] 6) Hvid silke, kors i guldbrokade med guldborter og -broderi. Midt i kors I.H.S. i strålekrans med kors og hjerte(?). Ifølge museets inventarium benyttet af Johannes Braun (1886-1923).[53] 7) Sort, mønstervævet blankt stof (silke?), med guldborter. Af spansk oprindelse.[54] Dog næppe identisk med de s. 393f. omtalte genstande. I museet.

†*Messehagler.* 1) Gave fra Ferdinand I 1843. Grønt silkedamask med guldborter og grønt silkefoer, med tilbehør. Ingen af inventarierne 1905f. nævner messehagel af denne udformning. 2) Fra pave Gregor XVI. Guldbrokade med guldborter. Tilbehør. Nævnt 1844, men ikke i senere inventarier. Messehaglen eksisterede endnu 1942.[55] 3) Sølvbrokade med guldborter og sædvanligt tilbehør. Proveniens som nr. 2. Nævnt 1905-14 med senere tilbehør i form af to dalmatikaer. Endnu eksisterende 1942. 4) Skænket 7. nov. 1845 af grevinderne Jos. Kinsky og Czernin, hofdamer hos den østrigske kejserinde. Sølvbrokade med guldborter og midtstykket, broderet med silke af giverne. Identisk(?) med messehagel af hvidt riflet silke med kulørt broderi på gullig bund, borter med guld og lyseblåt, gult foer, der nævnes som gave fra Østrig 1905-30. 5) Nævnt 1844. Hvid silke med gule silkeborter og rødt lærredsfoer. Med tilbehør. 6) Nævnt 1844. På den ene side hvid, på den anden side grøn, til rejsebrug. Med silkeborter og tilbehør. 7) Nævnt 1844. Mørkegul silke, med silkeblomster, silkeborter og blåt silkefoer. Med tilbehør. 8) Nævnt 1844. Blåt damask med guldborter og rødt lærredsfoer. Med tilbehør. 9) Anskaffet af præfekt Grüder 1872. Hvid blomstret silke, kors af rød silke med gule, vævede evangelistfigurer (apostelfigurer ifølge inventarierne 1905-14). I midten Jesus mellem to engle og derover jomfru Maria. Guldborter. Rødt foer. Hertil to dalmatiker. Nævnt endnu 1930.

Alterskranke med knæleskammel (kommunionsbænk) (fig. 52, 96). 1842-43, udført af snedker Meyer og smedemester Bock efter Hetschs tegninger.[56] Med senere ændringer. Forgyldt smedejern med håndliste af mahogni. Inddelt i ni fag med indskrevne cirkler, hvori er diagonalstillede stave, smykket i skæringspunktet og i enderne med forenklet fransk lilje. De to midterste fag kan åbnes. Indrammes af to ottekantede standere af træ, afsluttet foroven

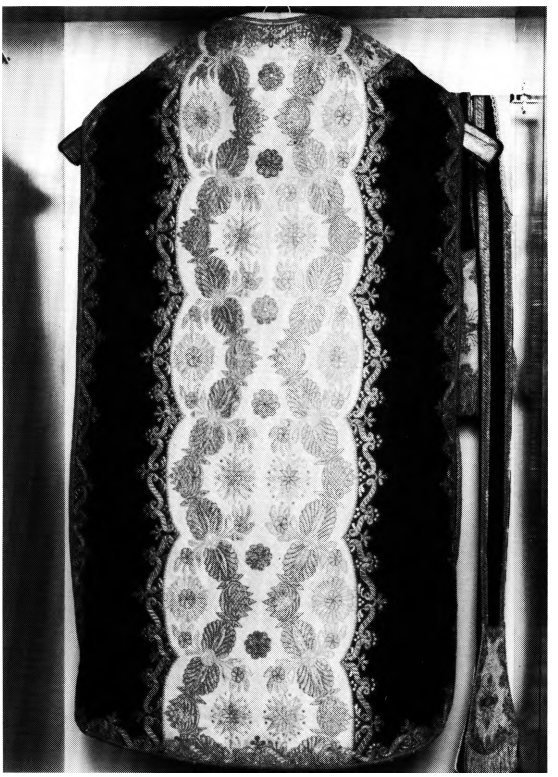

Fig. 92. Messehagel, skænket til den nyindviede kirke 1843 af kejser Ferdinand I (s. 417). S. Ansgars kirkes museum. NE fot. 1975. — *Chasuble, presented to the newly consecrated church by Ferdinand I of Austria in 1843.*

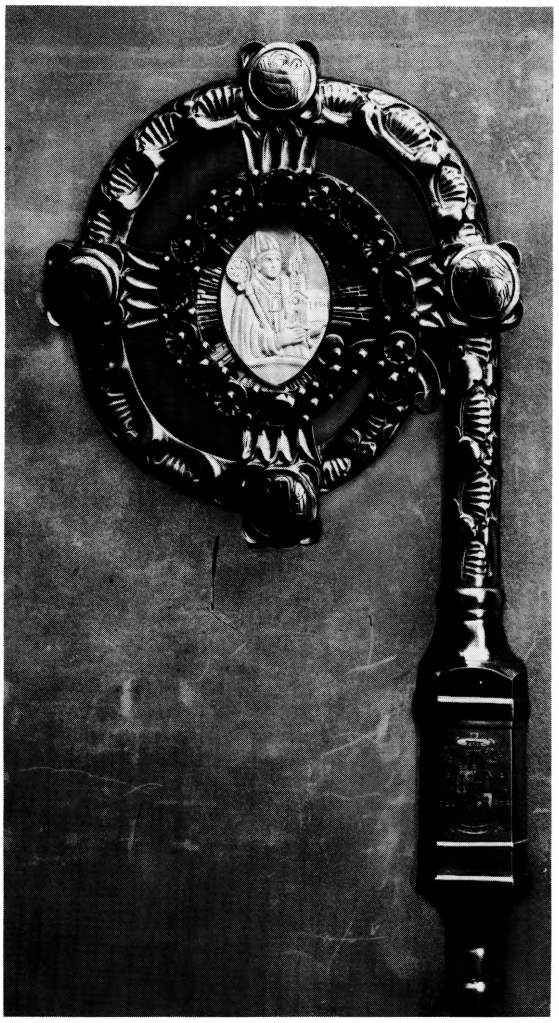

Fig. 93. Detalje af biskop von Euchs bispestav, 1914. Udført af Just Andersen med elfenbensrelief af Mogens Ballin (s. 418). S. Ansgars kirke. Ældre fot. KglBibl. — *Crosier of Bishop von Euch, 1914. Detail. By Just Andersen with relief in ivory by Mogens Ballin.*

med pinjekogle, antagelig tilkommet efter 1906. Forgyldning på lister og ornamenter. Foran knælehynde betrukket med rødt fløjl. Placeret ved korpodiets forreste trin.

Hverken udformning eller placering er som gengivet i Hetschs tegninger (fig. 36, 38). Skranken, der oprindelig omfattede ti fag, skulle at dømme efter disse foroven have været smykket med knoplignende ornamenter på hveranden af de spinklere, faginddelende stave. Samtidig mangler de afsluttende standere i den tilbagetrukne placering på selve alterpodiet. Ved senere ændringer af koret er skranken blevet rykket frem, først til korpodiets bageste trin (fig. 41), senere (efter 1906) frigjort fra sidevæggene og anbragt ved forkanten af det udvidede korpodium (fig. 68). På et ikke nærmere angivet tidspunkt er antallet af fag desuden blevet reduceret fra ti til de nuværende ni.

Bogstol, før 1906, messing, 27×25 cm, 20 cm høj. Pultens lodrette kanter udført i gennembrudt arbejde; på forsiden er anbragt fire emaljeplaketter med evangelisttegn. Muligvis identisk med læsepult, nævnt 1905.

Kirkens helgenfaner synes alle at stamme fra dette århundrede. Heraf skal særligt nævnes 1) S. Ansgarfane, 1900, cremefarvet silke med silkebroderi, enkelte detaljer malede. På forsiden helgenen med kirkemodel i oval ramme. Herpå årstallet MCM og indskrift. Modtaget fra søstrene i Maribo.[57] I museet.[58] 2) Jesu hjertefane, 1907. Rødt fløjl med Kristus i mandorla med udbredte arme. Datoen 7. maj 1907 og indskrift: »Fra S. Josefsøstrene«. I museet. 3) Mariafane fra nu nedlagt Mariakongregation, 1911. Blå og hvid silke med broderi. På forsiden den tronende Maria, vist som apostlenes dronning, flankeret af Peter og Paulus. Dateringen 24.5.1911 og indskrift med hentydning til kongregationen.[59] I museet.[60] 4) S. Teresiafane, 1912, gyldenbrun silke med broderi. På forsiden helgeninden på blågrå grund i mandorla. Herunder indskrift i fraktur. Gave fra Therese Hoffmann 1912. Fra klostret Simpelvede i Holland, ledet af datter af maleren Josef Settegast. I museet.[61] 5) Rosenkransfane, bemalet midtfelt på gul silke. Maria med barnet, rækker rosenkrans til knælende S. Dominicus og S. Katharina af Siena. Fra Rosenkransforeningen.

Bispestave. 1) O. 1900, messing(?). 206 cm høj. Staven er smykket med planteornamentik på ciseleret bund. Knop med perlestav imellem vulster. Stavens krumning dekoreret med blade og vinklase i spidsen. I kirkens museum, hvor den nævnes som biskop Johannes von Euchs (1892-1922) første bispestav.[62] 2) (Fig. 93), 1914, ciseleret og forgyldt bronze, krumningen af sølv med indsatte ametyster

omkring elfenbensrelief. 200 cm høj. Staven smykkes med planteornamentik, bånd og cirkler. På den øvre del firkantet, aflangt led med afskårne hjørner. På to af de fire sider indgraveret biskoppens våben. De to øvrige har indskrifter med versaler: »Firmetur manus tua et exaltetur dextera tua. Ps. 88, 14. / MDCDXIV« (Din hånd er stærk og din højre er løftet. Sl. 88 (89), 14. 1914); R(everentissi) mo d(omi)no ep(isco) po Iohanni v. Euch vicario apostolico Daniæ et Islandiæ in memoriam natalis octogenarii membra vicariatus d(onum). d(e).d(erunt). XII. kal. febr.« (Højvelærværdige Herre biskop Johannes von Euch apostolisk vikar i Danmark og Island til minde om 80-års fødselsdagen har medlemmerne af vikariatet givet gaven 21. januar (12 [dage før] kalendas februarii). I stavens krumning er indfattet ligearmet kors, hvis bladsmykkede arme har medaljoner med evangelistsymboler. Indenfor en ring, besat med i alt ni ametyster er mandorlaformet elfenbensrelief med gengivelse af S. Ansgar på den ene side, Knud den Hellige på den anden. Stempler på stavens firkantede led: mestermærke JUST A i firkantet ramme for Just Andersen, samt lødighedsmærke 826 s. Elfenbensrelieffet er udført efter tegning af Mogens Ballin.[63] I museet.[64]

Messeklokker. Som klokker til forkyndelse af præstens ankomst, messens begyndelse, samt visse afsnit heraf, benyttes dels klokke, 15 cm høj, fastgjort ved sakristidøren. Desuden fire håndklokker af messing, de to sammensat af hver fire mindre klokker. Heraf kan en være identisk med de fire alterbjælder nævnt 1905f. Inventarierne nævner 1844 tre, én bestående af tre bjælder, af en »Metalkomposition«, en enkelt klokke i sakristiet, samt en tilsvarende af forgyldt bronze. 1905-14 omtales en stor klokke til salg.

†*Baldakin,* anvendt til processioner. 1905-30 nævnes baldakin med guldbroderi, samt fire stænger hertil.

Døbefont (fig. 94), 1842 med senere ændringer. Udført af snedker Meyer efter tegning af Hetsch (flg. 67).[12] Døbefonten var oprindelig udformet med et tilhørende låg, kronet af en Johannes Døber-figur. Låget var under dåbshandlingen fastgjort til fonten, idet et af dets felter kunne skydes til side. Herinde var dåbsfadet. I forbindelse med en ændring af fonten 1941 blev dåbsfadet placeret i kummen, der havde fået mosaikbeklædning indvendig, mens fontens låg ophængtes i en kæde ovenover.[32]

Fonten er af eg med forgyldte ornamenter og lister. 92 cm i tvm. og 101 cm høj. Sekskantet fod, udformet som pille med sokkel, skaft med forsænkede panelfelter og »kapitæl«, smykket med palmetter, hvorimellem blomsterknopper og slyngtråde. Herpå hviler den cirkulære kumme af svungen profil, der på undersiden er dekoreret med palmegrene, hvis ender oprulles i knopper. Indvendig i kummen mosaikbeklædt fad, hvori 1980 er placeret endnu et dåbsfad (se nedenfor). Fonten stod indtil 1885 under

Fig. 94. Døbefont, udført af snedker I. C. Meyer 1842 efter Hetschs tegning (fig. 67) (s. 419). I dåbskapellet ved kirkens nordvesthjørne. LL fot. 1984. — *Font, executed by I. C. Meyer in 1842 after the model drawing by G. F. Hetsch (fig. 67).*

Fig. 95. Indre mod vest. Dåbskapellet ses til højre (s. 375). NE fot. 1975. — *Interior to the west. The baptismal chapel is seen to the right.*

baldakin ved korets sydøsthjørne som pendant til prædikestolen.[65] Herefter placeredes den nærmere indgangen i den nordre skriftestol.

Dåbsfade. 1) Messing, 40 cm i tvm. Antagelig identisk med fad, leveret 1843 af blikkenslager T. A.Taulov, tillige med †messingkapsel, som »døbefondet står i«.[66] I sakristiet. 2) 1941, træ med indvendig mosaikbeklædning af gyldent kors, anker og to fisk på blå bund. Tvm. 92 cm, udført af Ingolf Røjbæk efter Kjeld Geertz-Hansens tegning. I bunden »Ketillus presbyter dedit, Augustinus artifex fecit« (Præsten Kjeld skænkede (fadet), kunstneren Augustinus (Ingolf) udførte (den)).[32] I font. 3) 1980, messing, 52 cm i tvm. På kanten opbankede, halvkugleformede ornamenter. Under bund graveret med versaler: »Nordfriesische Metallkunst Husum Handarbeit 1980«. I font.

†*Dåbsfad.* Nævnt 1844 som »kejserlig«. Sølv, formet som muslingeskal.

†Dåbskander og -bakker. 1) Stærkt forgyldt kande, vægt 36 lod, nævnt 1859 tillige med †*døbeskål* af tilsvarende beskaffenhed, vægt 52 lod. At dømme efter vægten kunne sættet være identisk med en sølvforgyldt kande (1 pund 12 kvint) med tilhørende bakke (1 pund 53 kvint), omtalt 1905-30. 2) Sølvkande til døbevand med låg, 6 tommer høj (ca. 15 cm), nævnt 1905-30.

†Oliebeholdere. Foruden den endnu bevarede fra 1816 (s. 333) nævnes 1844 tre beholdere: 1) Sølv, til alle tre slags olie, formet som trepas (»hjerte«) med G.S.J. indgraveret på låg. Ingen fod. 2) Sølv, til olie og sakramentet. Indvendigt forgyldt. Lille kors på overdel, forsynet med fod. 3) Tilsvarende, af 4 tommers højde (ca. 10 cm), med fod og låg, der kunne trækkes op(?). Lille kors (på låget?). 4) Nævnt 1905-14. Sølvforgyldt beholder i form af kors til den hellige chrisam. I fod en lille beholder til sanctissimum. Gave fra Østrig.

Fontelåg eller -himmel, 1842 med senere ændringer. Cirkulær, svungen profil med tværmål som font. På oversiden tre båndindrammede felter, hvorimellem palmetter og englehoveder. I felterne indskrifter med forgyldte reliefversaler: »Qvi crediderit et baptizatus fuerit salvus erit Marc. XVI« (Den, som tror og bliver døbt, skal blive frelst). På lågets underside gråblå staffering omkring cirkulært midtfelt, hvori trekant som treenighedssymbol. Denne sekundære bemaling er udført 1941 i forbindelse med fontens ændring og erstatter indretning, hvor et af felterne som ovenfor nævnt havde plads til dåbsfad og oliebeholder (fig. 67).[32] På lågets top pinjekogle, hvori snor til ophæng i loftet. Ved hjælp af lod kan låget hæves og sænkes. Dette sekundære arrangement tilkom også 1941. Forinden havde en †*gipsfigur* af Johannes Døberen været fastgjort på låget. Figuren, der anes på ældre gengivelser (fig. 41) synes at have været ca. ½ m høj og iklædt knælang kjortel med korsstav i venstre hånd. En beskrivelse fra 1847 ville vide, at Johannes Døberen var modelleret efter Thorvaldsens figur på vestgavlen af Vor Frue kirke (DK. Kbh. 1, 213f.).[67] Ved ombygningen 1941 kasseredes figuren.[28]

(†)Fontehimmel (fig. 52), 1842, udført af snedker Meyer efter Hetschs tegning som pendant til prædikestolens lydhimmel.[12] Efter døbefontens flytning 1885 har himlen fungeret som baldakin, først over Lourdesmadonnaen (s. 439), senere for S. Aloysius (s. 439) og for pave Lucius' relikvium (s. 412); siden 1941 for biskoppens trone (s. 424). Eg, tvm. 170 cm. Over profileret liste med perle- og æggestav, påsat frise af opretstående palmetter, afvekslende med franske liljer. Øverst pinjekogle. Under himlen er Guds øje i trekantet glorie og strålekrans. Oprindelig har været påsat metaltunger ved himlens periferi svarende til prædikestolen (fig. 68). Enkelte af disse, der er fjernet i dette århundrede (jfr. fig. 61), findes i kirkens museum.

†Dåbsklæder. Inventarierne 1905-30 nævner fire †dåbskjoler.

To *vievandskar* af identisk form, lakeret træ med tungelignende fordybninger på korpus og pinjekogle forneden, er opsat inden for hoveddøren mod kirken, et på hver side. Heri *skåle* af rustfrit stål med indgraveret kors. Vievandskarrene nævnes i inventarierne fra 1905f., men kan være ældre. 1842 leverede snedker Meyer således et vievandskar med beslag, mens gørtler Jurzick afregnede for en forgyldt †*vievands-*

Fig. 96. Prædikestol, udført af snedker I. C. Meyer 1842 efter Hetsch's tegninger (jfr. fig. 34-36) (s. 423). I forgrunden udsnit af alterskranke med knæleskammel (kommunionsbænk) (s. 417). NE fot. 1975. — *Pulpit, executed by I. C. Meyer in 1842 after the model drawing by G. F. Hetsch (cf. figs. 34-36). In the foreground, part of the altar-rail and kneeler (Communion bench).*

skål. †*Vievandskar.* 1) omtalt 1844 som skænket af porcelænshandler Petersen, var opsat i den »öst.« tribune, vel den østrigske gesandts loge i nordøst. 2-3) malm. Nedtaget 1945 og erstattet af 4-5) mosaik, udført 1945 af Ingolf Røjbæk.[32]

Vievandskost, nævnt 1844f, af sølv, 34 cm lang. Cylinderformet skaft, dog tilspidset i den ene ende. Herpå to kugleformede led. Det større, som er oplukkeligt, rummer svampen. Nævnt 1909f. som gave fra Østrig. †*Vievandskost,* omtalt 1905. *Vievands spand,* skænket 1943. Udført af ciselør Boldt efter tegning af Kjeld Geertz-Hansen.[32]

Korgitter, 1885. Til aflukning af midt- og sidegangene er på den forreste række stolestader sat gitre af bronzeret metal, delt i fire gange fem fag med lodrette stave, smykket med spiraler og franske liljer.[68]

Prædikestolen (fig. 96) er ligesom det oprindelige alter og døbefonten udført 1842 af snedker Meyer efter Hetschs tegninger.[12] Forniseret eg med forgyldning. Den cylinderformede stol, der hviler på sekssidet pille med bladprydet kapitæl, har udsmykning af oprullede palmegrene på underbaldakinen, alt ganske svarende til døbefonten. På kurven fyldingsfelter, indrammet af smalle profillister. I de tre storfelter er relieffer af kalk med hostie, latinsk kors i strålekrans og anker. Stolen, der er opsat på hjørnet af apsis og nordre triumfvæg, har opgang via tre trin fra apsis. Rygskjoldet er todelt, således at den normalt sydvendte del kan slås op og i forlængelse af den vestvendte del udgøre et bredt skjold bag præsten.

Lydhimlen fra 1842 med senere ændringer er udført som pendant til den oprindelige fontehimmel (s. 421). En øgning i nyere tid, dog før 1906 (jfr. fig. 41, 61) skjules på undersiden af sekundært glat panel, der delvis dækker de oprindelige prydborter. På oversiden er tilføjelsen ganske tydelig. Under himlen forgyldt Helligåndsdue.

Stolestaderne (fig. 95) består af to sæt. De ældre, der er anbragt i to faste blokke omkring midtergangen, er udført 1842 efter Hetschs tegning (fig. 34) af snedker H. Enghoff, mens de yngre, løse stolestader ved kirkens nord- og sydvæg er tilkommet 1886.[69] Disse erstattede oprindelig otte faste †stolestader, anbragt under hvert vinduesfag. De faste stader omkring midtergangen er på gavlene nummereret fra 1-18, men omfatter kun 17 stole. Hertil kommer knælebænk, fastgjort på bagsiden af den bageste stol. Oprindelig har muligvis været 18 stole (19 gavle) (jfr. fig. 34-35). En reduktion af antallet er dog ikke umiddelbart synlig, hverken ved første eller sidste stol i rækken.[70] Stolegavlene har halvrund afslutning med fordybet felt, hvori en cirkulær plade med forgyldt tal på hvid grund. Alle stole har glatte låger, undtagen tre i nordrækken, der er smykket med våben eller indskrift som herskabsstole (se nedenfor). Indvendig har stolene læsepult og knæleskamler. Sideækkernes stole omfatter i alt 20 ved hver væg, samt to ved indgangen i vest. Gavle som de førnævnte og svungent armlæn med summarisk udskåret volut og knoplignende afslutning. Samtlige stole af forniseret eg.

Skriftestole. Indtil 1852 havde kirkens skriftestol plads ved korets sydside i et særligt indrettet rum (fig. 29, 35).[71] Herefter indrettedes de to lukkede stole ved indgangen til skriftestole, idet den nordlige 1885 yderligere blev udskilt som dåbskapel (s. 421). En lille skriftestol befandt sig desuden på orgelpulpituret.

To oprindelig identiske stole, fra 1852 (fig. 97). Forniseret egetræ. Stolene har samme plan og dimensioner som kirkens første, opsat syd for altret (jfr. fig. 35), og det kan derfor ikke udelukkes, at en af de eksisterende er genanvendt. Begge har oprindelig haft tredelt opbygning med et midterrum af rektangulært grundrids, flankeret af trekantede sidefag. Heraf er dog nordre skriftestols højre fag sløjfet, antagelig 1941.[32] Midterrummet har fast bænk og armlæn, mens sidefagene alene har armlæn. Desuden er i to af disse løse bedeskamler; grønt gardin for midt- og siderum (bortset fra søndre skriftestols sydlige fag). Kronfrise af blomsterknopper og palmetter over sidepartierne, bladprydet kors på forhøjning af modstillede bladspiraler over midterfaget.

†Skriftestole. 1) 1842, udført af snedker Enghoff.[69] Egetræ med forgyldte zirater. Placeret i

Fig. 97. Skriftestol, opstillet 1855 i rum i kirkens sydvesthjørne (s. 423). HL fot. 1984. — *Confessional put up in 1855 in a room at the south-west corner of the church.*

rum af samme betegnelse på korets sydside, men sløjfet 1852. Selve stolen er muligvis identisk med en af de ovennævnte. 2) Omtalt 1844. Anskaffet af baron von Langenau. Betrukket med sort safian. Placeret samme sted som nr. 1.
3) Nævnt 1844. Betrukket med gult læder. 4) Omtalt 1865-1941. Placeret på orgelpulpituret (fig. 100). 5) Efter 1892, beregnet til biskoppen. Foruden det egentlige møbel til skriftemål var stol og knælebænk. Placeret i »biskoppens skriftestol«, indrettet i korets søndre loge (se nedenfor). Sløjfet 1941.[32]

Bispestol. Siden Johannes von Euchs bispevielse 1892 har en bispestol eller -trone naturligt indgået i kirkens inventarium. Den nuværende stol (fig. 52), anskaffet 1946,[32] er placeret på forhøjning foran draperi af gyldent, mønstret klæde under døbefontens oprindelige baldakin ved korets sydside. Stolens ryg er tilspidset i trekant og smykket med palmetter, mens armlænet har bladdekoration og rosetter. Rødt fløjlsbetræk. †*Bispestol.* Nævnt siden 1905 i de eksisterende inventarier. Smykket med broderet våben (antagelig biskop von Euchs) på betrækket. Oprindelig placeret i korets sydside, til højre for den nuværende plads, der etableredes 1941.[32]

Stole til præst og messetjenere. Til brug under messen er i koret opstillet tre taburetter, anskaffet 1946 til presbyter, assistent og levit.[32] Rødt fløjlsbetræk.

Herskabsstole. Tre af nordrækkens stolestader var oprindelig beregnet til udvalgte medlemmer af menigheden, den første og sidste til det østrigske gesandtskab, hvilket markeres med plade, hvorpå det kejserlige våben, på lågerne. Den tredje stol fra øst tilhørte forvaltningsrådet, angivet med metalversaler på lågen.

†Lukkede stole. 1842 indrettedes to lukkede stole, hver med tre stolestader, i de to rum, der flankerede indgangen og siden 1852 desuden fungerede som skriftestole. Stolene i det søndre rum synes endnu at eksistere 1941, mens de tilsvarende i det nordre, der siden 1885 var dåbskapel, antagelig er sløjfet mellem 1921 og 1931.[72]

†Stole. Inventarierne 1905-30 omtaler diverse løse stole og knæleskamler, heriblandt »prinsesse Maries stol«, udgået 1930, prinsesse Margrethes stol (nævnt 1909), en kinesisk stol ved S. Ansgaraltret (1909-30), samt et faldistorium (foldestol) med rødt fløjl, nævnt 1909-30 som gave til biskoppen fra pastor Verhein i Maribo.

†Herskabspulpitur. Ved kirkens opførelse 1841-42 blev to rum i præsteboligens 1. etage med åbninger mod koret indrettet til loger for det østrigske gesandtskab (nord) og for en af menighedens fremtrædende medlemmer, antagelig grosserer George Ryan (syd).[73] Begge logerne blev lukket 1941.[32] Om logernes arkitektoniske udstyr, se s. 375 f.

Logernes inventar bestod oprindelig af i alt eks mahognistole med hårdugsbetræk, leveret

1842 af stolemager C. B. Hansen.[74] Først 1909-30 opregnes rummenes inventargenstande systematisk i inventarierne. I nord var et †*alterbord*. Desuden nævnes S. Ansgaraltrets tabernakel (s. 401), seks løse malerier (s. 431) og en jernpengekasse, antagelig forstanderskabets pengeskrin fra 1823 (s. 335). I syd var som ovenfor nævnt biskoppens skriftestol, samt diverse malerier (s. 431). I begge loger var 1930 et krucifiks. Det er dog ikke muligt at afgøre, hvilke af de s. 414 nævnte, der her er tale om.

Pengeblokke. 1) (Fig. 98), udført efter tegning af Emil Jørgensen 1904 og opstillet 1905.[75] Højde med overdel 200 cm. Blokkens underdel har glat sokkel og skråkant med stiliserede blade. Hjørnerne markeres af fire snoede søjler med »romanske« terningkapitæler og -baser. Blokkens overdel er formet som et jernbeslået skrin med halvrundt låg, lukket med to jernbånd, hvorimellem pengetragt. Bærehanke på kortsiderne og to hængelåse på den ene langside. Fastgjort til låget er jernbøjle med oprullede bånd og korsblomster, kronet af korsprydet tavle. Heri papskilt med malede versaler: »Til Kirken«. Oprindelig muligvis som angivet på Emil Jørgensens tegning påmalet indskrift: »Menighedens Fattige«, I kirkens forhal ved den sydlige af orgelpulpiturets søjler. 2) Moderne, eg, 97 cm høj. Firkantet med pengeslids foran. Ved S. Antonius' statue (s. 437).

†Pengeblok, leveret 1842 af snedker Meyer og opstillet ved kirkens indgang.[12] Antagelig kasseret efter 1905.

†Pengebøsser. 1) 1843 leverede blikkenslager T. ATaulov en skål(?) til en pengebøsse.[76] 2) Antoniusbøsse, tilhørende Vincentsforeningen. Nævnt fra 1909. Et malet udkast til en mosaik ved bøssen af S. Antonius, udført af Ingolf Røjbæk findes ved kirkens museum. Mosaikken blev dog aldrig udført. 3) Tilhørende Ansgariusforeningen. Nævnt som den ovenstående. 4) Nævnt 1914-30. Stål. 5) Nævnt 1930.

Klingpung, rødt fløjl med guldkors og -bort. På træskaft. Måske identisk med pung, nævnt 1909-30. *†Klingpung,* nævnt 1844. Af smalteperler med lille sølvklokke, ring og låg.

Ur (fig. 53), nævnt 1842. Mærket »Rønne Urmagerinteressentskab«. 8 dages ur med kvarterslag. Indsat i skabsmøbel i sakristi.

Fig. 98. Pengeblok, udført efter tegning af Emil Jørgensen 1904 (s. 425). I kirkens vestende. HL fot. 1984. — *Alms post in west end of nave, executed 1904 after a model drawing by Emil Jørgensen.*

Dørfløje. Hovedparten af kirkens dørfløje stammer antagelig fra opførelsen (ligesom flertallet af dørgrebene). Den store indgangsdør mod Bredgade er tofløjet med fire fyldinger, formet som diamantbosser, hver fløj grønstafferet på ydersiden, ferniseret på indersiden. Kabuffernes døre er tilsvarende tofløjede, men med fem mindre kvadratiske felter i hvert fag. Mod kirkerummet en dobbeltdør med i alt 16 ruder, indsat i fløjenes øvre halvdel. Også dørene mod trappen i nordvest og nedgangen til kabuffen i sydvest har glasruder i det øvre felt, her med metalsprosser, formet som bladkors, der inddeler vinduet i fire ruder. Bladkorset er

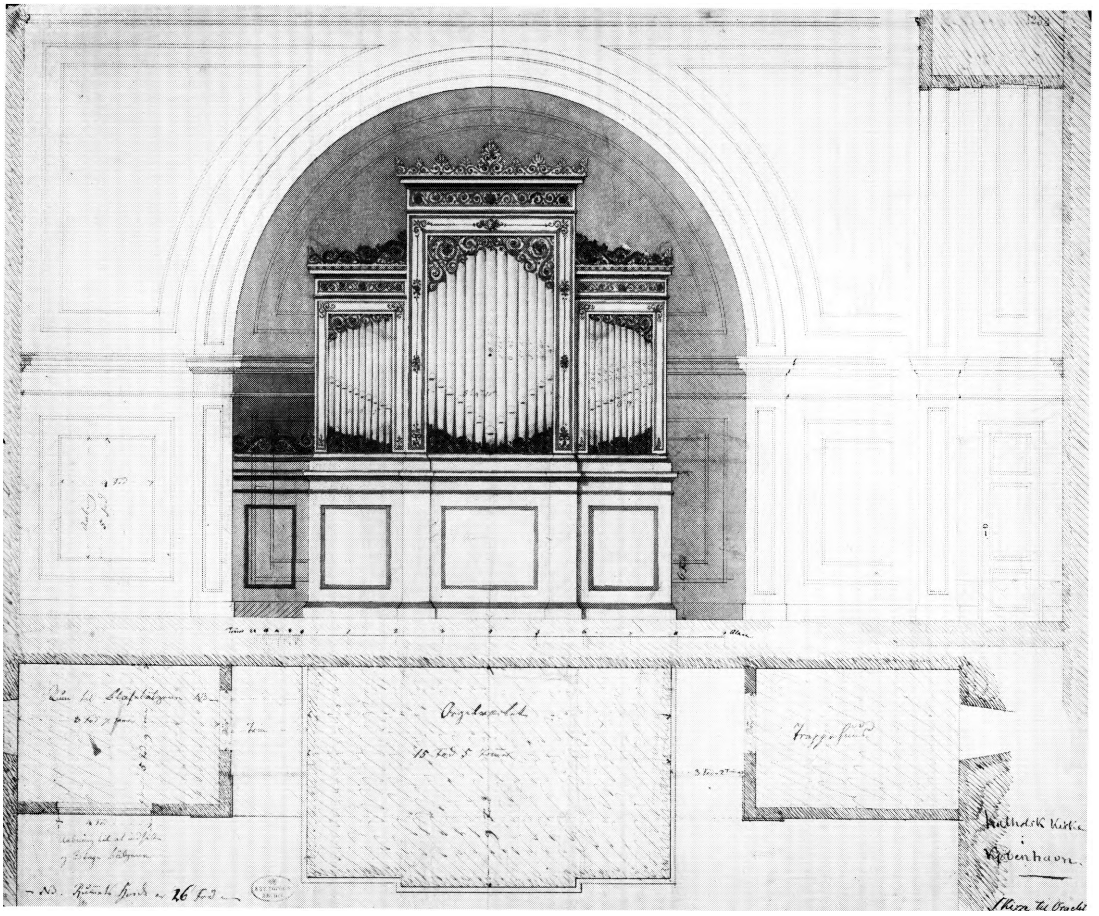

Fig. 99. Plan og opstalt af orgel 1843 (s. 428). 1:100. Nationalmuseet. — *Plan and elevation of the organ, 1843.*

med sin ornamentik nært beslægtet med kirkens øvrige ornamentale udsmykning, men dørene er ikke vist i denne udformning på Hetschs egne tegninger (jfr. fig. 34) og kan derfor være senere.

Orgel af ukendt fabrikat. Ombygget og leveret 1969 af Kemper und Sohn, Lübeck. Stod tidligere i en kirke i Hamborg.[77] Disposition (15 stemmer):

Manual I	*Manual II*	*Pedal*
Flöte 8'	Gedackt 8'	Subbass 16'
Pommer 8'	Rohrflöte 4'	Oktavbass 8'
Oktave 4'	Prinzipal 2'	Quintade 4'
Waldflöte 2'	Sesquialtera II	Bassflöte 2'
Mixtur IV	Scharff III	
	Krummhorn 8'	

Kopier: II—I, I-P, II-P. Tremulanter for I og II.

**Positiv* af standardtype, bygget 1958 af Marcussen & Søn, Åbenrå. Ét manual med 5 stemmer: Gedakt 8', Rørfløjte 4', Principal 2', Blokfløjte 2', Oktav 1'. På orgelpulpituret.[78] Nu i S. Josephs kapel, Kokkedal.

†Orgel. Bygget 1843 af Marcussen & Reuter, Åbenrå. 21 stemmer, to manualer og pedal.

Hauptwerk:	*Oberclavier*	*Pedal*
Principal 8 fuss	Viola di Gamba 8 fuss	Subbasso 16 fusston
Bordun 16 fusston	Gedackt 8 fusston	Principal 8 fuss
Quintadena 8 fusston	Gambette 4 fuss	Gedackt 8 fusston
Fugara 4 fuss	Rohrflöte 4 fusston	Violoncello 8 fuss
Octave 4 fuss	Gemshorn 2 fuss	Posaune 16 fuss
Nasat 2⅔ fuss	Dolcian 8 fuss	
Superoctave 2 fuss		
Terz 1¾ fuss		
Mixtur dreifach		
Trompete 8 fuss		

Manualkoppel. Svelle for Oberclavier (formentlig betjent med haktrin som i Kronborg slotskirke). Klaviaturomfang: manualer: C-P", pedal: C-d'. Tre kassebælge.[79]

Fig. 100. Indre mod vest med †vægmalerier og †orgel og orgelfacade (s. 392, 428). Charles Linck fot. 1908, KglBibl. — *Interior to the west with †wall-paintings, †organ, and organ front.*

Orglet byggedes samtidig med firmaets 20-stemmige orgel til Kronborg slotskirke, og de to instrumenter fragtedes samlet ad søvejen fra Sønderjylland til Sjælland sammen med »et orgel til finansministeren« dvs. til A. W. Moltke på Bregentved, der 1843 skænkede et syvstemmigt orgel til Sønder Dalby kirke.[80]

Oprindelig skulle Ansgar-orglet i lighed med Kronborg-orglet have haft 20 stemmer, heraf fem i pedalet. Dispositionen blev tilsyneladende komponeret af Marcussen & Reuter, der dog for den ene pedalstemmes vedkommende gav kirken valget mellem en Gedackt 8 Fusston og en Violoncello 8 Fuss. Efter ønske fra organisten bestemte forstanderskabet sig for violoncelloen, da denne stemme »passede til katolsk ritus«; men dette valg huede ikke orgelbyggerne, der anså gedackten for at være mere nødvendig end violoncelloen, selv om de måtte indrømme, at sidstnævnte havde en smukkere klang, og de besluttede derfor at bygge dem begge, hvorved stemmeantallet øgedes til 21.[81]

1912 foretog Immanuel Starup, København, en gennemgribende ombygning og udvidelse. Trakturen og registraturen udskiftedes med et nyt, pneumatisk anlæg, og der byggedes et fritstående spillebord i eg. 18 af de gamle stemmer bibeholdtes i omarbejdet skikkelse, og 13 nye kom til. Dispositionen, med 31 stemmer og én transmission, lød: (genanvendte stemmer fra 1843 kursiveret)

Manual I
Bordone 16'
Principale 8'
Bordone 8'
Fugara 8'

Manual III
Bordoncino 8'
Flauto traverso 8'
Salicionale 8'
Eolina 8'

Ottava 4'
Flauto 4'
Quinta 2⅔'
Ottavino 2'
Ripieno III
Tromba 8'

Fistola 4'
Gambetta 4'
Capricorno 2'
Oboe 8'

Manual II
Bordone d'amore 16'
Princip. Violine 8'
Flauto armonico 8'
Fistola 8'
Gamba 8'
Voce celeste 8'
Fl. di concerto 4'
Tromba 8' (trm.)

Pedal
Principale 16'
Subbasso 16'
Violone 16'
Principale 8'
Bordone 8'
Trombone 16'

Svelle for manual II og III. 11 kopier: 3 manualkopler (II-I, III—I, III-II), 3 pedalkopler, 4 oktavkopier og 1 melodikoppel (I-II). Friløbskoppel for I. 2 frikombinationer. Fortissimo. Generalcrescendo. Automatisk pedalmoderator. Rørværksafstiller. Manualomfang: C-g'", II. og III. manuals vindlader udbygget til g"" af hensyn til superoktavkoplerne II-I og III-I. Pedalomfang: C-f'. Vindtryk: 100 mm vs. Elektrisk luftforsyning.[82]

Orglet blev nedtaget 1969, da økonomien ikke tillod den nødvendige hovedreparation.[83]

Orgelfacade (fig. 95), udført 1969 af Kemper und Sohn. Fragmenter af snitværket fra det gamle †orgel er genanvendt som udsmykning af det halvrundt fremspringende pibetårn i midten, de flankerende pibefelter og kronlisten. Hvid og grå staffering, samt forgylding.

†Orgelfacade (fig. 100), udført 1843 af snedker Meyer efter tegning af Hetsch (fig. 99).[56] Det tredelte orgelprospekt med forhøjet midtparti var indfattet i firkantede rammer, hvis lodrette og vandrette dele smykkedes med bladornamentik. Omkring piberne og ved kronlisten oprullede plantestængler og palmetter. Tilsvarende prydborter var påsat de to lave †skærmvægge, der flankerede selve orglet. Gråhvid staffering med forgylding.

Orgelfacaden på Hetschs ældste tegninger fra o. 1840 adskiller sig på en række punkter fra det endelige resultat (jfr. fig. 30, 32). Således var der ikke oprindelig taget hensyn til orglets tekniske opbygning, herunder anbringelsen af spillebordet. Tegningerne skal derfor antagelig blot betragtes som udkast, udarbejdet uafhængigt af (og vel tidligere end) orgelbyggerens første overslag af marts 1840.[79] O. 1841 ændredes prospektets karakter i retning mod det udførte (fig. 32). En detaljeret tegning, dateret 1843 (fig. 99) viser dog, at en række enkeltheder i ornamentikken endnu ikke havde fundet deres endelige form. Regnskaberne fra 1843 afspejler netop, hvordan der stadig i den 11. time forandredes på udsmykningen.[84] Orgelhuset var oprindelig lovet færdigt i maj 1843, men først august samme år var arbejdet afsluttet, bortset fra de øvre ornamenter, som Hetsch forbeholdt sig »für das erste nicht aufzusetzen«. Arkitektens tegninger, der på dette tidspunkt i naturlig størrelse blev fæstnet på orgelhuset, havde nemlig vist sig betydelig rigere end først beregnet. 1. dec. blev snedkerens afleveringsfrist yderligere forlænget, fordi ornamenterne havde undergået betydelige forandringer, og endnu så sent som 17. dec. måtte han levere rosetter til den glatte frise på orglets underdel. Først i januar 1844 kunne orglet indvies og afregningen foretages. Udgifterne var blevet en del højere, fordi ornamenterne havde vist sig så rige, at næsten ingen af dem kunne forfærdiges af gips, men måtte skæres i træ.[56] Med sit brede, høje midtparti og de lavere, smallere sidestykker er facaden nært beslægtet med orglet i Sottrup, ligeledes udført af Marcussen 1844 (DK. SJyll. s. 2240). Piberne omsluttes dog her af spidsbuer.

Orgelpulpitur, 1842, efter Hetschs tegning. Pulpiturets tredelte underbygning, der i midten bæres af to søjler, afgrænser kirkens forhal og de to skriftestole, samt mindre siderum i nord og syd. I nord findes trappe til selve pulpituret, mens der i syd på pulpituretagen er et lille depotrum, hvor orglets bælge tidligere havde deres plads (jfr. fig. 100). Mod kirken er en fem fag lang brystning af forgyldt bronze med håndliste af mahogni, hvorpå sekundært er opsat kandelabre (s.d.). Brystningens enkelte fag er sammensat af tre felter med indskrevne cirkelslag, ganske svarende til alterskranken (s. 417). En medaljon med korslam (oprindelig?) sad endnu 1972 i brystningens midterste felt. Frisen under brystningen har staffering med palmetbort på gyldenbrun baggrund, formentlig fra 1898 (s. 392).

Løse malerier og figurer. S. Ansgars kirke ejer en omfattende samling af ældre malerier og skulpturer, placeret i kirken og præsteboligen, samt deponeret i en række katolske kapeller rundt om i landet. Enkelte af malerierne og flere af skulpturerne er middelalderlige; en række af figurerne er antagelig fragmenter af altertavler. De summariske oplysninger blandt kirkens arkivalier og inventariefortegnelser har ikke gjort det muligt at efterspore disse genstandes proveniens. Hovedparten af skulpturerne synes dog at være erhvervet i nyere tid. Således fandtes 1909 i alt 16 træfigurer, hvoraf i hvert fald seks lader sig identificere med den eksisterende beholdning, mens de øvrige kun anføres som »10 andre Træ Statuer«. Biskop von Euch skal personligt have erhvervet en række skulpturer, heraf nr. 4 og 11 fra »en jysk kirke« og nr. 5 og 8 fra »en dansk kirke«. For malerierne vedkommende lader kun de to sidetavler sig med sikkerhed føre tilbage til det ældste inventarium fra 1844. Blandt de øvrige, der nævnes her, synes ingen bevaret.

Af malerier findes: 1) (Fig. 101), o. 1425; antagelig udført af Arcangelo di Cola da Camerino, maler fra Markerne, virksom i Firenze og Rom i 1420'rne.[85] Tempera på (poppel)træ med punslet og forgyldt baggrund. Maleriet, der viser Madonna med barnet, er spidsbuet foroven og måler 82,2×46,7 cm (lysmål). Indsat i nyere nåletræsramme med hulkehlprofil, måske i forbindelse med en restaurering i 1800'rnes midte (se nedenfor).

Fig. 101. Madonna med barnet, engle og helgener(?). Antagelig udført o. 1425 af Arcangelo di Cola da Camerino (s. 429). I præsteboligen ved S. Ansgars kirke. NE fot. 1975. — *Virgin and Child, angels and saints (?). Probably c. 1425 by Arcangelo di Cola da Camerino.*

Maria står med barnet på venstre arm, flankeret af to stående kvinder (helgeninder?) og to engle, der holder et draperi op bag hende. Den langstrakte, let svajede skikkelse er iklædt rosa kjole, rynket under det højtsiddende bryst, samt grøn kappe med azuritblåt foer, der også dækker hovedet over let hvidt hovedlin. Barnet er svøbt i et tyndt klæde og holder med begge hænder i Marias lin. Englene, som er barhovedede og iklædt hhv. gyldentgul og rosa kjole med rund hals og højtsiddende liv, er afskåret i bustehøjde af det draperi, der – nu dækket af sekundær forgyldning – har været holdt op som baggrund for Madonna. De to stående kvinder har ligesom Maria langstrakte proportioner og let svaj. Begge er barhovedede. Kvinden til venstre er iklædt zinnoberrød kjole, samlet under den højtsiddende midje og opslidset forneden, over underskørt. I højre hånd bærer hun en spinkel stav, mens venstre, som delvis er dækket af sekundær forgyldning, antagelig har støttet en vase med en lilje. Den øverste del heraf ses endnu ved Marias højre albue. Kvinden til højre, der er iført en folderig dragt med ultramarinblå kappe, har ingen attributter. De tre stående figurer er placeret på et grønligt jordsmon, der dog bærer præg af senere forrensninger og retoucher. På samme

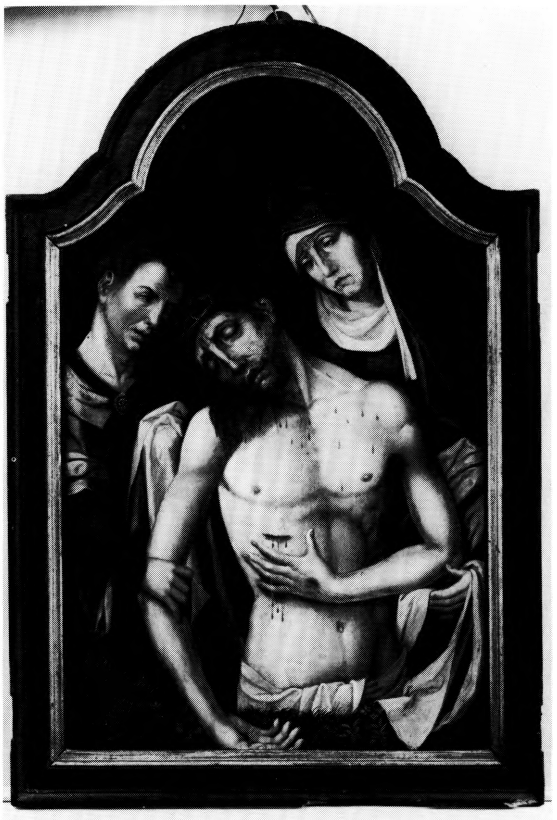

Fig. 102. Kristus som smertensmand. Nederlandsk maleri o. 1500 (s. 430). I præsteboligen ved S. Ansgars kirke. NE fot. 1975. — *Christ as the Man of Sorrows. Netherlandish painting c. 1500.*

måde er den oprindelige polerforgyldning belagt med en nyere olieforgyldning, som i nogen grad har forvansket konturerne, indridset i det kraftige grunderingslag.[86] Derimod er det meste af farvelaget, bortset fra mindre afskalninger, slitage og forrensninger, oprindeligt. Det ualmindelige, ikonografiske træk, at Maria er vist stående, må derfor betragtes som samtidigt.[85] Rammen, der er fæstnet med moderne maskinfremstillede jernsøm, har to lag forgyldning, det seneste med slagmetal.

Hvornår maleriet er kommet til kirken, står ikke klart. Inventariet nævner 1844 et Madonnabillede i forgyldt ramme, foruden et tilsvarende, dog oliemalet. 1909 har kirken stadig to Mariabilleder, en »gammel Madonna med Barnet« og et tilsvarende på træ, »som er revnet«. Endelig hænger 1914 et maleri af Guds moder med to helgener malet i italiensk stil ved skriftestolen på evangeliesiden (nord). Dette, der efter beskrivelsen meget vel kunne være identisk med ovennævnte, er imidlertid udstreget, vel som udgået, i 1930-inventariet. I museet.[86]

2) (Fig. 102), o. 1500, nederlandsk.[87] Olie på træ. 85×56,5 i lysmål (100×71 cm med ramme), øvre del svejfet. Maleriet viser Kristus som Smertensmand, flankeret af Johannes Evangelisten og Maria. Kristus ses i halvfigur foran et plantebevokset plateau. Det tornekronede hoved med ansigtet forvrænget i smerte, er sunket ned mod højre skulder. Højre hånd hviler kraftesløst på beplantningen foran, mens venstre fremviser naglegabet i højre side. Et hvidt lændeklæde dækker underlivet. Flige heraf (eller af ligklædet) holdes op af Maria og Johannes. Maria er iført blågrøn kappe over gråblå kjole samt hvidt hovedlin, og Johannes grøn underkjortel og rød kappe, lukket med gylden roset. Brungyldent krøllet hår. Bag gruppen skimtes den nedre del af det skråtstillede tomme korstræ. Billedet er indsat i antagelig samtidig, sortstafferet ramme med forgyldt indvendig profilliste. Foroven og forneden på de lodrette sider ses firkantede udskæringer som til hængsler, beregnet til †sidefløje. I præsteboligen.

3) Nyere (1800'rne?) kopi(?) af original fra o. 1500. Madonna in humilitas. Olie på træ, 112×87 cm. Maria troner med barnet på et lavt stensæde, er iklædt rød kjole og blå kappe og har krone på det lange udslagne hår. Det nøgne Jesusbarn hviler i hendes skød på hvidt klæde med æble i højre hånd. Guldbaggrund indenfor ramme af korsblomster. Sortstafferet nyere ramme. I sakristi. Maleriet kan være identisk med »Gammel Madonna med Jesusbarnet på træ«, nævnt 1909-30.[88] At dømme efter maleriets bagside, den omstændighed, at det er malet direkte på træet uden kridtgrund, samt af dets fordrevne malemåde må billedet antagelig betragtes som en kopi efter et forbillede fra o. 1500.

4) Ferdinand I, kejser af Østrig-Ungarn (1835-48). Samtidigt portræt, olie på lærred, 40×32,5 cm. Den nuværende kirkes velgører er vist i brystbillede på mørk baggrund og i-

klædt hvid uniform med talrige ordner på venstre bryst. Gråt kortklippet hår med bakkenbarter. I museum.

5) (Fig. 103), nævnt 1864.[16] S. Josef med Jesusbarnet. Olie på lærred, 173×95 cm med halvrund øvre afslutning. Josef er vist som vandringsmand med stav og iklædt blå, fodlang kjortel med rød kappe. Nøgne fødder. Over det halvlange lokkede mørke hår ses glorie. Ved hans højre side ses Jesusbarnet, der iklædt hvid kjortel, højre hånd hævet i en formanende(?) gestus og venstre fattet om palmekvist, leder ham på vej. Bag dem ses et klippelandskab med en palme og spredte bygninger. Maleriet er ikke signeret, men stilistisk nært beslægtet med billedet af S. Ferdinand III (s. 401) på den modsatte væg. En senere tradition vil vide, at begge var en donation fra kejser Ferdinand 1844, men det er ikke nævnt i det samtidige inventarium, ej heller i den tilhørende korrespondance omkring gaven.[14] På nordvæggen.

6) 1886 ophængtes en kopi af Hubert og Jan van Eycks berømte fløjalter fra S. Bavo i Ghent på kirkens sydvæg (andet vinduesfag fra øst).[89] Olie på træ. 111×75 cm (i sammenklappet stand). Endnu synlig på fotografier før 1941 (jfr. fig. 61). I dag deponeret på kirkens loft.

7) 1800'rne, olie på lærred, 36,5×28,5 cm. Portræt af ung gejstlig, iklædt præstedragt. Ukendt oprindelse. Kirkens museum.

Foruden disse er i præsteboligens kontorer og lejligheder ophængt en række ældre malerier, der dog ikke lader sig identificere med de i inventarierne nævnte. Disse, der til dels kan hidrøre fra sognepræsternes private beholdning, skal kun omtales summarisk i det følgende: i præsteværelset to malerier, begge muligvis fra 1800'rne af munk (S. Antonius af Padova?) tilbedende monstrans og af to knælende helgener (S. Antonius og S. Stefanus?) i landskab, tilbedende Treenigheden. I kontor ved siden af præsteværelset er et maleri fra 1700'rne af Maria med det sovende Jesusbarn. På trappen mellem præsteboligens første og anden etage ses et maleri af Korsbæringen, antagelig fra 1700'rne. I kontor i underetagen er to malerier, ét af Frembæringen i templet, antagelig fra 1700'rnes anden halvdel, samt ét af overhvælvet interiør, signeret Carl Hansen (19)09. Endelig på gangen ved museet maleri af »Lourdesgrotten«, den s. 375 omtalte niche med Lourdesmadonnaen, signeret Sylvester Wildt 1921.

†*Malerier.* 1844-inventariet omtaler foruden de to sidealtres billeder, i alt fire malerier. 1) Skænket 1842 af Gregor XVI og udført af romersk kunstner.[67] Billedet viste Kristus på korset. Ved branden november 1842 blev det beskadiget og måtte restaureres på baron von Langenaus ordre. 1844 omtales det i skriftestolen, 1892 på sydvæggen og 1909-30 i den nordre loge. Maleriets senere skæbne synes ikke

Fig. 103. S.Josef med Jesusbarnet (s. 431). Ophængt på nordvæggen. NE fot. 1975. — *S.Joseph with the Infant Jesus. On the north wall.*

Fig. 104. Maria, antagelig fra himmelkroningsgruppe, o. 1400 (s. 432). I præsteboligen ved S. Ansgars kirke. Ældre fot. i NM2. — *The Virgin Mary, probably from a group representing the Coronation of the Virgin, c. 1400.*

kendt. 2) Restaureret 1843, lille Madonnabillede, udført i olie og skænket af hr. Topstedt fra Gotha. 3) Madonnabillede i forgyldt ramme. 4) Kristushoved på guldgrund, nævnt 1844 i gesandtskabstribunen, hvor det endnu ses i inventarierne 1909-30. 1859 er registreret fire store og flere mindre malerier, der kan være identiske med et eller flere af de ovennævnte. 5) Nævnt 1864.[16] Oliemaleri af Kristus, ophængt ved S. Ansgaraltret. Nævnt endnu 1930, hvor det dog noteres som udgået. 6) 1895, oliemaleri af S. Frans, malet på guldgrund, over Mariaaltret (fig. 119).[90] 7) S. Dominikus (fig. 119), ophængt over S. Ansgaraltret. Pendant til nr. 6. Begge malet af »ung protestantisk kunstner«.

8) Madonna, malet af Mogens Ballin, nævnt 1909-30, i søndre loge. I ramme af massiv nød.

9) Nævnt 1909-30 i den nordre loge, maleri af S. Aloysius. 10) Nævnt samtidig og samme sted, Madonna med to helgener. Hertil kommer diverse andre, registreret 1930 i den nordre loge: Hudstrygningen, S. Vincens, Rosenkransbillede, Korsbillede, samt i den søndre: Jesu Hjertefremstilling, billede af S. Frans af Assisi, Nadveren og Korsfæstelsen.

Af figurer findes: 1) (Fig. 104), o. 1400. Maria, antagelig fra himmelkroningsgruppe.[91] Den 53,5 cm høje, kronede figur, der troner på en profileret sokkel med hænderne samlet i bøn foran brystet, er hyllet i en lang kappe, samlet i halsen med rosetspænde. Kronen har skårne »stene« langs kanten. Det store hoved med kraftigt hageparti er groft udhugget (opskåret?), håret langt og bølgende. Ryggen er kraftigt udhulet, men træet i øvrigt ormegnavet og delvis bortmørnet. De oprindelige farver er afrenset og delvis erstattet af en nyere, partiel forgyldning. I præsteværelset.

2) (Fig. 105), o. 1450. Marias himmelkroning. Gruppen, der er 89 cm høj, viser Maria og Gudfader tronende på et fælles sæde. Maria bærer folderig kappe, lukket med bånd foroven, over kjole, under hvis nedre kant en spidssnudet sko anes. De store groft skårne hænder er samlet i bøn. På det lange, lokkede hår hviler kronen, hvis takker har været prydet med krabbeblade. Gudfader, der bærer en tilsvarende krone på det skulderlange hår, har skæg og kappe med rosetlukke over en kjortel. Forneden skimtes hans nøgne fod. Højre arm, hvis hånd mangler, er løftet velsignende over Marias hoved, mens venstre fatter om verdenskuglen. Begge figurer, som er skåret i ét, er stærkt udhulede på bagsiden. Et enkelt sted gennembrydes relieffet. En nyere staffering gør det vanskeligt at vurdere de ældre farvelag. Enkelte steder anes dog kridtgrunden.

Figurgruppen, der i dag er ophængt i sakristiet, lader sig ikke med sikkerhed spore i inventarierne. Måske er den blan't de ti træstatuer, der nævnes 1909-14, 1930 dog reduceret til fem. Stillingsmotivet er beslægtet med en række sønderjyske fremstillincer af Marias himmelkroning (Aller, Randerup og Ketting, DK SJyll. s. 266f. 1464, 2465).

Fig. 105-106. Senmiddelalderlige figurer. NE fot. 1975. 105. Marias himmelkroning, o. 1450 (s. 432). S. Ansgars kirke. 106. *Anna selvtredje, o. 1475 (s. 433). Siden 1959 deponeret i S. Annæ kirke, Amager. — *Late medieval figures. 105. The Coronation of the Virgin, c. 1450. 106. *The Virgin and Child with S. Anne, c. 1475. On permanent loan to S. Annae Church, Amager.*

*3) (Fig. 106), o. 1475. Anna Selvtredje. 67 cm høj på en 2 cm høj sokkel. Anna troner på et fladt sæde med profileret overkant og har Maria og Jesusbarnet på henholdsvis venstre og højre knæ. Hendes lange kjole er samlet med et højtsiddende bælte og falder i knækkede folder. Kun spidsen af den fremskudte venstre fod lades fri. På hovedet et lin, samt kappe, der også omslutter kroppen. Den betydeligt mindre Mariafigur har højre hånd på brystet og venstre løftet i en velsignende gestus. Iført lang kjole med krone på det bølgede hår. Barnet har rigsæble i højre hånd og scepter i venstre. Nøgent bortset fra et lavtsiddende lændeklæde. Alle har runde hoveder med smalle, spidse næser og let skrånende øjne. Nyere staffering.[92] Siden 1959 deponeret i S. Annæ kirke på Amager.[93]

*4) (Fig. 107a), o. 1500. Maria med barnet. 90 cm høj. Den kronede Maria står med det nøgne barn på venstre arm over den svagt fremskudte hofte. Iført langærmet kjole og fodlang kappe, samlet i halsen med et bånd, fæstnet i rosetter og slået op over venstre arm, så den falder i store v-formede folder. Hovedet er ægformet med høj, hvælvet pande og den lave krone skubbet tilbage på det lange, bølgende hår. Blikket vendt mod det krølhårede barn, der med begge hænder griber om den runde genstand (æble?), som Maria med sin frie højre hånd rækker frem.[94] Figuren, der synes skåret efter samme forlæg som bl.a. Maria i Løgum klosterkirke (tidligere Jerne, DK. SJyll., s. 1101f.) og Hørup (DK. SJyll. s. 2368f.), tilhører den betydelige gruppe af stående Madonna'er, som kan henføres til kredsen omkring den såkaldte »Imperialissima-mester«.[95] Sml. desuden nr. 5 og 6. Madonnafiguren har udhulet ryg, forsynet med sekundæ-

Fig. 107a-c. *Senmiddelalderlige figurer, a. Maria med barnet, o. 1500 (s. 433). Siden 1959 deponeret i Ømborgens kapel ved Silkeborg. Ældre fot. i NM2. b. Bispefigur, i nyere tid betegnet S. Nikolaj, o. 1500 (s. 434). Siden 1959 deponeret i S. Nikolaj kirke, Hvidovre. Ældre fot. i NM2. c. Samme, set forfra. Ældre fot. i NM2. — **Late medieval figures, a. Virgin and Child, c. 1500. On permanent loan to Ømborgen's Chapel Silkeborg, b. Bishop (recently called S. Nicholas), c. 1500. On permanent loan to S. Nikolaj Church, Hvidovre, c. Same figure seen frontally.*

re huller til opsætning. Højre del af hovedet har været afbrækket. Træet er totalt afrenset, men forsynet med nyt tykt fernislag.[96]

Figuren, der skal være erhvervet af biskop von Euch på en rejse i Jylland, er siden 1950 deponeret i feriekolonien Ømborgens kapel ved Silkeborg.[93] Her er figuren, benævnt »Vor Frue af Øm« mål for en årlig valfart.

*5) O. 1500, Maria med barnet. Nævnes fra 1896 som opsat ved den søndre skriftestol og erhvervedes antagelig af biskop von Euch i Danmark. 1941 deponeret i Vor Frue kloster på Åsebakken, Høsterkøb,[32] jfr. også DK. Frborg. s. 973f. Ligesom nr. 4 er Mariafiguren, »Vor Frue af Åsebakken« et årligt valfartsmål.

*6) (Fig. 107b-c), o. 1500. Bispefigur, i nyere tid betegnet S. Nikolaj. Den 99,5 cm høje figur er iklædt bispeornat med mitra og havde endnu o. 1950 krumstav i venstre hånd. Staven findes i kirkens museum.[97] Højre hånd er løftet til velsignelse. Den lange kjortel falder i knækkede folder og lader kun spidsen af den fremskudte venstre fod synlig. Håret er skulderlangt og lokket. Ansigtet søgt individualiseret

Fig. 108a-c. Senmiddelalderlige figurer, a. Helgenfigur, o. 1500 (s. 436). I St. Ansgars Boghandel, Bredgade. Ældre fot., i NM2. b. Apostel, o. 1500 (s. 435). S. Ansgars kirke. NE fot. 1975. c. Maria fra korsfæstelsesgruppe, o. 1500 (s. 436). I præsteboligen ved S. Ansgars kirke. Agnes Helweg fot. maj 1952. — *Late medieval figures. a. Saint, c. 1500. b. Apostle, c. 1500. c. The Virgin from a Crucifixion representation, c. 1500.*

med furer langs næseroden og posede øjenomgivelser. Typen kan sammenlignes med bispefigurer fra Møgeltønder (DK. SJyll. s. 1310), Seem (Ribe herred og amt) og Hjerting (DK. SJyll. s. 786f.). Desuden med en række eksempler i Slesvig-Holsten.[98] Figurens ryg er udhulet. Højre hånds pege- og langfinger er afbrækket. Endnu o. 1950 havde den en staffering (sekundær?), der i dag er fjernet.[99] Bispefiguren er antagelig identisk med den, der nævnes i inventarierne 1909-30. Siden 1959 deponeret i S. Nikolaj kirke, Hvidovre.[93]

7) (Fig. 108a), o. 1500. Apostel. Den 57,5 cm høje figur, der har halvlangt lokket hår og regelmæssigt krøllet skæg, er iført fodlang kjortel med bælte og kappe med glat, ombukket krave. En bog er stukket om bag figurens venstre hånd, der løfter en flig af kappen, mens det egentlige attribut, som har været holdt i højre hånd, mangler. Ryggen er udhulet. Et hul i issen lukkes med en træprop. Træet står afrenset bortset fra en nyere guldbronzebort langs kappebræmmen. På bagsiden findes et ulæseligt tal skrevet med rødkridt. Figurens næse og

Fig. 109. *Anna selvtredje, o. 1500 (s. 436). Siden 1959 deponeret i kapel ved feriehjemmet Klitborgen i Nykøbing Sj. NE fot. 1984. — **The Virgin and Child with S. Anne, c. 1500. On permanent loan to Klitborgens Chapel, Nykøbing Sjælland.*

højre hånd samt soklens højre side er tilsat af nyt og højre fod undladt genfremstillet. Det manglende attribut hindrer en identifikation. Figuren har antagelig indgået i en fløjaltertavle, jfr. apostlene fra en †hovedaltertavle i Brøns (DK. SJyll. s. 1229f.). I sakristiet.

*8) (Fig. 108b), o. 1500. Helgenfigur, erhvervet af biskop von Euch fra ukendt dansk landsbykirke.[100] Den 132 cm høje figur er iført fodlang kofte med spændebælte og kappe. Venstre hånd hviler på brystet, mens højre fatter om en bogpose. I bæltet desuden en kvastsnor med (penne)hylster(P). Håret er skulderlangt og småkrøllet. Næsen, der tilsyneladende har været tilsat, mangler, og i de smalle, skægløse kinder er indhamret små søm. Ryggen er udhulet, mens det rundskårne hoved har en svag fordybning i issen. Træet har kraftige, lodrette revnedannelser. Det står afrenset, men bærer spor af hvid, samt enkelte steder rød og sort farve. Af biskop Suhr (efter 1939) skænket til Skt. Ansgars boghandel, Bredgade, hvor den endnu findes.

*9) (Fig. 109), o. 1500. Anna selvtredje. Den 94 cm høje figurgruppe viser den tronende Anna med den betydeligt mindre Maria stående ved venstre side og det lille nøgne Jesusbarn placeret på højre knæ. Anna er iklædt fodlang, folderig dragt og spidse sko. Hovedet dækkes af den gifte kvindes lin. Maria bærer kjortel med vide ærmer over underklædning og har krone på det lange, lokkede hår. Hun strækker hænderne mod Jesusbarnet, der holder rund genstand med sekundært påmalet kors i højre hånd. Gruppen, der synes opskåret, står afrenset, bortset fra partiel forgyldning. En træprop udfylder hulning, såvel i Annas som Marias baghoveder. Siden 1959 deponeret i feriehjemmet Klitborgen.[93]

10) (Fig. 108c), o. 1500. Maria fra Korsfæstelsesgruppe. Den 106 cm høje figur er iklædt fodlang dragt og kappe, der dækker venstre skulder og samles i skarpe, brede folder henover maven under de sammenlagte hænder. En bredsnudet sko skimtes forneden. Over håret hovedlin og kappe. Figuren, der dækkes af sekundær sort bemaling, har i venstre overarm og højre side huller (antagelig sekundære) til ophæng. Kroppen, der er revnet på langs, er kraftigt udhulet. En træprop udfylder udhuling i baghovedet. En bred splint mangler i venstre sides bagkant. Maria er, hvad type og holdning angår, beslægtet med en tilsvarende figur fra Korsfæstelsesgruppe i Hørby (DK. Holbæk, s. 501), og et fælles forlæg har antagelig eksisteret, derimod næppe et mesterfællesskab. Hertil er S. Ansgars kirkens figur for skematisk og tør i behandlingen af ansigt og dragt. Figuren var i tiden efter 1892 og før 1943 indsat i portalen mellem søndre sidegård og haven (fig. 60).[70] I dag opbevares den i værelse i præsteboligen.

11) (Fig. 110), første fjerdedel af 1500'rne. Den hellige familie. Figurgruppen, der er 65 cm høj og skåret i højt relief, viser Maria med

Jesusbarnet, stående foran den tronende Anna, Marias moder, mens profetinden Anna står til højre. Maria er vist som jomfru med udslået hår, hvorpå krans. Herover indskæring, vel til nu tabt krone. Kjolen er moderigtig i renæssancestil med firkantet udskæring, hvorunder lin, og stramme ærmer med udposninger. Hun støtter det nøgne Jesusbarn med begge hænder. De to andre kvinder bærer den gifte kvindes hovedlin og kappe over kjole med højtsiddende bælte. Bredsnudede sko skimtes under alle kjolerne. Moder Anna holder en blomst og en opslået bog, profetinden Anna står med en tilsvarende blomst og en fugl (due). Ansigtstrækkene hos de stående kvinder er skematiske og ensartede med små øjne og munde, samt smal, lige næse. Kun hos moder Anna er med enkelte rynker og indfaldne kinder forsøgt en individualisering.

Figurerne er skåret i ét stykke. Bagsiden dækkes af en plade. Gruppen står uden staffering, bortset fra partiel forgyldning på dragter, hår og tilbehør. Ophængt på væggen ved den søndre skriftestol, hvor den har været placeret siden 1905. Ifølge mundtlig oplysning fra Kjeld Geertz-Hansen blev gruppen overladt biskop von Euch på en rejse i Jylland.

12) O. 1700. Maria og Johannes fra †altertavle i Olufsvik kirke på Island.[93] Den 31 cm høje Maria er ligesom den 33 cm høje Johannes forholdsvis groft skåret, samt langstrakt med små fødder og store hænder. Hun er iført folderig fodlang kappe og langærmet underkjortel. Armene er krydset over brystet. På det lange krøllede hår hovedlin. Johannes, der hviler højre hånd på brystet og med venstre fatter om en bog, er iklædt fodlang underkjortel, hvorover en kjortel med dyb bådformet udskæring. Begge figurer er flade på bagsiden. Den nuværende staffering er antagelig tilkommet i forbindelse med figurernes genanvendelse i †Korsfæstelsesgruppe fra 1934, hvis midte udgjordes af en til lejligheden udført Kristus på korset, kasseret 1955.[32] Siden 1968 opstillet i kirkens museum.

13) 1800'rne ?, engel af gips og træ. Den 27 cm høje figur kan have været påsat (højre) arm af krucifiks. Englen har fodlang dragt og kort, kruset hår, Den holder med begge hænder om en kalk. Delvis afbrækkede vinger af træ. En trætap til figurens fastgørelse ses ved venstre side af hovedet. Samtidig(?) staffering med gylden dragt, blågrønt foer og gyldenbrune vinger. I kirkens museum.

14) 1800'rne ?, S. Peter, nævnt 1905f. Den 47 cm høje figur af bronze er en diminutiv kopi af Arnolfo di Cambios statue i Peterskirken, Rom. Opsat ved nordre skriftestol og dåbskapel.

15) 1800'rne ?, S. Antonius, skænket o. 1950 af antikvitetshandler Søderberg i Larsbjørnsstræde.[101] Den 40 cm høje figur af forgyldt træ sidder på en 23 cm høj sokkel. Iklædt kutte og med Jesusbarnet på en pude på sin venstre arm. Barnet har i højre hånd holdt et nu tabt attribut. På vestvæggen ved kirkens indgang, hvor også en pengeblok (s. 425) er opstillet.

Fig. 110. Anna selvtredje, 1500'rnes første fjerdedel (s. 436). S. Ansgars kirke. NE fot. 1975. — *The Virgin and Child with S. Anne, first quarter of the sixteenth century.*

16) (Fig. 111), 1890, julekrybbe, bestående af ca. 70 cm høje gipsfigurer, samt kulisse af stald. Leveret fra Mayerische Königl. Hof-Kunstanstalt i München.[102]

17) 14 korsvejstationer, leveret 1891-97 fra München.[103] Relieffer af eg, 137 cm høje. Efter 1970 deponeret på kirkens loft. Erstattet af moderne trækors på kirkens vinduespiller.

18) Knud den Hellige, opstillet over for Mariafigur (nr. 5) 1896.[104] Den 118 cm høje skæggede helgenfigur af eg står på en 30 cm høj sokkel, iført folderig, foret dragt med krone på hovedet og pil i højre hånd, palmegren i venstre. På nordvæggen ved kirkens indgang.

19) 1905, bronzebuste af biskop Johannes von Euch, udført af Johan Gudmundsen-Holmgreen.[105] 51 cm høj på 17 cm høj sokkel. Biskoppen er iklædt husdragt med kort skulderkappe. På brystet bispekors. Kortklippet hår og ingen hovedbeklædning. I lokale på 1. sal i præsteboligen.

Fig. 111. Julekrybbe, udført 1890 i München (s. 437). LL fot. 1984. — *Crib made in Munich 1890.*

Fig. 112. Lysestage af bronze, antagelig fra 1800'rne på gueridon, udført efter tegning af Hetsch 1843 (jfr. fig. 64) (s. 440). Et af to identiske sæt, opstillet ved højaltret. NE fot. 1975. — *Bronze candlestick, probably nineteenth-century, on a guéridon, designed by G. F. Hetsch 1843. One of a pair by the high altar.*

20) Bronzerelief, 19,5 cm højt, af biskop von Euch, udført af Jørgen Windfeld-Schmidt, der 1922-25 huggede biskoppens gravmonument på Katolsk Vestre Kirkegård. Profil mod venstre. Iklædt husdragt med lille rund kalot på hovedet.[106] I kirkens museum, hvor også originalmodellen, udført i ler, findes.[107]

21) (Fig. 113), 1927, bronzestatue af S. Ansgar, udført af M. S. Elo. Den 182 cm høje figur står på en lav fodplade, der hviler på et stenpostament med fordybet versalindskrift: »St Ansgarius Apostolus Dan. Ora pro nobis« (S. Ansgar, Danmarks apostel, bed for os). Helgenen, hvis ungdommelige fremtoning bevidst er understreget, bærer benediktinerordenens dragt.[108] Kortlokket hår og gennembrudt glorie med versalindskrift: »Sanctus Ansgarius«, fæstnet ved baghovedet. Højre hånd er

løftet til velsignelse, mens venstre fatter om en stav, der oprindelig afsluttedes med et †krucifiks, kopieret efter det romanske krucifiks fra Sundby (Inv.nr. D2538), nu i Nationalmuseet. Krucifiks og stav blev stjålet 1970, men begge dele genfundet.[32] 1 982 er krucifikset dog stjålet på ny. Statuen er placeret til højre for kirkens hovedindgang. Stafferet gipsmodel af S. Ansgars hoved i kirkens museum.[109]

†Skulpturer. 1) 1864 omtales forgyldt Mariastatue, opsat lidt til venstre for Mariaalter (ved kirkens nordvæg).[16]

2) 1885 leveredes som gave fra Belgien en stor Mariastatue af gips (»Lourdesmadonnaen«) (fig. 68).[110] Figuren var gengivet med stjerneprydet krone, hænderne samlet i bøn og stående på en klippeformation i overensstemmelse med den hellige Bernadette Soubirons' vision. Indtil o. 1911 på døbefontens oprindelige plads ved triumfbuens sydside, siden opstillet i niche i det lille siderum, syd for forhallen (fig. 394).[70] Nichen tilmuredes 1944, og figuren udgik herefter.[32]

3) 1886 opsattes lille pietà af gips i nygotisk niche på nordvæggens andet fag fra øst.[104] Skænket af Johannes von Euch, nedtaget 1953.[32]

4) Rosenkransmadonna og S. Dominikus, opsat før 1892 i lille, nygotisk niche.[111] Nedtaget o. 1940.[32]

5) Korsfæstelsesgruppe af træ, skænket 1907 af biskop von Euch og opsat ved Ansgarsaltret.[104] Nedtaget 1970.[32]

6) S. Aloysius, gipsfigur, nævnt 1909-30 i sakristiet, men ses o. 1932 opstillet på konsol på Lourdesmadonnaens oprindelige plads ved korbuens sydside (jfr. fig. 61).

Foruden denne opbevaredes diverse andre gipsfigurer i sakristiet (Den hellige familie, Madonna med stene i kronen, S. Josef, nævnt 1909-30; desuden S. Dominikus, S. Frans og S. Ansgar, anført som original af Theobald Stein og nævnt 1930).

Salmenummertavler, nævnt 1844. Til skydenumre. I firkantede rammer med buet topstykke, der i hjørnerne afsluttes med volutter. Grålig staffering og forgyldning. 1844 omtales fire

Fig. 113. Bronzestatue af S. Ansgar, udført 1927 af M. S. Elo (s. 438). Ved kirkens hovedportal. HL fot. 1984. — *Bronze statue of S. Ansgar by M. S. Elo in 1926. By the main door of the church.*

tavler i kirken, 1905-14 kun to, mens der siden 1930 har været fire, alle antagelig oprindelige.

I kirkens museum er en rød, safianbetrukket kasse med bort af indstemplede forgyldte blade. Heri *salmenummerbrikker* af metal med sort fraktur på hvid bund og tyske indskrifter. Disse stammer sandsynligvis fra tiden før 1852, hvor der endnu prædikedes på tysk i kirken, muligvis endda fra det ældre kapel.

Kanontavler. I museet opbevares desuden kanontavler, fremstillet 1904 af katolsk neger på S. Thomas og skænket til kirken af prinsesse Marie.[112] En tavle med Johannesevangeliet er dog gået tabt. *†Kanontavler.* 1844 omtales syv, heraf tre sorte, tre brogede med gyldne rammer, skænket af grev Stackelberg, samt én »opspændt« (på lærred?).[14]

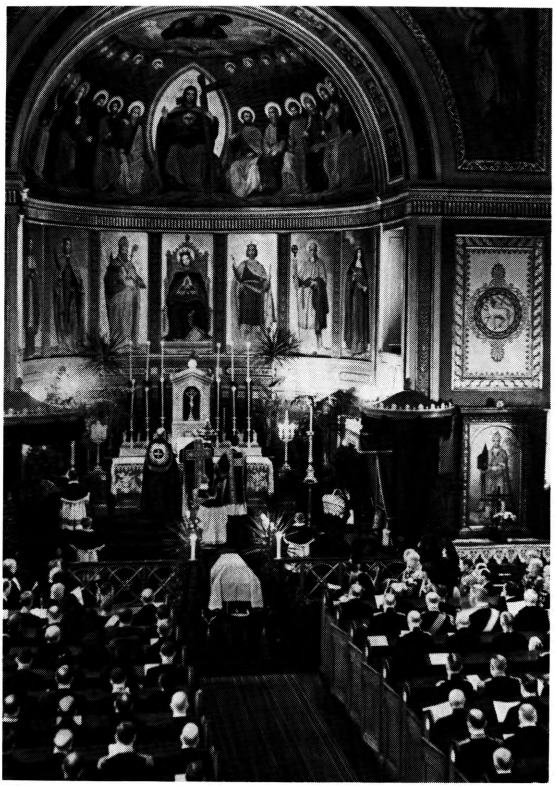

Fig. 114. Katafalk for kong Albert I af Belgien 1934 (s. 440). Samtidigt fot. KglBibl. — *Catafalque for King Albert I of Belgium, 1934. Contemporary photo, KglBibl.*

Lamper, o. 1960, udført efter tegning af Kjeld Geertz-Hansen.[102] Koniskformet lampeskærm af messing med afrundet profil ved nedre kant. Ophængt over de to midterste stolerækker. Over de første stole er dog skærme af timeglaslignende form.

Væglampetter. 1) O. 1884.[113] Oprindelig beregnet til gas, fra 1914 til elektricitet.[114] To lysarme, tidligere med tulipanformet glasskærm, senere med kugleformet. Opsat under hvert vinduesfag i nord og syd. 2) Efter 1941.[32] Beregnet til kærter. På nord- og sydvæggens vinduespiller, samt i koret.

To *lysestager* (fig. 112), nævnt 1905, bronze, 80,5 cm høje. Udformningen er nært beslægtet med de gueridoner fra 1843, hvorpå de er opstillet, og stagerne kan meget vel være fra 1800'rne. Krone af syv palmetsmykkede lysarme over det balusterformede skaft. *Gueridoner,* 1843, bronzeret træ, 109 cm høje. Efter tegning af Hetsch.[5] Over fodstykke, båret af tre løvefødder er balusterformet skaft med blomsterbæger omkring den nedre del. »Kapitæl« over perlestav og øverst fladt podium til stager.

Fire *kandelabre,* antagelig fra 1858,[113] bronze, 90 cm høje. Hver med to lysarme, hvorpå kugleformede glasskærme. På orgelpulpiturets rækværk.

Evighedslamper. 1) (Fig. 52), skænket 1842 af fyrstinde Galizin.[14] Sølvplet. Beholder til olie af rødt glas. Ophængt over højaltret i tre kæder, samlet i ægformet knop. Herfra med snor fæstnet til loft. Oprindelig var her et lysningsrør, der var malet, så det forestillede en snor.[115]

2-4) Nyere, ved S. Ansgaraltret, S. Antoniusstatuen, samt det florentinske Madonnarelief i søndre kabuf (s. 370). †*Evighedslamper.* 1905-14 nævnt seks, 1930 dog kun fem lamper. Heraf kan de fire i teorien være identiske med ovennævnte.

†*Lysekroner.* 1-3) 1843, af messing, hver med 36 lys. Leveret af gørtler Jurzick.[12] Antagelig kasseret o. 1858, da kirken fik installeret gas.[116] 4) 1858, af zink, leveret af M. Levin efter tegning af »hr. Nielsen«.[113] 40 blus til gas. Vel identisk med den på fig. 41 viste, der dog har stearinlys. Kasseret 1884.

† *Væglampetter.* 1) Nævnt 1842. Leveret af G. W. Kragerup.[117] 2) Nævnt 1909 (jfr. fig. 100) med tre lysarme til stearinlys. I kor. Kasseret 1939.[32]

Ligskamler o.a. Selv om kirken ikke har tilhørende kirkegård, foregår bisættelser alligevel herfra. Ved disse lejligheder anvendes lave skamler, dækket med sort klæde til at sætte kisten på. Desuden findes to standere med skåle til jord og tilhørende nye jordpåkastelsesredskaber, henholdsvis en skovl og en spade. I ligkapel og hjælpesakristi.

†*Katafalker.* Endnu frem til midten af dette århundrede har S. Ansgars kirke dannet ramme om katafalker, opsat i forbindelse med sjælemesser, holdt for fremtrædende kirkelige som verdslige øvrighedspersoner (fig. 114).

Klokker. 1949 fik S. Ansgars kirke tre klokker, ophængt i øverste stokværk af det 1943

opførte trappetårn ved præsteboligens sydside. Klokkerne og klokkestolen udførtes efter tegning af Gunnar Glahn.[118] Klokkedåben foregik 2. okt. 1949 (fig. 115) og syv dage efter ringede de for første gang.[119] 1) »Vor Frelser«, tvm. 129 cm. Om halsen tolinjet indskrift med reliefversaler: »Hil dig Frelser og Forsoner«. Desuden stempel for støberiet, Jysk Jernstøberi og Maskinfabrik i Brønderslev, samt årstallet 1949. 2) »Sct. Ansgar« tvm. 108 cm, med indskriften: »Lad dagen snarlig gry, da Danmarks folk i Gud er blevet eet på ny«, fra Ansgarsalmen »Vær hilset, Sankt Ansgar«. Stempel som nr. 1. 3) »Sct. Maria«, tvm. 96 cm, med indskriften: »Min sjæl højlover Herren, og min aand fryder sig i Gud, min Frelser.« Desuden initialerne MH (Margrethe Hutters), samt AMG (Ave Maria Gratia?). – Alle klokker er ophængt i vuggebomme afjern, støbt 1949 af Jysk Jernstøberi og Maskinfabrik i Brønderslev.

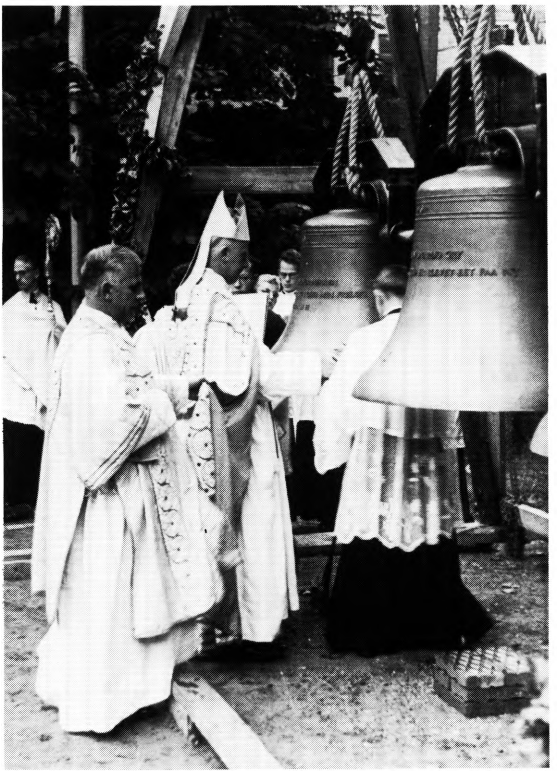

Fig. 115. Indvielsen af S. Ansgars kirkes nye klokker 1949 (s. 441). Biskop Theodor Suhr tvætter »Vor Frelser« med vievand. Samtidigt fot., S. Ansgars kirke. — *The consecration of the new bells of S. Ansgar's church, 1949. Biskop Theodor Suhr sprinkles the bell »Our Saviour« with holy water. Contemporary photo.*

NOTER TIL S. 393-441

Vedr. arkivalier, litteratur og forkortelser henvises til s. 445 f.

[1] Jfr. Ved embedet. Læg nr. 27, mærket »Inventarielister fra ældre tider«.

[2] Jfr. kopi af dokument, nedlagt i højaltret 1958. Ved embedet, læg med ældre dokumenter og tryksager om kirken.

[3] Podiets trin afsluttedes før ombygningen et stykke fra korets bagvæg, men lukkedes i forbindelse med altrets opsætning, jfr. Annales (s. 385 note 62).

[4] Jfr. tegning i kirkens arkiv. Desuden Katolsk Forum, 121, 1973, s. 22.

[5] Korrespondance, læg 8 (s. 382 note 1), regning af 20. april 1843 for alter, tribune og tabernakel.

[6] Jfr. Regninger vedrørende byggearbejder 1864-65 (s. 384 note 48) med opgørelse fra sten- og billedhugger E. Nielsen. Heri omtales også, at 20 bogstaver indhuggedes i pladens bagkant. Dette har dog ikke været muligt at kontrollere i dens nuværende placering.

[7] Jfr. Skandinavisk Kirketidende for katholske Christne XIII, 1865, s. 346. Her omtales, at relikviet nedlagdes på en lille forhøjning over alterbordet, fæstnet til bagvæggen af et lille træskrin (s. 412). Om en egentlig helgengrav i den firkantede fordybning synes der således ikke at have været tale.

[8] Jfr. brev af 7. jan. 1984 fra Kjeld Geertz-Hansen til BBJ. Om altret, jfr. samme: Sct. Ansgars Kirkes Højalter, i Sct. Ansgar menighedsnyt, 3, 1983, s. 6-8.

[9] Jfr. Afskrifter og manuskripter ved Johs. Hansen (s. 385 note 54).

[10] Korrespondance, læg 8 (note 5), regning af 30. juni 1843.

[11] Jfr. Joseph Braun: Das christliche Altar, II, München 1924, s. 42f., 86f. og 425f. om altare fixum, altare quasi-fixum og altare portatile med nedlagte altersten.

[12] Journal (s. 383 note 17), regning af 24. nov. 1842.

[13] Jfr. Annales (note 3).

[14] Inventarium 1844 (note 1) og Korrespondance, læg 10 (s. 384 note 41), 14. nov. 1844.

[15] Ved embedet. Bilag vedrørende kirkens museum, brev af 20. maj 1968 fra Kjeld Geertz-Hansen til R. Feuchtmüller, Kupelwieser-arkivet i Niederösterreichisches Landesmuseum.

[16] Maleriet nævnes i sin nuværende placering i Skandinavisk Kirketidende for katholske Christne, XII, 1864, s. 73. Om maleriets tilkomst til kirken mellem 1854 og 1856, jfr. sst. 1918, s. 63 og Johs. Hansen, s. 55.

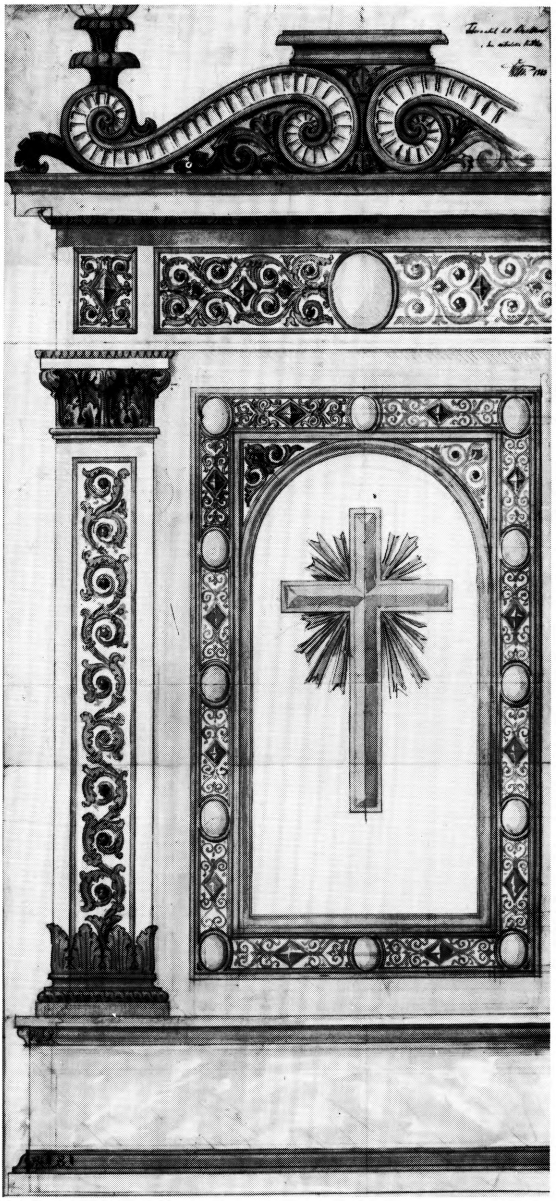

Fig. 116. Udkast til tabernakel på sidealter. Farvelagt tegning, udført af G. F. Hetsch 1843 (s. 401). Kunstindustrimuseet. — *Preliminary drawing of a side-altar tabernacle. Colour drawing by G. F. Hetsch 1843.*

[17] Jfr. overslag af 6. marts 1843, Korrespondance, læg 8 (note 5).

[18] Paralleller til miniaturerne findes på Rosenborg (dateret 1764) og Kunstindustrimuseet. I sidstnævnte samling findes både andagtsbillede, sammensat af 12 mindre apostelmalerier og større Ecce Homo (13/54), samt et isoleret Ecce Homo-billede (A 46/1928).

[19] Jfr. inventarium 1909f. (note 1).

[20] Jfr. note 5 og Journal (note 12), regning af 30. maj 1843.

[21] Jfr. Jan Divïs: Silberstempel aus aller Welt, Prag 1976, nr. 1495.

[22] Inventarier 1914 og 1930 (note 1).

[23] Johs. Hansen, s. 85, omtaler dog, at datoen for vielsen var 26. juli 1875.

[24] Vedrørende stemplerne, jfr. Verzeichnis der russischen Gold- und Silbermarken, udg. Slavisches Institut München, München 1971, nr. 711 og 1415.

[25] For oversættelsen af den russiske tekst takkes mag. art. Rolf Christensen, Slavisk Institut, Københavns Universitet.

[26] Jfr. Divïs (note 20), nr. 821.

[27] Jfr. inventarium 1859 (note 1).

[28] Venligst meddelt af Kjeld Geertz-Hansen.

[29] Mus. nr. D 30, jfr. oplysninger i museets kartotek.

[30] Mus. nr. D 51.

[31] Jfr. Divïs (note 20), nr. 1901-2.

[32] Annales (note 3).

[33] Jfr. Kopibøger (s. 382 note 1) og inventarium 1844 (note 1).

[34] Én fandtes foråret 1984 i dåbskapellet, én, mærket mus. nr. M23 var i kirkens museum, mens fire var i kælderen. Desuden én i hjælpesakristiet. Herudover skal én ifølge sognepræstens oplysning være deponeret uden for kirken.

[35] Jfr. Johs. Hansen, fotografi o. 1941, s. 126.

[36] Mus. nr. M 19.

[37] Mus. nr. D 46.

[38] Jfr. Nordisk Ugeblad for katolske Kristne, 38, 1890, s.217f. Desuden ved embedet, læg mærket »Ang. statuer og billeder, tilhørende S. Ansgars kirke«.

[39] Jfr. Mus. nr. D 47, model af pap, beregnet til et af de tre stykker af kraniet, skænket fra Bremen 1971, og udført 1970 af Jørgen Dahlerup efter tegning af Benjamin Dahlerup. I kirkens museum.

[40] Jfr. Mus. nr. M 25.

[41] Mus. nr. 9086. Jfr. desuden ved embedet, Korrespondance vedr. pave Lucius' hjerneskal, samt Johs. Hansen, s. 65 f.

[42] Jfr. Annales, 3. nov. 1953, hvor der tilføjes, at relikviet skal være blevet stjålet 1975. Det findes i dag atter ved kirken.

[43] Jfr. RA, TyKanc. Dept. f. Udenr. Anliggender. Østrig I C 7, Korrespondance vedr. det østrigske gesandtskab i København. II. Gesandtskabskapellet, og korrespondance, læg 10 (note 14), hvor von Langenau meddeler, at gaverne stammede fra det gejstlige skatkammer.

[44] Mus. nr. D 36.

[45] Mus. nr. D 12.

[46] Krucifikset synes ikke mærket med mus.nr.

[47] Korrespondance, læg 10 (note 14), 12. april 1843.

[48] Mus. nr. P 34.

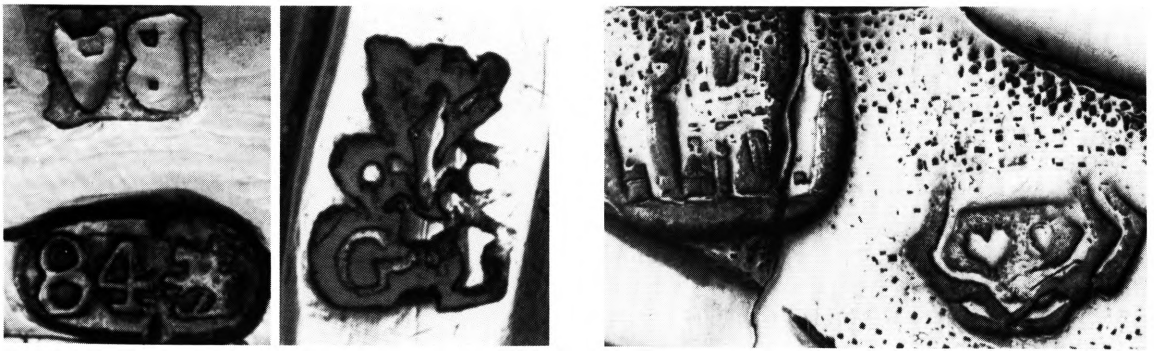

Fig. 117 a-c. Stempler fra alterkalke (fig. 78-79) og †sølvbakke (fig. 83). a. Stempler på russisk kalk, placeret på bægerets nederste led (s. 405). b. Stempler på kalk fra 1800'rnes første halvdel, placeret under bunden (s. 405). c. Stempel under bund på †sølvbakke (s. 409). NE fot. 1975. — *117 a-c. Marks on altar chalices (figs 78-79) and †silver tray (fig. 83). a. Marks on the Russian chalice, stamped on the cup's lower zone. b. Marks on the chalice dating from the first half of the nineteenth century, stamped under the base. c. Mark underneath the †silver tray.*

[49] Mus.nr. P20. I museets kartotek drages provenienensen fra Ferdinand I i tvivl. Denne fremgår dog utvetydigt af inventariet 1844 (note 8).

[50] Mus.nr. P 11.

[51] Mus. nr. P 49.

[52] Mus. nr. P 30.

[53] Jfr. inventarierne 1905-30 (note 1).

[54] Jfr. oplysning ved messehagelen.

Johs. Hansen, s. 68.

[56] Jfr. Korrespondance, læg 8 (note 5) og Journal (note 12).

[57] Jfr. dog Nordisk Ugeblad for katholske Kristne, 49, 1901, s. 822, der nævner en S. Ansgarfane (denne?), der kom til kirken fra et kloster i Rusland.

[58] Mus.nr. P 53.

[59] Mus.nr. P 55.

[60] Congregatio Mariana Virginum erecta Sub titulo Reginae Apostolorum.

[61] Mus.nr. P 54.

[62] Mus.nr. M 24.

[63] Nordisk Ugeblad for katholske Kristne, 62, 1914, s. 85-87. Johs. Hansen, s. 82.

[64] Mus.nr. M 17.

[65] Nordisk Ugeblad for katholske Kristne, 33, 1885, s. 362.

[66] Journaler (note 12), 15.juni 1843.

[67] C. Richard: Promenades dans Copenhague et aux environs, Paris/Le Havre 1847, s. 9f.

[68] Jfr. note 65, s. 206.

[69] Jfr. Journaler (note 12), regning af 11. okt. 1842. Desuden Johs. Hansens afskrifter (note 9) vedr. anskaffelsen af de yngre.

[70] Jfr. brandtaksationer 1842-1931 (s. 383 note 19) og inventarier 1909-30, der nævner to gange 19 stole, mens inventariet 1844 og 1905 opregner to gange 18 stole. Herfor også tilføjelse til brandtaksationen 1931, samt i vurderingen fra 1941. Fig. 100 fra 1908 viser dog utvetydigt, at der på dette tidspunkt kun var 17 stole (18 gavle) som i dag. Reduktionen er således sket tidligere, måske i forbindelse med udvidelsen af korpodiet.

[71] Jfr. Rechenschaften (s. 384 note 47).

[72] Brandtaksationerne (note 70) nævner dog endnu frem til 1931 (to gange) fire stolestader.

[73] Jfr. Journal (note 12), 13. nov. 1842, hvor der leveres gulvtapettøi (sic) til ministerlogen og grosserer Ryans stol.

[74] Journal (note 12), regning af 9. nov. 1842 fra stolemageren.

[75] Ved embedet. Tegning i læg nr. 27. Inventarier.

[76] Journal (note 12), regning af 15. juni 1843.

[77] Meddelt af organist Erling Rasmussen.

[78] Ifølge meddelelse fra Marcussen & Søn.

[79] Korrespondance (note 1, s. 382), læg 20. Orgel. Inventarium 1844 (note 1).

[80] Jfr. note 79 og Niels Friis: Marcussen & Søn 1806-1956, Åbenrå 1956, s. 38f. Henrik Jørgensen: Rekonstruktion af Sdr. Dalby kirkes orgel, i Orglet, 1982, 1, s. 4-13.

[81] Korrespondance, læg 20 (note 79) og læg 8 (note 5).

[82] Ved embedet. Korrespondance m.m. 1713-1942.

[83] Note 77. Nogle af piberne opbevares ved kirken, andre har fundet anvendelse ved orgelombygninger i katolske kirker.

[84] Kopibøger (note 33), brev af 12. aug. 1843.

[85] Tilskrivningen til Arcangelo di Cola (1416-29) skyldes dott. Roberto Bartalini, Firenze, jfr. brev af 25. juli 1984 i DK. Om Arcangelo, hvis værker præges både af den internationale gotik og den tidlige renæssance i 1420'rnes Firenze (Gentile da Fabriano, Masolino, Fra Angelico), jfr. G. Vitalini Sacconi: Pittura marchigiana. La scuola camarinese, Trieste 1968, s. 79-105 og P. Zampetti: La pittura marchigi-

ana, Venezia, 1970, s. 75 f. Der er slående lighedspunkter mellem de stående forgrundsfigurer i S. Ansgars kirkes billede og de tilsvarende figurer i maleriet af den tronende Madonna i Boymans van Boyningenmuseet, Rotterdam. Roberto Bartalini påpeger også ligheden med figurerne i en polyptyk, rekonstrueret af Federico Zeri og publiceret af denne i »Opere maggiori di Arcangelo di Cola«, i Antichita Viva, VIII, 6, nov.-dic. 1969. Denne artikel har desværre ikke været mig tilgængelig. Det i samtidens maleri ualmindelige motiv med den *stående* Madonna, omgivet af tilbedende figurer, finder dog heller ingen paralleller blandt Arcangelos egne værker.

86 Jfr. rapport af 9. marts 1984 om undersøgelse af billedet, udarbejdet af Verner Thomsen og Pernille Bronée ved Farvekonserveringen, Nationalmuseet i Brede. Undersøgelsen er foretaget med infrarød belysning og røntgen. Ifølge oplysning i kirkemuseets arkiv (mus. nr. B 13) blev maleriet »forgyldt i 1800'rne ved stempling«.

87 Hvad stillingsmotivet angår, er Kristusfiguren nært beslægtet med maleri af Maria, der holder den døde Kristus, dateret 1475 og tilskrevet Hans Memling (National Gallery of Victoria, Melbourne), jfr. Max J. Friedländer: Hans Memling and Gerard David, i Early Netherlandish Painting, vol. VI, 1. 2. ed. Nicole Veronee-Verhagen, Leipzig 1971, s. 18 og nr. 37 med beslægtede variationer (nr. 37 a-c). Den følelsesladede og koncentrerede fremstilling af klagen over den døde Kristus, vist i halvfigur med enkelte bifigurer, vinder i løbet af 1300'rne og 1400'rne stor udbredelse som »andagtsbillede« i Italien og Nordeuropa, jfr. Erwin Panofsky: Imago Pietatis. Ein Beitrag zur Typengeschichte des »Schmerzensmanns« und der »Maria Mediatrix«, i Festschrift für Max J. Friedländer, Leipzig 1927, s. 268 f. Desuden Sixten Ringbom: Icon to Narrative. The Rise of the dramatic Close-Up in Fifteenth Century Devotional Painting, i Acta Academiae Aboensis, ser. A, vol. 31, 2, Åbo 1965, s. 138f.

88 Jfr. inventarierne (note 1).

89 Nordisk Ugeblad for katholske Kristne, 34, 1886, s. 796f.

90 Nordisk Ugeblad for katholske Kristne, 43, 1895, s. 43.

91 Jfr. for stillingsmotivet Marias himmelkroning i højaltrene i Lunds domkirke og (tidligere) S. Peter, Ystad (i dag Historiska Museet, Lund), der dog begge er langt mere udarbejdede, hvad klædedragt, ansigt og hænder angår. Desuden de, ganske vist senere, sønderjyske eksempler, nævnt nedenfor.

92 Jfr. fotografi o. 1950 i NM2, hvor stafferingen afviger fra den nuværende.

93 Ved embedet. Læg mærket »Ang. statuer og billeder tilhørende Skt. Ansgars kirke«.

94 Æblet er det mest almindelige attribut for Mariafigurer, der henføres til kredsen omkring Imperialissimamesteren (se nedenfor). Flere steder ses dog en blomst og i Hørup ligner genstanden mest en citron.

95 Jfr. Om Imperialissima-mesteren, jfr. senest Jürgen Wittstock: Kirchliche Kunst des Mittelalter und der Reformationszeit. St. Annen-Museum, Lübeck 1981, S. 131f.

96 På fotografi i NM2 o. 1950 ses figuren stafferet.

97 Mus. nr. D 29. Staven, der er 106 cm høj, er af træ med krumning af ben, afsluttet i dyrehoved. Trods formen er krumningen næppe middelalderlig, jfr. brev af 20. maj 1953 fra Tage E. Christiansen, i læg »Ang. statuer og billeder« (note 93).

98 Jfr. desuden Nordhackstedt (Kreis Flensburg) og Karlum (Kreis Südtondern), omtalt hos Wilhelm Johnsen: Prologomena zu einer Geschichte der spätmittelalterlichen Schnitzkunst in Schleswig-Holstein, i Nordelbingen, 27, 1959, fig. 3-5, s. 47.

99 Jfr. fotografi i NM2 fra o. 1950, hvor også staven endnu ses ved figuren.

100 Jfr. mundtlig, oplysning fra boghandler Sv. Damsholt dec. 1983. Statuen skænkedes til boghandlen af biskop Suhr.

101 Venligst meddelt af Kjeld Geertz-Hansen.

102 Ved embedet. Korrespondance, ca. 1850-1940.

103 Johs. Hansen, s. 64.

104 Nordisk Ugeblad for katolske Kristne, 44, 1896, s. 58f.

105 Weilbach: Kunstleks. I, 409.

106 Nordisk Ugeblad for katolske Kristne, 83, 1935, s. 301.

107 Mus. nr. B 12.

108 Jfr. M. S. Elo: S. Ansgar-statuen, i Samleren, 1927, s. 120-21.

109 Mus. nr. D2.

110 Nordisk Ugeblad for katholske Kristne, 33, 1885, s. 362.

111 Nordisk Ugeblad for katholske Kristne, 40, 1892, s. 896.

112 Mus. nr. D25.

113 Jfr. Korrespondance, læg 10.

114 Jfr. brandtaksation af 1911 (note 70).

115 Journaler (note 12), regning af 11. jan. og 30. april 1843.

116 I brandtaksation fra 1865 (note 70) nævnes alene gaslysekronen med 40 blus.

117 Journaler (note 12), regning af 25. nov. 1842.

118 Ved embedet. Mappe 5 A, 1945. Klokkerne.

119 Jfr. Katolsk Ugeblad, 97, 1949, s. 323, 488 og 497. Jfr. desuden Annales (note 3).

KILDER

I det følgende er anført en detaljeret fortegnelse over arkivalier, tegninger, indberetninger m.m., der er benyttet ved beskrivelsen af S. Ansgars kirke og de ældre katolske gesandtskabskapeller.

ARKIVALIEOVERSIGT

RIGSARKIVET. *Danske Kancelli.* Købstadsregnskaber 1660-1848. Seddelreg. 81-82. Københavns skatteregnskab 1699 og 1717. – D XI 152 a. 1699-1708. Kommissionen ang. indkvarteringen i København. Mandtalslister. – D 116. Kiøbenhafns og Christianshafns Mandtal over Grund-Taxten 1717. -
H.I.6. 1814-48. Danske Kancellis forestillinger for 1. Departement (vedr. 23/8 1837, 4/11 1840 og 9/6 1841). – F.I.3. 1773-99. Rotuli over Kancelliets Forestillinger til Kongen (vedr. 1771-73). – F.II.12. 1773-99. Koncepter og Indlæg til Sjællandske Tegneiser (vedr. 1774: Nr. 772 og 774).

Tyske Kancelli. Udenrigske Afdeling. Almindelig del. 3.55. 1583-1769(92). Korrespondancesager vedr. Tyske Kancellis Personales samt danske og fremmede Gesandters og Konsulers Anliggender.

Tyske Kancelli. Udenrigske Afdeling. Speciel del. AII. 17. 1690-1770. Akter og Dokumenter vedr. det politiske Forhold til Kejseren. – AII. 20. 1700-27. Memorialer og Breve fra kejserlige Afsendinge i København og Hamborg. – AII. 22. 1757-70. Akter ang. det kejserlige Gesandtskabskapel i København.
– Frankrig AII. 10. 1670-82. Akter og Dokumenter vedr. det politiske Forhold til Frankrig. – Frankrig AII. 11. 1683-88. Akter og Dokumenter vedr. det politiske Forhold til Frankrig. – Frankrig AII. 13. 1700-24. Akter og Dokumenter vedr. det politiske Forhold til Frankrig. – Frankrig AII. 22. 1685-1768. Personalakter vedr. Legationssekretærer og Legationspræster. – Spanien AII. 2. 1557-1669. Akter og Dokumenter vedr. det politiske Forhold til Spanien.
– Spanien AII. 3. 1670-1768. Akter og Dokumenter vedr. det politiske Forhold til Spanien. – Spanien B. 9. 1640-70)71). Gesandtskabsrelationer, til dels med Bilag, fra Hannibal Sehested, Henrik Villumsen, Cornelius Lerche m.fl. – Spanien C. 30-32. 1640-41 og u.a. Hannibal Sehesteds Gesandtskabsarkiv.

Departementet for Udenrigske Anliggender. Speciel del. Østrig IA 1. 1771-1812. Brevveksling med det østrigske kejserhus. – Østrig IC 7. 1770-1843. Korrespondancesager vedr. det østrigske Gesandtskab i København I-II. Pk. II: Gesandtskabskapellet. – Østrig IC 8. 1775-1836. Korrespondance med det østrigske Gesandtskab i København. – Østrig IC 9. Korrespondance med konsuler i København.

Kunstakademiets arkiv. Reg. 169. Indkomne Breve. 1815-56. Breve fra G. F. Hetsch. – b.I. Dagbog (vedr. 1838-41).

Privatarkiver. 562. Johannes Theodor v. Euch, katolsk biskop. – 5622. G. F. Hetsch. – 6644. Kjeld Geertz-Hansen. 1939-77. Annales ecclesiae Sancti Ansgarii Havniae.

LANDSARKIVET FOR SJÆLLAND M.V. *Københavnske sognearkiver. Sogn 660. Sankt Ansgar Kirkes arkiv.* 1768-1824. Embedsbog. – 1813-80. Kopibøger. – 1838-83. Journal. – 1713-1942. Korrespondancesager m.m.: Læg 5: Det gamle Kapel. Læg 6: Påtænkte byggepladser. Læg 7: Det nye kapel. Læg 8: Overslag vedr. kirkens opførelse. Læg 9: Breve fra teglværker. Læg 10: Den nye kirke. Læg 20: Orgel. Læg 28: Skrivelser vedr. kirkens nye orgel. Mappe 11-24. Ca. 1850-1940. Diverse korrespondance. – 1832-1939. Forskellige sager. – 1813-24. Regnskaber. Afskrifter og manuskripter. Påbegyndt registratur. – Ca. 1783-1942. Indkomne skrivelser, cirkulærer m.m.

Københavns Politi- og Domsmyndigheder. III. Tinglæsningsarkivalier. 1759-1928. Realregistre for Skt. Annæ Øster Kv. – [1771-1927]. Skødeprotokoller (vedr. 1773 og 1841).

Brandforsikringsarkivalier. København By. Vedr. Øster Kv. matr. 14, Sankt Annæ Øster Kv. matr. 143 og 182, Rosenborg Kv. matr. 3.

KØBENHAVNS STADSARKIV. Syns- og brandtaksationer. Rosenborg Kv. matr. 3, 7-9. Sankt Annæ Øster Kv. matr. 143. – Stadskonduktørembedet 1802-58. Opmålingsprotokol vedr. bygningsafgiften. Sankt Annæ Øster Kv. matr. 182. – Indkvarteringsprotokoller, div. kvarterer. – Reg. 78. Magistratens resolutionsprotokoller (vedr. 1751, 1772, 1784 og 1805). – VII. Institutioner m.v. Reg. 17. Rodemestrene. Formanden for rodemestrene. 1732-1860. Diverse. – IX. Samlinger til Københavns hi-

storie og topografi. Reg. 38. General H. U. Ramsings samling vedr. stadens ejendomme, især før 1728 (Rosenborg og Christianshavns kvarterer).

KØBENHAVNS STADSKONDUKTØREMBEDE. Målebrevsregister og -protokol. Sankt Annæ Øster Kv.

FREDNINGSSTYRELSEN. Sager vedr. Skt. Ansgar kirke.

VED EMBEDET. Kirkebøger. Copulationsbuch 1647-1771. – Liber Defunctorum 1649-1730. – Taufbuch von 1656-1773 und Copulationsbuch (von) 1773-1805. – Liber Baptizatorum, Matrimoniorum et Defunctorum Sub Missionary s S. Jesu in Regno Daniae inde ab Anno 1656. – Zwey Copulationer 1737. – 1700-1830, 1808-39. Protocollum Baptizatorum et Confirmatorum (abschrift). – Liber Baptizatorum a Missionariis Catholicis Hafniae ab anno 1700 (-1830). – 1831-71. Døbte. – Liber Matrimoniorum ab anno 1700-1867. – Matrimonia ab 1801-78. – Matrimoniae 1860/65. – Elenchus fidelium missionis Hafniensis. – 1827-1947. Index cunctorum anniversariorum. – 1861-1940. Dechant Schurhoff s legat. – 1882 ff. (-1923). Kopibog.

Kartotek over Skt. Ansgar kirkes museum, oprettet 1968.

Brev fra Kancelliet til Københavns Magistrat af 3/11 1774 om tilladelse til oprettelse af romersk-katolsk kapel i det østrigske hofs navn. – 1777 ff. Inventarielister fra ældre tider N° 27. – 1841. Hovedbog, journal og kassebog for Regnskabet over Opførelsen af det ny Capel. – 1841 ff. Bredgade 64. Matr. nr. 182. Kirken. Ejendomsdokumenter. – 1820 og udat., 1864-65 Brev, regnskabsoversigter. – 1767-1851, 1897-98, 1908. Skt. Ansgar 4. – 1878 ff. Tegninger og tilbud vedr. tarmanlæg 1908. Peter Vastius Hjelmstal og Statstilhørende kirken, deponeret andetsteds, samt ang. altre, middelalderbispestaven og Skt. Ansgars relikvier m.m. – Udklips- og fotoalbum. – 1912-23. Grunden bag kirken. – 1923-31. Tegninger og tilbud vedr. ombygninger, skabe i sakristi m.m. — 1940-45. Sankt Ansgar 5A. – 1963-68. Forvaltningsrådssager.

– 1943ff. Katolsk menighed. Bredgade 64. – 1965ff. Referater af forvaltnings- og menighedsrådsmøder.

– 1969 ff. Løbende sager.

NATIONALMUSEETS 2. AFDELING. Registrering af inventaret i Sankt Ansgars kirke ved Niels Jørgen Poulsen 1976. – Birgitte Bøggild Johannsen: Beskrivelse af bygning og inventar ved S. Ansgars kirke 1983-84. Redaktionen blev afsluttet marts 1984.

TEGNINGER

DET KONGELIGE BIBLIOTEK. *Billedsamlingen.* G. F. Hetsch, tegninger af hovedfacade og tværsnit mod øst og vest (o. 1840).

KUNSTINDUSTRIMUSEET. G. F. Hetsch, tegninger til alter og prædikestol, til sidealtre, samt til tabernakel på sidealter (1843).

KUNSTAKADEMIET. *Samlingen af arkitekturtegninger.* I. Arthur-Nielsen, opmålinger af stolestader, 1939.

ØREGAARD MUSEUM. G. F. Hetsch (?), tegning af portalfacade. – Hans Christian Ley, prospekt af Bredgade med S. Ansgars kirke i forgrunden (1871).

LANDSARKIVET. *S. Ansgars kirkes arkiv.* I. C. Günther, udkast til vinduesgennembrydning i vestfacaden (1877).

KØBENHAVNS STADSARKIV. Den generelle opmålingsbog 1755. Rosenborg og Sankt Annæ Øster kvarterer.

KØBENHAVNS BYMUSEUM. H.G.F.Holm, farvelagt tegning af Bredgade med S. Ansgars kirke i forgrunden (o. 1850).

NATIONALMUSEETS 2. AFDELING. G. F. Hetsch, tegning af grundplan, længdesnit, tværsnit og facader (o. 1840), opstalt af portalen (1840), vestfacade og tværsnit, samt længdesnit og sydfacade (antagelig 1841), planer af underetage og første etage, samt længdesnit (mærket 1840, men antagelig udført o. 1842), etageplaner af præsteboligen (o. 1842), udkast til orgel (1843).

VED EMBEDET. G. F. Hetsch, farvelagte tegninger, mærket I-V, og VI, planer af underetage og første etage, tværsnit og facade mod syd (1840); farvelagte tegninger af loftudsnit (1842) og af koret (1843). – Harald Conrad Stilling, farvelagt tegning af kirkens interiør (1843).

– Plan af kælder (1878). – Valdemar Schmidt, farvelagte udkast til bemalingen af kirkens loft og vægge (mærket 1900, men bemalingen udført 1898). — Usigneret farvelagt udkast til udsmykning af kirkens vægge. – Vilh. Friedrichsen, udkast til klokkemur (1898). – Fr. Wipfler (antagelig), udkast til tårne ved kirkens hovedfacade. – Ludwig Schneider, udkast til vesttårn (1908), – Usignerede tårnudkast (1926 og udateret). – Gunnar Glahn, tegninger til klokketårn, grundplan af kirken og etageplaner af præsteboligen (1943), forslag til ombygning af ligkapel (1945), til garager (1946). – Tegning til kirkens klokker (1949).

– Diverse tegninger til istandsættelser og ændringer ved plantehus i haven, ligkapel, varmeanlæg og præsteboligen. – I. Arthur-Nielsen, forslag til ændringer i sakristi og i koret (1947), ombygning af koret (1979). — Poul Bjerregaard, udkast til alter (1950). —

Vilh. Wohlert, udkast til ombygning af koret (1973); tegning til hjælpealter (1973).

WIEN, HAUS-, HOF- UND STAATSARCHIV. *Staatskanzlei.* Plan og opstalt af det østrigske gesandtskabskapel (o. 1773). Plan af haveanlæg mod Bredgade på det senere kapels grund (o. 1773).

LITTERATUR

Litteraturen om København og byens kirker i almindelighed er omtalt i DK. København, 1, s. 220. For litteratur om S. Ansgars kirke og de ældre gesandtskabskapeller henvises til Københavns bibliografi. Litteratur om København til 1950, udg. Svend Thomsen, Drude Lange og Irmelin Nordentoft, I, 1957 med supplement, 1951-67, udg. Svend Thomsen, 1967. Litteratur med særlig omtale af S. Ansgars kirke og de ældre gesandtskabskapeller er desuden meddelt i noterne.

FORKORTELSER

For forkortelser, jfr. den almindelige forkortelsesliste i »Danmarks Kirker«, senest i Ribe amt, s. 54-56 og Holbæk amt, s. 53-55. Endvidere i København, 1, s. 18.

Johs. Hansen. Johs. Hansen: Skt. Ansgars Kirke i hundrede Aar fra kejserligt kongeligt østerrigsk Gesandtskabskapel til danske Katholikkers Domkirke. Heri Knud Sinding: Sankt Ansgars Kirkes Bygningshistorie 1840-44, s. 105-31. 1942.

Arkivgennemgangen vedrørende S. Ansgars kirke og de ældre gesandtskabskapeller er foretaget af *Poul Grinder-Hansen* og *Ulla Kjær.* Redaktionen af orglerne skyldes *Ole Olesen,* mens *Ulla Kjær* har redigeret beskrivelsen af et antal krucifikser, samt løse figurer og malerier (s. 414-15 (nr. 1-4), s. 429 (nr. 1), s. 432-38 (nr. 1-4, 6-8, 12-13, 15, 18-19)). *Jean Olsen* har udført de engelske oversættelser af billedtekster og resuméer.

Fig. 118. Prospekt af Bredgade med S. Ansgars kirke i forgrunden (s. 448). Farvelagt tegning o. 1850 af H. G. F. Holm. Københavns Bymuseum. — *View of Bredgade with S. Ansgar's Church in the foreground. Colour drawing c. 1850 by H. G. F. Holm.*

S. ANSGAR'S CHURCH

Introduction. The implementation of the Reformation in 1536 severed the links between the Danish Church and the Church of Rome which had lasted for more than seven hundred years. During the next three hundred years many restrictions were laid upon the practice of Roman Catholicism, and not until the Constitution of 1849 did followers of the Roman Catholic Church gain the right to free worship.

Already during the period immediately after the Reformation, various endeavours were made to re-establish Roman Catholicism in Denmark, and these intensified in the 1600s, especially after the Congregation of the Propaganda was formed in 1622. At the same time, government policy sharpened against all those who were not followers of the »Right and True Religion«, the Augsburg Confession. Indeed,

the best opening for the Roman mission was through Roman Catholic diplomats posted to this country for various lengths of time. Diplomats and their households enjoyed the privilege of religious freedom, but Roman Catholics resident in Denmark also found their way to legation chapels, although the law laid down that the right to religious worship other than in the Lutheran Church applied solely to the representatives of Roman Catholic states.

The oldest, more permanent legation chapel was established c. 1648 by the Spanish ambassador, Count Bernardino de Rebolledo. Later the service was taken by priests attached to the Imperial and French embassies. In 1671 the French ambassador, Hugues de Terlon, was granted permission to build a residence with an appropriate chapel or church, and churchyard. However, a separate Roman Catholic chapel was not built until almost a hundred years later. Several circumstances have presumably played a role: lack of funds, political antagonism towards France from the beginning of the 1670s, and a new wave of opposition from the Danish clergy.

In the period up to the mid-1700s several legation chapels served the steadily growing Roman Catholic community. In these years the expansion was primarily due to the number of mercenaries who, since the second half of the seventeenth century, had been recruited for the Danish army. As from the beginning of the 1700s it seems as though the chapel of the imperial Habsburg legation had the greatest number of worshippers, and in 1746 the congregation came under the Austrian protectorate on the terms of an official confirmation.

In 1764 the Habsburg ambassador rented a house in Amaliegade (no. 25). In 1764-65 a chapel was built in the gardens behind the residence; the chapel fronted on Bredgade but was concealed behind a wall c. 5 m high. Now the Roman Catholic community in Copenhagen had a permanent place of worship. Yet before long it was found that the plot was damp, and that the hurriedly built chapel had many deficiencies, nor was financial support forthcoming from the Austrians or Danes. In addition, the Danish authorities were generally far from eager to grant planning permission for a new chapel to be built on a better plot of land. First in 1841 could the dilapidated building be pulled down in favour of a more monumental church built 1841-42, its main facade fronting directly on Bredgade.

Even in the 1700s the lives of Danish Roman Catholics were affected by many restrictions. A concession, though, was made in 1766 when all persons either able to prove that both parents were Catholics, or who had come to Denmark as Catholics, were granted permission to attend services in the chapel – earlier exclusively intended for the ambassadorial household. The total number of the Roman Catholic community in Copenhagen c. 1780 was between four and five thousand, still primarily soldiers. The number dropped sharply in the first half of the nineteenth century, when foreign troops were no longer recruited. Thus in 1844 there were only five hundred and fifty Roman Catholics registered in Copenhagen.

With the Constitution of 1849 Danish Catholics were at last assured religious freedom. At the same time the Austrian patronage of the church was terminated. The ownership of the church had been in the hands of the Roman Catholic community since 1841. About 1860 it received the name S. Ansgar's Church, and in 1865 its true consecration took place. On this occasion the relics of the patron saint of the church were brought from Bremen. In 1869 Herman Grüder was appointed to the living of S. Ansgar's as vicar apostolic in Denmark, a year after the founding of the vicariate. The Roman Catholic see was established in 1892, and S. Ansgar's became the principal church of the diocese, and the presbytery was accorded the status of a bishop's residence. In 1941 the church was officially elevated to become the Mother Church of all Danish Roman Catholics and to rank as a cathedral. The church and presbytery were scheduled in class A in 1973.

The Roman Catholic community in Co-

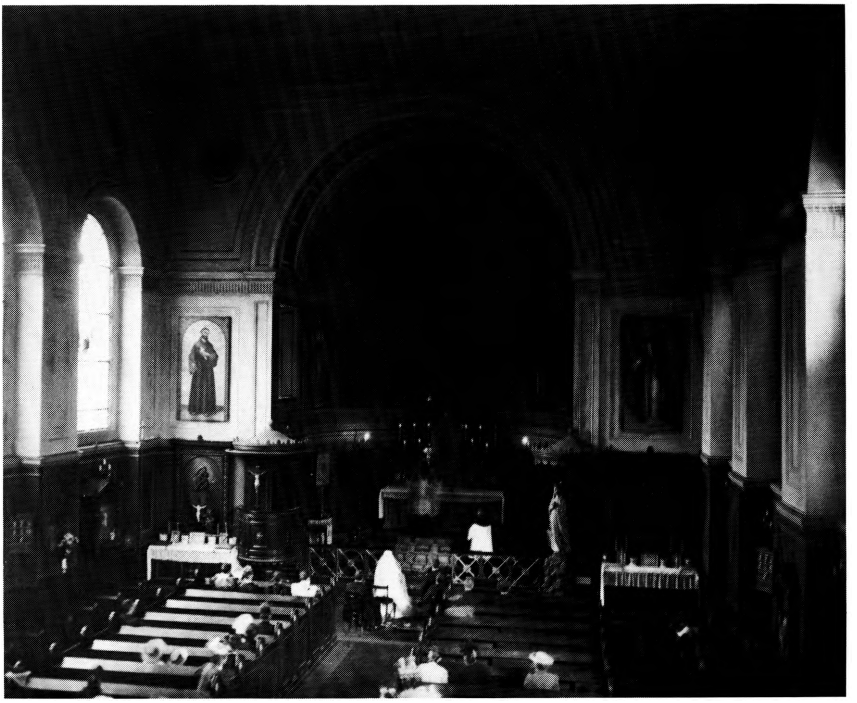

Fig. 119. Interiør mod øst. Ældre fot. mellem 1895 og 1898 (s. 432). KglBibl. — *Interior to the east. Early photograph taken between 1895 and 1898.*

penhagen has steadily grown since the mid-1800s. The separation of the first parish from S. Ansgar's living occurred in 1893, and today there is a total of six parishes in municipal Copenhagen and Frederiksberg.

Burials. During the seventeenth and eighteenth centuries most of the Roman Catholics in Copenhagen were interred in the churchyards of various churches, primarily at Trinitatis Church and Holmen's Church. The charter of 1671 granting permission to establish a Roman Catholic cemetery (see above) was never taken up. In 1774 a ban was issued against burials in the vicinity of the chapel in Bredgade. A Roman Catholic section was established in 1805 at the Assistens Cemetery, and added to in 1863, and in 1887 this was supplemented by ground in Vestre Cemetery. Now there are also Roman Catholic sections in the cemeteries of Sundby and Bispebjerg.

THE EARLIEST LEGATION CHAPELS 1648-1764

Information is extremely scarce about the earliest legation chapels in Copenhagen. The congregation often found accommodation in temporary premises arranged at the residences of Roman Catholic legations. High-ranking foreign diplomats rented large town properties owned by prosperous citizens or members of the aristocracy. Yet it is difficult to trace embassies through the usual contemporary records of individuals because, unlike other citizens, diplomats had a special status in relation to local and central authorities.

The oldest legation chapel was presumably established in 1648 by the Spanish ambassador,

Count Bernardino de Rebolledo, probably in Amagertorv or Vimmelskaftet.

The Chapel at No. 20 Østergade (matr. 51/1689, Købmager quarter). Residence of the Spanish ambassador between 1649 and 1659; owned by the Habsburg ambassador, Johann de Goes from 1660 to 1670. Possibly also the residence of the French diplomat, Pierre de Villars 1683-1685. Nothing is known of the position and interior of the chapel. Among the items listed in an inventory dating back to the time of de Goes, is a book still owned by S. Ansgar's Church, Iodocus Kedd: »Statera Veritatis« (1646), bearing the name of the imperial ambassador on its title-page (fig. 4).

The Chapel at No. 15 Østergade (matr. 9/1689, Øster quarter). The house belonging to the court painter, Karel van Mander, still c. 1665 housed the French ambassador, Hugues de Terlon, who remained in Denmark until 1676. After the artist's death and the disposal of his house in 1671, Terlon may have moved to the van Mander family's property nos. 16-20 Strandgade on Christianshavn. The French chapel was attended by Niels Steensen, among others, and he describes it sometimes as a hall, sometimes as a room. The continued function of the chapel was undertaken between 1677 and 1679 by the Hanoverian ambassador, and from 1679 to 1683 by the French ambassador.

The Chapel at No. 22 Strandgade (matr. 18/1689, Christianshavn). It is known that two French ambassadors lived at this address respectively in 1699-1702 and again c. 1726-28. Possibly other French diplomats also resided here prior to 1699 and in the period between 1702 and 1726.

The Chapel at No. 4 Kongens Nytorv (matr. 55/1689, Skt. Annæ Øster quarter). Between 1729 and 1734 the French ambassador, Louis de Bréhom de Plelo, lived at this patrician residence built for the Danish naval hero, Admiral Niels Juel. The legation chapel would have been attended by the de Plelo household, but it may also have opened its doors to the Roman Catholic community in Copenhagen after the great fire of 1728.

The Chapel at No. 42 Købmagergade (matr. 9/1689, Rosenborg quarter). The Habsburg ambassador lived in the town house of Jørgen Bjelke in 1682. It is possible that even until 1728 this property accommodated the Emperor's envoys. The fire of Copenhagen 1728 destroyed the residence, chapel and presbytery. One or two inventory items from c. 1725 have, however, survived.

Antependium (fig. 5), 1725, with a chalice in raised embroidery. According to tradition, it was donated by Francisca von Stöcken, likewise the *chasuble* (fig. 6) with raised embroidery of Christ on the Cross. A †*silver lamp* said to have been altered to a †*censer* after the fire.

The Chapel at No. 50 Købmagergade (matr. 3-4/1689, Rosenborg quarter). After 1728, possibly from c. 1737, the residence of the Habsburg ambassador, who resided here – with interruptions – until 1764. A rear building in the courtyard was arranged as a chapel (fig. 7); it was one room with windows on only half one side. Its furniture comprised an *†altar* embellished with columns, †*pulpit,* †*closed private pews,* as well as a number of †*benches,* which were transferred after 1764 to the new chapel in Bredgade.

THE FIRST LEGATION CHAPEL IN BREDGADE 1764-1841

ARCHITECTURAL HISTORY

In 1764 the Austrian ambassador rented accommodation in no. 25 Amaliegade, which had been built by Lauritz de Thurah, the court architect. In 1761 after de Thurah's death the property was taken over by a triumvirate, including Frantz Joseph Zuber, master joiner and carpenter to the court. In 1764-65 the latter built a chapel for the Roman Catholic community in the garden at the rear, overlooking Bredgade (fig. 11-12), with financial support from the Empress Maria Theresa of Austria. In 1772 the Empress granted a sum of money for the purchase of the plot on which the chapel stood, as well as to defray the cost of repairs to the already somewhat dilapidated chapel. The title deed was recorded in 1774. However, it was a damp site, and the inadequate foundations of the chapel hastened its state of disrepair. In spite of repeated negotiations between the Roman Catholic community and the Danish authorities for permission to purchase another parcel of land on which to build a new chapel, lack of funds and the consistent ill-will shown by the central authorities prevented the plans from materialising.

In 1818-19 the existing chapel underwent a thorough restoration which had been made possible by a legacy from C. P. Bianco, the vintner. Dilapidation, however, continued through the next decade, and from 1830 efforts were intensified to find a suitable alternative to the plot in Bredgade. At least eight different sites were considered, and two architects, Gottlieb Bindesbøll and Hans Peter Truelsen submitted proposals for a new chapel. After renewed examinations of the subsoil, the chapel council – in consultation with the Austrian ambassador, decided in 1839 to erect a new building on the side of the old, »ganz einfach, aber solid«. In 1841 Zuber's chapel was finally pulled down.

ARCHITECTURAL DESCRIPTION

The chapel stood on a rectangular piece of land, one short side of which fronted on Bredgade, while the other was separated by hoarding from the grounds of Zuber's Lying-in Hospital under royal patronage, built 1787. King Frederick's Hospital was to the north, while by the southern boundary stood the College of Surgeons, built 1786. The chapel was screened from Bredgade by a 5 m high wall.

The chapel filled most of the plot, but there was sufficient space for a number of side-buildings for different purposes, e.g. school, the presbytery, a home for the verger, and a library (fig. 12). The chapel was probably six bays long, it was built of brick on a sandstone plinth. The walls, at least in 1818, were yellow-washed and of brick, the hipped roof was of red tile (figs. 8, 11). A lower front building between the chapel and the street wall served as the main entrance, and in it were the stairs leading to the organ loft and attic. The interior of the chapel had the appearance of a large hall, with the organ loft incorporated in the west end above a vestibule and two closed private pews. To the east were the altar and pulpit; and behind, a sacristy and confessional. To the north-east was an annexe, which also contained the box of the ambassador (which overlooked the interior of the hall). The floor was of red

brick. Originally the walls were white above a dado, but in 1818-19 they were painted in imitation of marble. The coved ceiling was also painted »like a mosaic«, with a central rosette encircled by moulding and friezes on the same occasion.

FITTINGS

Two inventories, from 1777 and 1844 respectively, enable a reconstruction of the fittings of the chapel to be made. Among these were the altar plate and vestments, which have survived to the present day. The chapel was enriched with many gifts in the early years, including those from the Empress of Austria and her ambassador. In 1818-19 the altar, the font, the organ and parts of the pulpit were entirely renewed. The pews and the closed private pews were thoroughly restored. At the same time all fittings were freshly painted in polychrome.

In 1841 most of the larger fittings were disposed of, although the †*altar,* executed 1818-19 by the master carpenters, Peter Kretz senior, and his son Peter Kretz, remained in the church on temporary loan. From 1867 it was moved from one church hall to another, finally in 1892 it ended in Rosenkranskirken where, in 1924, it was replaced by a new altar. Its fate after this is not known. The altar comprised a table ornamented (secondarily?) with the cross, IHS and MAR. In front of a low palmette-embellished predella stood a tabernacle adorned with small columns (fig. 13). At the back of the Communion table was a curved frame for a painting: presumably of the Crucifixion. The Kretz craftsmen restored the pulpit and made a new font.

Of the altar plate are preserved two *monstrances* from c. 1739 and 1817 (fig. 16-17). Other early plate are presumably a *ciborium* (fig. 15), a *silver tray* (fig. 18) with matching *†ewer* (now missing), as well as a *container for incense* in the form of a ship (fig. 20). A *chasuble* of silver brocaded silk, richly embroidered with floral motifs is said, according to later tradition, to be by the hand of Empress Maria Theresa, and donated by her. However, it is not mentioned in 1777 in the record of gifts from the Empress (fig. 14).

Apart from two rows of pews, restored in 1818-19, †two *confessionals* by the altar were still listed in 1819, although according to later information, they stood at the west end by the main door. Here, too, were also two *†closed private pews* for distinguished members of the congregation, while the *†box* of the ambassador was in the north-east corner of the church. The *†organ,* probably from the time the church was built, underwent renovations c. 1775, again in 1813 by Daniel Wroblowsky, and in 1818 by Hans Friedrich Oppenhagen. In 1841 it was presented to the Roman Catholic church in Kiel.

S. ANSGAR'S CHURCH

ARCHITECTURAL HISTORY

It was finally decided, in the autumn of 1839, to build a new chapel on the existing site in Bredgade. On 18th November 1840 a royal resolution was passed with permission to build (but without tower, bells or churchyard). In February 1841 a deed of gift was affirmed by which the existing building passed from the Austrian state to the Danish Roman Catholic community.

The planning of the new church appears to have begun already c. 1840, and the completed plans and drawings are already mentioned on

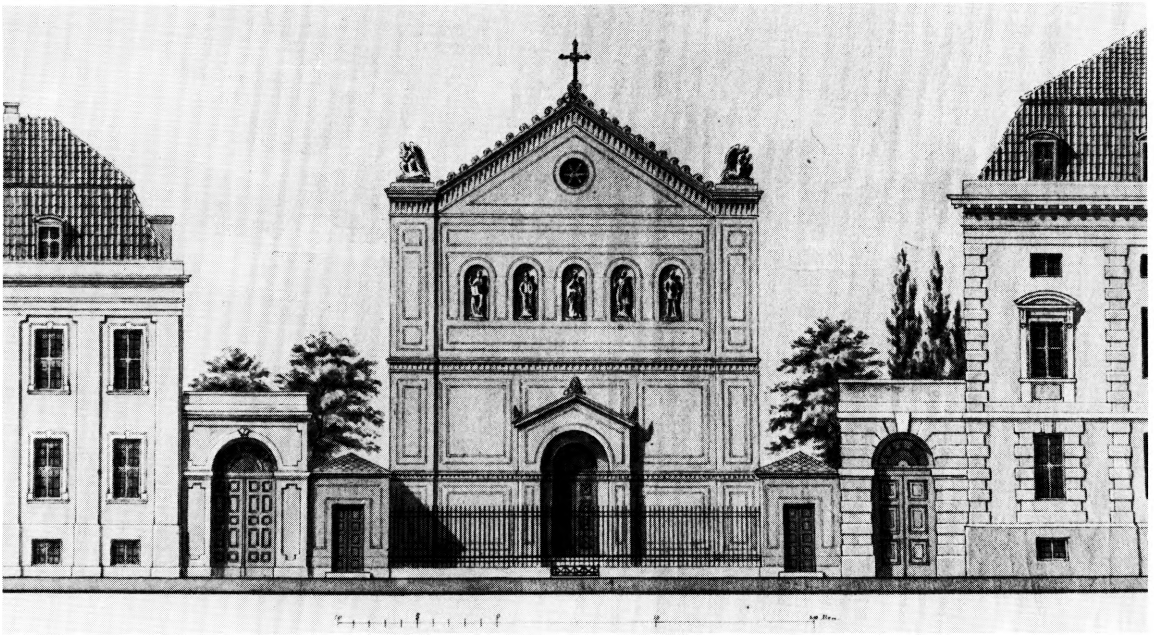

Fig. 120. Hovedfacade mod Bredgade. 1:300. Udsnit af farvelagt tegning. Øregaard museum. — *Main facade on to Bredgade. Detail of a colour drawing.*

17th May 1840. The chosen architect was Gustaf Friedrich Hetsch, who had designed the Synagogue in Krystalgade, Copenhagen. Written sources about the planning phase are sparse. Yet many of Hetsch's plans and drawings are preserved, through them it is possible to follow alterations made to the project before (figs. 24-26), and during building operations (figs. 27-31). The most detailed drawings were originally a set of six (today five) sheets, signed and dated 1840; they were probably intended as a presentation folio (figs. 27-31). The completed building largely followed the original proposals for the design of the church. The fittings and decoration of the interior, however, underwent changes in the course of the planning phase.

Work on the new church began in March 1841. The foundations had to be laid with considerable care because of the swampy site, and rubble from the demolished chapel served as part of the infilling. The plinth was finished by August 1841, and in December the same year the walls stood at full height. A deviation from the original plans was the addition of two buildings flanking the church instead of two boundary walls with entrances from the street. In 1842 work on the interior had first priority, and the church was consecrated on 1st November the same year. But proposed enrichments to the fabric had to be postponed for financial and technical reasons. A fire broke out in the heating plant beneath the chancel on 18th November 1842, destroyed the altar and its setting, which had to be created afresh, the fire also damaged the other large fittings as well as the walls and ceiling. The building accounts could not be settled until 1844.

To celebrate the millenary of the death of S. Ansgar, the chancel was decorated in polychrome after the design by Josef Settegast of Mainz. The walls of the nave were decorated in 1898 by Valdemar Schmidt. And between 1885-1894 the church's twelve large windows were glazed with glass paintings. When the restrictions laid on Danish Roman Catholics were lifted by the June Constitution of 1849, several proposals were put forward for a bell tower by the church (figs. 42-43). First in 1943 was the project realised with the bell tower de-

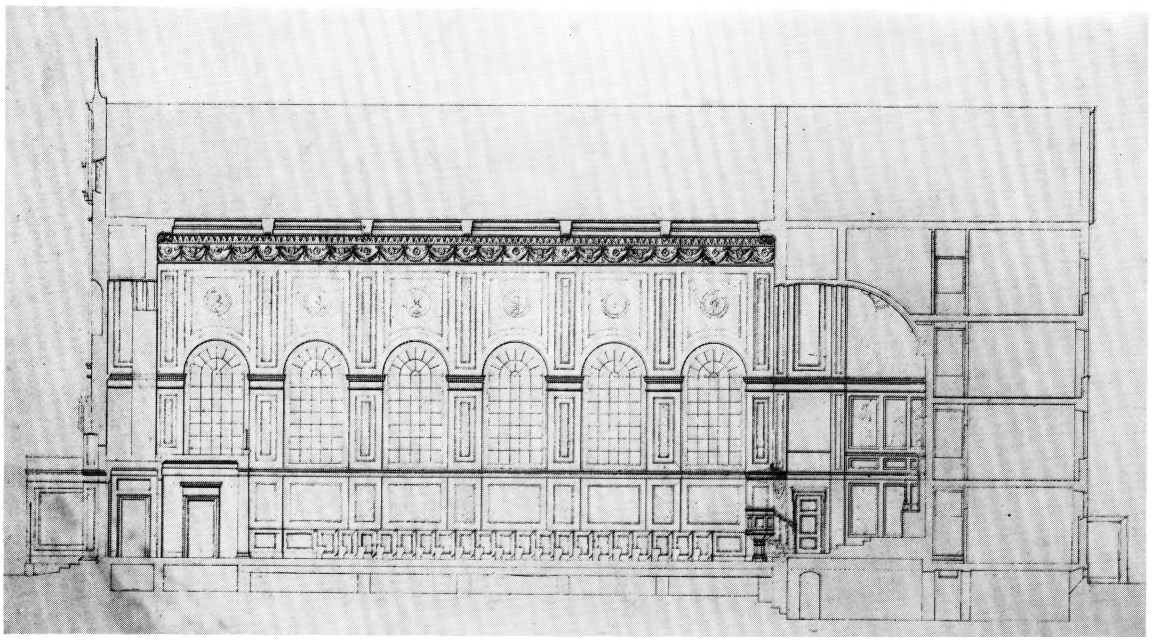

Fig. 121. Længdesnit mod nord (»7«). Ca. 1842 (s. 350). 1:300. S. Ansgars kirkes museum. — *Longitudinal section to the north, c. 1842.*

signed by Gunnar Glahn at the south-east corner of the presbytery. The bells were hung in 1949. Recently the piling beneath the church has had to be repeatedly reinforced. In 1970-73 a large restoration was carried out, and the secondary painted decoration on the walls was removed at the same time.

ARCHITECTURAL DESCRIPTION

The church and presbytery are built on the site of the old chapel, but not on its foundations. The church comprises a nave and apse. The nave is six bays in length; it abuts the presbytery which is five bays long (figs. 50-51). The apse is built into the presbytery. To the north-west and south-west two small side-buildings adjoin the church (so-called »kabuffer«); the northerly »kabuf« serves as mortuary, and the southerly one as the entrance vestibule to the church and presbytery. The belfry is in the south-east and seven storeys tall.

The church is built of reddish-violet brick with striped work in yellow brick on the main and side facades. The cornices on the main facade are of sandstone. A number of decorative details enrich the exterior: over the main door is a tympanum relief with the Virgin and Child in plaster (fig. 47), above this on the second storey are five full-size, zinc statues in niches of Isaiah, Moses, David, Aaron and Elijah; two kneeling angels of zinc act as acroteria on the ressauts. Lastly, crockets embellish the sides of the gable over the pediment, and the gable is crowned by a foliate Latin cross; the crockets and cross are of wrought iron (fig. 44). Apart from the cross and crockets all sculptural elements have been executed by Gotthilf Borup and cast by J. B. Dalhoff. In front of the facade is the statue of S. Ansgar by M. S. Elos from 1926 (fig. 113). In the south »kabuf« is a relief of the Virgin donated by Helge Jacobsen in 1923. It is of Italian provenance, and probably dates from the second half of the fifteenth century (fig. 49).

The most westerly bay of the six-bayed nave contains the organ loft supported by columns over a vestibule and side chamber with font and confessional. The main door and porch are

to the extreme west; on each side of this arrangement is a small chamber, one with access from the south kabuf, the other with a stair leading to the north kabuf. The organ niche is above; to the south a former storeroom and stairs up to the through-going attic to the north. The presbytery adjoins the church to the east. There is a one-room annexe to the north-east (sacristy), and another to the south-west (auxiliary sacristy, formerly confessional). Originally, above these rooms there were boxes overlooking the nave; today, they are the premises of the museum and the kitchen. The rest of the presbytery accommodates offices and staff flats. There is a basement beneath the entire building.

The floor of the church is of pine boards, with a secondary covering of linoleum instead of flagstones – as originally intended; the latter were only laid in the chancel. In 1972-73 the walls were painted in grey monochrome over a varnished oak dado. The coffered ceiling has a bluish-grey ground with gold stars, mouldings are brown. The ceiling was painted in 1898. The apse is decorated after the sketch proposal by Josef Settegast 1863. Its uppermost zone exhibits the Holy Trinity with Christ enthroned, flanked by the twelve Apostles. Beneath this are the Virgin Mary and six Nordic saints (S. Ansgar, S. Canute Lavard, S. Kjeld, Canute the Holy, S. William of Æbelholt, and S. Birgitta of Sweden). The lowest zone is marbled paintwork (fig. 52). The windows of the nave bear glass paintings executed 1885-94, designed by Frantz Schmitz, the architect from Cologne. The quatrefoils framing the saints are set against a ground of interlaced bands (fig. 62).

The building of S. Ansgar's Church in 1841-42 represents a major work in the oeuvre of the German-born architect, G. F. Hetsch. At this time he was engaged in several church projects, some of which materialised architecturally, while others never got further than the drawing-board: the Synagogue (1831-33), the restoration of Trinitatis Church (1834-35); projects for Marmorkirken (1834-39), repairs to Svanninge Church (1837), proposals for the embellishment of Christian IV's Chapel in Roskilde Cathedral (1841-44), the restoration of Haderslev Cathedral (1841-46), and building the Roman Catholic church in Friedrichstadt (1841-46). The variety of undertakings reveals Hetsch as an all-round and flexible architect, who in matters of the restoration and alteration of historic monuments endeavoured to adapt his proposals to the existing architecture, while consistently upholding the classicistic principles of symmetry and harmony.

Although Hetsch was not tied to any earlier form of building when retained to build the Roman Catholic church in Copenhagen, he obviously had to bear a number of circumstances in mind; first and foremost his client's wish that the narrow plot should accommodate a school, apart from the church and presbytery, and then the central authority's prohibition of tower and bells. The undetached complex of buildings was symmetrically situated between two large, flanking buildings: King Frederick's Hospital and the College of Surgeons, but it lay asymmetrically on the plot, Hetsch called it »Uebelstande«, and this he camouflaged with the help of two small flanking pavilions. For financial reasons, but to no lesser extent in order to meet Hetsch's own ideal of architectural veracity, the buildings had unrendered, red-brick walls, the only concession being vertical bands of pale brick on the facade, sandstone cornices, and bronzed zinc statues in niches.

By means of bare brick walls the church not only stood out from the adjoining rendered buildings, it was also an isolated example amid contemporaneous architecture in Denmark. The adoption of »medieval« architectural detail was likewise a renewal, for example, round-arched openings, projecting main door, saw-tooth and crocket friezes, and the rose window with tracery in the facade. In this manner Hetsch attached himself to the new trends within European architecture, most directly to Germany, where architects such as Karl Friedrich Schinkel in Berlin, Heinrich Hübsch in Karlsruhe, and Friedrich von Gärtner in Munich, since the 1820s had evolved *»der Rund-*

bogenstil«, as an alternative to the enthusiasm for Classical antiquity as expressed by neo-classicism. They developed it as a synthesis of early Christian, Byzantine and Romanesque forms, as well as embodying elements of the early Italian renaissance. The brickwork bands on the facade are closely related to Schinkel's Bauakademie in Berlin (1831-36), whereas in form the exterior and interior of the church are linked with projects by that architect for a number of churches in the suburbs of Berlin (1828-32).

FITTINGS

All the principal fittings of the church consecrated in 1842 are designed by Hetsch (altar and tabernacle, two side-altars with tabernacles, font, pews and organ case). The altar plate and vestments date back to the early chapels. Likewise, there were the rich gifts presented by Pope Gregory XVI, Queen Marie Amalie of France, the Emperor Ferdinand I of Austria, and the Austrian ambassador in Copenhagen, Baron von Langenau. The altar is at the apsidal east end opposite the main door and organ loft. The two side-altars are at the east wall of the nave. To the north and south are the pulpit and (formerly) the font; the latter was moved in 1885 to a special baptismal chapel to the west. Since 1941 the episcopal throne has stood opposite the pulpit. Changing practical and liturgical arrangements have likewise necessitated changes to the fittings. The most important among which have been the rebuilding of the altar podium, and moving the altar and altar rail forward. This has been carried out in several stages. The *altar,* itself re-created after the fire of 1842, was replaced by the present one in 1957-58 (fig. 64). The position of the *side-altars* is unchanged, but the table tops of both were shortened in 1965. Their *altar-pieces* depict respectively the Virgin and Child, executed by Leopold Kupelwieser in 1844, and S. Ansgar by Johannes Jensen c. 1855, which replaced the original representation of S. Ferdinand of Castille by Leopold Schulz (fig. 73). Other changes which should be mentioned are the removal of the confessional in 1855 from the side chamber by the south-east corner of the apse to the closed pew in the west end. Lastly, the replacement of the organ and organ case in 1969.

The vestments and altar plate include several items donated either on the occasion of the consecration of the church, or immediately afterwards. Among the gifts from the Pope must be mentioned the *festival chalice* (fig. 77), and three *chasubles* from the Emperor of Austria (fig. 92). Likewise gifts, are the two *crucifixes* on the side-altars (figs. 88-89), and the Queen of France presented eight altar candlesticks of gilt copper (fig. 84).

The relics of S. Ansgar, presented to the church in 1865 were originally enshrined in a little wooden box, but they were transferred in 1890 to an ornate *silver casket* (fig. 86). In 1908 the relics of S. Lucius, the patron saint of Roskilde Cathedral, were transferred to S. Ansgar's Church from the National Museum's deposit (fig. 87). The church also possesses a large collection of *figures of saints* (many of which are medieval), and of paintings. These are recent acquisitions, several probably donated by Bishop Johannes von Euch c. 1900 (figs. 104-110). Specially noteworthy among the paintings are a fifteenth-century, Virgin Mary, probably by Arcangelo di Cola da Camerino (fig. 101), and a Netherlandish Pietà c. 1500 (fig. 102).

INDHOLDSFORTEGNELSE

S. ANSGARS KIRKE

Kilder s. 445-47. Noter under de enkelte afsnit.

Indledning 303-12

BYGNING

De ældste gesandtskabskapeller
s. 313-17

Indledning 313
Det ældste gesandtskabskapel 313
Kapellet i Østergade 20 313
Kapellet i Østergade 15 313
Kapellet i Strandgade 22 314
Kapellet på Kongens Nytorv 4 314
Kapellet i Købmagergade 42 314
Kapellet i Købmagergade 50 315

Det første gesandtskabskapel i Bredgade 1764-1841
s. 318-40

Bygningshistorie 318
Bygningsbeskrivelse 324

S. Ansgars kirke
s. 341-444

Bygningshistorie 341-64
Indledning 341
Kirkens projektering 342
De tidligste udkast o. 1840 343
Præsentationstegningerne fra 1840 346
Tegninger fra o. 1841 347
Tegninger fra 1842 350
Tegninger fra 1843 f. 350
Kirkens planlagte udsmykning 354
Nedrivningen af det gamle kapel og opførelsen af det nye 1841-42 355
Indvielsen og branden 1842 358
Istandsættelser og udsmykning af kirken i 1800'rnes anden halvdel 360
Tårnprojekter 362
Bygningshistorie i nyere tid 363

Bygningsbeskrivelse 365-88
Oversigt 365
Beliggenhed 366
Ydre 366
Indre 370
Sammenfatning 376

GLAS- OG VÆGMALERIER

s. 389-92

INVENTAR

s. 314-15, 326-37, 393-444

†Alter 316, 327
Alterbord 395
(†)Alterbord 396
†Alterbord 398, 425
Alterklæder 314, 402
†Alterklæder 328, 402
†Alterskranke 333
Alterstage 395, 409
†Alterstage 331, 411
†Altersten 398
Altersølv 402
(†)Altersølv 329
Altertavle 399
(†)Altertavle 401
†Altertavle 327

Bakke 331
†Baldakin 419
Bispestav 418
Bispestol 424
†Bispestol 424
Bogstol 418
†Bænke, løse 316, 335

Ciborium ... 329, 407
†Ciborium ... 330, 408

Disk ... 405
†Disk ... 329
Døbefont ... 419
†Døbefont ... 333
Dørfløj ... 425
Dåbsfad ... 421
†Dåbsfad ... 333, 421
Dåbskander m.m. ... 421

†Fad ... 329
†Fattigtavle ... 335
Figurer ... 432
†Figurer ... 328, 333, 439
†Fontegitter ... 333
Fontehimmel ... 421
†Fontehimmel ... 421

†Gloriole ... 328, 397

Helgenfane ... 418
†Herskabspulpitur ... 424
Herskabstole ... 424
†Herskabsstole ... 334
Hjælpealter ... 395

Kalk ... 402
†Kalk ... 329, 406
Kande ... 331
†Kande ... 331
Kanontavle ... 439
†Kanontavle ... 439
†Katafalk ... 337, 440
Kiste ... 335
Klingpung ... 425
†Klingpung ... 335, 425
Klokker ... 440
Kommunionsbænk ... 417
Korgitter ... 423
Kredensbord ... 396
Krucifiks ... 414
†Krucifiks ... 332, 415

Lamper ... 439
†Lampe ... 315, 337, 440
†Lysekrone ... 337, 440
Lysestage ... 440
(†)Lysskamler ... 398
†Lysskamler ... 398

Malerier ... 337, 429
†Malerier ... 431
Messehagel ... 314, 332, 416
†Messehagel ... 315, 417
Messekande ... 331, 408
†Messekande ... 409
Messeklokke ... 419
Messeklæder m.m. ... 408,416
Monstrans ... 330, 408
†Monstrans ... 408

Oblatæske ... 407
†Oblatæske ... 407
Oliebeholder ... 333
†Oliebeholder ... 334, 421
Orgel ... 426
†Orgel ... 335, 426
Orgelfacade ... 428
†Orgelfacade ... 336, 428
Orgelpulpitur ... 428

Pengeblok ... 425
†Pengeblok ... 335, 425
Pengebøsse ... 425
*Positiv ... 426
Processionskors ... 416
†Processionskors ... 416
Prædikestol ... 423
†Prædikestol ... 316, 334
†Prædikestolshimmel ... 334
†Prædikestolsomhæng ... 334
†Puder ... 314
†Pulpitur ... 335

(†)Rejseskrin m. indhold ... 407
†Rejseskrin m. indhold ... 329
Relikviegemme ... 412
†Relikviegemme ... 413
Relikviemonstrans ... 413
†Relikviemonstrans ... 413
Røgelsekar ... 415
†Røgelsekar ... 315, 332
Røgelseskib ... 332

(†)Salmenummerbrikker 439
Salmenummertavler..... 439
†Salmenummertavler..... 337
Sidealter..... 399
Ske 332
Skriftestol 423
†Skriftestol 334, 423
†Stole, lukkede 316, 424
Stole, løse 424
†Stole, løse..... 424
†Stolestader..... 334, 423
†Sygekalk 329, 406
†Sygekors 407
†Sygesæt 329

Tabernakel..... 397, 401
(†)Tabernakel..... 398
†Tabernakel..... 327, 398
†Tabernakelforhæng..... 328
†Tabernakelstager..... 328, 397

Ur..... 337, 425
†Ur..... 337
Vievandskar 421
†Vievandskar..... 334, 421
Vievandskost 423
Vievandsspand 423

ENGLISH SUMMARY

Introduction 448-50
The earliest legation chapels 1648-1764 450-51
The first legation chapel in Bredgade 1764-1841 452-53
Architectural history 452
Architectural description..... 452
Fittings..... 453

S. Ansgars church 453-57
Architectural history 453
Architectural description..... 455
Fittings..... 457